

JORDAN B.
PETERSON

**12 PRAVILA
ZA ŽIVOT**

PROTUOTROV KAOSU

www.balkandownload.org

Svjetski bestseler br. 1

VERBUM

JORDAN B. PETERSON
**12 PRAVILA ZA ŽIVOT
PROTUOTROV KAOSU**

PREDGOVOR HRVATSKOMU IZDANJU

FENOMEN JORDANA PETERSONA

I ja sam, kao i mnogi drugi, s divljenjem promatrao kako Jordan Peterson tijekom vremena postaje pravi fenomen. Ako se pitate o čemu to govorim, onda zasigurno ne provodite mnogo vremena na društvenim medijima; u suprotnom biste znali da je Peterson, profesor psihologije na Sveučilištu u Torontu, postao jedna od najvećih zvijezda u svijetu interneta. Prate ga milijuni mladih, osobito mladića. Njegova predavanja i govore - koji su vrlo atraktivni, iskreni i inteligentni - prati vrlo mnogo ljudi i uvelike ih komentira. Osim toga njegova knjiga *12 pravila za život: protuotrov kaosu* na vrhu je top-ljestvica diljem svijeta. Štoviše, zbog svojega strastvena, elokventna protivljenja nametnutim kriterijima za javne govore u njegovoj rodnoj Kanadi postao je u neku ruku kontroverzna politička ličnost tako da ga njegovi podupiratelji drže za junaka slobode govora, a njegovi kritičari za ideologa političke desnice. U trenutku dok ovo pišem, njegov intervju s Cathy Newman za *Channel 4 News*, u kojemu je Petersonova sugovornica samu sebe razotkrila kao beznadno pristrana borca za socijalnu pravdu, pregledan je već sedam i pol milijuna puta.

Mogli bismo reći da Peterson za ovaj naraštaj čini ono što je Joseph Campbell činio za svoj time što na privlačan i provokativan način približava masama arhetipsku psihologiju C. G. Junga. U središtu Jungove teorije nalazi se ono što je nazvao arhetipima kolektivnoga nesvjesnog, a to će reći, praiskonski nagoni, uvidi i sjećanja koja uvelike utječu na naše ponašanje i koji su u samim temeljima religija, filozofija i rituala ljudske rase. Gradeći na toj pozadini Peterson je na nov i svjež način protumačio klasične tekstove duhovnosti zapadne civilizacije - iste one tekstove koje intelektualci „glavne struje“ tako često otpisuju kao beznadno patrijarhalne, pristrane i opresivne. Ta mu jungovska pozadina također daje određeni psihološki i duhovni autoritet na koji mladi, iako nenaviknuti na nj, vrlo pozitivno reagiraju.

Njegova nova knjiga koja predstavlja opširno tumačenje dvanaest temeljnih psiholoških pravila za život štivo je koje ne možete ispustiti iz ruke i koje ćete sa zadovoljstvom pročitati. U cijeloj knjizi jasno se vidi Petersonova velika erudicija, ali i životno iskustvo koje je stekao u bitkama svojstvenima psihoterapeutu s privatnom praksom. Daje vrlo mudre savjete, ali nikada ne zapada u apstrakciju ili nerealnost, nikada ne govori s distance. Ovdje imam prostora samo da uputim na neke zadivljujuće detalje i preporuke iz knjige.

Tema koja se provlači kroz cijelu knjigu jest igra između reda i kaosa, koja je najjasnije izražena taoističkim simbolom. Peterson je iznio tvrdnju da ljudska svijest takorekuć jednom nogom stoji u redu, a jednom u kaosu, održavajući ravnotežu između poznatoga i nepoznatog, sigurnoga i neistraženog. Ako se previše usmjerimo na prvi aspekt, zapadamo u samodopadnost i rutinu ili, u najekstremnijim slučajevima, u tiraniju; a ako na drugi, onda smo potpuno izgubljeni, onda se prepuštamo ništavilu.

Veliki mitovi o junacima - počevši od Gilgameša pa sve do Lukea Skywalkera i Bilba Bagginsa - obično donose priču o čovjeku koji za sobom ostavlja domaće okruženje i odlazi u nepoznato, na putovanje prepuno raznih opasnosti na kojemu nalazi nešto od goleme vrijednosti za svoju obitelj, selo ili društvo. Utjeloviti taj arhetip heroja i živjeti svoj život kao pustolovinu i priliku za istraživanje nepoznatoga jedan je od načina da iskusimo psihološko i duhovno ispunjenje. Peterson kaže svojim čitateljima - osobito mladim muškarcima koje je društvo uljuljkalo u tromost - da isprave leđa, podignu glavu i suoče se licem u lice sa svim životnim izazovima. Ovaj arhetip junaka omogućuje nam i da pripovijest o Adamu i Evi sagledamo iz nove perspektive. Dok su živjeli u rajskome vrtu, naši su praroditelji bili na sigurnom, bili su nevini poput neiskusne djece. Izgon iz raja u jednom je smislu bio pozitivan zato što su sada mogli odrasti i svojom se kreativnošću i inteligencijom aktivno uključiti u kaos nepoznatoga. Ovakvo tumačenje Knjige Postanka, koje ima svoje korijene u misli Hegela i Tillich, omogućuje nam da uvidimo da cilj duhovnoga života nije puki povratak u Edenski vrt, u snenu nevinost, nego odlazak u Vrt s onu stranu Kristova križa, na mjesto njegova groba gdje se po uskrsnuću ukazao upravo kao vrtlar.

Dio Petersonove knjige iz koje sam osobno najviše naučio jest njegova psihološka analiza Aleksandra Solženjicina. Solženjicin je bio žrtva i Hitlerova i Staljinova režima, zatvorenik Arhipelaga Gulag gdje je iskusio strašna poniženja i zlostavljanja, ukratko jedna od najizmučenijih duša užasnoga dvadesetog stoljeća. On je vrlo lako i jednostavno mogao prokleti svoju sudbinu, sav svoj gnjev usmjeriti na Boga i prometnuti se u mračnjaka koji se vrzma na rubu egzistencije. No on se, umjesto toga, potrudio i promijenio je svoj život, prvo je sebe osvjetlio pod baterijskom svjetiljkom svoje moralne savjesti i doveo u red kuću svojega uma. Uz takav prvi korak njegov je pogled na svijet poprimio iznimnu jasnoću i s vremenom je uspio izložiti svijetu svoje iskustvo sovjetske izopačenosti s nepokolebljivim, razornim moralnim autoritetom. Iz njegova primjera Peterson je izvukao ovu lekciju: ako želite promijeniti ovaj pokvareni

svijet, prvo „prestanite raditi ono što znate da je pogrešno. Prestanite već danas.“

Podijelio sam s vama samo nekoliko mudrih uvida iz ove knjige koja njima doista obiluje, upravo pršti. Odobravam li Petersonov pristup u cijelosti, pitat ćete? Pa i ne zapravo, ali kada bih počeo detaljno objašnjavati svoje zamjerke, uvelike bih prešao granice ovoga teksta. Ukratko, kod Petersona me najviše muči isto što i kod Campbella i Junga - gnostička tendencija da se religija biblijske objave tumači isključivo sa psihološkoga i filozofskog aspekta, potpuno izostavljajući povijesni aspekt. Sveto pismo može se, dakako, čitati iz perspektive psihologije i filozofije, to ne bi trebalo iznenaditi nijednoga kršćanina, ali svaki bi kršćanin trebao prihvatiti i činjenicu da biblijski Bog nije samo načelo ili apstrakcija: on je živi Bog koji djeluje u ljudskoj povijesti. No, kao što rekoh, kada bih počeo to detaljno razlagati, trebalo bi mi puno više prostora.

Sve u svemu, svidjela mi se ova knjiga i toplo je preporučujem. Mislim da će posebno koristiti mladim muškarcima koji su potisnuti u društvu i kojima je doista potreban učitelj koji će im reći da visoko dignu glavu i drže se poput junaka.

Raduje me da se ovaj moj tekst objavljuje kao predgovor hrvatskome prijevodu Petersonovih *72 pravila za život*, u izdanju nakladničke kuće Verbum. Uvjeren sam da ova vrlo zanimljiva i korisna knjiga može pomoći čitateljima svih svjetonazora da preuzmu odgovornost za vlastiti život, učinivši ga smislenijim i boljim.

Robert Barron

UVERTIRA

Ova knjiga ima kratku i dugačku povijest. Počet ćemo s kratkom poviješću.

Godine 2012. počeo sam pisati na web-stranici *Quora*. Na *Quori* svatko može postaviti pitanje - bilo koje - i svatko mu može odgovoriti. Čitatelji pozitivno ocjenjuju odgovore koji im se sviđaju, a negativno one koji im se ne sviđaju. Tako najkorisniji odgovori dolaze na sam vrh dok ostali tonu u zaborav. Stranica mi je pobudila zanimanje. Svidjelo mi se što je pristupačna svima. Rasprave su mi često bile neodoljive, a bilo je zanimljivo i vidjeti raznolik raspon mišljenja u vezi s istim pitanjem.

Kada bih bio na pauzi (ili izbjegavao posao), često sam odlazio na *Quoru* tražeći pitanja u koja bih se uključio raspravom. Borio sam se s, i naposljetku odgovorio, pitanjima poput: „U čemu je razlika između sreće i zadovoljstva?“, „Koje stvari postaju bolje dok starimo?“ i: „što život čini smislenijim?“

Quora vam govori koliko je ljudi vidjelo vaš odgovor i koliko ste pozitivnih glasova dobili. Tako možete odrediti svoj doseg i vidjeti što ljudi misle o vašim idejama. Samo mali broj onih koji vide odgovor daju pozitivan glas. Do srpnja 2017., trenutka kada ovo pišem - i pet godina nakon što sam se osvrnuo na pitanje „Što život čini smislenijim?“ - moj odgovor na to pitanje privukao je relativno malobrojnu publiku (14 000 pogleda i 123 pozitivna glasa) dok je moj odgovor na pitanje o starenju pogledalo 7 200 osoba, a pozitivno ocijenilo njih 36. Nije baš prevelik uspjeh. Međutim, to je bilo očekivano. Na takvim stranicama većina odgovora dobije vrlo malo pažnje dok samo jako mali broj postane nesrazmjerno popularan.

Ubrzo nakon toga odgovorio sam na još jedno pitanje: „Što je ono najvrjednije što bi svi trebali znati?“ Napisao sam popis pravila ili maksima; neka smrtno ozbiljna, neka ironična - „Budi zahvalan usprkos svojoj patnji“, „Ne čini ono što mrziš“, „Ne skrivaj stvari u magli“ i tako dalje. Čitatelji *Quore* bili su zadovoljni s popisom. Komentirali su ga i dijelili pišući mi nešto poput: „Sasvim ću sigurno isprintati ovaj popis i čuvati ga kao referentnu točku. Jednostavno fenomenalno“, i: „Osvojio si *Quoru*. Stranicu sada možemo zatvoriti.“ Studenti Sveučilišta u Torontu, na kojemu predajem, prilazili su mi i govorili da im se popis svidio. Do svibnja 2017. moj odgovor na pitanje „Što je ono najvrjednije što bi svi trebali znati?“ pogledan je sto dvadeset tisuća puta i ocijenjen pozitivno dvije tisuće i tristo puta. Samo nekoliko stotina od otprilike šesto tisuća pitanja na *Quori* prešla su dvije tisuće pozitivnih ocjena. Moja

lijenošću potaknuta razmišljanja pogodila su u živac. Napisao sam odgovor koji je nadmašio 99,9% drugih.

Kada sam sastavio taj popis pravila za život, nisam očekivao da će proći tako dobro. Uložio sam puno truda u sastavljanje šezdesetak odgovora koje sam napisao i podijelio u mjesecima prije i poslije te objave. Ipak, *Quora* predstavlja ispitivanje tržišta najviše razine. Odgovori su anonimni. Nema skrivenih interesa. Mišljenja su spontana i nepristrana i stoga sam posvetio pažnju rezultatima i razmišljao o razlozima nesrazmjerna uspjeha koji je postigao ovaj odgovor. Možda sam, oblikujući ta pravila, pogodio pravi omjer između onoga što je ljudima poznato i nepoznato. Možda je ljude privukla struktura tipična za takva pravila. Možda im se jednostavno svidio popis.

Nekoliko mjeseci ranije, u ožujku 2012., primio sam *e-mail* od književne agentice. Čula je moj govor koji sam naslovio *Samo reci „ne“ sreći* na CBC-ovoj radijskoj emisiji, u kojemu sam kritizirao ideju da je sreća ispravan životni cilj. Proteklih desetljeća pročitao sam i previše mračnih knjiga o dvadesetomu stoljeću, posebno o nacističkoj Njemačkoj i Sovjetskom Savezu. Aleksandar Solženjicin, veliki kroničar užasa u ropskim radničkim logorima Sovjetskoga Saveza, jednom je napisao da „bijedna ideologija“ koja kaže da su „ljudska bića stvorena za sreću“ (...) „nestaje pod prvim udarcem stražareve batine“. Neizbježna patnja koju život donosi u krizi može munjevito brzom izrugati ideju da je sreća ispravna težnja pojedinca. U toj sam radijskoj emisiji umjesto toga sugerirao da je potreban dublji smisao. Istaknuo sam da velike priče iz prošlosti uvijek iznova opisuju narav toga dubljeg smisla i da se on puno više odnosi na razvijanje karaktera u suočavanju s patnjom negoli na sreću. A sada slijedi dugačka povijest ovoga djela.

Od 1985. do 1999. radio sam oko tri sata dnevno na drugoj i zasada jedinoj knjizi osim ove koju sam objavio: *Maps of Meaning: The Architecture of Belief* (*Mape značenja: Arhitektura vjerovanja*). Tijekom toga vremena, i u godinama nakon toga, držao sam predavanja na temelju materijala iz te knjige, prvo na Harvardu, a zatim na Sveučilištu u Torontu. Godine 2013., vidjevši koliko je porasla popularnost YouTubea, kao i nekih radova koje sam napravio s TVO-om, kanadskom državnom TV kućom, odlučio sam snimiti svoja sveučilišna i javna predavanja i staviti ih na internet. Privlačila su sve brojniju publiku - više od milijun pogleda do travnja 2016. Broj pregleda od tada je vrlo naglo porastao (dok ovo pišem, brojka je oko osamnaest milijuna), ali to je dijelom i zato što sam se uključio u političku kontroverzu koja je privukla neobično veliku pozornost.

No to je druga priča. Možda čak i druga knjiga.

U *Mapama značenja* iznio sam stav da veliki mitovi i religijske priče iz prošlosti, posebice one izvedene iz prethodne usmene predaje, imaju *moralnu*, a ne deskriptivnu svrhu. Stoga se nisu bavile onime što svijet *jest*, kao što to znanstvenici rade, nego su govorile o tome *kako* ljudska bića trebaju djelovati. Istaknuo sam da su naši preci oslikali svijet kao pozornicu - dramu - a ne kao mjesto puno objekata. Opisao sam kako sam došao do uvjerenja da su sastavni elementi svijeta kao drame bili red i kaos, a ne materijalni predmeti.

Red je onda kada se ljudi oko vas ponašaju u skladu s utvrđenim društvenim normama i ostaju predvidljivi i susretljivi. To je svijet društvene strukture, istraženoga teritorija i familijarnosti. To „stanje reda“ u mašti se obično simbolički prikazuje u liku muškarca. Taj lik je i mudri kralj i tiranin koji su vječno povezani, kao što je društvo istodobno struktura i opresija.

Kaos, nasuprot tome, jest mjesto - ili vrijeme - na kojemu se događa nešto neočekivano. Kaos nastaje, da se banalno izrazimo, onda kada na zabavi s ljudima koje mislite da poznajete kažete šalu, a neugodna tišina zahvati cijelo društvo. Kaos izbija kada naglo ostanete bez posla ili kada vas voljena osoba iznevjeri. Kao antiteza simbolički muškome redu kaos se u imaginaciji predstavlja u ženskomu obliku. Kaos je nešto novo što iznenada izbija usred običnoga i poznatoga. To je stvaranje i razaranje, izvor novih stvari i istodobno prebivalište mrtvih (kao što je priroda, nasuprot kulturi, istodobno rađanje i smrt).

Red i kaos su *yin i yang* poznatoga taoističkog simbola: dvije zmije, od glave do repa.¹ Red je bijela, muška zmija; kaos je crni, ženski dvojniki. Crna točka u bijelom - i bijela točka u crnom - ukazuju na mogućnost preobrazbe: baš onda kada se stvari čine sigurnima, može se pojaviti nešto nepoznato, neočekivano i veliko. I obrnuto, baš onda kada se sve čini izgubljenim, novi red može nastati iz katastrofe i kaosa.

Taoisti vjeruju da smisao treba pronaći na granici između toga uvijek isprepletenog para. Hodati tom granicom znači ostati na putu života, božanskome putu.

I to je puno bolje od sreće.

Dakle, književna agentica koju sam spomenuo slušala je CBC-jevu radijsku emisiju u kojoj sam raspravljao o tim temama i poslije ostala u dubokim preispitivanjima. Poslala mi je *e-mail* u kojemu me pitala jesam li razmišljao o

tome da napišem knjigu za širu publiku. Već sam prije bio pokušao napraviti pristupačniju verziju *Mapa značenja*, koja je vrlo nabijena knjiga, ali otkrio sam da u tomu pothvatu nije bilo duha, niti u meni tijekom toga pokušaja niti u rukopisu koji je nastao kao rezultat. Mislim da je to bilo zato što sam oponašao prošloga sebe i svoju prethodnu knjigu umjesto da sam zauzeo mjesto između reda i kaosa i napravio nešto novo. Predložio sam joj da na mojemu YouTube kanalu pogleda četiri predavanja koja sam napravio za TVO-ov program *Big Ideas (Velike ideje)*. Računao sam da ćemo tako moći bolje i temeljitije raspraviti o temama koje bih mogao obraditi u knjizi za širu publiku.

Javila mi se nakon nekoliko tjedana, nakon što je pogledala sva četiri predavanja i razgovarala o njima s kolegom. Njezin je interes samo porastao, baš kao i privrženost projektu. To je bilo obećavajuće - i neočekivano. Uvijek se iznenadim kada ljudi pozitivno reagiraju na ono što govorim, s obzirom na ozbiljnost i neobičnu narav tih tema. Zapanjen sam što su mi dopustili (potali me, štoviše) da podučavam ono što sam prvo predavao u Bostonu, a sada u Torontu. Uvijek sam mislio da bih morao skupo platiti kada bi ljudi uistinu shvatili što podučavam. Nakon što pročitate ovu knjigu, možete sami odlučiti koliko je opravdana ta zabrinutost!

Predložila je da napišem nešto poput vodiča o tome što je čovjeku potrebno „da dobro živi“ - što god to značilo. Odmah sam pomislio na svoj popis s *Quore*. U međuvremenu sam napisao još neke misli o tim pravilima koja sam objavio. Ljudi su pozitivno reagirali i na te nove ideje. Činilo mi se, stoga, da bi se popis s *Quore* mogao lijepo uklopiti u ideje moje nove agentice. Stoga sam joj poslao popis. Svidio joj se.

Otprilike u isto vrijeme moj prijatelj i bivši student, romanopisac i scenarist Gregg Hurwitz, razmišljao je o idejama za novu knjigu koja je kasnije postala bestseler, triler *Orphan X*. I njemu se svidio moj popis. Mia, glavni ženski lik u njegovoj knjizi, stavila je dio tih pravila iz popisa na svoj hladnjak. Stavljala ih je, jedno po jedno, u prikladnim trenucima u priči. To je bio još jedan dokaz koji je podupirao moju pretpostavku o privlačnosti tih pravila. Predložio sam svojoj agentici da o svakomu pravilu napišem kratko poglavlje. Ona se složila pa sam napisao prijedlog svakoga poglavlja. Međutim, kada sam doista počeo pisati poglavlja, nisu bila kratka kako sam očekivao. O svakomu sam pravilu imao puno više reći nego što sam prvotno predvidio.

To je bilo djelomično zato što sam proveo jako puno vremena istražujući za svoju prvu knjigu: proučavajući povijest, mitologiju, neuroznanost, psihoanalizu,

dječju psihologiju, poeziju i dobar dio Biblije. Pročitao sam, možda čak i shvatio većinu, Miltonova *Izgnanog kralja*, Goetheova *Fausta* i Danteova *Pakla*. Povezivao sam sve to, uspješno ili ne, i pokušavao riješiti zbunjujući problem: razlog ili razloge za nuklearnu prijetnju hladnoga rata. Nisam mogao shvatiti kako sustavi vjerovanja mogu ljudima biti toliko važni da su spremni riskirati uništenje svijeta da ih zaštite. Shvatio sam da zajednički sustavi vjerovanja omogućuju ljudima da bolje razumiju jedni druge - i da ti sustavi nisu vezani samo uz vjerovanje.

Ljudi koji žive po istomu kodu predvidljivi su jedni drugima. Njihovo je ponašanje unutar očekivanja i želja drugih ljudi. Mogu surađivati. Mogu se čak i mirno natjecati zato što svatko zna što može očekivati od drugih. Zajednički sustav vjerovanja, dijelom psihološki, dijelom u praksi, svakoga pojednostavljuje - u vlastitim očima i u očima drugih. Zajednički sustav vjerovanja pojednostavljuje i svijet zato što ljudi koji znaju što mogu očekivati jedni od drugih mogu zajednički djelovati da pripitome svijet. Možda ništa nije važnije od održavanja te organiziranosti - od toga pojednostavljivanja. Kada je to ugroženo, veliki brod države počinje se ljuljati.

Nije posve točno reći da će se ljudi boriti za ono u što vjeruju. Ljudi će se boriti da zadrže *podudarnost između* onoga što vjeruju, onoga što očekuju i onoga što žele. Borit će se da zadrže podudarnost između onoga što očekuju i načina na koji se drugi ponašaju. Upravo održavanje te podudarnosti omogućuje svima da žive zajedno u miru, predvidljivo i produktivno. Time se smanjuju nesigurnost i kaotična mješavina nepodnošljivih emocija koje su neizbježna posljedica nesigurnosti.

Zamislite da netko iznevjeri osobu koja ju je voljela i vjerovala joj. Sveti društveni ugovor između njih sada je prekršen. Djela govore glasnije od riječi, a čin izdaje narušava krhki i brižnim pregovorima stvoreni mir intimnoga odnosa. Nakon što doživi izdaju, čovjeka obuzimaju užasni osjećaji: odvratnost, prijezir (prema sebi i izdajniku), krivnja, tjeskoba, bijes i strah. Sukob je neizbježan, ponekad sa zastrašujućim posljedicama. Zajednički sustav vjerovanja - zajednički sustav utemeljen na ponašanju i očekivanju - regulira i kontrolira sve te snažne sile. Nije čudno da će se ljudi boriti kako bi sačuvali nešto što ih štiti od nesavladive plime osjećaja kaosa i užasa (i potom od zapadanja u svađu i borbu).

To nije sve. Zajednički kulturni sustav stabilizira ljudske odnose, ali ujedno predstavlja i sustav vrijednosti - hijerarhiju vrijednosti u kojoj neke stvari imaju

prioritet i važnost dok neke druge to nemaju. Bez takva sustava vrijednosti ljudi jednostavno ne mogu djelovati. Štoviše, ne mogu čak ni poimati zato što i akcija i percepcija zahtijevaju cilj, a valjan cilj je nužno nešto vrijedno po sebi. Velik dio pozitivnih emocija doživljavamo u odnosu prema ciljevima. Tehnički govoreći, nismo sretni sve dok ne vidimo da napredujemo - a sama ideja napretka uključuje vrijednost. Još je gore to što bez pozitivnih vrijednosti smisao našega života ne može biti tek neutralan. Budući da smo ranjivi i smrtni, bol i tjeskoba sastavni su dio ljudske egzistencije. Moramo imati nešto, nešto što ćemo suprotstaviti patnji koja je svojstvena Biću². Potreban nam je smisao ugrađen u duboki sustav vrijednosti, u suprotnom će ubrzo prevladati užas postojanja. Nihilizam počne doživati, sa svojim beznađem i očajem.

Dakle, ako nema vrijednosti, nema ni smisla. Međutim, postoji mogućnost sukoba između različitih sustava vrijednosti. Tako se vječno nalazimo između dviju podjednako teških alternativa: gubitak zajedničkoga vjerovanja čini život kaotičnim, bijednim, nepodnošljivim, a održavanje zajedničkoga vjerovanja čini neizbježnim sukob s drugim skupinama. Mi na Zapadu povlačimo se od svojih tradicionalno, religijski, čak i nacionalno centriranih kultura, dijelom zato da smanjimo opasnost sukoba među skupinama, ali pritom sve više postajemo žrtve očaja i besmisla, a to nije nikakav napredak.

Dok sam pisao *Mape značenja*, bio sam (također) vođen spoznajom da si više ne možemo priuštiti sukob - zacijelo ne na razini svjetskih razaranja dvadesetoga stoljeća. Naše tehnologije razaranja postale su previše moćne. Moguće posljedice rata doslovce su apokaliptične. Ali ne možemo ni jednostavno napustiti svoj sustav vrijednosti, svoja uvjerenja, svoje kulture. Mjesecima sam se mučio s ovim naizgled nerješivim problemom. Postoji li treći način koji ne mogu vidjeti? Jedne noći, u to vrijeme, sanjao sam da visim u zraku držeći se za viseći svijećnjak visoko, visoko iznad tla, točno ispod kupole goleme katedrale. Ljudi koji su dolje stajali bili su mi daleki i sićušni. Bio sam silno udaljen od svih zidova - čak i od vrha kupole.

Naučio sam obraćati pažnju na snove, posebno zato što sam po struci klinički psiholog. Snovi osvjetljuju mračne prostore koje razum tek mora istražiti. Dosta sam vremena proveo i proučavajući kršćanstvo (više nego druge religijske tradicije, iako uvijek pokušavam ispraviti taj nedostatak). Dakle, poput drugih, crpim više iz onoga što znam nego iz onoga što ne znam. Znao sam da su katedrale izgrađene u obliku križa i da je mjesto ispod kupole središte toga križa. Znao sam da je križ istodobno mjesto najveće patnje, mjesto smrti i preobrazbe, i

ujedno simbolički centar svijeta. To nije mjesto na kojemu sam želio biti. Uspio sam se spustiti s visine - sa simboličkoga neba - natrag na sigurno, poznato, anonimno tlo. Ne znam kako. Tada sam se, još uvijek u snu, vratio u svoju spavaću sobu i pokušao opet utonuti u san i spokoj nesvjesnoga. Međutim, dok sam se opuštao, osjećao sam da mi se tijelo premješta. Snažan me vjetar zanosio, htio me ponijeti natrag u katedralu i opet me smjestiti na središnju točku. Nije bilo izlaza. Bila je to prava noćna mora. Natjerao sam se da se probudim. Zavjese su lepršale kroz prozor iznad mojega jastuka. U polusnu sam pogledao prema podnožju kreveta i ondje ugledao velika vrata katedrale. Protresao sam se da se potpuno razbudim i vrata su nestala.

Taj me san smjestio u središte samoga Bića i nije bilo izlaza. Trebalo mi je više mjeseci da shvatim njegovo značenje. Za to sam vrijeme došao do potpunijega, osobnijeg shvaćanja onoga što velike priče iz prošlosti neprestano naglašavaju: u središtu se nalazi pojedinac. Središte je označeno križem, kao što X označuje određenu točku. Biti na tomu križu podrazumijeva patnju i preobrazbu i, što je najvažnije, to treba dobrovoljno prihvatiti. Moguće je nadići robovsko priklanjanje određenoj grupi i njezinim doktrinama i, istodobno, izbjeći zamke suprotnoga ekstrema - nihilizma.

Na koji bi način svijet mogao biti oslobođen od strašne dileme sukoba s jedne i psihološkoga i društvenog rastakanja s druge strane? Odgovor je sljedeći: uzdizanjem i razvojem pojedinca, spremnošću svih da na ramena preuzmu teret Bića i prihvate herojski put. Svatko od nas mora preuzeti što veću odgovornost za vlastiti život, društvo i svijet. Svatko od nas mora govoriti istinu, popraviti što je pokvareno i slomiti i ponovno stvoriti ono što je staro i zastarjelo. Na taj način možemo i moramo smanjiti patnju koja truje svijet. To je velik zahtjev. Traži sve od nas. Ali alternativa - užas autoritarnoga vjerovanja, kaos urušene države, tragična katastrofa neobuzdane prirode, egzistencijalna tjeskoba i slabost pojedinca bez cilja - zacijelo je gora.

Desetljećima sam razmišljao i podučavao o sličnim temama. Prikupio sam veliku zbirku priča i pojmova koji se na njih odnose. Ni na trenutak ne tvrdim da su moja razmišljanja u potpunosti ispravna ili potpuna. *Biće* je puno složenije od onoga što jedna osoba može o njemu znati i ja nemam cijelu priču. Jednostavno nudim najbolju koju mogu ponuditi.

U svakom slučaju, moja prijašnja istraživanja i razmišljanja dovela su do novih eseja koji su naposljetku postali ova knjiga. Moja je prvotna ideja bila napisati kratki esej o svih četrdeset odgovora koje sam objavio na *Quori*. Taj je

prijedlog prihvatila nakladnička kuća *Penguin Random House* u Kanadi. Međutim, dok sam pisao, skratio sam broj eseja na dvadeset pet, zatim na šesnaest i naposljetku na sadašnji broj, dvanaest. Tri sam ih godine uređivao uz pomoć i brigu svojega službenog urednika, kao i uz žestoke i užasavajuće precizne kritike već spomenutoga Hurwitza.

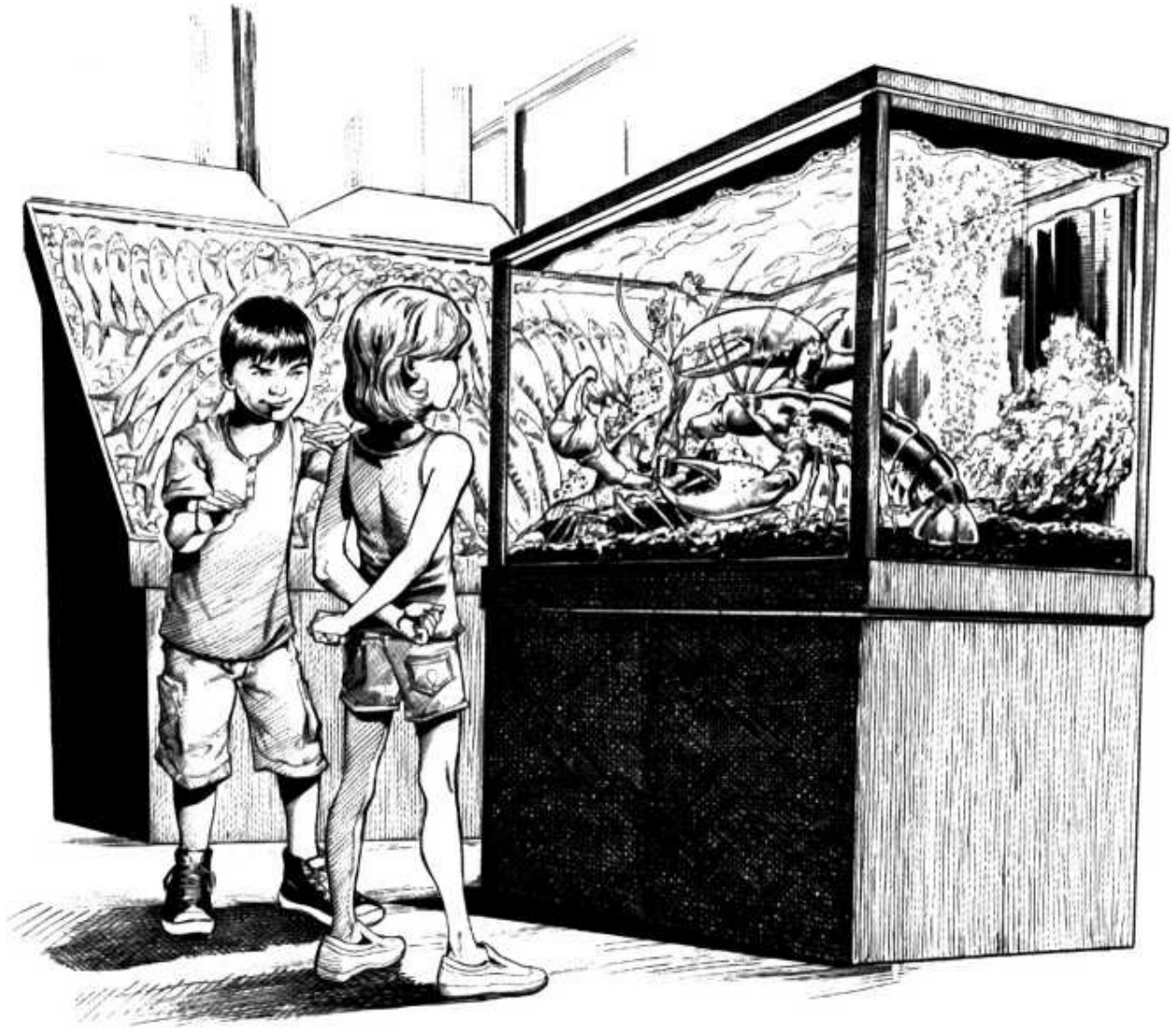
Trebalo mi je puno vremena da odredim naslov: *72 pravila za život: Protuotrov kaosu*. Zašto je taj naslov prevagnuo nad ostalima? U prvom redu zbog jednostavnosti. Jasno ukazuje na to da ljudi trebaju načela reda jer će inače nastupiti kaos. Trebamo pravila, standarde, vrijednosti - i kao pojedinci i kao zajednica. Mi smo tovarne životinje, tegleće zvijeri. Moramo nositi teret kako bismo opravdali svoje bijedno postojanje. Trebamo rutinu i tradiciju. To je red. Red može postati pretjeran, a to nije dobro, ali kaos nas može preplaviti i potopiti - a ni to nije dobro. Moramo ostati na ravnu i usku putu. Svako od dvanaest pravila ove knjige - kao i eseji koji uz njih dolaze - pružaju nam vodič kako da tu ostanemo. Ovo „tu“ je razdjelna linija između reda i kaosa. „Tu“ smo istodobno dovoljno stabilni, dovoljno istražujemo, dovoljno se preobražavamo, dovoljno se ispravljamo i dovoljno surađujemo. „Tu“ nalazimo smisao koji opravdava život i njegovu neizbježnu patnju. Kada bismo živjeli ispravno, možda bismo se mogli nositi sa spoznajom vlastite krhkosti i smrtnosti ne osjećajući žalost zbog svojih žrtava koja rađa prvo ozlojeđenost, zatim zavist, a zatim želju za osvetom i uništenjem. Kada bismo živjeli kako treba, možda se ne bismo trebali utjecati totalitarnoj sigurnosti da se zaštitimo od spoznaje vlastite nedostatnosti i neznanja. Možda bismo mogli izbjeći putove u pakao - a u strašnomu smo dvadesetom stoljeću vidjeli koliko stvaran pakao može biti.

Nadam se da će ova pravila, i eseji koji idu uz njih, pomoći ljudima da shvate ono što već znaju: da duša svakoga pojedinca vječno žeda za junaštvom istinskoga Bića i da je spremnost za preuzimanjem odgovornosti isto što i odluka za življenjem smisljena života.

Ako svatko od nas bude živio kako treba, zajedno ćemo procvasti.

Svakome od vas želim sve najbolje dok prolazite ove stranice.

dr. Jordan B. Peterson,
klinički psiholog i profesor psihologije.

1. PRAVILO

GLAVU GORE I DRŽITE SE USPRAVNO

JASTOZI I TERITORIJ

Ako ste poput većine ljudi, ne razmišljate često o jastozima - osim ako ih ne jedete. Međutim, ovi zanimljivi i ukusni rakovi vrijedni su razmatranja. Njihov živčani sustav relativno je jednostavan, s velikim, lako uočljivim neuronima, čarobnim moždanim stanicama. Zahvaljujući tome znanstvenici su uspjeli precizno mapirati neuronsku mrežu jastoga. To nam je pomoglo da razumijemo strukturu i funkciju mozga i ponašanje kompleksnijih životinja, uključujući i ljudska bića. Jastozi imaju više zajedničkoga s vama nego što mislite (posebice kada se zacrvenite kao rak).

Jastozi žive na dnu oceana. Tu sebi priskrbuju teritorij na kojemu mogu loviti plijen i skupljati jestive komadiće što zalutaju odozgor, iz neprestana kaosa krvoprolića i smrti što se odvija iznad njih. Oni žele sigurno mjesto, dobro za lov i skupljanje. Oni žele dom.

No budući da ima mnogo jastoga, to može biti problem. Što ako dva jastoga u isto vrijeme zauzmu isto područje oceanskoga dna na kojemu obojica žele živjeti? Što ako na stotine jastoga pokuša živjeti i podići obitelj na istomu prenapučenom komadiću pijeska i otpadaka?

I druga živa bića imaju isti problem. Na primjer, kada ptice pjevice u proljeće dođu na sjever, upuštaju se u divlje sporove oko teritorija. Pjesme koje cvrkuću, ljudskim ušima tako miroljubive i lijepe, zapravo predstavljaju sirenski zov i dominacijske krikove. Svaka ta briljantno muzikalna ptica maleni je borac koji proglašava svoju suverenost. Uzmimo na primjer carića, malenu, živahnu pticu pjevicu koja se hrani kukcima, uobičajenu u Sjevernoj Americi. Carić koji upravo stiže želi pronaći zaklonjeno mjesto da izgradi gnijezdo, daleko od vjetra i kiše. Želi biti što bliže izvoru hrane i potencijalnim ženka. Također želi konkurentima dati do znanja da se trebaju držati podalje od toga mjesta.

Ptice i teritorij

Kada sam imao deset godina, moj otac i ja izradili smo kuću za obitelj carića. Izgledala je poput staroga vagona, a prednji joj je ulaz bio veličine novčića. To ju je činilo prikladnom kućom za cariće, koji su sićušni, a ne tako dobrom za druge, veće ptice, koje nisu mogle ući. U isto smo vrijeme i jednoj starijoj susjedi izradili kućicu za ptice od stare gumene čizme. Otvor te kućice bio je

dovoljno velik za pticu poput crvendaća. Susjeda se veselila danu kada će je nastaniti neka ptica.

Carić je ubrzo otkrio našu kućicu za ptice i učinio je svojim domom. Mogli smo čuti njegov dugačak, treperav pjev koji je u rano proljeće odzvanjao bez prestanka. Jednom kada je izgradio svoje gnijezdo u zaštićenom vagonu naš je novi ptičji stanar počeo donositi grančice u susjedinu obližnju gumenu čizmu. Toliko ju je zatrpao da nijedna ptica, ni velika ni mala, nije u nju mogla ući. Naša susjeda nije bila zadovoljna ovim preventivnim napadom, ali ništa se nije moglo učiniti. „Ako srušimo što je izgradio,“ rekao je moj otac, „očistimo čizmu i vratimo je natrag na drvo, carić će je opet napuniti grančicama.“ Carići su maleni i slatki, ali su nemilosrdni.

Zimu prije bio sam slomio nogu na skijanju - prvome skijanju u životu - i primio novčani iznos od police školskoga osiguranja koja služi kao nagrada za nesretnu i nespretnu djecu. S novcem koji sam dobio kupio sam kasetofon (u to vrijeme pravu tehnološku novotariju). Moj je otac predložio da sjednem na travnjak iza kuće, snimim carićev pjev, pustim ga s kasete i promatram što će se dogoditi. Tako sam izišao na proljetno sunce i nekoliko minuta snimao carićev ljutiti glazbeni proglas o posjedu teritorija. Tada sam mu pustio snimku da poslušati vlastiti glas i ta se ptica, velika kao trećina vrapca, okomila na moj kasetofon, nasrćući naprijed-nazad, nekoliko centimetara od zvučnika. Često smo vidjeli da se slično ponaša, čak i kada nije bilo kasetofona. Ako bi se veća ptica usudila sletjeti i odmoriti na bilo kojemu drvetu u blizini naše kućice za ptice, bilo je vrlo vjerojatno da će je kamikaza carić srušiti s grane.

Jasno, carići i jastozi vrlo su različiti. Jastozi ne lete, ne pjevaju niti se odmaraju na drveću. Carići imaju perje, a ne tvrđi oklop. Carići ne mogu disati pod vodom i ljudi ih rijetko serviraju s maslacem. Međutim, slični su na sve važne načine. I jedan i drugi su, primjerice, opsjednuti statusom i položajem, kao i velika većina živih bića. Norveški zoolog i komparativni psiholog Thorleif Schjelderup-Ebbe još je 1921. primijetio da čak i obične seoske kokoši uspostavljaju „poredak kljucanja“.

Ovo određivanje „Tko je tko“ u kokošnjem svijetu ima važne posljedice za preživljavanje svake pojedine ptice, posebno u vrijeme oskudice. Domaće ptice koje uvijek imaju povlašten pristup hrani što se ujutro prosipa po dvorištu zvijezde su među kokošima. Nakon njih dolaze njihove zamjene, oponašatelj, oportunisti. Nakon njih na red dolaze trećerazredne kokoši, i tako dalje, sve do onih uneređenih, očerupanih, isključanih nesretnica koje zauzimaju najniži sloj

„nedodirljivih“ u kokošjoj hijerarhiji.

Kokoši žive zajedno, baš kao i stanovnici u predgrađima. Ptice pjevice, poput carića, ne žive tako, ali svejedno uspostavljaju dominacijske hijerarhije. Razlika je samo u tome što se rašire po teritoriju. Najlukaviji, najsnažniji, najzdraviji i najsretniji carići zauzmu glavni teritorij i brane ga. Zbog toga je veća vjerojatnost da će privući najbolje partnere i izleći ptiće koji će preživjeti i napredovati. Zaštita od vjetra, kiše i grabežljivaca, kao i lak pristup najboljoj hrani, čini egzistenciju puno manje stresnom. Teritorij je važan, a razlika između teritorijalnih prava i društvenoga statusa vrlo je mala. Često je to pitanje života i smrti.

Kada se među pticama pjevicama, među kojima vlada jasno uspostavljen poredak, raširi neka ptičja bolest, najvjerojatnije će se razboljeti i uginuti one najmanje dominantne, ptice koje zauzimaju najniže društvene položaje ptičjega svijeta i koje su stoga najizloženije stresu. Isto smo vidjeli i u svijetu ljudi kada su se ptičja gripa i ostale bolesti proširile svijetom. Siromašni i izloženi uvijek umiru prvi i u velikim brojevima. Oni su puno osjetljiviji i na nezarazne bolesti poput raka, dijabetesa i srčanih bolesti. Kada se aristokracija prehladi, kaže jedna izreka, radnička klasa umire od upale pluća.

Zbog važnosti teritorija, ali i zato što su najbolje lokacije uvijek malobrojne, potraga za teritorijem stvara sukob među životinjama. Sukob, pak, stvara novi problem: kako pobijediti ili izgubiti tako da sukobljene strane ne plate preveliku cijenu. Ova druga točka posebno je važna. Zamislite dvije ptice koje se prepiru oko poželjnoga mjesta za gnijezdo. Interakcija može polako prerasti u izravan fizički sukob. U takvim okolnostima samo će jedna ptica, uglavnom veća, naposljetku pobijediti - ali čak i pobjednik može biti ozlijeđen u bitci. To znači da treća ptica, neozlijeđeni, lukavi promatrač, može oportunistički doći i pobijediti osakaćenoga pobjednika. To nipošto nisu dobri uvjeti za prve dvije ptice.

Sukob i teritorij

Tijekom tisućljeća životinje koje su prisiljene kohabitirati s drugima na istim područjima naučile su mnoge trikove kako da uspostave dominaciju uz najmanju moguću štetu. Poraženi će se vuk, primjerice, okrenuti na leđa i izložiti vrat pobjedniku koji se tada ne će udostojati da ga rastrga. Na kraju krajeva, vuku koji je sada dominantan možda će još trebati partner za lov, pa bio on i patetičan poput upravo poraženoga neprijatelja. Bradate agame, zapanjujuće druželjubivi gušteri, miroljubivo mašu prednjim nogama jedni drugima kako bi iskazali svoju

želju za održanjem društvenoga sklada. Dupini proizvode posebne zvučne signale dok love, kao i u trenutcima velikoga uzbuđenja, kako bi smanjili mogućnost sukoba među dominantnim i podređenim članovima skupine. Takvo je ponašanje upravo endemično u zajednici živih bića.

Jastozi koji cupkaju po oceanskomu dnu nisu iznimka? Ako ih ulovite nekoliko desetaka i prenesete ih na novu lokaciju, možete promatrati njihove rituale i tehnike kojima utvrđuju svoj status. Svaki će jastog prvo početi istraživati novi teritorij, dijelom kako bi mapirao njegove detalje, a dijelom kako bi pronašao dobro mjesto za sklonište. Jastozi puno uče o mjestu na kojemu žive i pamte ono što su naučili. Ako prestrašite jastoga dok se nalazi u blizini svoje rupe, brzo će se vratiti u nju i sakriti. Međutim, ako ga prestrašite na većoj udaljenosti od njegove rupe, odmah će krenuti prema najbližemu prikladnom skloništu koje je prije bio pronašao, a sada ga se sjetio.

Jastogu je potrebno sigurno sklonište kako bi se odmorio, mjesto koje je sigurno od grabežljivaca i prirodnih sila. Štoviše, kako rastu, jastozi se presvlače, to jest odbacuju svoje oklope. To znači da su na određeno vrijeme mekani i ranjivi. Rupa pod kamenom dobar je dom za jastoga, posebice ako se dijelovi oklopa i ostale krhotine mogu namjestiti tako da prekriju ulaz jednom kada se jastog uvuče unutra. Međutim, na svakomu novom teritoriju postoji možda samo malen broj vrlo kvalitetnih skloništa ili mjesta za sakrivanje i stoga su ona rijetka i vrijedna. Drugi ih jastozi neprestano traže.

To znači da se jastozi često susreću kada idu u istraživanje. Znanstvenici su dokazali da čak i jastog koji je odrastao u izolaciji zna što učiniti u takvoj situaciji? U živčanomu sustavu jastoga ugrađena su kompleksna defenzivna i agresivna ponašanja. Počne plesati, poput boksača, otvarajući i zatvarajući kliješta, pomičući se natrag-naprijed i sjedne strane na drugu, koristi se posebnim mlaznicama smještenim ispod očiju pa baca mlazove tekućine prema svojem protivniku. Taj tekući sprej sadrži mješavinu kemikalija koje drugome jastogu odašilju poruku o njegovoj veličini, spolu, zdravlju i raspoloženju.

Ponekad jastog već na prvi pogled vidi da su njegova kliješta manja od protivnikovih pa se povuče bez borbe. Kemijska informacija sadržana u mlazu može imati isti učinak i uvjeriti manje zdrava ili manje agresivna jastoga da se povuče. To je rješavanje spora na prvoj razini. Međutim, ako su dva jastoga vrlo slične veličine i vidljivih sposobnosti ili ako razmjena tekućine ne pruža dovoljno informacija, spor će nastaviti na drugoj razini. Luđački mašući ticalima i spuštenih kliješta jedan će ići naprijed, a drugi će se povlačiti. Zatim će

napadnuti jastog ići naprijed, a napadač će se povlačiti. Nakon nekoliko runda takva nastupa nervozniji jastog osjeti da mu nije u interesu nastaviti. Napraviti će refleksan pokret repom, poskočiti unatrag i zbrisati kako bi svoju sreću okušao drugdje. Međutim, ako nijedan ne posustane, jastozi prelaze na treću razinu, koja uključuje pravu borbu.

Sada već vrlo bijesni, jastozi žestoko nasrću jedan na drugoga, raširenih kliješta spremnih na borbu. Svaki pokušava prevrnuti onoga drugog na leđa. Jastog koji završi na leđima zaključit će da je njegov protivnik sposoban nanijeti mu ozbiljne ozljede. Obično odustaje i napušta to mjesto (iako je silno ogorčen i poslije kleveće pobjednika iza njegovih leđa). Ako nijedan ne uspije okrenuti protivnika - ili ako jedan od njih ne želi odustati, iako je poražen - jastozi prelaze na četvrtu razinu. Ta razina podrazumijeva ekstreman rizik u koji se ne treba upuštati bez razmišljanja: jedan ili oba jastoga iz toga će sukoba izići ozlijeđeni, možda i nasmrt.

Životinje se počnu sve brže kretati jedna prema drugoj. Kliješta su im otvorena tako da mogu zgrabiti nogu, ili ticalo, ili oči, ili bilo što što je izloženo i ranjivo. Jednom kada uspješno dohvati neki dio protivnikova tijela, hvatač će čvrsto stisnuti kliješta i oštro trznuti repom unatrag pokušavajući ga otrgnuti. Po završetku sporova koji eskaliraju do ove točke obično je vrlo jasno tko je pobjednik, a tko gubitnik. Gubitnik vjerojatno ne će preživjeti, posebice ako ostane na teritoriju koji je zauzeo pobjednik, sada njegov smrtni neprijatelj.

Nakon izgubljene bitke, ma koliko se agresivno ponašao, jastog gubi volju da se dalje bori, čak i protiv drugih jastoga koje je prethodno porazio. Poraženi natjecatelj gubi samopouzdanje i to stanje može potrajati danima. Ponekad poraz može imati i teže posljedice. Ako dominantni jastog doživi težak poraz, on se u potpunosti mijenja. Zadobija novi, podčinjeni mozak koji je prikladniji za njegov novi, niži položaj. Njegov prijašnji mozak jednostavno nije bio dovoljno sofisticiran da se nosi s transformacijom od kralja do gubitnika bez potpuna rastvaranja i ponovnoga oblikovanja. Svatko tko je iskusio bolnu transformaciju nakon teškoga poraza u ljubavi ili karijeri može se donekle poistovjetiti s nekoć pobjedničkim jastogom.

Neurokemija poraza i pobjede

Kemija u mozgu poraženoga jastoga bitno se razlikuje od one kod jastoga koji je pobijedio i to se odražava u njegovu držanju. Je li jastog samouvjeren ili ustrašen ovisi o udjelu dvaju kemijskih spojeva koji moduliraju komunikaciju između jastgovih neurona, serotonina i oktopamina. Pobjeđivanje povećava

omjer prvoga u odnosu na drugi.

Jastog s visokom razinom serotonina i niskom razinom oktopamina drska je, razmetljiva vrsta člankonošca za kojega je manje vjerojatno da će se povući pred izazovom. To je zato što serotonin pomaže regulirati držanje. Svinuti jastog širi udove kako bi izgledao velik i opasan, poput Clint Eastwooda u špagetivesternu. Kada jastoga koji je upravo izgubio bitku preplavi serotonin, protegnut će se i krenuti čak i na onoga jastoga koji ga je upravo porazio i boriti se dulje i još snažnije. Lijekovi za ljude oboljele od depresije, selektivni inhibitori ponovne pohrane serotonina, imaju vrlo sličan kemijski i bihevioralni učinak. Jedan od zapanjujućih dokaza evolucijskoga kontinuiteta života na Zemlji jest da *prozac* razvedrava čak i jastoge.

Pobjednika karakteriziraju visoka razina serotonina i niska razina oktopamina. Suprotna neurokemijska konfiguracija, visoka razina oktopamina u odnosu na serotonin, rezultira povijenim, ukočenim, pokunjenim, zabušantskim jastogom koji će vrlo vjerojatno čamiti na uglovima i šmugnuti na prvu naznaku nevolje. Serotonin i oktopamin reguliraju i refleksne trzaje repa pomoću kojih jastog može brzo odskočiti unatrag kada treba pobjeći. Kod poraženoga jastoga taj se refleks aktivira na manji podražaj. Nešto slično tome vidimo u izraženijemu refleksu preplašenosti kod vojnika ili zlostavljane djece s posttraumatskim stresnim poremećajem.

Princip nejednake raspodjele

Kada poraženi jastog povrati hrabrost i usudi se ponovno boriti, vjerojatnost da će opet izgubiti veća je nego što bi se statistički dalo predvidjeti iz njegovih prijašnjih borba. Protivnik koji ga je svladao, s druge strane, ima veće šanse za pobjedu. U svijetu jastoga vrijedi pravilo da pobjednik uzima sve, baš kao i u ljudskome društvu u kojemu jedan posto čovječanstva posjeduje koliko cijela jedna polovica sveukupnoga stanovništva Zemlje - i u kojemu najbogatijih osamdeset pet ljudi ima jednako novca kao tri i pol milijarde ljudi iz nesretnije polovice zajedno.

Taj isti nemilosrdni princip nejednake raspodjele vrijedi i izvan financijskoga područja - štoviše, vrijedi svugdje gdje je u pitanju kreativna proizvodnja. Većinu znanstvenih radova objavljuje vrlo mali broj znanstvenika. Sićušni postotak glazbenika proizvodi gotovo svu snimljenu komercijalnu glazbu. Samo šačica autora proda sve svoje knjige. U SAD-u svake se godine proda milijun i pol različitih naslova (!). Međutim, od toga broja samo se pet stotina naslova proda u više od sto tisuća primjeraka. Slično tomu, samo četiri skladatelja

klasične glazbe (Bach, Beethoven, Mozart i Čajkovski) napisali su gotovo svu glazbu koju izvode suvremeni orkestri. Bach je, da spomenemo samo njega, bio toliko plodan skladatelj da bi trebala čitava desetljeća rada samo da se prepisu njegove partiture, a ipak se obično izvodi samo malen dio njegova čudesnoga stvaralačkog opusa. Isto vrijedi i za stvaralaštvo preostale trojke iz ove skupine hiperdominantnih skladatelja: samo se mali dio njihova rada još uvijek uvelike izvodi. Na taj način samo mali dio glazbenoga stvaralaštva te četvorice autora - a to je vrlo malen broj u odnosu na sve skladatelje klasične glazbe koji su ikada skladali - sačinjava gotovo svu klasičnu glazbu koju svijet poznaje i voli.

Ovaj se princip ponekad naziva Priceovim zakonom, po Dereku J. de Solli Priceu, znanstveniku koji je 1963. otkrio njegovu primjenu u znanosti. Možemo ga predočiti grafičkim prikazom u kojemu na okomitu os stavljamo broj ljudi, a na vodoravnu os produktivnost ili resurse. Temeljni je princip otkriven puno prije. Vilfredo Pareto (1848.-1923.), talijanski erudit, primijetio je da se može primijeniti na raspodjelu bogatstva u ranomu dvadesetom stoljeću, a čini se da vrijedi i za svako društvo koje je ikada bilo predmetom proučavanja, bez obzira na oblik vlasti. Primjenjiv je i na populaciju gradova (u malome broju gradova žive gotovo svi ljudi), masu nebeskih tijela (vrlo mali broj nagomilao je gotovo svu masu), učestalost riječi u jeziku (samo pet stotina riječi koristi se za devedeset posto ljudske komunikacije) i na mnoge druge stvari. Ponekad je poznat kao „Matejev efekt“, naziv izveden iz možda najgrublje rečenice koja je pripisana Kristu: „Onomu koji ima još će se dati, neka ima u izobilju, a od onoga koji nema oduzet će se i ono što ima“ (Mt 25,29).

Sigurno znate da ste Sin Božji onda kada se vaša izjava može primijeniti čak i na rakove.

Vratimo se na svadljive člankonošce: ne treba puno vremena da jastozi, ispitujući jedan drugoga, saznaju s kime se mogu zafrkavati, a od koga se trebaju držati podalje - a jednom kada to nauče, novonastala je hijerarhija iznimno stabilna. Jednom kada pobijedi, jastog treba samo početi prijeteći micati svojim ticalima i svi će se prijašnji protivnici odmah razbježati pred njim. Slabiji jastog prestat će pokušavati s nasrtajima, prihvaćajući svoj niži položaj, i držat će noge uz tijelo. Alfa jastog, nasuprot tomu - pošto je okupirao najbolje sklonište, dobro se odmorio i smlatio dobar obrok - dominantno paradira oko teritorija i noću ometa podređene jastoge u njihovim skloništima samo zato da ih podsjeti tko je najveća faca.

Tko ima sve djevojke

Ženke jastoga (koje se također žestoko bore za teritorij u naglašeno majčinskim fazama) brzo prepoznaju najvećega frajera koji ih odmah počne neodoljivo privlačiti. Brilljantna strategija, po mojemu mišljenju. Ujedno je riječ o strategiji koju koriste ženke različitih vrsta, pa tako i ljudske. Umjesto da se posvete računski zahtjevnoj zadaći prepoznavanja najboljega mužjaka, one prepuštaju tu zadaću nepogrješivoj kalkulacije dominacijske hijerarhije. Puštaju mužjake da se bore i potom biraju svoje ljubavnike s vrha ljestvice. Nešto vrlo slično događa se i s cijenama na tržištu dionica gdje se vrijednost pojedinoga poduzeća određuje natjecanjem svih protiv svih.

Kada ženke postanu spremne odbaciti oklop i malo se smekšati, postanu zainteresirane i za parenje. Počnu se vrzmati oko teritorija dominantnoga jastoga, ispuštaju atraktivne mirise i afrodizijake prema njemu, pokušavajući ga zavesti. Njegova ga je agresivnost učinila uspješnim i stoga će vjerojatno reagirati na razdražljiv, dominantan način. Štoviše, velik je, zdrav i moćan. Nije lako svratiti mu pažnju s borbe na parenje. (Međutim, ako ga dama šarmira kako treba, promijeni svoje ponašanje prema njoj. To je jastogov ekvivalent *Pedeset nijansi sive*, rekordno prodane meko ukoričene knjige svih vremena, i vječnoga arhetipskog romantičnog scenarija *Ljepotice i zvijeri*. Taj je obrazac ponašanja u muško-ženskim odnosima vječno zastupljen u seksualno eksplicitnim književnim fantazijama koje su među ženama popularne u mjeri u kojoj su slike golih žena popularne među muškarcima.)

Međutim, trebalo bi istaknuti da puka fizička snaga nije stabilan temelj za osiguranje dugoročne dominacije, kao što se nizozemski primatolog Frans de Waal potrudio pokazati. Među skupinama čimpanza koje je proučavao mužjaci koji su dugoročno gledano bili uspješniji morali su svojoj fizičkoj snazi pridodati sofisticiranije osobine. Na kraju krajeva, čak i najokrutnijega čimpanzijanskog despota mogu oboriti dva protivnika ako svaki ima po tri četvrtine njegove snage. Posljedično, mužjaci koji dulje ostaju na vrhu jesu oni koji formiraju koalicije sa sunarodnjacima nižega statusa i koji obraćaju posebnu pažnju na ženke i mladunčad unutar svoje grupe. Politički trik ljubljenja djeteta star je doslovce milijune godina. Ali jastozima, koji su još uvijek razmjerno primitivni, dostaju samo ogoljeni elementi *Ljepotice i zvijeri*.

Jednom kada je Zvijer u dovoljnoj mjeri šarmirana, uspješna ženka (jastog) će se svući, otpustit će svoj oklop čineći se opasno mekanom, ranjivom i spremnom za parenje. U pravi trenutak mužjak, koji se sada preobrazio u oprezna ljubavnika, odlaže spermatofores u od govarajućeg spremnika. Nakon toga ženka ostaje u blizini nekoliko tjedana i ponovno otvrdnjuje (još jedan fenomen

ne potpuno nepoznat među ljudima). Kada joj se prohtije, vraća se u svoj dom, natovarena oplodjenim jajašcima. Tada će druga ženka pokušati isto, i tako dalje. Dominantni mužjak, uspravna i samouvjerenava stava, ne samo da dobije najbolji teritorij i najlakši pristup najboljim lovištima, već dobije i sve djevojke. Ako ste jastog, k tome još i mužjak, višestruko vam se isplati biti uspješan.

Zašto je sve ovo važno? Zbog zapanjujuće velikoga broja razloga, osim onih komično očitih. Prvo, znamo da jastozi, u ovom ili onom obliku, postoje već više od tristo pedeset milijuna godina. To je jako puno vremena. Prije šezdeset pet milijuna godina još uvijek su postojali dinosauri. Za nas je već i to nezamislivo daleka prošlost. Za jastoge, međutim, dinosauri su *nouveau riche*, koji su se samo pojavili i nestali tijekom gotovo beskonačnoga tjeka vremena. To znači da su dominacijske hijerarhije bile važno i trajno obilježje okoliša kojemu su se prilagodili svi složeni oblici života. Prije tristo pedeset milijuna godina mozgovi i živčani sustavi bili su relativno jednostavni. Ipak, već su imali strukturu i neurokemiju potrebnu za obradu informacija o statusu i društvu. Važnost ove činjenice teško bismo mogli prenasloviti.

Narav prirode

Biološka je istina da je evolucija konzervativna. Kada nešto evoluirava, mora se temeljiti na onome što je priroda već proizvela. Pritom se mogu dodati nova obilježja, a stara mogu biti podvrgnuta nekim promjenama, ali većina ipak ostaje ista. Zbog toga su šišmišja krila, ljudske ruke i kitove peraje zapanjujuće slični u svojem skeletnom obliku. Imaju čak i isti broj kostiju. Evolucija je davno položila temelje osnovnoj fiziologiji.

Evolucija se u velikoj mjeri odvija kroz varijaciju i prirodnu selekciju. Varijacije nastaju zbog mnogo razloga, uključujući i miješanje gena (da se jednostavno izrazimo) i slučajnu mutaciju. Zato se jedinke unutar grupe međusobno razlikuju, a priroda tijekom vremena među njima vrši odabir. Kako smo već rekli, čini se da je ta teorija odgovorna za neprekidne promjene životnih oblika tijekom eona. No još jedno dodatno pitanje vrebava ispod površine: što označava riječ „priroda“ u „prirodnoj selekciji“? Što je točno taj „okoliš“ na koji se životinje prilagođavaju? Mi oblikujemo mnoštvo pretpostavki o prirodi - o okolišu - a to ima svoje posljedice. Mark Twain jednom je rekao: „Ne do vodi nas u nevolje ono što ne znamo, nego ono što sigurno znamo, a što jednostavno nije točno.“

Prvo, lako je pretpostaviti da je „priroda“ - nešto statično. Ali nije: barem ne u bilo kojemu jednostavnom smislu. Statična je i dinamična istodobno. I sam se

okoliš - priroda koja vrši selekciju - transformira. Poznati *yin* i *yang* taoistički simboli lijepo to prikazuju. Biće - sama stvarnost - za taoiste se sastoji od dva suprotna principa koja se često prikazuju u ženskom i muškom rodu ili čak, u užemu smislu, kao žensko i muško. Međutim, ispravnije je reći da su *yin* i *yang* kaos i red. Taoistički simbol je krug koji čine dvije isprepletene zmije. Crna zmija, kaos, ima bijelu točku na glavi. Bijela zmija, red, ima crnu točku na glavi. To je zato što su kaos i red međusobno zamjenjivi i ujedno vječno suprotstavljeni. Ništa nije tako sigurno da se ne bi moglo mijenjati. I samo Sunce ima cikluse nestabilnosti. Isto tako, ništa nije toliko promjenjivo da se ne bi moglo ustaliti. Svaka revolucija uspostavlja novi red. Svaka je smrt u isto vrijeme i preobrazba.

Shvaćanje prirode kao isključivo statične dovodi do ozbiljnih pogiješaka u razumijevanju. Priroda „odabire“. Ideja *odabira* ili selekcije u sebi sadrži ideju *prilagođenosti*. Ono što je „prilagođeno“ ujedno je i „odabrano“. Prilagođenost je, grubo govoreći, vjerojatnost da će određeni organizam ostaviti za sobom potomstvo (tj. da će tijekom vremena razdati svoje gene). „Prilagođenost“ je, dakle, usklađenost obilježja nekoga organizma s potrebama okoliša. Ako te potrebe zamišljamo kao statične - ako je priroda zamišljena kao vječna i nepromjenjiva - tada je evolucija samo beskrajn niz linearnih poboljšanja, a prilagođenost je nešto čemu se tijekom vremena uvijek može dodatno približiti. Još uvijek moćna viktorijanska ideja evolucijskoga napretka s čovjekom na vrhuncu dijelom je posljedica ovoga modela shvaćanja prirode. No taj model stvara pogrešnu predodžbu da postoji konačno određeno prirodno odabira (a to je povećana prilagodba okolišu) i da se ono može zamisliti kao fiksna točka.

Ali priroda, koja vrši odabir, nije statični birač - barem ne u jednostavnu smislu. Priroda ima drugo ruho za svaku prigodu. Ona varira poput glazbene partiture - a to djelomično objašnjava zašto glazba u čovjeku pobuđuje duboke nagovještaje smisla. Kako se okoliš koji podržava vrste transformira i mijenja, tako se i osobine koje pojedinca čine uspješnim u preživljavanju i reprodukciji transformiraju i mijenjaju. Dakle, teorija prirodne selekcije ne pretpostavlja bića koja se sve preciznije podudaraju s uzorkom koji je svijet odredio. Više je riječ o tome da stvorenja plešu zajedno s prirodom, iako je taj ples smrtonosan. „U mojemu kraljevstvu“, kao što kaže Crvena kraljica u *Ali-si u zemlji čudesa*, „moraš trčati što brže možeš samo da ostaneš na istome mjestu.“ Nitko tko stoji mirno ne može pobijediti, ma koliko dobro bio sazdan.

Priroda nije ni samo dinamična. Neke se stvari mijenjaju brzo, ali su sastavni dio nečega drugog što se mijenja sporije (glazba to također odražava). Lišće se

mijenja brže od drveća, a drveće brže od šuma. Vrijeme se mijenja brže od klime. Kada ne bi bilo tako, onda konzervativizam evolucije ne bi funkcionirao budući da bi se temeljna morfologija ruku i šaka morala mijenjati jednako brzo koliko i duljina kostiju ruku i funkcija prstiju. To je kaos unutar reda, unutar kaosa, unutar višega reda. Red koji je najstvarniji ujedno je red koji je najstabilniji - a to nije nužno red koji je najlakše uočiti. Ako pomno promatralist, promatrač može biti kao „slijep“ i ne vidjeti drvo. Drvo ga može zaslijepiti da ne vidi šumu. A ponekad ono što je najstvarnije (poput uvijek prisutne dominacijske hijerarhije) uopće se ne može vidjeti.

Romantično shvaćanje prirode također je pogrešno. Bogato, moderno gradsko stanovništvo okruženo vrelim betonom zamišlja prirodni okoliš kao nešto netaknuto i rajsko, poput francuskoga impresionističkog krajolika. Ekološki aktivisti, idealistični u svojim stajalištima, još više zamišljaju prirodu kao skladnu, uravnoteženu i savršenu, samo kada je ne remeti i ne pustoši ljudska vrsta. Nažalost, „prirodni okoliš“ uključuje i elefantijaze i bolest gvinejskoga crva (bolje da ništa ne pitate), komarceanofeles i malariju, suše koje uzrokuju glad, AIDS i kugu. Obično ne fantaziramo o ljepoti tih aspekata prirode, iako su jednako stvarni kao i njihovi edenski dvojnici. Naravno, upravo zbog takvih pojava pokušavamo prilagoditi svoju sredinu, štitimo svoju djecu, gradimo gradove i sustave transporta, povećavamo uzgoj hrane i proizvodnju energije. Kada Majka priroda ne bi bila tako sklona našem uništenju, bilo bi nam lakše živjeti u jednostavnu skladu s njezinim diktatima.

Ovo nas dovodi do trećega pogrešnog koncepta po kojemu je priroda strogo odvojena od kulturnih konstrukcija što su nastale unutar nje. Red unutar kaosa i red Bića tim je „prirodniji“ što je duljega vijeka. To je zato što je „prirod“ upravo „ono što odabire“, a što neko obilježje dulje postoji, to ima više vremena da bude odabrano i da oblikuje život. Nije važno je li to obilježje fizičko i biološko, ili društveno i kulturološko. Iz darvinističke perspektive, sve što je važno jest trajnost - a dominacijska hijerarhija, koliko god se činila sociološkim ili kulturološkim fenomenom, postoji oko pola milijarde godina. Trajna je. Stvarna je. Dominacijska hijerarhija nije kapitalizam. Nije ni komunizam. Nije vojno-industrijski kompleks. Nije patrijarhat - taj zamjenjivi, rastezljivi, proizvoljni kulturološki artefakt. Nije čak ni ljudska tvorevina; barem ne u najdubljemu smislu te riječi. Dominacijska je hijerarhija gotovo vječno obilježje okoliša, a većina onoga što se pripisuje ovim prolaznim pojavnim oblicima posljedica je njezina nepromjenjiva postojanja. Mi (pritom mislim na *mi* u višem smislu, *mi* koji postoji od pojavka života) smo živjeli u dominacijskoj hijerarhiji jako dugo.

Borili smo se za položaj prije nego što smo imali kožu, ruke, pluća ili kosti. Malo je što prirodnije od kulture. Dominacijske su hijerarhije starije od drveća.

Stoga dio našega mozga koji prati naš položaj u dominacijskoj hijerarhiji iznimno je drevan i fundamentalan. To je glavni kontrolni sustav koji uređuje naše percepcije, vrijednosti, emocije, misli i djelovanja. Snažno utječe na svaki aspekt našega bića, svjesnog i nesvjesnog. Zbog toga se sustava, kada iskusimo poraz, ponašamo vrlo slično jastozima koji su poraženi u borbi. Počnemo se držati pognuto, okrenuti smo prema tlu. Osjećamo se prepadnuto, povrijeđeno, tjeskobno i slabo. Ako se situacija ne popravi, postajemo kronično depresivni. U takvim uvjetima ne možemo se jednostavno nositi sa životnim zadaćama i postajemo laka meta zlostavljača u „tvrđim“ oklopima. Ovdje ne zapanjuju samo bihevioralne i iskustvene sličnosti: i osnovna je neurokemija većim dijelom ista.

Uzmimo za primjer serotonin, kemikaliju koja upravlja držanjem jastoga i njihovim refleksom bježanja. Jastozi nižega „ranga“ luče relativno niske razine serotonina. To vrijedi i za ljude na nižoj društvenoj ljestvici (a sa svakim porazom te se razine spuštaju sve niže). Niska razina serotonina znači smanjeno samopouzdanje. Niska razina serotonina znači i veću osjetljivost na stres i zahtjevniju fizičku pripravu za hitne slučajeve - budući da se na dnu dominacijske hijerarhije bilo što može dogoditi u bilo kojemu trenutku (a rijetko kada nešto dobro). Niska razina serotonina znači manje sreće, više boli i tjeskobe, više bolesti i kraći životni vijek, kako kod ljudi, tako i kod rakova. Viša mjesta u dominacijskoj hijerarhiji i više razine serotonina tipične za one koji se na tim višim mjestima nalaze znače manje bolesti, manje bijede i smrti, čak i kada su čimbenici poput apsolutnoga dohotka - ili broja komadića istrunule hrane - konstantni. Važnost ove činjenice teško možemo prenaglasiti.

Biti na vrhu i biti na dnu

Duboko u vama postoji neopisivo drevan, praiskonski brojač, smješten u samu temelju vašega mozga, duboko ispod misli i osjećaja. On točno prati vaš položaj u društvu - na ljestvici od jedan do deset, mogli bismo reći. Ako ste na broju jedan, na najvišoj razini, postigli ste velik uspjeh. Ako ste muško, imate povlašten pristup najboljim mjestima za život i najkvalitetnijoj hrani. Ljudi se natječu kako bi vam činili usluge. Pred vama je neizmjereno mnogo mogućnosti za romantične i seksualne veze. Vi ste uspješan jastog i najpoželjnije ženke postrojile su se i otimaju se za vašu pozornost.

Ako ste žena, imate pristup brojnim visokokvalitetnim udvaračima: visokim, snažnim i lijepo građenim; kreativnim, pouzdanim, iskrenim i velikodušnim. I

baš kao i vaš dominantni muški dvojniki, borit ćete se žestoko, čak i nemilosrdno, da zadržite ili poboljšate svoj položaj u jednako kompetitivnoj ženskoj hijerarhiji parenja. Iako je manje vjerojatno da ćete pritom koristiti fizičku snagu, na raspolaganju vam stoje mnogi učinkoviti verbalni trikovi i strategije, među kojima možemo navesti ponižavanje protivnica, i možda ste prava stručnjakinja u njihovoj uporabi.

Ako ste, za razliku od toga, najniže rangirana desetka, muška ili ženska, nemate gdje živjeti (ili barem ne na dobru mjestu). Hrana vam je užasna, onda kada je uopće imate. U lošem ste fizičkom i mentalnom stanju. Romantični interes za vas je na minimumu, osim kod onih koji su jednako očajni poput vas. Veća je vjerojatnost da ćete se razboljeti, brže ostarjeti i umrijeti mladi, a kada se to dogodi, vrlo će malo ljudi, a možda i nitko, žaliti za vama. Čak bi vam i novac bio od male koristi. Ne biste se znali služiti njime zato što je teško pravilno se služiti novcem, posebice kada niste naviknuli da ga imate. Novac će vas dovesti u opasna iskušenja, poput zloporabe droge i alkohola, koji su puno primamljiviji ako je čovjek dugo bio lišen užitaka. Zbog novca biste postali meta predatora i psihopata koji nastoje iskoristiti one koji su na nižim slojevima društva. Dno dominacijske hijerarhije užasno je i opasno mjesto.

Drevni dio vašega mozga specijaliziran za procjenu dominacije promatra kako se drugi ljudi odnose prema vama. Prema tim informacijama određuje vrijednost koja vam je pripisana statusom. Ako vas vršnjaci procjenjuju kao malo vrijedne, brojač ograničava dostupnost serotonina. Tako postajete fizički i psihološki puno reaktivniji na bilo koju okolnost ili događaj, posebice negativan, koji može proizvesti emocije. Potrebna vam je ta istančana reaktivnost. Hitni su slučajevi uobičajeni kada ste na dnu i morate biti spremni preživjeti.

Nažalost, ta psihička hiperreaktivnost, ta stalna pripravnost, sagorijeva mnogo dragocjene energije i fizičkih snaga. Upravo je to ona stvarnost koju svi nazivaju stresom i ona nipošto nije samo, ili čak primarno, psihološka. To je odraz realnih ograničenja koja vladaju u nesretnim okolnostima. Kada boravite na dnu, drevni brojač u mozgu pretpostavlja da čak i najmanja neočekivana prepreka može proizvesti nekontroliran lanac negativnih događaja s kojima ćete se morati nositi sami budući da su korisni prijatelji rijetka pojava na rubovima društva. Stoga ćete neprestano žrtvovati ono što biste u drukčijim okolnostima mogli sačuvati za budućnost i upotrebljavati to za održavanje stanja pripravnosti i sposobnosti za iznenadnu paničnu reakciju u sadašnjosti. Kada ne znate što činiti, morate biti spremni učiniti bilo što i sve, u slučaju da to postane potrebno. Sjedite u automobilu i do kraja stišćete papučicu za gas i kočnicu. Činite to

dovoljno dugo i sve će se raspasti. Drevni brojač ugasit će čak i vaš imunološki sustav i energiju i snage potrebne za buduće zdravlje trošit će na trenutnu krizu. To će vas učiniti impulzivnim tako da ćete, primjerice, spremno grabiti svaku kratkotrajnu priliku za parenje, ili bilo koju mogućnost užitka, ma koliko niska, sramotna ili nelegalna bila. Puno je vjerojatnije da ćete živjeti i umirati bez razmišljanja, za rijetke mogućnosti užitka kad god se ukažu. Fizički zahtjevi hitne pripravnosti iscrpljivat će vas na sve načine.

S druge strane, ako imate visok status, brojačev hladan, predreptilski sustav pretpostavlja da je vaš položaj osiguran, produktivan i nedodirljiv i da ste dobro „podmazani“ društvenom podrškom. Drži da su šanse da će vam nešto naštetiti niske i da ih slobodno ne treba ni uzimati u razmatranje. Promjena može biti prilika, a ne katastrofa. Serotonin obilno teče. To vas čini samopouzdanim i mirnim tako da se možete držati visoko i uspravno i puno manje živjeti pod oprezom. Vaš je položaj siguran i stoga će vaša budućnost vjerojatno biti dobra. Isplati vam se razmišljati dugoročno i planirati bolje sutra. Ne morate impulzivno grabiti što god vam dođe pod ruku zato što realno možete očekivati da će vam dobre stvari ostati na raspolaganju. Možete odgoditi osjećaj zadovoljstva, a da ga se ne odreknete zauvijek. Možete si priuštiti da budete pouzdan i promišljen građanin.

Kvar

Ponekad se, međutim, mehanizam brojača može pokvariti. Pogrešne navike spavanja i prehrane mogu omesti njegovu funkciju. Nesigurnost ga može izbaciti iz kolosijeka. Tijelo, zajedno sa svim svojim vrlo različitim dijelovima, treba funkcionirati kao dobro uvježban orkestar. Svaki sustav mora pravilno igrati svoju ulogu, i u pravo vrijeme, ili će nastati galama i kaos. Upravo je zato potrebna rutina. Životne radnje koje svakodnevno ponavljamo moraju biti automatizirane.

Moraju se pretvoriti u stabilne i pouzdane navike tako da izgube svoju kompleksnost i zadobiju na predvidljivosti i jednostavnosti. Ovo se najjasnije vidi kod malene djece: kada im je raspored spavanja i prehrane stabilan, djeca su radosna, nasmiješena i razigrana, a kada nije, postanu cmizdrava i zločesta.

Zbog toga u klinici uvijek pitam svoje klijente kako spavaju. Ustaju li otprilike u vrijeme kada i svaka prosječna osoba i ustaju li svakoga dana u isto vrijeme? Ako je odgovor negativan, prvo što preporučujem jest da to promijene. Nije toliko važno idu li spavati u isto vrijeme svake večeri, ali buđenje u isti sat je nužno. Tjeskobu i depresiju nije jednostavno liječiti ako bolesnik ima

nepredvidive dnevne rutine. Biološki sustavi odgovorni za negativne emocije blisko su povezani s pravilnim ciklusima cirkadijurnih ritmova.

Sljedeće što ih pitam je doručak. Savjetujem svojim klijentima da jedu mastima i proteinima obilat doručak što je prije moguće nakon buđenja (ne ugljikohidrate, ne šećere, zato što se oni prebrzo probavljaju i uzrokuju prvo nagli porast, a odmah potom nagli pad razine šećera u krvi). To je zato što su tjeskobni i depresivni ljudi ionako pod stresom, posebice ako već neko vrijeme nemaju kontrolu nad svojim životom. Tijelo im je stoga spremno na pojačano lučenje inzulina, za slučaj da se uključe u bilo kakvu složenu ili zahtjevnu aktivnost. Ako se upuste u takvu aktivnost nakon što cijelu noć nisu jeli, a potom ni doručkovali, višak inzulina u krvotoku uklonit će im sav šećer u krvi i postat će hipoglikemični i psiho-fiziološki nestabilni. To traje cijeli dan. Sustav im se ne može resetirati sve dok ponovno ne odu spavati. Imao sam mnogo klijenata kojima se tjeskoba smanjila do subkliničke razine samo zato što su počeli spavati po redovitu rasporedu i obilno doručkovati.

I neke druge loše navike mogu ometati preciznost brojača. Ponekad se to dogodi izravno, zbog nedovoljno shvaćenih bioloških razloga, a ponekad zato što te navike iniciraju složenu pozitivnu povratnu spregu. Pozitivna povratna sprega podrazumijeva ulazni detektor, pojačalo i neki oblik odašiljača. Zamislite signal koji je uhvatio ulazni detektor, pojačao ga i zatim emitirao u pojačanu obliku. Zasada sve ide dobro. Problem nastaje kada ulazni detektor registrira taj izlazni signal i ponovno ga provede kroz sustav povećavajući ga i zatim emitirajući ponovno. Nekoliko takvih krugova intenziviranja i stvari ozbiljno izmaknu kontroli.

Većina je ljudi doživjela zaglušujuću buku te povratne sprege na koncertu kada zvučni sustav bolno zapišti. Mikrofon šalje signal zvučnicima. Zvučnik emitira signal. Ako je previše pojačan ili ako je preblizu zvučnika, mikrofon može ponovno uhvatiti signal i opet ga poslati kroz sustav. Zvuk se brzo pojačava do nepodnošljive razine i ako se nastavi, može uništiti zvučnike.

Ista destruktivna povratna sprega nastaje i u ljudskim životima. Mnogo je puta nazivamo psihičkom bolešću, iako se ne pojavljuje samo, ili uopće, u ljudskoj psihi. Ovisnost o alkoholu ili drugim sredstvima koja utječu na raspoloženje uobičajen je primjer za proces pozitivne povratne sprege. Zamislite čovjeka koji uživa u alkoholu, možda malo previše. Na brzinu je popio tri ili četiri pića. Razina alkohola u njegovoj krvi strjelovito raste. To može potaknuti veliko uzbuđenje, posebno kod nekoga tko ima genetske predispozicije za

alkoholizam. Ali to traje samo dok razina alkohola u krvi aktivno raste, odnosno samo dok osoba nastavlja piti. Kada prestane, razina alkohola ostaje ista i zatim počne opadati, a usto mu tijelo još počne proizvoditi različite toksine dok probavlja konzumirani etanol. Počne pomalo osjećati krizu dok anksiozni sustavi, koji su bili potisnuti za vrijeme intoksikacije, počinju pojačano reagirati. Mamurluk je povlačenje alkohola iz sustava (koje ne baš tako rijetko može biti uzrok smrti alkoholičarima koji pokušavaju apstinirati), a počinje vrlo brzo nakon prestanka konzumacije. Kako bi zadržao osjećaj zadovoljstva i izbjegao neugodne posljedice, pijanac mora nastaviti piti sve dok sve boce u kući nisu ispražnjene, kafići zatvoreni, a novac potrošen.

Idućega se dana budi sa snažnim mamurlukom. Sve je to dosada loše, ali ne baš toliko. Prava nevolja počinje kada otkrije da se njegov mamurluk može „izliječiti“ s još nekoliko čašica ujutro. Taj je lijek, naravno, privremen i samo odgađa simptome krize za malo dalju budućnost. Ali ako je dovoljno očajan, to može biti ono što on želi, u kratkoročnu smislu. Dakle, sada je naučio pijenjem liječiti mamurluk. Onda kada lijek izaziva bolest, uspostavljena je pozitivna povratna sprema. U takvim okolnostima brzo nastaje ovisnost o alkoholu.

Nešto se slično često događa ljudima koji pate od anksioznoga poremećaja, primjerice agorafobije. Osobe koje pate od agorafobije strah može toliko preplaviti da više ne žele izići iz kuće. Agorafobija je posljedica pozitivne povratne sprege. Prvi događaj koji pokreće taj poremećaj uglavnom je napadaj panike i on se obično javlja kod žena srednje životne dobi koje su bile previše ovisne o drugima. Možda su s pretjerana oslanjanja na oca odmah prešle u odnos sa starijim, relativno dominantnim dečkom ili mužem, s malo ili nimalo razdoblja neovisna života.

U tjednima koji prethode pojavi agorafobije takva žena obično proživljava nešto neočekivano, nešto što odstupa od uobičajena. Može biti u pitanju nešto fiziološko, primjerice ubrzano lupanje srca koje, općenito govoreći, nije tako neuobičajeno, osobito u vrijeme menopauze kada hormonalni procesi koji reguliraju psihološke doživljaje žene nepredvidivo fluktuiraju. Bilo koja osjetna promjena u srčanom ritmu može kod nje potaknuti misli o srčanom udaru, o boli i o neugodnostima proživljavanja srčanoga udara u javnosti (smrt i društveno poniženje dva su temeljna straha). Neočekivana pojava može biti i bračni sukob, ili bolest, ili smrt supružnika. Može biti riječ o bolesti ili razvodu bliske prijateljice. Neki stvarni događaj obično potakne početni porast straha od smrtnosti i društvene osude.

Uzmimo za primjer da nakon takva šoka žena u predagorafobičnomu stanju iziđe iz kuće i odlazi do trgovačkoga centra. Gužva je i teško je pronaći parking. To je stavlja pod još veći stres. Nedavno proživljeno neugodno iskustvo samo što nije izbilo na površinu i um joj zaokupljaju misli o ranjivosti koje su okidač za anksioznost. Puls joj ubrzava. Počne plitko i užurbano disati. Osjeća da joj srce juri i počinje se pitati je li u pitanju srčani udar, a ta misao samo potiče još više anksioznosti. Diše još pliće, povećavajući razinu ugljičnoga dioksida u krvi. Puls se dodatno povećava zbog još većega straha. Ona to zapaža pa joj puls opet dodatno raste.

Puf! Pozitivna povratna sprega. Tjeskoba se ubrzo pretvara u paniku koju regulira drugi dio mozga dizajniran za najteže prijetnje, koji se aktivira zbog pretjerana straha. Bombardirana svim ovim simptomima odlazi na hitnu pomoć gdje joj nakon duga i tjeskobna čekanja provjeravaju rad srca. Sve je u redu. Ali ona nije baš tako sigurna u to.

Potrebna je još jedna povratna sprega kako bi se čak i takvo neugodno iskustvo pretvorilo u potpunu agorafobiju. Sljedeći put kada treba otići u trgovački centar, osoba u predagorafobičnomu stanju postaje tjeskobna jer se sjeća što se dogodilo prošloga puta. Ipak odlazi tamo. Na putu do centra osjeća kako joj srce lupa i tako počinje još jedna spirala tjeskobe i zabrinutosti. Da spriječi paniku, izbjegava stres trgovačkoga centra i vraća se kući. Ali sada anksiozni sustav u njezinu mozgu bilježi da je pobjegla iz trgovačkoga centra i donosi zaključak: odlazak u trgovački centar doista je bio opasan. Naši su anksiozni sustavi vrlo praktični i pretpostavljaju da je sve od čega smo pobjegli opasno. To dokazuje, naravno, sama činjenica da smo pobjegli. Dakle, sada je u našem umu trgovački centar označen kao „preopasan da mu pristupimo“ (ili je predagorafobična osoba samu sebe označila „preranjivom za pristup trgovačkome centru“). Možda stvari još uvijek nisu otišle dovoljno daleko da nastanu prave nevolje. Postoje druga mjesta na kojima se može kupovati. No obližnji je supermarket možda dovoljno nalik trgovačkome centru da u osobi pobudi sličnu reakciju i ona se opet povlači. Sada i supermarket u njezinu umu spada u istu kategoriju. Zatim dućan na uglu. Potom autobusi i taksiji i podzemne željeznice. Ubrzo je to posvuda. Agorafobična osoba naposljetku će se bojati i vlastite kuće, iz koje bi također rado pobjegla kada bi mogla, ali ne može. Uskoro je zaglavljena u svojem domu. Povlačenje uzrokovano anksioznošću čini da sve od čega se osoba povukla još više potiče anksioznost. Povlačenje uzrokovano anksioznošću čini osobu sve manjom, a svijet, koji je sve opasniji, sve većim.

Brojni su sustavi komunikacije između mozga, tijela i društvenoga svijeta koji mogu biti uhvaćeni u pozitivnu povratnu spregu. Primjerice, depresivni se ljudi mogu početi osjećati beskorisnima, teretom za druge, žalosni su i puni boli. Zbog toga gube kontakt s prijateljima i obitelji. Zatim ih to povlačenje čini još usamljenijima, izoliranijima i izloženijima osjećaju da su beskorisni i na teret drugima. Zato se još više povlače i tako se spirala depresije samo povećava.

Ako je u nekomu trenutku života netko snažno povrijeđen - traumatiziran - detektor dominacije u umu može se izmijeniti tako da poveća vjerojatnost od novih povreda u budućnosti. To se često događa odraslim ljudima koji su bili zlostavljani u djetinjstvu ili adolescenciji. Postaju tjeskobni i lako se uzrujaju. Štite se defenzivnim povlačenjem i izbjegavaju izravan kontakt očima koji se može protumačiti kao dominacijski izazov.

To znači da se šteta nanosena zlostavljanjem (smanjenje samopouzdanja i statusa) može nastaviti čak i nakon što je samo zlostavljanje prestalo. U najjednostavnijim slučajevima osobe koje su nekoć imale nizak status odrasle su i uznapredovale do novih i uspješnijih položaja u životu, ali nisu toga potpuno svjesne. Njihove psihološke prilagodbe na situaciju u prošlosti sada su kontraproduktivne i čine ih izloženijima stresu i nesigurnosti nego što je to potrebno. U složenijim slučajevima, zbog podređenoga držanja koje su usvojili snagom navike, opterećeniji su i nesigurniji nego što je to potrebno, a usvojeno pokorno držanje nastavlja privlačiti negativnu pozornost jednoga ili više zlostavljača, sada obično manje uspješnih, kojih se ipak nađe u svijetu odraslih. U takvim slučajevima psihološke posljedice prijašnjega zlostavljanja povećavaju vjerojatnost da će se zlostavljanje nastaviti u sadašnjosti (iako do toga, strogo govoreći, ne bi trebalo doći jer žrtve u međuvremenu odrastu, presele se, nastave obrazovanje ili napreduju u društvenomu položaju).

Pridizanje

Ponekad su ljudi zlostavljani zato što *ne mogu* uzvratiti. To se događa onima koji su fizički slabiji od svojih protivnika i to je jedan od najčešćih razloga dječjega zlostavljanja. Čak i najjači šestogodišnjak ne može se mjeriti s devetogodišnjakom. Međutim, ta razlika u snazi uglavnom nestane u odrasloj dobi razmjernim usklađivanjem fizičke veličine (osim između spolova, jer su muškarci obično veći i snažniji, posebice u gornjemu dijelu tijela), kao i zbog strožih kazna koje se primjenjuju na odrasle ljude koji ustraju u fizičkome zastrašivanju.

No jednako se često zlostavlja i one koji *ne žele* uzvratiti udarac. To nerijetko

iskuse ljudi koji su po naravi suosjećajni i samopožrtvovni - posebice ako su istodobno puni snažnih negativnih emocija i ako su, kada se suoče sa sadistom, skloni ispuštati preplašene i bolne uzvike koji samo još više potiču agresiju (tako su djeca koja se lako rasplaču češće na meti zlostavljača). To iskuse i oni koji su, zbog bilo kojega razloga, odlučili da su svi oblici nasilja, pa tako i osjećaj ljutnje, moralno pogrešni. Susreo sam ljude koji su bili upravo nevjerojatno osjetljivi na sitnu tiraniju i agresivnu kompetitivnost pa su u sebi zatomljivali sve emocije koje bi ih na to mogle potaknuti. Obično su to ljudi čiji su očevi bili pretjerano srditi i koji su ih previše kontrolirali. Međutim, psihološke sile nisu nikada jednodimenzionalne i taj uistinu strahovit ljudski potencijal ljutnje i agresije za okrutnost i divljaštvo uravnotežen je kapacitetom tih praiskonskih sila za borbu protiv ugnjetavanja, za izricanje istine i motiviranje odlučna napredovanja u razdobljima sukoba, nesigurnosti i opasnosti.

Ljudi kod kojih je sposobnost za agresiju stisnuta unutar preuske moralnosti i koji su isključivo suosjećajni ili samopožrtvovni (i ujedno naivni i podložni iskorištavanju) ne mogu u sebi pobuditi istinski pravedan i prikladan samozaštitnički gnjev koji im je potreban za obranu. Ako možete gristi, uglavnom to ne morate činiti. Kada je vješto integrirana, sposobnost da reagiramo agresivno i nasilno u pravilu smanjuje, a ne povećava vjerojatnost da će agresija biti potrebna. Ako kažete „ne“ rano u procesu ugnjetavanja, i pri tome to zaista mislite (što znači da svoje odbijanje trebate izraziti jasno i čvrsto stati iza te odluke), tada ograničujete mogućnosti da vas netko ugnjetava. Agresija se širi i ispunja prostor koji joj je stavljen na raspolaganje. Ljudi koji odbijaju prikladno zaštititi sami sebe otvoreni su izrabljivanju baš koliko i oni koji se doista ne mogu boriti za svoja prava zbog fundamentalnije nemogućnosti ili realne neravnoteže u odnosu moći s agresorom.

Naivni, bezopasni ljudi u svojim se percepcijama i djelovanju obično vode s nekoliko jednostavnih aksioma: ljudi su u svojoj biti dobri; nitko ne želi uistinu povrijediti drugoga čovjeka; prijatna silom (a pogotovo njezina uporaba), bila ona fizička ili ne, pogrešna je. Ovi se aksiomi ruše (ili još nešto gore od toga) u susretu s istinski zlonamjernim pojedincima. *Gore od toga* znači da ta naivna uvjerenja mogu postati poziv na zlostavljanje zato što se oni koji žele povrijediti druge specijaliziraju upravo za proganjanje ljudi koji razmišljaju na taj način. U takvim okolnostima ovi se aksiomi moraju zamijeniti nekim drugima. U svojoj kliničkoj praksi pacijente koji vjeruju da se dobri ljudi nikada ne ljute često vraćam u surovu realnost ukazujući im na njihovu vlastitu ogorčenost.

Nitko ne voli da ga se navlači okolo, ali ljudi to često predugo trpe. Ja im

pomažem, prvo da vide svoju ogorčenost kao ljutnju, a zatim kao pokazatelj da nešto moraju barem reći, ako ne i učiniti (dobrim dijelom zato što sama iskrenost to zahtijeva). Tada im pomognem da tu svoju reakciju vide kao dio sile koja će zadržati tiraniju na udaljenosti - kako na društvenoj, tako i na individualnoj razini. Mnoge birokracije imaju male diktatore koji stvaraju nepotrebna pravila i procedure samo zato da izraze i učvrste moć. Takvi ljudi oko sebe siju snažnu potisnutu ljutnju koja bi, kada bi izbila na površinu, ograničila to patološko isticanje moći.

Kada naivni ljudi otkriju u sebi kapacitet za ljutnju, šokiraju se, ponekad vrlo snažno. Dobar primjer za to možemo vidjeti u novim vojnicima, koji su iznimno osjetljivi na posttraumatski stresni poremećaj. On se često javlja kod vojnika ne zbog onoga što su doživjeli, nego zbog onoga što su učinili. Reagiraju kao monstumi koji bi doista mogli postati u ekstremnim uvjetima na bojištu, a samo otkriće da se to u njima krije ruši njihov svijet. Ništa čudno. Možda su pretpostavljali da su svi strašni zločinci tijekom povijesti bili ljudi potpuno drukčiji od njih. Možda nikada nisu mogli u sebi prepoznati kapacitet za ugnjetavanje i zlostavljanje (a možda ni kapacitet za odvažnost i uspjeh). Imao sam pacijente koji su bili toliko isprepadani da su doslovce godinama svakoga dana patili od histeričnih konvulzija samo pri pogledu na zlonamjerna lica svojih zlostavljača. Takvi pojedinci obično dolaze iz pretjerano zaštitničkih obitelji u kojima nije bilo mjesta ni za što strašno i gdje je sve moralo biti kao u bajci (inače...!).

Kada se napokon osvijeste - kada nekoć naivni ljudi u sebi otkriju sjeme zla i monstroznosti i uvide da su (barem potencijalno) opasni - njihov se strah smanjuje. Razvijaju više samopoštovanja. Tada se, možda, počnu opirati ugnjetavanju. Uviđaju da imaju sposobnost oduprijeti se zato što oni sami mogu biti zastrašujući. Vide da se mogu i moraju usprotiviti zato što počinju shvaćati da će u suprotnom, hraneći svoju ogorčenost i transformirajući je u najdestruktivnije želje, postati istinski monstrozni. Da ponovimo: mala je razlika između dobro integrirane sposobnosti za divljaštvo i destrukciju s jedne strane i snage karaktera s druge strane. Ovo je jedna od najtežih životnih lekcija.

Možda ste gubitnik. Možda niste - ali ako i jeste, ne morate nastaviti tako živjeti. Možda samo imate lošu naviku. Možda i niste drugo doli skup loših navika. Svejedno, čak i ako ste bez vlastite krivnje stekli to loše držanje - čak i ako ste bili nepopularni ili zlostavljani kod kuće ili u osnovnoj školi - to držanje više nije nužno prikladno. Okolnosti se mijenjaju. Ako se vučete uokolo držeći se kao poraženi jastog, ljudi će vam pripisati niži status, a onaj drevni brojač koji

ljudi dijele s rakovima, smješten u temelju vašega mozga, pripisat će vam nisku razinu dominacije. Tada vaš mozak ne će proizvoditi dovoljno serotonina pa ćete biti manje sretni, a više tjeskobni i žalosni, i stoga je vjerojatnije da ćete se povući onda kada se trebate izboriti za sebe. Također će biti manja vjerojatnost da ćete živjeti u dobru susjedstvu, imati pristup najkvalitetnijim resursima i pronaći zdrava i poželjna partnera. Vjerojatnije je da ćete se odati drogi i alkoholu budući da živite za sadašnjost u svijetu punu nesigurnih budućnosti. Postat ćete osjetljiviji na bolesti srca, tumor i demenciju. Sve u svemu, jednostavno nije dobro.

Okolnosti se mijenjaju, pa tako možete i vi. Pozitivne povratne sprege, koje gomilaju učinak na učinak, mogu zavrtjeti spiralu kontraproduktivnosti u negativnu smjeru, ali mogu djelovati i tako da steknete prednost. To je druga, puno optimističnija lekcija Priceova zakona i Pareto distribucije: oni koji počnu dobivati vjerojatno će dobivati još više. Neke od tih uspinjućih petlja mogu se pojaviti i u našem vlastitom, subjektivnom prostoru. Kao važan primjer možemo navesti promjene u neverbalnomu govoru, govoru tijela. Ako istraživač zatraži da pomičete mišiće lica, jedan po jedan, u položaj koji bi promatraču izgledao kao tužan, izjavit ćete da se osjećate tužnije. Ako zatraži od vas da pomičete mišiće, jedan po jedan, u položaj koji izgleda sretno, izjavit ćete da se osjećate sretnije. Emocija je dijelom izraz tijela i možemo je pojačati (ili smanjiti) tim izrazom.

Neki primjeri pozitivne povratne sprege povezani s govorom tijela mogu se pojaviti izvan granica subjektivnih doživljaja, u društvenomu prostoru koji dijelimo s drugim ljudima. Ako je vaše držanje loše - primjerice ako ste pogrbljeni, ramena spuštenih i gurnutih naprijed, uvučenih prsa i spuštene glave, tako da djelujete maleno, poraženo i neučinkovito (tim ste držanjem, u teoriji, zaštićeni od napada s leđa) - tada ćete se doista osjećati maleno, poraženo i neučinkovito. Reakcije drugih ljudi to će dodatno osnažiti. Ljudi, baš kao i jastozi, odmjeravaju jedni druge i procjenjuju, dijelom prema držanju tijela. Ako se dakle predstavljate kao poraženi, ljudi će na vas i reagirati kao da gubite. Ako se počnete uspravljati, tada će vas ljudi promatrati i odnositi se prema vama drukčije.

Možda ćete prigovoriti: dno je realnost. Biti na dnu jednako je stvarno. Puka promjena držanja nedovoljna je da se promijeni nešto tako ustaljeno. Ako ste na zadnjemu, desetom položaju, onda uspravno držanje i dominantan stav mogu samo privući pozornost onih koji vas ponovno žele srozati. Pošteno. Ali uspravno držanje nije samo fizičko, zato što vi niste samo tijelo. Vi ste, da tako

kažem, ujedno i duh, duša. Fizičko uspravljanje tijela ujedno podrazumijeva, doziva i zahtijeva i metafizičko uspravljanje. Uspravljanje znači dobrovoljno prihvaćanje bremena Bića. Kada se dobrovoljno suočite sa životnim zahtjevima, vaš živčani sustav odgovara na potpuno drukčiji način. Odgovarate na izazov, umjesto da prihvaćate katastrofu. Vidite zlato u zmajevoj riznici umjesto da se tresete od straha zato što zmaj postoji. Iskoračujete da zauzmete mjesto u dominacijskoj hijerarhiji i da osvojite svoj teritorij, pokazujući spremnost da ga branite, proširite i promijenite. To se može dogoditi praktički ili simbolički, kao fizičko ili konceptualno restrukturiranje.

Stajati čvrsto i uspravno znači širom otvorenih očiju prihvatiti zastrašujuću odgovornost života. To znači donijeti odluku da dobrovoljno preobrazimo kaos različitih mogućnosti u stvarnosti ustaljenoga reda. To znači prihvatiti teret svjesne ranjivosti i pristati na okončanje blaženstva nesvjesnoga djetinjstva, koje tek nejasno shvaća konačnost i smrtnost. To znači voljno podnijeti žrtve potrebne za stvaranje produktivne i smislene stvarnosti (odnosno, da se izrazimo na drevan način, to znači djelovati tako da ugodimo Bogu).

Stajati čvrsto i uspravno znači izgraditi arku koja štiti svijet od potopa; to znači voditi ljude kroz pustinju nakon što su umakli tiraniji i probijati svoj put daleko od udobnoga doma i zemlje i znači govoriti proročke riječi onima koji zanemaruju udovice i djecu. To znači nositi križ koji označava X, mjesto na kojemu se vi i Biće tako zastrašujuće presijecate. To znači otjerati mrtvi, rigidni i strahovito tiranski red natrag u kaos iz kojega je nastao; to znači izdržati nadolazeću nesigurnost i posljedično uspostaviti bolji, smisleniji i produktivniji red.

Stoga, obratite pozornost na svoje držanje. Prestanite se poginjati i povijati. Recite što vam je na umu. Izložite svoje želje tako kao da imate pravo na njih - ili barem jednako pravo kao i drugi. Hodajte uspravno i gledajte ravno ispred sebe. Usudite se biti opasni. Potaknite serotonin da obilno poteče vašim neuronskim putovima koji očajnički trebaju njegov smirujuć utjecaj.

Ljudi, a time mislim i na vas, počat će pretpostavljati da ste kompetentni i sposobni (ili barem ne će odmah zaključiti suprotno). Zahvaljujući pozitivnim reakcijama koje ćete sada primati počat ćete biti manje tjeskobni. Zatim će vam biti lakše obraćati pozornost na suptilne društvene signale koje ljudi izmjenjuju u razgovoru. Razgovori će vam bolje teći, s manje neugodnih prekida. Zbog toga ćete se moći češće susretati s ljudima, biti u interakciji s njima i zadiviti ih. Tako ne samo da ćete povećati vjerojatnost da vam se dogode dobre stvari, već ćete ih

bolje i doživjeti kada se dogode.

Tako osnaženi i ohrabreni možete odabrati prihvatiti Biće i raditi za njegov napredak i poboljšanje. Tako osnaženi možda ćete moći ostati uspravni čak i tijekom bolesti voljenih osoba, čak i tijekom smrti roditelja, i dopustiti drugima da u situacijama u kojima bi ih inače preplavio očaj uz vas pronađu snagu. Tako ohrabreni krenut ćete na putovanje života, tako ćete pustiti da vaša svjetlost sjaji, da tako kažem, na nebeskim brježuljcima i slijedit ćete svoju pravu sudbinu. Tada smisao vašega života može biti dovoljno velik da zadrži utjecaj smrtne tjeskobe podalje od vas.

Tada ćete možda biti u stanju prihvatiti strašno breme svijeta i pronaći radost.

Nadahnuće za to pronađite kod pobjedničkoga jastoga koji iza sebe ima tristo pedeset milijuna godina praktične mudrosti. Stojte čvrsto i uspravno.

2. PRAVILO

ODNOSITE SE PREMA SEBI KAO PREMA NEKOME KOME STE DUŽNI POMOĆI

ZAŠTO JEDNOSTAVNO NE UZMETE SVOJE PILULE?

Zamislite da je stotinu ljudi na recept dobilo jedan lijek. Razmotrite što se potom događa. Trećina njih ne će otići po lijek. Polovica od preostalih šezdeset sedam otići će po njega, ali lijek ne će uzimati ispravno. Ne će poštivati upute za uzimanje. Prerano će ga prestati uzimati. Možda ga uopće ne će uzimati.

Liječnici i farmaceuti obično okrivljuju pacijente zbog nepridržavanja uputa, zbog tromosti i pogrješke. „Možete dovesti konja do vode, ali ne možete ga natjerati da pije“, kažu oni. Psiholozi su uglavnom skeptični prema takvim prosudbama. U našoj struci pretpostavljamo da je pacijentovo nepridržavanje stručnoga savjeta pogrješka stručnjaka, a ne pacijenta. Smatramo da je pružatelj zdravstvene skrbi odgovoran savjetovati i djelovati tako da ga se pacijent pridržava, planirati s pacijentom sve dok se ne postigne rezultat i pratiti ga u tome kako bi se sve odvijalo ispravno. Ovo je samo jedna od mnogih stvari zbog kojih su psiholozi tako divni. Naravno, mi imamo luksuz vremena sa svojim klijentima, za razliku od drugih iscrpljenih profesionalaca koji se pitaju zašto bolesnici ne uzimaju lijekove. Što nije u redu s njima? Zar ne žele ozdraviti?

No evo još gorega primjera. Zamislite da netko primi transplantirani organ. Bubrež, recimo. Na transplantaciju dođe na red obično nakon dugačka razdoblja tjeskobna čekanja. Samo mali broj ljudi donira organe nakon smrti (a još manji dok su još na životu). Od toga samo mali broj doniranih organa odgovara primatelju koji ih čeka pun nade. To znači da se osoba koja prima organ obično godinama podvrgava dijalizi, koja joj je jedina alternativa. Dijaliza znači da cijela pacijentova krv prođe kroz uređaj i potom se vraća u tijelo. To je nevjerojatan i čudesan postupak, ali nimalo ugodan. Mora se obavljati pet do sedam puta tjedno po osam sati, a pacijent bi svaki put trebao spavati. Sve je to ipak previše i nitko ne želi ostati na dijalizi.

Jedna od komplikacija vezanih za transplantaciju nastupi kada organizam odbaci organ. Vaše tijelo ne voli kada mu ugrađuju dijelove tuđega tijela. Vaš će imunološki sustav napasti i uništiti takve strane elemente, čak i ako su nužni za vaše preživljavanje. Kako biste to spriječili, morate uzimati lijekove protiv odbacivanja koji oslabljuju imunitet i povećavaju vašu osjetljivost na zarazne bolesti. Većina ljudi ipak pristaje na taj rizik. Unatoč ovim lijekovima primatelji

organa ipak trpe zbog odbacivanja organa, a to nije zato što lijek ne djeluje (iako se ponekad i to dogodi). No najčešće pacijenti ne uzimaju propisane lijekove. Da čovjek ne povjeruje! Kada vam bubreg otkaže, to je doista loša vijest. Dijaliza nije piknik. Na red za transplantaciju čovjek dođe tek nakon puno čekanja, uz velik rizik i goleme troškove. Zar da sve to prokockate samo zato što ne uzimate lijekove? Kako si ljudi mogu činiti takvo što? Kako je to uopće moguće?

Situacija je složena, treba priznati. Mnogi ljudi koji prime organ izolirani su ili trpe zbog raznih zdravstvenih problema (da i ne spominjem probleme kao što su nezaposlenost ili obiteljske krize). Mogu patiti od kognitivnih teškoća ili depresije. Možda ne vjeruju u potpunosti svojem liječniku ili ne razumiju koliko je nužno da uzimaju lijek. Možda si jedva mogu priuštiti lijekove pa rade raspored uzimanja koji je očajnički i neučinkovit.

A sada - a to je upravo nevjerojatno - zamislite da niste bolesni vi nego vaš pas. Odveli ste ga veterinaru. Veterinar vam daje recept za lijek. Što se onda događa? Imate jednako mnogo razloga da ne vjerujete veterinaru koliko i liječniku. Štoviše, ne biste ga ni vodili veterinaru da vam nije stalo pa se uopće ne brinete kakav bi mu neprikladan, nekvalitetan ili možda pogriješan recept veterinar mogao dati. Dakle, stalo vam je. Ono što činite to dokazuje. Zapravo, u pravilu, više vam je stalo. Ljudi su uglavnom bolji kada je u pitanju redovito i pravilno davanje propisanih lijekova svojim ljubimcima nego sebi samima. To nije dobro. Nije dobro čak ni iz perspektive vašega ljubimca. Vaš vas ljubimac (vjerojatno) voli i bio bi sretniji kada biste vi uzimali svoj lijek.

Iz ovih je činjenica teško zaključiti bilo što osim da se čini da ljudi vole svoje pse, mačke, kune i ptice (guštere?) više od sebe samih. Nije li to strašno? Ako je to točno, koliko samo stida mora biti u njima? Što je to u ljudima što čini da više vole svoje kućne ljubimce nego sebe same?

U potrazi za odgovorom na ovo zbunjujuće pitanje pomogla mi je jedna drevna priča iz Knjige Postanka - prve knjige Staroga zavjeta.

Najstarija priča i narav svijeta

Čini se da su u Knjizi Postanka povezane dvije priče o stvaranju iz dvaju različitih bliskoistočnih izvora. Sadržajno prvi, ali kronološki mlađi izvještaj - poznat kao Svećenički izvještaj - opisuje kako je Bog stvorio kozmos svojom božanskom Riječi dozivajući u postojanje svjetlost, vodu i zemlju, a potom biljke i nebeska tijela. Zatim je stvorio ptice, životinje i ribe (opet samo riječju) i na koncu završio sa stvaranjem čovjeka, muškarca i žene, načinivši ih na svoju sliku. Sve je to opisano u prvomu poglavlju. U drugomu, starijem, Jahvističkom

izvještaju nalazimo drugi izvor o postanku svijeta koji govori o Adamu i Evi (detalji o stvaranju ponešto se razlikuju), kao i o Kajinu i Abelu, Noi i Kuli babilonskoj. Te su priče opisane između drugoga i jedanaestoga poglavlja Knjige Postanka. Kako bismo razumjeli prvo poglavlje, tj. Svećenički izvještaj, koji stavlja poseban naglasak na *riječ* kao temeljnu kreativnu snagu, prvo trebamo razmotriti nekoliko temeljnih, drevnih pretpostavki (one se i vrstom i nakanom veoma razlikuju od znanstvenih pretpostavki koje su, povijesno govoreći, prilična novotarija).

O znanstvenim se istinama počelo govoriti prije otprilike pet stotina godina, u djelima Francisa Bacona, Renea Descartesa i Isaaca Newtona. Kako god da su naši preci promatrali svijet prije toga, to nije bilo kroz znanstvene leće (baš kao što nisu mogli gledati Mjesec i zvijezde kroz leće teleskopa, jer je također nedavno izumljen). Budući da smo danas toliko „znanstveni“- i tako odlučno materijalistični - veoma nam je teško razumjeti da mogu postojati i drugi pogledi na stvari. Ali oni koji su živjeli u davna vremena, kada su nastali temeljni epovi naše kulture, vodili su puno više računa o djelovanjima koja su bila nužna za puko preživljavanje nego o bilo čemu što bi nalikovalo na ono što danas shvaćamo kao objektivnu istinu.

Prije pojavka znanstvenoga pogleda na svijet stvarnost je tumačena drukčije. Biće je bilo shvaćeno kao mjesto djelovanja, a ne kao mjesto za stvari. Bilo je shvaćeno kao nešto puno sličnije priči ili drami. Ta priča, ili drama, bila je življeno, subjektivno iskustvo onako kako se očituje u svijesti svake živuće osobe, iz trenutka u trenutak. Bilo je to nalik pričama koje pripovijedamo jedni drugima o svojim životima i njihovu osobnomu značenju; nešto poput događaja koje romanopisci opisuju kada hvataju sam život u stranice svojih knjiga. Subjektivno iskustvo - ono uključuje poznate predmete poput drveća i oblaka, koji su prvenstveno objektivni i realno postoje, ali (a što je još važnije) i takve stvari kao što su emocije i snovi, glad, žeđ i bol. Iz arhaične, dramske perspektive upravo su takve osobno doživljene stvarnosti najtemeljniji elementi ljudskoga života i njih se ne može svesti na nešto odvojivo i objektivno - pa čak ni moderni redukcionistički, materijalistički um ne može to učiniti. Uzmimo, na primjer, bol, subjektivnu bol. Ona je toliko stvarna da nijedan argument protiv nje ne može opstati. Svatko djeluje kao da je njegova bol stvarna - vrlo stvarna. Bol je važna. Važnija je od materije. Vjerujem da upravo zbog toga tako puno svjetskih tradicija patnju vezuje uz postojanje, kao neodvojivu istinu Bića.

U svakom slučaju, *ono što subjektivno doživljavamo* možemo bolje usporediti s romanom ili filmom negoli sa znanstvenim opisom materijalne

stvarnosti. Drama doživljenoga iskustva - jedinstvena, tragična, osobna smrt vašega oca u usporedbi sa smrću navedenom u nekomu bolničkom dokumentu; bol vaše prve ljubavi; očaj razorenih nada; radost zbog uspjeha vlastitoga djeteta.

Domena - ne materije, nego onoga što je važno

Znanstveni svijet, svijet materije, u određenomu smislu možemo reducirati na temeljne sastavne elemente: molekule, atome, čak i kvarkove. Međutim, i svijet iskustva ima svoje primarne sastavnice. To su nužni elementi čije međudjelovanje definira dramu i fikciju. Jedan od tih elemenata je kaos. Drugi je red. Treći (i posljednji) jest proces koji posreduje između ta dva elementa i čini se da njega možemo poistovjetiti s onim što suvremeni ljudi zovu svjesnošću. Mi sumnjamo u opravdanost postojanja zato što smo vječno podvrgnuti prvim dvama elementima - podižemo ruke u očajanju i ne brinemo se za sebe na ispravan način. Jedini pravi izlaz može nam omogućiti ispravno razumijevanje trećega elementa.

Kaos je domena samoga neznanja. To je *neistraženo područje*. Kaos se širi, vječno i nesputano, izvan granica svih država, svih ideja i svih disciplina. Kaos je tuđinac, stranac, član druge bande, šuškanje u grmlju noću, čudovište pod krevetom, potisnuta ljutnja vaše majke i bolest vašega djeteta. Kaos je užas i očaj koji osjećate kada vas netko duboko povrijedi. To je mjesto na kojemu završite kada se sve raspadne, kada vam snovi umru, kada vam propadnu brak i karijera. To je podzemni svijet bajke i mita u kojemu vječno supostojе zmaj i zlato koje on čuva. Kaos je ono gdje se nalazimo onda kada ne znamo gdje smo, to je ono što radimo kada ne znamo što radimo. Ukratko, kaos su sve stvari i situacije koje niti znamo niti razumijemo.

Kaos je ujedno bezoblični potencijal iz kojega Bog, koristeći riječi, stvara na početku vremena, kako vidimo u prvome poglavlju Knjige Postanka. To je isti potencijal iz kojega mi, stvoreni na njegovu sliku, dozivamo u postojanje nove i vječno promjenjive trenutke svojih života. Kaos je i sloboda, zastrašujuća sloboda.

Suprotno tome, red je *istraženo područje*. To je stotinama milijuna godina stara hijerarhija mjesta, položaja i autoriteta. To je struktura društva. To je struktura koju pruža i biologija, posebice ako ste prilagođeni, kao što jeste, strukturi društva. Red je pleme, religija, ognjište, dom i zemlja. To je topli, sigurni dnevni boravak u kojemu vatra gori u kaminu i gdje se djeca igraju. To je nacionalna zastava. To je vrijednost valute. Red je tlo pod vašim nogama i vaš dnevni raspored. To je uzvišenost tradicije, redovi klupa u školskoj učionici,

vlakovi koji polaze na vrijeme, kalendar i sat. Red je javna fasada koju smo svi pozvani nositi, ljubaznost okupljenih civiliziranih stranaca i tanki led na kojemu svi mi kližemo. Red je mjesto na kojemu se ponašanje svijeta poklapa s našim očekivanjima i našim željama, mjesto na kojemu se sve događa onako kako mi to želimo. Ali red je ponekad i tiranija i umrtvljenje onda kada zahtjev za izvjesnošću, uniformnošću i čistoćom postane previše jednostran.

Kada je sve izvjesno, onda smo tamo gdje vlada red. Tu smo kada se stvari odvijaju prema planu i ništa nije novo ni uznemirujuće. U domeni reda sve se ponaša onako kako je Bog zamislio. Volimo tu biti, prostori su nam poznati, srodni. Kada vlada red, možemo dugoročno razmišljati i planirati. Tada sve funkcionira, a mi smo stabilni, mirni i kompetentni. Rijetko napuštamo mjesta koja razumijemo - konceptualna ili zemljopisna - i upravo zato zacijelo nam nije nimalo drago kada smo na to prisiljeni ili kada se to slučajno dogodi.

Na mjestu ste na kojemu vlada red onda kada imate vjerna prijatelja, pouzdana saveznika. Kada vas ta osoba iznevjeri i izda, vi se pomaknete iz dnevnoga svijeta jasnoće i svjetlosti u mračni podzemni kaos, u konfuziju i očaj. Isti taj pomak činite, i na isto mjesto odlazite, onda kada tvrtka za koju radite počne propadati, a vaše radno mjesto postane upitno. Red je onda kada je vaš obrazac za povrat poreza popunjen. Kada ste pod poreznom kontrolom, to je kaos. Većina bi ljudi radije bila opljačkana nego pod poreznom kontrolom. Prije nego što su se Blizanci srušili - to je bio red. Kaos je nastupio nakon toga. Svi su to osjetili. Sam je zrak postao nesiguran. Što se točno srušilo? Pogriješno pitanje. Što je točno ostalo stajati? To je pravo pitanje.

Kada je led na kojemu kližete čvrst, to je red. Kada se dno raspukne, led popuca i vi propadnete kroz njega, to je kaos. Red je Shire u kojemu žive Tolkienovi hobiti: miran, produktivan i siguran za život, čak i za naivce. Kaos je podzemno kraljevstvo patuljaka koje je zaposjeo Smaug, zmaj koji gomila blago. Kaos je duboko oceansko dno do kojega je Pinokio morao doći da spasi svojega oca od čudovišnoga morskog psa. To putovanje u tamu i spašavanje oca najteže je što lutak mora učiniti ako želi postati pravi dječak, ako se želi izbaviti iz iskušenja obmane, glumatanja, viktimizacije, impulzivnoga užitka i totalitarnoga podčinjavanja; ako želi zauzeti svoje mjesto kao istinsko Biće u svijetu.

Red je stabilnost vašega braka. Podržan je tradicijama iz prošlosti i vašim očekivanjima i utemeljen je, često nevidljivo, u tim tradicijama. Kaos je kada se ta stabilnost pretvori u prah pod vašim nogama nakon što otkrijete nevjeru svojega partnera. Kaos je nesigurno i neusmjereno krivudanje koje iskusite

nakon što se vaše ustaljene rutine i tradicije uruše.

Red je mjesto i vrijeme u kojemu aksiomi po kojima živite, često nevidljivi, organiziraju vaše iskustvo i vaše djelovanje tako da se događa ono što se treba dogoditi. Kaos je novo mjesto i vrijeme koje izbija kada tragedija naglo udari, ili zloba otkrije svoje zastrašujuće lice, čak i među zidovima vašega vlastitog doma. Kada počnete izvršavati plan, uvijek može iskrsnuti nešto neočekivano ili neželjeno, bez obzira na to koliko su nam okolnosti poznate. Kada se to dogodi, teritorij se pomiče. Dakako: prostor, fizički prostor, može ostati isti. Ali mi živimo u vremenu jednako koliko i u prostoru. Posljedično, čak i najstarija i najpoznatija mjesta imaju neiskorjenjivu mogućnost da vas iznenade. Možda se veselo raspoloženi vozite cestom u automobilu koji volite i poznajete već godinama. Ali vrijeme prolazi i kočnice mogu popustiti. Možete bezbrižno hodati niz ulicu svojim tijelom na kojega ste se oduvijek oslanjali. Ali ako vam srce zastane, makar na trenutak, sve se mijenja. Dobročudni stari pas još uvijek može ugristi. Stari i pouzdani prijatelji još uvijek mogu zavarati. Nove ideje mogu uništiti stare i udobne sigurnosti. Takve su stvari važne. Stvarne su.

Čim nastupi kaos, naš mozak reagira jednostavnim, hiperbrzim strujnim krugovima nastalim još u drevnim danima, kada su naši preci živjeli na stablima, a zmije munjevito ujedale. Nakon toga gotovo trenutnog, duboko refleksivnog tjelesnog odgovora dolaze oni iz kasnijega razdoblja evolucije: kompleksnije, ali sporije reakcije emocija - tek nakon toga dolazi razmišljanje višega reda koje se može protegnuti na sekunde, minute ili godine. Čitava je ta reakcija instinktivna u nekom smislu, ali što je brža, to je instinktivnija.

Kaos i red; ženska i muška osobnost

Kaos i red dva su temeljna elementa ljudskoga iskustva - dvije osnovne podjele samoga Bića. Ali oni nisu stvari ili predmeti i ne doživljavamo ih kao takve. Stvari ili predmeti dio su objektivnoga svijeta. Oni su beživotni, bez duha. Mrtvi su. To ne vrijedi za kaos i red. Mi ih percipiramo, doživljavamo i shvaćamo (ukoliko ih uopće shvaćamo) kao osobnosti - a to vrijedi za percepcije, iskustva i shvaćanja suvremenih ljudi jednako koliko i za njihove drevne pretke. Stvar je samo u tome da suvremeni ljudi to ne primjećuju.

Red i kaos ne shvaćamo u prvomu redu objektivno (kao stvari ili predmete), a *tek poslije* uosobljeno. To bi bilo tako samo kada bismo prvo percipirali objektivnu stvarnost, a *tek poslije* zaključivali o namjeri i svrsi. Ali unatoč našim pretpostavkama to nije način na koji funkcionira ljudska percepcija. Primjerice, percipiranje stvari kao alata nastupa prije ili u isto vrijeme kada i percipiranje tih

stvari kao objekata. Uočavamo značenje stvari jednakom brzinom ili čak brže nego što zapažamo o kojim je stvarima uopće riječ. Percepcija stvari kao zasebnih jedinica s osobnošću pojavljuje se i prije percepcije stvari kao stvari. Ovo posebice vrijedi za percipiranje djelovanja drugih ljudi, ali i neživi, „objektivni svijet“ zapažamo kao animiran, sa smislom i svrhom. To je tako zbog onoga što psiholozi zovu „hiperaktivni agens detektor“ u nama. Tijekom tisućljeća evoluirali smo zbog intenzivnih društvenih okolnosti. To znači da su najznačajniji elementi okoline iz koje smo potekli bili *ljudi*, a ne stvari, predmeti ili situacije.

Osobnosti koje smo evolucijom naučili percipirati u praktičnomu su smislu oduvijek postojale, u svojemu predvidljivu obliku i u tipičnim, hijerarhijskim strukturama. Primjerice, osobnosti su muške ili ženske već milijardu godina. To je jako puno vremena. Podjela života u dva spola pojavila se prije evolucije višestaničnih životinja. Unutar jedne petine toga vremena, što je još uvijek jako puno, pojavili su se sisavci koji se veoma posvećuju svojim mladima. Dakle, kategorija „roditelja“ i/ili „djeteta“ postoji oko 200 milijuna godina. To je dulje nego što postoje ptice. To je dulje nego što cvijeće raste. Nije milijardu godina, ali još uvijek je jako puno vremena. Sasvim dovoljno da bi muško i žensko, roditelj i dijete, poslužili kao vitalni i temeljni dijelovi okoline na koju smo se prilagodili. To znači da su muško i žensko, roditelj i dijete, za nas prirodne kategorije, duboko usađene u naše perceptivne, emocionalne i motivacijske strukture.

Naši su umovi duboko socijalni. Druga stvorenja (posebice drugi ljudi) bili su od ključne važnosti dok smo živjeli, razmnožavali se i evoluirali. Ta su stvorenja doslovce bila naše prirodno stanište - naš okoliš. Iz darvinističke perspektive priroda - sama stvarnost, okoliš - jest *ono što odabire*. To je temeljna definicija okoliša, on nije puka nepokretna materija. Stvarnost je ono s čime se suočavamo kada pokušavamo preživjeti i ostaviti potomstvo. U toj borbi velik dio sačinjavaju druga bića, njihova mišljenja o nama i njihove zajednice. I to je to.

Tijekom tisućljeća, kako se povećavao kapacitet našega mozga i razvijala se naša znatiželja, postajali smo sve svjesniji i znatiželjniji o naravi svijeta - onome što smo naposljetku koncipirali kao objektivni svijet - izvan članova naše obitelji i grupe. „Izvan“ ne označava samo neistraženo fizičko područje. *Izvan* znači i izvan onoga što trenutno razumijemo - a razumjeti znači *baviti se* nečim i s time se *nositi*, a ne samo to *objektivno sebi predočiti*. Čovječji je mozak dugo vremena bio usredotočen na druge ljude. Stoga se čini da smo nepoznati,

kaotični, neljudski svijet počeli percipirati koristeći prvo urođene kategorije svojega društvenog mozga. Čak je i ovo pogrješno rečeno: kada smo tek počeli percipirati nepoznati, kaotični, neanimalni svijet, koristili smo kategorije koje su izvorno evoluirale kako bi predstavljale *predljudski, životinjski društveni svijet*. Um kao takav puno je stariji od samoga čovječanstva. Naše su kategorije puno starije od naše vrste. Čini se da je naša osnovna kategorija - u određenomu smislu stara koliko i sam seksualni čin - spol: muški i ženski. Čini se da smo posjedovali praiskonsko znanje o strukturiranoj, kreativnoj suprotnosti i počeli sve tumačiti kroz tu prizmu.

Red je, kao što je poznato, u simbolizmu predstavljen muškim simbolom (kao što se vidi u već spomenutomu *yangu* iz taoističkoga *yin-yang* simbola). To je tako možda zato što je primarna hijerarhijska struktura ljudskoga društva patrijarhalna, kao što je to slučaj kod većine životinja, uključujući i čimpanze koji su naši najbliži genetski i, vjerojatno, bihevioralni srodnici. To je zato što su muškarci, kako danas, tako i u prošlosti, graditelji gradova, inženjeri, klesari, zidari, drvosječe, upravljači teških strojeva. Red je Bog Otac, vječni Sudac, računovođa i djelatnik nagrada i kazna. Red je mirnodopska vojska policajaca i vojnika. Red je politička kultura, korporativno okruženje i sustav. To je ono što se krije iza riječi „ljudi“ u izreci: „Znaš što ljudi kažu.“ To su kreditne kartice, učionice, redovi u supermarketu, skretanja, semafori i poznate rute svakodnevnih putnika. No kada se u poimanju reda ode predaleko, kada je neuravnotežen, može postati destruktivan i užasan. To se događa u prisilnim migracijama, koncentracijskim logorima i uniformnosti paradnih koraka koji ubijaju dušu.

Kaos - ono nepoznato - u simbolici se vezuje uz ženski rod. To je dijelom zato što je sve što poznajemo izvorno došlo iz nepoznatoga, baš kao što su sva bića koja susrećemo rođena od majki. Kaos je *mater*, majka, podrijetlo, izvor; *materia*, supstanca iz koje su sve stvari načinjene. Također je *materija* u prenesenom smislu, tj. predmet misli i komunikacije. U pozitivnomu smislu kaos je mogućnost sama, izvorište ideja, tajanstvena sfera začeca, oblikovanja u utrobi i rađanja. Kao negativna sila on je neprobojna tama špilje i nesreća pokraj ceste. On je medvjedica, brižna prema svojim mladuncima, koja vas vidi kao potencijalna grabežljivca i zato vas trga na komadiće.

Kaos, vječno ženske naravi, ujedno je snažna sila spolne selekcije. Žene su izbirljive *mater* (za razliku od ženki čimpanza, svojih najbližih životinjskih srodnika). Većina muškaraca ne zadovoljava standarde ljudskih ženki. Upravo zato žene na stranicama za upoznavanje ocjenjuju 85 posto muškaraca kao ispodprosječno privlačne. Također zbog toga svi imamo dva puta više ženskih

predaka negoli muških (zamislite da od svih žena koje su ikada živjele u prosjeku jedna žena ima jedno dijete. Sada zamislite da polovica muškaraca koji su ikada živjeli ima dvoje djece dok druga polovica nema nijedno dijete). Žena, kao Priroda, gleda na tu drugu polovicu muškaraca i kaže: „Ne!“ Za muškarce je to izravan susret s kaosom koji s razornom snagom nastupa svaki put kada ih neka dama odbije za spoj. Izbirljivost ljudskih ženki također je razlog zbog kojega smo vrlo različiti od zajedničkoga pretka kojega dijelimo s našim rođacima čimpanzama, dok su mu oni vrlo slični. Više od bilo koje druge sile sklonost žena da kažu „ne“ evolucijski nas je oblikovala u kreativna, marljiva, uspravna (kompetitivna, agresivna, dominantna) stvorenja s velikim mozgom. Priroda kao Žena je ta koja kaže: „Pa, frajeru, dovoljno si dobar za prijatelja, ali dosadašnje iskustvo s tobom nije mi pokazalo da je tvoj genetski materijal prikladan za nastavak vrste.“

Najdublji religijski simboli svoju snagu velikim dijelom crpe iz ove temeljno dvostrane pojmovne podjele. Primjerice, Davidovu zvijezdu sačinjavaju trokut okrenut prema gore koji označava ženskost i trokut okrenut prema dolje koji označava muškost.³ Isto u hinduizmu vrijedi za *yoni* i *lingam* (prikazani su prekriveni zmijama, našim drevnim protivnicima i izazivačima: Shiva Linga prikazuje se sa zmijskim božanstvima zvanim Nage). Drevni Egipćani prikazivali su Ozirisa, državno božanstvo, i Iziđu, božicu podzemlja, kao dvije kobre-blizanke s isprepletenim repovima. Tim su istim simbolom u Kini prikazivali Fuxi i Nuwu, koji su stvorili ljude i umijeće pisanja. Kršćanski su prikazi manje apstraktni, više se temelje na ljudskim likovima, ali poznate zapadnjačke slike Djevice Marije s Kristom kao djetetom i tzv. *Pieta* izražavaju žensko/muško dvojno jedinstvo, kao što to čini tradicionalno inzistiranje na Božjoj androginiji.

Naposljetku, trebalo bi reći da i struktura samoga mozga, po svemu sudeći, na vidljivoj, morfološkoj razini odražava ovu dualnost. Po meni, ovo ukazuje na fundamentalnu realnost (koja nadilazi svaku metaforu) ove simboličke žensko/muške podjele zato što je mozak po definiciji prilagođen samoj stvarnosti (to jest stvarnosti shvaćenoj na ovaj kvazi-darvinistički način). Elkhonon Goldberg, učenik velikoga ruskog neuropsihologa Alexandera Lurije, prilično je lucidno i izravno sugerirao da sama hemisferična struktura korteksa odražava temeljnu podjelu između novosti (nepoznatoga ili kaosa) i rutine (poznatoga, reda). On se u svojoj teoriji ne referira na simbole koji predstavljaju strukturu svijeta, ali tim bolje: ideja je vjerodostojnija kada se pojavljuje kao rezultat

istraživanja u različitim područjima.

Mi sve ovo već znamo, ali ne znamo da znamo. No kada se izrazi na ovaj i sličan način, odmah razumijemo. Kada ih protumačimo ovim terminima, svatko razumije red i kaos, svijet i podzemlje. Svi mi možemo osjetiti kaos koji vrebata ispod svega poznatoga. Upravo zato razumijemo čudne, nestvarne priče o Pinokiju, Trnoružici, Kralju lavova, Maloj sireni i Ljepotici i zvijeri, s njihovim vječnim krajolicima poznatoga i nepoznatoga, svijeta i podzemlja. Svi smo bili i na jednomu i na drugom mjestu, puno puta: ponekad slučajno, ponekad vlastitim izborom.

Kada svijet počnemo svjesno shvaćati na ovaj način, mnogo toga počne sjedati na svoje mjesto. To je kao da se znanje vašega tijela i duše uskladi sa znanjem vašega intelekta. I još: takvo znanje propisuje i opisuje. To je znanje o pitanju *što?*, koje vam pomaže odgovoriti na *kako?*. Ono je *jest* iz kojega možete izvesti *treba biti*. Taoističko suprotstavljanje *yina i yanga*, primjerice, ne prikazuje jednostavno kaos i red kao temeljne elemente Bića - ono govori i kako djelovati. Put, taoistička staza života, predstavljen je granicom (ili se na njoj nalazi) između dvije zmije. Put je staza ispravnoga Bića. To je isti Put o kojemu govori Krist u Iv 14,6: „Ja sam put, istina i život.“ Ista je ideja izražena u Mt 7,14: „O kako su uska vrata i tijesan put koji vodi u Život i malo ih je koji ga nalaze!“

Mi vječno obitavamo u redu, okruženi kaosom. Vječno okupiramo poznati teritorij okružen nepoznatim. Kada pravilno posređujemo između toga poznatog i nepoznatog, imamo iskustvo smisljena djelovanja. Prilagođeni smo, u najdubljem darvinističkom smislu te riječi, ne na svijet predmeta, nego na meta-stvarnosti reda i kaosa, *yan-ga i yina*. Kaos i red sačinjavaju vječnu, transcendentalnu okolinu življenja.

Opkoračiti tu temeljnu dvojnost znači biti uravnotežen: imati jednu nogu čvrsto smještenu u redu i sigurnosti, a drugu u kaosu, vjerojatnosti, rastu i avanturi. Kada se život naglo pokaže kao intenzivan, zanimljiv i smislen; kada ste toliko uvučeni u ono što radite da ne primjećujete kako vrijeme prolazi - tada ste točno na granici između reda i kaosa. Tu pronalazimo subjektivno značenje koje je reakcija najdubljega dijela našega bića, našega neurološki i evolucijski utemeljena instinktivnoga sebstva: pronalazak subjektivnoga značenja poručuje nam da osiguravamo stabilnost, ali i da proširujemo nastanjivi, produktivni dio teritorija koji je osoban, društven i prirodan. To je mjesto na kojemu treba biti, u svakom smislu. Tu se nalazite onda kada - i ondje gdje - vam je stalo. To vam

govori i glazba kada je slušate - kada plešete možda čak i više - kada njezini usklađeni obrasci predvidljivosti i nepredvidljivosti čine da se sam smisao probije iz najdubljih dijelova vašega Bića.

Kaos i red temeljni su elementi zato što je svaka proživljena situacija (čak i svaka zamisliva životna situacija) sačinjena i od jednoga i od drugoga. Ma gdje mi bili, neke stvari možemo prepoznati, iskoristiti i predvidjeti, a neke stvari niti poznajemo niti razumijemo. Ma tko mi bili, stanovnik pustinje Kalahari ili bankar s Wall Streeta, neke su stvari pod našom kontrolom, a neke nisu. Zato i jedan i drugi mogu razumjeti iste priče i živjeti unutar granica istih vječnih istina. Naposljetku, temeljna stvarnost kaosa i reda istinita je za sve što živi, ne samo za nas. Živa se bića uvijek nalaze na mjestima kojima mogu ovladati, okruženi stvarima i situacijama koje ih čine ranjivima.

Red nije dovoljan. Ne možete biti samo stabilni, sigurni i nepromjenjivi zato što postoje još mnoge vitalne i važne nove stvari koje treba naučiti. Ipak, kaos može biti prevelik. Dok još učite sve što trebate znati, ne možete dugo tolerirati da ste preplavljeni preko svojih snaga. Stoga se jednom nogom trebate smjestiti u ono što ste svladali i razumjeli, a drugom u ono što trenutno istražujete i svladavate. Tada ćete biti na mjestu gdje je teror postojanja pod nadzorom i gdje ste sigurni, ali ujedno i na oprezu i angažirani. To je mjesto u kojemu postoji nešto novo što treba svladati i neki način na koji se možete poboljšati. Tu se nalazi smisao.

Edenski vrt

Kao što smo već spomenuli, tekstovi Knjige Postanka sastavljeni su iz nekoliko izvora. Nakon novijega Svećeničkog izvještaja (Post 1) koji govori o nastanku reda iz kaosa dolazi drugi, drevniji, Jahvistički izvještaj koji počinje s drugim poglavljem Knjige Postanka. Jahvistički izvještaj, koji koristi ime YHWH, ili Jahve, za Boga, sadrži priču o Adamu i Evi, uz puno detaljnije objašnjenje događaja šestoga dana stvaranja na koja se aludiralo i u prethodnom, Svećeničkom izvještaju. Čini se da je kontinuitet između ovih dviju priča rezultat pomna uređivanja osobe ili osoba koje su suvremenim biblijskim proučavateljima poznate kao „redaktori" i čiji je zadatak bio povezivanje izvještaja. Do toga je možda došlo nakon što su se pripadnici dviju tradicija ujedinili, iz kojega god razloga, pa je posljedična nelogičnost njihovih stopljenih izvještaja koji su s vremenom nezgrapno rasli smetala nekom savjesnu, hrabru i koherentnošću opsjednutu čovjeku.

Prema Jahvističkome izvještaju Bog je kod stvaranja prvo stvorio omeđen

prostor, Eden (što na aramejskome - kaže se da je to bio Isusov materinji jezik - znači „mjesto bogato vodom“) ili raj (*pairidaeza* na staromu iranskom ili avestičkom jeziku, što znači ograđen ili zaštićen prostor ili vrt). Bog je smjestio Adama u taj vrt prepun plodonosna drveća, od kojih su dva drveta bila izdvojena. Jedno od njih je bilo stablo života; drugo je bilo stablo spoznaje dobra i zla. Bog je rekao Adamu da jede koliko god želi sa svih stabala u vrtu, osim sa stabla spoznaje dobra i zla. Nakon toga je stvorio Evu, kao Adamovu partnericu.⁴

Na samu početku, kada su tek bili smješteni u raj, Adam i Eva, čini se, nisu bili odviše svjesni, a sasvim sigurno nisu bili samosvjesni. Kao što priča donosi, naši su praroditelji bili goli, ali nisu se stidjeli. To podrazumijeva, prvo, da je posve prirodno i normalno da se ljudi srame svoje nagosti (inače ne bi bilo potrebe govoriti da se nisu stidjeli), i drugo, da s našim praroditeljima nije sve išlo kako bi trebalo, u dobru ili lošem smislu. Čast iznimkama, ali jedini ljudi koji se ne bi stidjeli kada bi se naglo razgoltili na javnome mjestu - izuzmimo tu egzibicioniste - bili bi ljudi mlađi od tri godine. Zapravo, ljudi vrlo često u noćnoj mori sanjaju da potpuno goli stoje na pozornici pred prepunom dvoranom.

U trećemu poglavlju Knjige Postanka susrećemo zmiju - i to, čini se, s nogama. Samo Bog zna zašto je dopustio - ili smjestio - takvo stvorenje u vrt. Dugo nisam mogao shvatiti što bi to moglo značiti. Čini se da je to djelomično odraz dihotomije red/kaos koja karakterizira svako iskustvo, gdje raj predstavlja nastanjivi red, a zmija ima ulogu kaosa. Zmija u Edenu stoga ima isto značenje kao i crna točka na *yin* strani taoističkoga yin/yang simbola totaliteta - to jest mogućnost da se nešto nepoznato i revolucionarno iznenada pojavi tamo gdje se sve čini mirnim. Čini se da ni samu Bogu nije moguće načiniti ograđeno mjesto u potpunosti zaštićeno od izvanjskoga utjecaja - barem ne u stvarnom svijetu s njemu vlastitim nužnim ograničenjima, a okruženim transcendentnim. Ono izvanjsko, tj. kaos, uvijek se uvuče unutra zato što ništa ne može biti u potpunosti ograđeno od ostatka stvarnosti. Stoga i najsigurnije mjesto nužno krije zmiju. Oduvijek su postojale prave, svakodnevnne, reptilske zmije u travi i drveću našega izvornog afričkog raja. No čak i da su sve one bile otjerane (na neki nezamisliv način, od nekoga iskonskog sv. Jurja), zmije bi još uvijek ostale u obliku naših iskonskih ljudskih rivala (barem u slučaju kada se, gledano iz naše ograničene perspektive koja se odnosi na zajednicu i rodbinu, ponašaju neprijateljski prema nama). Na koncu, nikada nije manjkalo sukoba i ratova

među našim precima, kako plemenskih, tako i drugih.

Ali čak i da smo porazili sve zmije koje nas napadaju izvana, i životinjske i one ljudske, još uvijek ne bismo bili sigurni. Ni sada nismo sigurni. Na kraju krajeva, vidjeli smo neprijatelja i taj smo neprijatelj mi sami. Zmija nastanjuje svaku dušu. Ovo je, koliko se meni čini, razlog onoga neobičnog kršćanskog isticanja, najizraženijega kod Johna Milтона, da je zmija u rajskome vrtu ujedno đavao, zloduh. Važnost ove simboličke definicije - njezinu zapanjujuću genijalnost - teško možemo preglasiti. Upravo se u takvoj, tisućljetnoj vježbi imaginacije razvila ideja apstraktnih moralnih koncepata, sa svime što oni sadrže i podrazumijevaju. Nezamislivo golem posao uložen je u ideju dobra i zla i njegovu metaforu. *Najgora od svih mogućih zmija jest vječna ljudska sklonost zlu.* Najgora od svih mogućih zmija je psihološka, duhovna, osobna, nutarnja. Nijedan zid, ma koliko visok bio, ne će je zadržati. Čak i kada bi utvrde načelno bile dovoljno debele da zadrže vani sve što je loše, ono bi se odmah ponovno pojavilo unutra. Kao što je veliki ruski pisac Aleksandar Solženjicin naglašavao: crta koja razdvaja dobro i zlo prolazi kroz srce svakoga ljudskog bića.

Jednostavno nema načina da se ogradi i izolira jedan dio neke veće stvarnosti i unutar njega sve učini trajno predvidivim i sigurnim. Nešto od onoga što je bilo brižno isključeno uvijek će se ušuljati natrag unutra. Metaforički govoreći, zmija će se neizbježno pojaviti. Ni najbrižniji roditelji ne mogu u potpunosti zaštititi svoju djecu, pa makar ih zaključali u podrum daleko od droge, alkohola i internetske pornografije. U takvu, ekstremnom scenariju, taj prepažljivi i prezabrinuti roditelj sam postane zamjena za druge strašne životne probleme. To je velika freudovska edipovska noćna mora. *Puno je bolje učiniti Bića za koja se brinete sposobnima, nego ih štititi.*

Čak i kada bi bilo moguće trajno protjerati sve što je zlokožno - sve što je opasno (a samim time i sve izazovno i zanimljivo), to bi samo dovelo do izbivanja druge opasnosti: one trajnoga ljudskog infantilizma i apsolutne beskorisnosti. Kako bi ljudska priroda ikada mogla dosegnuti svoj puni potencijal bez izazova i opasnosti? Kako bismo dosadni i prezrivi postali kada više ne bi bilo razloga da obraćamo pozornost! Možda je Bog mislio da će se njegovo novo stvorenje moći nositi sa zmijom i smatrao njezinu prisutnost manjim od dva zla.

Pitanje za roditelje: želite li svoju djecu učiniti sigurnima ili snažnima?

U svakom slučaju, u vrtu je zmija, a ona je, po drevnoj priči, „suptilna“ zvijer (teško uočljiva, prikriivena, lukava, prijeverna i podmukla). Ne čudi stoga

što je odlučila prevariti Evu. Zašto Evu, a ne Adama? Moglo bi biti slučajno. Statistički govoreći, vjerojatnost je bila pedeset-pedeset, a to je prilično velik postotak. Ali uvidio sam da u tim drevnim pripovijestima nema ničega suvišnog. Sve što je slučajno - što ne služi radnji - odavno je zaboravljeno u prepričavanju. Kao što je ruski dramatičar Anton Čehov savjetovao: „Ako u prvom činu na zidu visi puška, ona mora opaliti u idućem. Inače nema smisla da stoji tamo.“ Možda je iskonska Eva imala više razloga mariti za zmije od Adama. Primjerice, možda je bilo vjerojatnije da će zmija vrebati njezinu djecu koja se igraju na drveću. Možda su zbog toga sve do danas Evine kćeri više zaštitnički nastrojene, samosvjesnije, bojažljivije i nervoznije (čak - ili bolje rečeno, na poseban način - u najegalitarnijim modernim ljudskim društvima). U svakom slučaju, zmija je rekla Evi da ne će umrijeti ako pojede zabranjeni plod. Umjesto toga, otvorit će joj se oči i postat će poput Boga, razlučujući dobro od zla. Naravno, zmija joj nije rekla da će jedino u tomu pogledu biti poput Boga, ali, naposljetku, ipak je riječ o zmiji. A Eva, budući da je čovjek, želi znati više pa odlučuje pojesti plod. Puf! Probudila se: svjesna je, ili možda samosvjesna, po prvi put.

Nijedna samosvjesna žena koja jasno vidi stvari ne će tolerirati neprobuđena muškarca. Dakle, Eva smjesta dijeli plod s Adamom. To i *njega* čini samosvjesnim. Malo se toga promijenilo: žene čine muškarce samosvjesnima od početka vremena. To čine prvenstveno odbijajući ih - ali i posramljujući ih, ako muškarci ne preuzmu odgovornost. To nije iznenađujuće budući da prvenstveno žena nosi breme reprodukcije. Vrlo je teško zamisliti kako bi moglo biti drukčije. Sposobnost žene da posrami muškarca i učini ga samosvjesnim još uvijek je primarna prirodna sila.

Možda ćete se zapitati: kakve veze zmije imaju s vidom? Pa, kao prvo, zacijelo je važno moći ih *vidjeti* zato što mogu vrebati na vas (posebice kada ste maleni i živite na drveću, poput naših predaka). Dr. Lynn Isbell, profesorica antropologije i životinjskoga ponašanja na Kalifornijskome sveučilištu, iznijela je tezu da je zapanjujuće oštar vid, gotovo jedinstveno karakterističan za ljudska bića, plod prilagodbe na koju smo bili prisiljeni prije više desetaka milijuna godina zbog potrebe da uočavamo i izbjegnemo strašnu opasnost zmija, s kojima su naši preci zajedno evoluirali. Možda je to jedan od razloga zašto se zmija pojavljuje u rajskome vrtu kao biće koje nam je „otvorilo oči“ (osim što služi kao iskonski i vječni neprijatelj čovječanstva). Možda je to i jedan od razloga zašto je Marija, vječna, arhetipska majka - usavršena Eva - u srednjovjekovnoj i renesansnoj ikonografiji obično prikazana kako drži Dijete Isusa u zraku, što je dalje moguće od grabežljiva reptila kojega čvrsto gnječi svojom nogom. To nije

sve. Zmija nudi plod, a plod je povezan s preobrazbom vida zato što je naša sposobnost da vidimo boje plod evolucijske prilagodbe kojom možemo brzo otkriti zrele, dakle i jestive, plodove stabala).

Naši su praroditelji poslušali zmiju. Pojeli su plod i doista su im se otvorile oči. Možda ćete pomisliti, kao što je i Eva u prvi tren pomislila, da je to dobro. Međutim, ponekad je polovica dara gora ni od kakva dara. Adam i Eva su se probudili, ali samo kako bi otkrili neke užasne stvari. Kao prvo, otkrili su da su goli.

Goli majmun

Moj je sin shvatio da je gol puno prije nego što je napunio tri godine. Htio se odjenuti. Držao je vrata kupaonice čvrsto zatvorenima. Nije se pojavljivao pred drugima bez odjeće. Nisam nikako mogao zapaziti poveznicu između takva ponašanja i njegova odgoja. Ne, to je bilo njegovo osobno otkriće, njegova vlastita spoznaja i njegov odabir kako će reagirati. To mi se činilo urođenim.

Što to znači uvidjeti da ste goli - ili, možda gore, shvatiti da ste vi i vaš partner/ica goli? Mnogo toga lošeg - i to izraženo na prilično zastrašujuć način kao kod, primjerice, renesansnoga slikara Hansa Baldunga Griena, čije su slike nadahnule ilustraciju na početku ovoga poglavlja. Biti gol znači biti ranjiv, biti laka meta. Biti gol znači biti podvrgnut prosudbi o ljepoti i zdravlju. Biti gol znači biti nezaštićen i nenaoružan u džungli prirode i čovjeka. Zato su se Adam i Eva posramili odmah nakon što su im se otvorile oči. Mogli su vidjeti, a ono što su vidjeli bili su oni sami. Njihove su mane sada bile uočljive, a postala je vidljiva i njihova ranjivost. Za razliku od drugih sisavaca, čiji je osjetljivi abdomen zaštićen leđima koja ga okružuju poput oklopa, Adam i Eva bili su uspravna bića, s najranjivijim dijelovima tijela izloženima svijetu. A najgore je tek slijedilo. Adam i Eva odmah su si napravili odjeću od krzna kako bi pokrili svoja ranjiva tijela i kako bi zaštitili svoj ego. Zatim su brzo odjurili i sakrili se. U svojoj ranjivosti, sada potpuno spoznatoj, osjećali su se nedostojnima da stanu pred Boga.

Ako se ne možete poistovjetiti s tim osjećajem, onda jednostavno ne razmišljate dovoljno. Ljepota posramljuje onoga tko je ružan. Snaga posramljuje slaboga. Smrt posramljuje živoga - a Ideal posramljuje sve nas. Zato nam smeta, zato ga se bojimo - pa čak ga i mrzimo (to je, naravno, sljedeća tema Knjige Postanka iznesena u priči o Kajinu i Abelu). Što da napravimo u vezi s tim? Napustiti sve ideale ljepote, zdravlja, genijalnosti i snage? To nije dobro rješenje. To bi samo učinilo da se osjećamo posramljenima cijelo vrijeme - i da to još više

zaslužujemo. Ne želim da nestanu žene koje samom pojavom oduzimaju dah samo zato da se sve druge ne bi osjećale posramljeno. Ne želim da iščeznu intelektualci poput Johna von Neumanna samo zato što je moje poznavanje matematike jedva na srednjoškolskoj razini. Već je s devetnaest godina redefinirao brojeve. Brojeve! Bogu hvala na Johnu von Neumannu! Bogu hvala i na Grace Kelly, i Aniti Ekberg, i Monici Bellucci! Ponosan sam što se mogu osjećati nedostojnim u prisutnosti takvih ljudi. To je cijena koju svi plaćamo za cilj, uspjeh i ambiciju. Ali ne treba čuditi ni što su se Adam i Eva pokrili.

Dio priče koji slijedi po momemu je mišljenju prava farsa, iako je istodobno i tragičan i strašan. Te večeri, kada je u Edenu malo pala temperatura, Bog je došao na svoju večernju šetnju. Ali Adama nije bilo. To je zbunilo Boga koji je naviknuo šetati s njime. „Adame“, doziva ga Bog očito na tren zaboravivši da može vidjeti kroz grmlje: „Gdje si?“ Adam se odmah otkriva, ali na loš način: prvo kao neurotik, a zatim kao cinkaroš. Stvoritelj svega svijeta zove, a Adam odgovara: „Kad začuh šušanj koraka tvojih u vrtu, uplaših se, jer sam gol. Zato se sakrih.“ što li to znači? To znači da se ljudi, uznemireni svojom ranjivošću, vječno boje reći istinu, posredovati između kaosa i reda i očitovati svoju sudbinu. Drugim riječima, boje se hodati s Bogom. To možda nije baš pohvalno, ali je zacijelo razumljivo. Bog je otac koji sudi. Njegovi su standardi visoki. Teško ga je zadovoljiti.

Bog kaže: „Tko ti kaza da si gol? Da nisi možda jeo s drveta s kojega ti zabranih jesti?“ Tada Adam, u svojoj bijedi, prstom upre u Evu, svoju ljubav, svoju partnericu, svoju srodnu dušu, i prokazuje ju. Zatim okrivljuje Boga. Kaže: „Žena, koju si mi dao za družicu, dade mi s drveta [i jedoh].“ Kako patetično i kako točno. Prva je žena učinila prvoga muškaraca samosvjesnim i ozlojeđenim. Zatim je prvi muškarac okrivio ženu, a nakon toga je okrivio Boga. Točno se tako sve do dan danas osjeća svaki odbačeni muškarac. Prvo se osjeća malenim pred potencijalnim predmetom svoje ljubavi, nakon što ona ocrni njegovu reproduktivnu prikladnost. Zatim proklinje Boga zato što ju je učinio tako prevrtljivom, njega tako beskorisnim (možda čak i besmislenim), a samo bivstvovanje duboko manjkavim. Zatim se okreće mislima o osveti. To je nadasve prezrivo (i nadasve razumljivo). Žena je barem imala zmiju koju je mogla okriviti, a za koju se kasnije ispostavilo da je ni više ni manje nego davao, ma koliko se to činilo nevjerojatnim. Dakle, možemo suosjećati s Evinom pogrješkom. Nju je zavarao najbolji od najboljih meštara zanata. Ali Adam! Nitko ga nije prisilio da izgovori te riječi.

Nažalost, najgore je tek slijedilo - i za Čovjeka i za Zvijer. Prvo, Bog

proklinje zmiju govoreći joj da će odsada morati puzati uokolo, bez nogu, izložena trajnoj opasnosti da je zgaze srditi ljudi. Drugo, kaže ženi da će odsada rađati djecu u boli i uvijek čeznuti za nedostojnim, ponekad ogorčenim muškarcem, koji će posljedično trajno gospodariti njezinom biološkom sudbinom. Što bi to moglo značiti? Moglo bi jednostavno značiti da je Bog patrijarhalni tiranin, kao što to tvrde politički nadahnute interpretacije te drevne priče. Ja smatram da je to samo opisno. A evo zašto: kako su ljudska bića evoluirala, njihov se mozak, koji je na koncu evoluirao do samosvijesti, silno proširio. To je uzrokovalo evolucijsku borbu između glave fetusa i majčine zdjelice. Žena je velikodušno proširila svoje bokove, gotovo do granice da više ne može trčati. Dijete je, sa svoje strane, dopustilo majci da ga rodi gotovo više od godinu ranije u usporedbi s drugim sisavcima njegove veličine, i to s nepotpuno razvijenom lubanjom. Ovo je bilo i jest bolna prilagodba za oboje. Novorođenče, praktički još u fetalnomu stadiju, gotovo je u potpunosti ovisno o majci tijekom prve godine. Programiranost čovječjega masivnog mozga znači da mora proći kroz osposobljavanje sve do osamnaeste (ili tridesete!) godine života prije nego što se izgura iz gnijezda. O posljedičnim porođajnim bolima za ženu da i ne govorimo, kao i o visoku riziku smrtnosti i za majke i za djecu. Sve to znači da žene plaćaju visoku cijenu za trudnoću i odgoj djece, posebice u ranoj dobi, te da je jedna od neizbježnih posljedica ženina povećana ovisnost o ponekad nepouzdanom i uvijek problematičnoj dobroj volji muškaraca.

Nakon što Bog kaže Evi što će se dogoditi sada kada su joj otvorene oči, okreće se Adamu - ni on ne prolazi ništa bolje, zajedno sa svim muškim potomstvom. Bog kaže nešto poput: „Muškarce, budući da si poslušao ženu, oči su ti se otvorile. Tvoj božanski vid, koji si zadobio zbog zmije, žene i vočke, omogućuje ti da vidiš daleko, pa čak i budućnost. Ali oni koji vide budućnost mogu zauvijek gledati kako nevolje dolaze i moraju biti spremni na sve neizvjesnosti i mogućnosti. Da bi to mogao, morat ćeš vječno žrtvovati sadašnjost za budućnost. Moraš staviti sa strane užitak radi sigurnosti. Ukratko: morat ćeš raditi i bit će ti teško. Nadam se da ti se sviđaju trnje i drač, zato što ćeš ih mnogo uzgojiti?”

Zatim je Bog istjerao prvoga muškarca i prvu ženu iz raja, iz ranoga djetinjstva, iz nesvjesnoga životinjskog svijeta, u horor same povijesti. Zatim je stavio kerubina i ognjeni mač na vrata Edena kako bi ih spriječio da jedu sa stabla života. To se pogotovo čini zlonamjernim. Zašto odmah ne učiniti jadne ljude besmrtnima? Posebice ako je to ionako u planu za konačnu budućnost, kao što priča kaže. Ali tko se usudi preispitivati Božje odluke?

Možda je raj nešto što se mora izgraditi, a besmrtnost nešto što se mora zaslužiti.

To nas vraća do našega početnog pitanja: Zašto bi netko kupio propisane lijekove za svojega psa i onda mu ih vrlo pomno davao kada to isto ne bi učinio za sebe? Sada imate odgovor, izveden iz jednoga od temeljnih tekstova čovječanstva. Zašto bi se itko brinuo o nečemu tako golom, ružnom, posramljenom, preplašenom, bezvrijednom, kukavičkom, ogorčenom, defenzivnom i optuživačkom kao što je Adamov potomak? Čak i ako je ta stvar, to biće, on sam? I pritom ni u kom slučaju ne isključujem žene.

Sve razloge koje smo dosada iznijeli da dobijemo makar mutan pogled na čovječanstvo možemo primijeniti na druge, baš kao i na nas same. Oni su generalizacije o ljudskoj prirodi, ne predstavljaju ništa specifično. Ali vi o sebi znate puno više. Dovoljno ste loši u okviru onoga što drugi znaju o vama, ali samo vi znate puni raspon svojih tajnih prijestupa, nedostatnosti i neprikladnosti. Nitko nije više od vas samih upoznat sa svim manama vašega uma i tijela. Nitko nema više razloga da vas prezire i smatra vas jadnim, a zbog svojih se neuspjeha možete kazniti odustajući od nečega što bi vam moglo činiti dobro. Pas, bezazlen, nevin, bez samosvijesti, nesumnjivo zaslužuje više od vas.

A ako se još uvijek niste uvjerali, promotrimo još jedno važno pitanje. Red, kaos, život, smrt, grijeh, vid, rad i patnja: to nije dovoljno za pisca Knjige Postanka, kao ni za samo čovječanstvo. Priča se nastavlja u svoj svojoj katastrofičnosti i tragediji, a svi njezini akteri (to smo mi) moraju se boriti s još jednim bolnim buđenjem. Sljedeći korak koji nam je suđen jest razmatranje o samoj moralnosti.

Dobro i zlo

Nakon što su im se oči otvorile, Adam i Eva uviđaju puno više od toga da su goli i da moraju mukotrpno raditi. Upoznali su Dobro i Zlo (govoreći o plodu zmija je rekla: „zna Bog: onog dana kad budete s njega jeli, otvorit će vam se oči, i vi ćete biti kao bogovi koji razlučuju dobro i zlo“). što bi to moglo značiti? Što to još treba istražiti i povezati nakon što smo toliko toga već učinili? Pa, već jednostavan kontekst kazuje da to mora imati nekakve veze s vrtom, zmijama, neposluhom, plodom, spolnošću i nagošću. Posljednja od navedenih stvari - nagost - naposljetku me dovela do rješenja. Za to su mi trebale godine.

Psi su grabežljivci. Baš kao i mačke. Ubijaju i jedu. To nije lijepo. Ali bez obzira na to uzet ćemo ih za ljubimce i brinuti se za njih, i dati im lijekove kada obole. Zašto? Oni jesu grabežljivci, ali to im je u prirodi. Ne snose odgovornost

za to. Gladni su, a ne zli. Nemaju prisutnost uma, kreativnost - i, iznad svega, samosvijest - koje su potrebne za čovjekovu nadahnutu okrutnost.

Zašto ne? Vrlo je jednostavno. Za razliku od nas, grabežljivci nemaju spoznaju svojih temeljnih slabosti, svoje temeljne ranjivosti, svoje podložnosti boli i smrti. S druge strane, mi točno znamo kako i gdje možemo biti povrijeđeni i zašto. To je vrlo dobra definicija samosvijesti. Mi smo svjesni vlastite neobranjivosti, konačnosti i smrtnosti. Možemo osjećati bol, zgražanje nad samim sobom, sram i užas, i znamo to. Znamo što nam nanosi bol. Znamo kako nam se mogu nanijeti strah i bol, a to znači da točno znamo i kako ih nanijeti drugima. Znamo da smo sami goli, i kako se tu nagost može iskoristiti - a to znači da znamo da su i drugi goli, i kako oni mogu biti iskorišteni.

Možemo svjesno užasnuti druge ljude. Možemo ih povrijediti i poniziti zbog pogrješaka koje i sami vrlo dobro razumijemo. Možemo ih mučiti - doslovce mučiti - sporo, umješno i upravo strašno. To je puno više od grabežljivosti. To je kvalitativni skok u razumijevanju. Prijelomnica velika poput razvoja same samosvijesti. To je ulazak spoznaje Dobra i Zla u svijet. To je drugi „još nezarastao“ lom u strukturi postojanja. To je preobrazba samoga Bića u moralno nastojanje - a sve je to prisutno u razvoju sofisticirane samosvijesti.

Samo čovjek može izmisliti razapinjač, „nirnberšku djevicu“ i prstolomca. Samo će čovjek nanijeti bol zbog boli. To je najbolja definicija zla koju sam uspio formulirati. Životinje se tome ne mogu dovinuti, ali ljudi, sa svojim iznimno krvničkim, polubožanskim sposobnostima, to zacijelo mogu. A s tom spoznajom imamo gotovo potpuno opravdanje ideje o istočnomu grijehu, koja je vrlo nepopularna u modernim intelektualnim krugovima. Tko bi se usudio reći da nije bilo elementa voljnoga odabira u našoj evolucijskoj, pojedinačnoj i teološkoj preobrazbi? Naši preci odabirali su svoje seksualne partnere, a odabirali su prema: svjesnosti? Samosvjesnosti? Moralnomu znanju? Tko može negirati osjećaj egzistencijalne krivnje koja prožima ljudsko iskustvo? Tko može ne primijetiti da bi bez te krivnje - toga osjećaja usađene iskvarenosti i sposobnosti za zlo - čovjek bio na korak od psihopatije?

Ljudska bića posjeduju golem kapacitet za činjenje zla. To je jedinstvena odlika u živom svijetu. Možemo i činimo stvari gorima, dobrovoljno, potpuno svjesni onoga što radimo (baš kao i slučajno, i bezobzirno, i na način koji je namjerno slijep). S obzirom na tu strašnu sposobnost, tu sklonost zlonamjernim postupcima, je li doista čudno što nam je teško brinuti se za sebe ili za druge - ili što dovodimo u pitanje vrijednost ljudskoga djelovanja uopće? Optužujemo sami

sebe, s dobrim razlogom, već jako dugo. Prije više tisuća godina drevni su Mezopotamci vjerovali, primjerice, da je čovječanstvo stvoreno iz krvi Kingua, najružnijega čudovišta koje je stvorila velika božica kaosa na vrhuncu svojega osvetništva i destruktivnosti. Nakon takva zaključka, kako ne bismo doveli u pitanje vrijednost našega postojanja, pa čak i samoga Bića? Tko bi se mogao suočiti s bolešću, vlastitom ili tuđom, ne propitujući moralnu korist propisivanja lijekova za ozdravljenje? Nitko ne razumije tamu pojedinca bolje od samoga pojedinca. Tko će se onda, kada oboli, u potpunosti posvetiti brizi o sebi?

Možda Čovjek nije nikada trebao postojati. Možda bi svijet trebalo očistiti od ljudske prisutnosti tako da se Biće i svjesnost mogu vratiti nevinoj brutalnosti životinja. Vjerujem da osoba koja kaže da nikada nije poželjela takvo što nije dovoljno potražila po svojem sjećanju niti se suočila sa svojim najmračnijim maštarijama.

Što nam je, dakle, činiti?

Iskra božanskoga

U prvomu poglavlju Knjige Postanka čitamo da Bog stvara svijet božanskom, istinitom Riječju te iz predkozmogonskoga kaosa nastaje nastanjiv, rajski red. Zatim stvara muškarca i ženu na svoju sliku, prožimljući ih sposobnošću da čine to isto - da stvaraju red iz kaosa i da nastave njegovo djelo. U svakoj fazi stvaranja, uključujući i onu u kojoj je oblikovan prvi par, Bog se osvrće na ono što je stvorio i proglašava to dobrim.

Ako usporedimo prvo poglavlje Knjige Postanka s drugim i trećim (druga dva poglavlja opisuju čovjekov pad, tumačeći zašto je naša sudbina tako etički mučna i obilježena nevoljama), vidimo da oni čine narativni niz gotovo nevjerovatne dubine. Pouka prvoga poglavlja jest da je Biće, koje je došlo u postojanje posredstvom istinske riječi, dobro. To vrijedi i za samoga čovjeka, prije nego što se odvojio od Boga. Ta je dobrota jako narušena događajem istočnoga grijeha (i Kajinom i Abelom, općim potopom i Kulom babilonskom), ali mi slutimo, imamo nagovještaj stanja koje je bilo prije pada. Sjećamo se, da tako kažem. Ostajemo zauvijek nostalgичni za nevinošću djetinjstva, božanskoga, nesvjesnoga životinjskog bivovanja, i nedirnete stare šume što nalikuje katedrali. U takvim stvarima pronalazimo odmor. Štujemo ih, čak i ako smo deklarirani ateistički borci za okoliš s izrazito negativnim stavom prema čovječanstvu. Izvorno stanje prirode, ovako zamišljeno, uistinu je rajsko. Ali mi više nismo jedno s Bogom i prirodom i nema jednostavna puta natrag.

Prvi muškarac i prva žena koji su živjeli u nenarušenu jedinstvu sa svojim

Stvoriteljem nisu se činili svjesnima (zacijelo ne samosvjesnima). Oči im nisu bile otvorene. Ali i u pogledu savršenosti bili su niže od svojih potomaka nakon pada. Njihova je dobrota, naime, bila nešto darovano, nisu je zaslužili niti zaradili. Nije bila plod izbora. Sam Bog zna da je tako lakše, ali možda nije bolje od, primjerice, uistinu zaslužene dobrote. Možda je, čak i u nekomu kozmičkom smislu (pod pretpostavkom da je sama samosvijest fenomen od kozmičke važnosti), slobodan izbor važan. Tko može sa sigurnošću govoriti o takvim stvarima? Međutim, ja ne ću odustati od tih pitanja samo zato što su zahtjevna. Pa, evo pretpostavke: možda nije jednostavno pojava samosvijesti i moralnoga znanja smrti i pada to što nas proganja i čini da sumnjamo u vlastitu vrijednost. Možda je to naša nevoljkost - koju vidimo u Adamovu posramljenu skrivanju - da hodamo s Bogom usprkos vlastitoj krhkosti i sklonosti zlu.

Cijela je Biblija strukturirana tako da je sve poslije pada - povijest Izraela, proroci, Kristov dolazak - predstavljeno kao iskupljenje za pad, izlazak iz zla. Početak svjesne povijesti, pojava države i svih njezinih patologija ponosa i krutosti, pojava velikih moralnih ličnosti koje pokušavaju ispravno posložiti stvari, što je kulminiralo u samom Mesiji - sve je to dio nastojanja čovječanstva (koje Bog odobrava i želi) da se postavi na pravi put. A što bi to trebalo značiti?

Nevjerojatno je sljedeće: odgovor je već prisutan u prvomu poglavlju Knjige Postanka: otjeloviti sliku Božju - govorom izvesti iz kaosa Biće koje je dobro - i pritom to činiti svjesno, slobodnim odabirom. Napredovati znači ići *nazad* - kao što je T. S. Eliot s pravom naglašavao - ali ići nazad kao svjesna, budna bića koja donose pravilne odabire budnih bića, a ne idu natrag na spavanje:

Ne ćemo prestati istraživati,
a na kraju svoga istraživanja,
stići ćemo na početak,
i upoznati to mjesto prvi put.
Kroz nepoznato, zapamćena vrata,
posljednji otkrit dio svijeta,
bit će onaj od kojega smo počeli;
na izvoru najduže rijeke,
glas skrivenoga vodopada,
i djece u jabukovu stablu.
Nepoznat, jer ga nismo tražili,
ali čuli smo ga u daljini,

između dvaju morskih valova.
Brzo, ovdje, sada, uvijek -
stanje potpune jednostavnosti
(koje nas košta svega)
i sve će biti dobro i
svakovrsne stvari će biti dobro
kada se plameni jezici preklope
u okrunjeni vatreni čvor,
a vatra i ruža budu jedno.

(Little Gidding, Četiri kvarteta, 1943.)

Ako se želimo ispravno brinuti za sebe, moramo sami sebe poštivati, ali to ne činimo zato što smo - posebice u vlastitim očima - pala stvorenja. Kada bismo živjeli u istini, kada bismo govorili istinu, mogli bismo ponovno hodati s Bogom i poštivati sami sebe, druge i svijet. Tada bismo se mogli odnositi prema sebi kao prema ljudima do kojih nam je stalo. Mogli bismo nastojati izgraditi bolji svijet. Mogli bismo se usmjeriti prema nebu gdje želimo da borave ljudi do kojih nam je stalo, umjesto prema paklu, u kojemu bi naša ogorčenost i mržnja zauvijek svakoga osuđivale.

Na područjima gdje je prije dvije tisuće godina nastalo kršćanstvo ljudi su bili puno barbarskiji nego što su to danas. Sukob je bio posvuda. Žrtvovanje ljudi, pa tako i djece, bilo je uobičajena pojava čak i u tehnološki sofisticiranim društvima poput drevne Kartage. U Rimu su športovi u arenama bili natjecanja na smrt, a prolijevanje krvi bilo je svakodnevna pojava. Vjerojatnost da će suvremena osoba, u uređenoj demokratskoj zemlji, ubiti ili biti ubijena neizmjereno je mala u usporedbi s istom vjerojatnošću u tim starim društvima (u neorganiziranim i anarhičnim područjima svijeta ta je vjerojatnost još uvijek visoka).⁶⁴ U to je vrijeme glavno moralno pitanje s kojim se društvo suočavalo bilo kontrola nasilja, impulzivne sebičnosti, bezglave pohlepe i brutalnosti. I danas ima ljudi s takvim agresivnim tendencijama, ali sada barem znaju da je takvo ponašanje ispod standarda pa ga pokušavaju kontrolirati ili se, ako to ne učine, moraju suočiti s velikim društvenim preprekama.

U međuvremenu je nastao novi problem koji možda nije bio tako uobičajen u našoj grubljoj prošlosti. Lako je vjerovati da su ljudi arogantni i egoistični i da uvijek gledaju samo sebe. Cinizam koji to mišljenje iznosi kao univerzalnu istinu raširen je i popularan. Ali takav odnos prema svijetu uopće nije tipičan za mnoge

ljude. Njihov je problem upravo suprotan: oni nose nesnosno breme odbojnosti prema sebi, samoprijezira, srama i nelagode u vlastitoj koži. Tako, umjesto da narcisoidno uvećavaju vlastitu važnost, oni sebe uopće ne cijene i ne posvećuju nimalo pažnje i vještine brizi o sebi. Čini se da ljudi vrlo često ne vjeruju da oni sami zaslužuju najbolju brigu. Bolno su svjesni vlastitih pogrješaka i mana, stvarnih i preuveličanih, i puni su srama i sumnje kada je u pitanju njihova vlastita vrijednost. Vjeruju da drugi ljudi ne bi trebali patiti te će marljivo i altruistično raditi kako bi im pomogli da to izbjegnu. Taj stav velikodušno proširuju i na životinje koje poznaju - ali ne tako lako i na same sebe.

Istina je da je ideja krjeposna samožrtvovanja duboko ukorijenjena u zapadnu kulturu (barem u mjeri u kojoj je na nju utjecalo kršćanstvo, temeljeno na nasljedovanju osobe koja je izvršila krajnji čin samožrtvovanja). Stoga bi svaka tvrdnja da izraz „žrtvuj se za druge“ nije zlatno pravilo mogla zvučati sumnjivom. Ali Kristova arhetipska smrt služi kao primjer kako herojski prihvatiti konačnost, izdaju i tiraniju - kako hodati s Bogom usprkos tragediji poznavanja sama sebe - a ne kao naputak da u službi drugima naštetimo samima sebi. Žrtvovati se za Boga (ili, ako hoćete, za najviše dobro) ne znači tiho i voljno patiti kada neka organizacija ili osoba neprestano zahtijeva od nas više nego što nam nudi zauzvrat. To bi značilo podržavati tiraniju i dopustiti da nas tretiraju kao robove. Nije krjeposno biti zlostavljan od nasilnika, pa čak ni ako smo taj nasilnik mi sami.

Od Carla Junga, slavnoga švicarskog analitičkog psihologa, naučio sam dvije važne lekcije o zapovijedi „čini drugima ono što želiš da drugi tebi čine“ ili „ljubi bližnjega svoga kao sebe samoga“. Prva je lekcija da nijedna od ovih tvrdnja nema nikakve veze s tim da budemo „dragi ljudi“. Druga je lekcija da su te tvrdnje jednadžbe, a ne naredbe. Ako sam nekomu prijatelj, član obitelji ili partner, onda sam moralno obavezan pregovarati u svoju korist što bolje mogu, kao što su i oni obavezni zauzeti se za sebe. Ako u tome ne uspijem, završit ću kao rob, a oni će završiti kao tirani. Što je dobro u tome? Za svaki je odnos puno bolje kada su oba partnera snažna. Nadalje, mala je razlika između toga da odvažno istupimo i zauzmemo se za sebe kada s nama loše postupaju ili nas nekako drukčije muče i porobljavaju i odvažna zauzimanja za drugoga koji se nalazi u toj situaciji. Kao što Jung ističe, to znači prihvaćati i ljubiti grješnika koji ste vi sami, jednako kao i opraštati i pomagati nekomu drugom tko je nesavršen i posrće.

Kao što sam Bog tvrdi (tako ide priča): „Moja je odmazda, ja ću je vratiti, veli Gospodin.“ Prema ovoj filozofiji, vi ne pripadate jednostavno samima sebi.

Niste svoje vlasništvo koje možete mučiti i zlostavljati. To je dijelom zato što je vaše Biće neizbježno povezano s drugima, a loš odnos prema samome sebi može imati katastrofalne posljedice i za druge. To se možda najjasnije vidi nakon samoubojstva, kada su pokojnikovi bližnji obeshrabreni i istraumatizirani. Ali, metaforički rečeno, treba uzeti u obzir i ovo: vi imate iskru božanskoga u sebi, koja ne pripada vama nego Bogu. Na kraju krajeva, mi smo - prema Knjizi Postanka - stvoreni na njegovu sliku. Imamo polubožansku sposobnost svijesti. Mi smo („kenotička“) verzija Boga niske rezolucije. Možemo napraviti red iz kaosa - i obrnuto - na svoj način, svojim riječima. Dakle, možda nismo kao Bog, ali nismo ništa.

Kada se nalazim u svojim mračnim razdobljima, u podzemlju moje duše često me obuzme i zapanji ljudska sposobnost da se sprijatelje jedni s drugima, da vole svoje partnere, roditelje i djecu i da čine sve što trebaju činiti kako bi se mehanizam ovoga svijeta nastavio okretati. Poznavao sam muškarca koji je zbog ozljede u automobilskoj nesreći ostao bogalj i zaposlio se u lokalnoj službi. Nakon nesreće godinama je radio uz drugoga muškarca koji je patio od degenerativne neurološke bolesti. Suradivali su dok su popravljali linije, svaki nadomještajući nedostatak drugoga. Ova vrsta svakodnevnoga heroizma je, vjerujem, više pravilo negoli iznimka. Većina pojedinaca nosi se s jednim ili više ozbiljnih zdravstvenih problema dok produktivno i bez prigovaranja obavljaju svoje zadatke. Ako je netko dovoljno sretan da se nalazi u rijetku razdoblju milosti i zdravlja, tada on ili ona obično ima barem jednoga bliskog člana obitelji u krizi. Ipak, ljudi se nose s time i nastavljaju obavljati zahtjevne i mukotrpne zadatke kako bi održali sami sebe, svoje obitelji i društvo na okupu. Za mene je to upravo čudesno - toliko da je zapanjenost i zahvalnost jedini prikladan odgovor. Toliko je načina na koje se stvari mogu raspasti ili uopće ne funkcionirati i uvijek su ranjeni ljudi ti koji sve drže na okupu. Zbog toga zaslužuju iskreno i srdačno divljenje. To je trajno čudo jakosti i ustrajnosti.

U svojoj kliničkoj praksi potičem ljude da odaju priznanje samima sebi i onima oko sebe zbog plodna i brižna djelovanja, baš kao i zbog istinske brige i promišljenosti koju iskazuju prema drugima. Ljudi su toliko izmučeni ograničenjima i prinudama bivovanja da sam zapanjen što uopće ikada djeluju ispravno ili gledaju izvan sebe samih. Ipak, dovoljno ljudi to čini tako da možemo imati centralno grijanje, pitku vodu, neizmjernu računalnu snagu, struju i dovoljno hrane, pa čak i sposobnost za promišljanje nad sudbinom širega društva i same prirode - strašne prirode. Sav taj složeni mehanizam koji nas štiti od smrzavanja, gladi i smrti zbog nedostatka vode, zbog entropije neprestano

smjera prema kvaru, a samo zbog neprestane pozornosti brižnih ljudi radi tako nevjerojatno dobro. Neki ljudi zapadnu u pakao ogorčenja i mržnje prema životu, ali moraju to odbaciti usprkos vlastitoj patnji, razočaranjima, gubitcima, nedostatnostima i ružnoći i, ponavljam, to je čudo koje oni koji imaju oči trebaju vidjeti.

Čovječanstvo općenito, kao i pojedinci koji ga sačinjavaju, zavrjeđuju suosjećanje zbog užasna tereta pod kojim pojedinac istinski posrće. Suosjećanje zbog podložnosti ranjivosti, tiraniji države i prirodnim havarijama. To je egzistencijalna situacija s kojom se nijedna životinja ne susreće niti bori, toliko ozbiljna da je bio potreban Bog kako bi je u cijelosti ponio. Upravo to suosjećanje trebalo bi biti prikladan lijek za samosvjesni samoprijezir - koji je opravdan, ali čini samo polovicu priče. Mržnja prema sebi i ljudskom rodu mora biti uravnotežena zahvalnošću za tradiciju i državu i divljenjem onomu što postižu normalni, obični ljudi - da i ne govorimo o zapanjujućim postignućima onih koji su uistinu izvanredni.

Zaslužujemo poštovanje. Vi zaslužujete poštovanje. Važni ste drugim ljudima jednako kao i sebi. Imate važnu ulogu u razvijanju sudbine svijeta. Stoga, moralno ste obvezni brinuti se za sebe. Trebali biste si pomoći i biti dobri prema sebi, isto kao što biste se skrbili, pomagali i bili dobri prema nekome koga volite i cijenite. Morate se ponašati prema sebi na način koji vam omogućuje poštovanje prema vlastitome biću - i to je razumno. Ali nitko ne doseže Božju slavu. Svaka je osoba duboko nesavršena. No kada bi ta očita činjenica značila da nemamo odgovornost brinuti se, ni za sebe ni za druge, onda bi svi, cijelo vrijeme, bili okrutno kažnjavani. To ne bi bilo dobro. Tada bi svi nedostaci svijeta, koji svakoga tko iskreno razmišlja mogu dovesti do propitivanja ispravnosti svijeta kao takva, bili puno gori, u svakomu smislu. To jednostavno ne može biti pravi put naprijed.

Umjesto toga, odnositi se prema sebi kao prema nekome komu ste dužni pomoći znači razmišljati o tome što bi bilo uistinu dobro za vas. To nije „ono što želite“. To nije ni „ono što bi vas učinilo sretnima“. Dijete usrećite svaki put kada mu date nešto slatko. Ipak, to ne znači da za djecu ne biste trebali raditi ništa drugo doli hraniti ih slatkišima. „Sreća“ nipošto nije sinonim za „dobro“. Morate naučiti djecu da peru zube. Moraju obući toplu odjeću kada je vani hladno, iako se tome možda snažno protive. Morate pomoći djetetu da postane krjeposno, odgovorno, budno biće, sposobno za uzajamno darivanje - sposobno brinuti se za sebe i za druge, i da napreduje dok to čini. Zašto mislite da bi bilo prihvatljivo učiniti išta manje od toga za sebe sama?

Trebate razmatrati o budućnosti i promisliti: „Kako bi moj život mogao izgledati kada bih se ispravno brinuo za sebe? Koja bi mi karijera predstavljala izazov, učinila me produktivnim i korisnim tako da mogu na leđa uzeti svoj dio tereta i uživati u posljedicama toga izbora? Što bih u slobodno vrijeme trebao činiti da poboljšam svoje zdravlje, proširim svoje znanje i ojačam svoje tijelo?“ Morate znati gdje se nalazite kako biste mogli početi ucrtavati svoj smjer. Morate znati tko ste kako biste znali s kojim sposobnostima raspolazete i na koji se način možete osnažiti u pogledu svojih nedostataka. Morate znati kamo idete kako biste mogli ograničiti doseg kaosa u svojem životu, reorganizirati red i donijeti božansku snagu nade za nošenje sa svijetom.

Morate odrediti kamo idete kako biste mogli pregovarati za sebe tako da na koncu ne budete ogorčeni, osvetoljubivi i okrutni. Morate izraziti vlastita načela kako biste se mogli obraniti od iskorištavanja drugih i kako biste bili sigurni dok radite i zabavljate se. Morate se pažljivo disciplinirati. Morate održati obećanja koja date samome sebi i nagraditi se kako biste si mogli vjerovati i motivirati se. Morate odrediti kako se trebate ponašati prema sebi kako biste povećali vjerojatnost da postanete i ostanete dobra osoba. Bilo bi dobro učiniti svijet boljim mjestom. Na kraju krajeva, raj ne će nastati sam od sebe. Moramo raditi kako bismo ga ostvarili i sami sebe osnažili, kako bismo izdržali smrtonosne anđele i plamteći mač Božjega suda što čuvaju ulaz u nj.

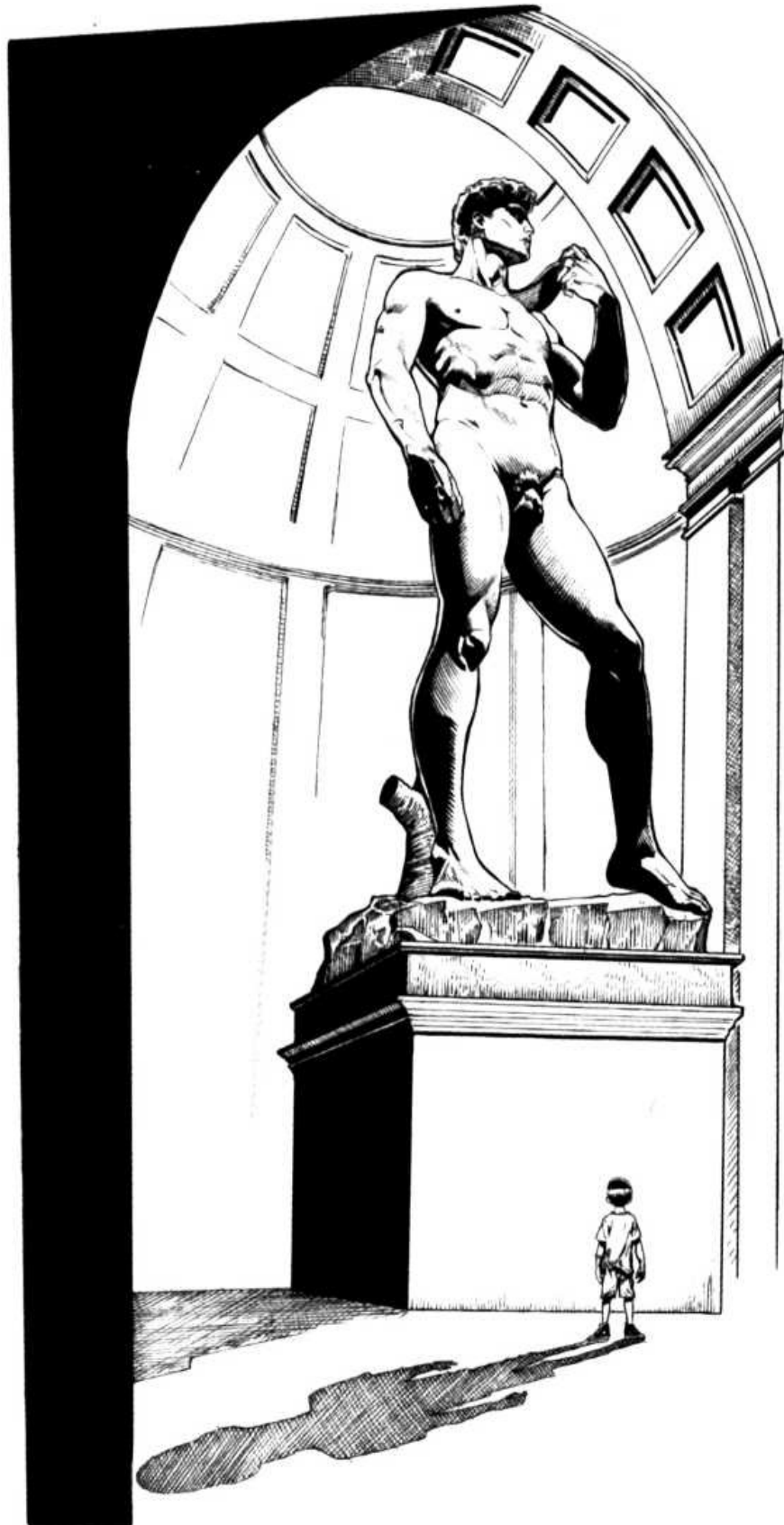
Ne podcjenjujte snagu vizije i usmjerenja. To su neodoljive sile koje su u stanju i naizgled nesvladive prepreke preobraziti u prohodne putove i proširujuće mogućnosti. Osnažite pojedinca. Počnite od sebe. Budite brižljivi sa sobom. Definirajte tko ste. Pročistite svoju osobnost. Odaberite svoje odredište i artikulirajte svoje Biće. Kao što je veliki njemački filozof devetnaestoga stoljeća Friedrich Nietzsche primijetio: „Onaj komu život ima ‘zašto’, može se nositi s gotovo svakim ‘kako’.”

Mogli biste pomoći usmjeriti ovaj svijet, s njegovom krivudavom putanjom, i gurnuti ga malo više prema raju i malo dalje od pakla. Jednom kada ste, da tako kažemo, shvatili pakao i istražili ga - posebice svoj osobni pakao - možete odlučiti da u nj ne idete i da ga ne stvarate. Možete se usmjeriti prema drugomu mjestu. Možete, zapravo, svoj život posvetiti tome. To bi vam dalo Smisao, s velikim S. To bi opravdalo vaše bijedno postojanje. To bi iskupilo vašu grješnu prirodu i vaš sram i nelagodu zamijenilo s prirodnim ponosom i iskrenim povjerenjem u nekoga tko je ponovno naučio hoditi s Bogom u vrtu.

Možete početi odnoseći se prema sebi kao prema nekome kome ste dužni

pomoći.

3. PRAVILO

SPRIJATELJITE SE S LJUDIMA KOJI VAM ŽELE NAJBOLJE

STARI RODNI GRAD

Mjesto u kojemu sam odrastao niknulo je samo pedeset godina prije mogega rođenja iz beskonačne ravne sjeverne prerije. Fairview, smješten u provinciji Alberta, nalazi se na državnoj granici, s pravim kaubojskim barovima koji to i dokazuju. Robna kuća *Hudson's Bay Co.* na glavnoj ulici u to je vrijeme još uvijek od mjesnih lovaca otkupljivala dabrovsko, vučje i kojotsko krzno. Tu su živjele tri tisuće ljudi, četiri stotine milja udaljeni od najbližega većeg grada. Kablovska televizija, video igrice i internet nisu postojali. Nije bilo jednostavno nevino se zabaviti u Fairviewu, posebice tijekom zimskih pet mjeseci kada su beskonačni dani s temperaturom od četrdeset stupnjeva ispod ništice, i još hladnije noći, bili uobičajeni.

Svijet je drukčije mjesto kada je tako hladno. Pijanci u našem gradu rano su završavali svoje tužne živote. Onesvijestili bi se na smetovima snijega u tri ujutro i umrli od smrzavanja. Ne ćete izići bez razloga ako je vani minus četrdeset. Na prvi vam udah suhi ledeni zrak steže pluća. Na trepavicama vam se stvara led i lijepe se jedna uz drugu. Dugačka kosa poslije tuširanja zaledi se, a zatim se, nakon sušenja u toploj kući, bezoblično nakostriješi od elektriciteta. Djeca koja prilijepe jezik na metalne ljuljačke na igralištu naprave to samo jednom. Iz kućnih se dimnjaka ne izvija dim u zrak, već se, oboren hladnoćom, spušta dolje i skuplja poput magle nad snijegom pokrivenim krovovima i dvorištima. Motor svojega automobila morate obnoć grijati električnim grijačima ih ulje ujutro ne će poteći i automobil vam se ne će upaliti. Ponekad ionako ne će. Tada uzaludno pokušavate upaliti motor sve dok elektropokretač ne počne zveketati i dok na koncu ne utihne. Tada vadite smrznuti akumulator iz automobila i na strašnoj hladnoći otpuštate vijke smrznutim prstima, a potom ga nosite u kuću. Unutra se satima odmrzava, sve dok se ne ugrije dovoljno da može izdržati određenu razinu punjenja. Kroz stražnji prozor automobila ništa se ne vidi. Mraz se uhvati u studenom i ostaje sve do svibnja. Kada ga pokušate ostrugati, samo vlažite tapiseriju, a onda se i ona zaledi. Jedne sam noći u kasne sate na putu prema prijateljevoj kući proveo dva sata sjedeći na rubu suvozačeva sjedala u *dodge challengeru* iz 1970., praktički na mjenjaču, i s krpom natopljenom votkom neprestano brisao unutarnji dio vjetrobranskoga stakla tako

da vozač može vidjeti jer se grijanje u automobilu bilo pokvarilo. Zaustavljanje nije bila opcija. Nigdje nismo mogli stati.

Za kućne mačke to je bio pakao. Mačke u Fairviewu imaju kratke uši i repove zato što im vrhovi otpadnu zbog promrzlina. Počele su nalikovati polarnim lisicama koje su same razvile ova obilježja u proaktivnoj borbi s jakom hladnoćom. Jednoga je dana naš mačak otišao vani, a da to nitko nije primijetio. Kasnije smo ga pronašli slijepljena za betonsku stepenicu na koju je sjeo. Oprezno smo mu odvojili krzno od betona bez trajne štete, osim za njegov ponos. Naše su mačke zimi posebno ugrožavali automobili, ali ne zbog razloga na koji biste pomislili. Nije riječ o tome da su automobili proklizavali na sleđenim cestama i prelazili preko njih. Ne, tako su ugibale samo mačkugubitnice. Prava prijetnja za mačke bili su netom parkirani automobili. Mačka koja premire od hladnoće rado se zavuče ispod automobila i sjedne na još uvijek topli motor. Ali što ako vozač odluči ponovno upaliti automobil prije nego što se motor ohladi i prije nego što dotična mačka otiđe? Recimo samo da kućni ljubimci koji vole tople motore i ventilatori motora koji se brzo okreću nisu najsretnija kombinacija.

Budući da smo živjeli tako daleko na sjeveru, iznimno hladne zime bile su i vrlo mračne. Već početkom prosinca sunce ne bi izišlo sve do 9.30. Vukli smo se do škole po mrklome mraku. Ni kada bismo se vraćali kući, neposredno prije zalaska sunca, nije bilo puno više svjetlosti. Čak ni ljeti mladi nisu imali mnogo opcija u Fairviewu, ali zime su bile gore. Tada su prijatelji bili važni. Više od ičega drugog.

Moj prijatelj Chris i njegov brat

U to sam vrijeme imao prijatelja, nazovimo ga Chris. Bio je pametan dečko. Puno je čitao. Volio je ista djela znanstvene fantastike kao i ja (Bradbury, Heinlein, Clarke). Bio je inventivan. Zanimali su ga električna oprema, zupčanici i motori. Po naravi je bio inženjer. Međutim, sve je to bilo zasjenjeno nekim problemom u njegovoj obitelji. Ne znam što je točno bilo. Starije su mu sestre bile pametne, njegov otac blag, a majka ljubazna. Činilo se da djevojke nemaju nikakvih problema, ali Chris je bio zanemaren na neki važan način. Unatoč svojoj inteligenciji i znatiželji, bio je ljutit, ogorčen i beznadan.

To se fizički očitovalo u obliku njegova plavoga Fordova kamioneta. To zloglasno vozilo imalo je barem po jedno udubljenje u svakome kutu oplate. Što je još gore, imalo je jednak broj udubljenja iznutra nastalih udarcima tijela njegovih prijatelja o unutarnje površine zbog neprestanih prometnih nesreća u

kojima su nastajala vanjska udubljenja. Chrisov kamionet bio je egzoskelet nihilista. Imao je i genijalnu naljepnicu na braniku: *Budi oprezan - svijetu treba više mangupa*. Kombinacija te naljepnice i udubljenja na autu proizvodi ironiju koja se uzdiže do teatra apsurdna. Vrlo je malo toga (da tako kažem) bilo slučajno.

Svaki put kada bi Chris razbio kamionet, njegov bi ga otac popravio i kupio mu nešto drugo. Imao je motocikl i kombi za prodavanje sladoleda. Nije mario za svoj motocikl. Nije prodavao sladoled. Često je iskazivao nezadovoljstvo prema ocu i njihovu odnosu. Njegov je otac bio stariji čovjek koji je patio od manjka vitamina B12, a što su liječnici ustanovili tek nakon mnogo godina. Nije imao snage koju je trebao imati. Možda nije mogao posvetiti dovoljno pozornosti svojim sinovima. Možda je to bilo dovoljno da naruši njihov odnos.

Chris je imao dvije godine mlađega rođaka, Eda. Bio mi je drag, koliko čovjeku uopće može biti drag mlađi rođak prijatelja-tinejdžera. Bio je visoko, pametno, šarmantno dijete dobra izgleda. Bio je i dosjetljiv. Da ste ga upoznali kada je imao dvanaest godina, predvidjeli biste mu dobru budućnost. Ali Ed je polagano tonuo u isprazan oblik postojanja. Nije se ljutio poput Chrisa, ali bio je jednako zbunjen. Da ste upoznali Edove prijatelje, mogli biste reći da ga je pritisak vršnjaka odveo na krivi put. No njegovi vršnjaci nisu bili ništa više izgubljeni ili delinkventni od njega, iako su općenito bili manje bistri. Treba još reći da Edovoj i Chrisovoj situaciji nije baš pomoglo otkriće marihuane. Marihuana ponekad možda može pomoći ljudima. Ali nije pomogla Edu. Nije pomogla ni Chrisu.

Kako bismo se zabavili tijekom dugačkih noći, Chris, Ed i ja bismo zajedno s drugim vršnjacima kružili u našim automobilima i kamionetima iz sedamdesetih. Vozili bismo se niz Glavnu ulicu, duž Željezničke avenije, sve do srednje škole, a zatim oko sjevernoga dijela grada, pa do istočnoga kraja - i tako dalje, neprestano ponavljajući trasu. Kada se nismo vozili po gradu, vozili bismo se po selu. Prije stotinu godina položena je velika cestovna mreža koja pokriva tristo tisuća četvornih milja prostranstva velike zapadne prerije. Svake dvije milje prema sjeveru izbrazdani makadam pružao bi se unedogled, od istoka prema zapadu. Svaku milju prema zapadu drugi je makadam presijecao protežući se od sjevera prema jugu. Nikada nam nije ponestalo cesta.

Tinejdžerska pustoš

Kada ne bismo kružili gradom i selom, bili bismo na zabavi. Neka relativno mlada odrasla osoba (ili prilično jeziva starija osoba) pozvala bi k sebi prijatelje.

Tada bi to postao privremeni dom za sve vrste nepozvanih gostiju, od kojih su mnogi bili nepoželjni od početka, ili bi to postali ubrzo, nakon nekoliko pića. Zabava je mogla biti i spontana kada bi neoprezan roditelj nekoga tinejdžera otputovao iz grada. Tada bi oni koji su kružili okolo u automobilima ili kamionetima primijetili da su svjetla upaljena, ali da obiteljskoga automobila nema. To nikako nije bilo dobro. Stvari su mogle ozbiljno izmaknuti kontroli.

Nisu mi se sviđale tinejdžerske zabave. Ne prisjećam ih se s nostalgijom. Bila su to sumorna događanja. Svjetla su bila prigušena tako da je prisebnost bila na minimumu. Razgovor nije bio moguć zbog preglasne glazbe, a ionako je bilo malo toga o čemu se moglo govoriti. Uvijek bi došla nekolicina lokalnih psihopata. Svi su previše pili i pušili. Nad takvim je događajima uvijek visio turoban i opresivan osjećaj besmisla i nikada se ništa nije događalo (ako ne računamo ono kada je moj šutljivi prijatelj iz razreda pijan počeo mahati nabijenom sačmaricom, ili kada je djevojka kojom sam se kasnije oženio prezirno uvrijedila jednoga mladića dok joj je on prijetio nožem, ili kada se drugi prijatelj popeo na visoko drvo, zanjihao na grani i polumrtav pao na leđa pokraj logorske vatre koju smo naložili, a minutu poslije to je isto učinio njegov budalasti prijatelj).

Nitko od nas nije znao što uopće radimo na tim zabavama. Nadamo se navijačicama? Čekamo Godota? Iako bismo puno radije odabrali ove prve (doduše, navijačice su bile prava rijetkost u našem gradu), drugo je bilo bliže istini. Umirali smo od dosade pa bi, pretpostavljam, bilo romantično vjerovati da bismo spremno skočili na prvu priliku za nešto produktivnije. Ali nije bilo tako. Svi smo prerano postali cinični, umorni od svijeta i držali se podalje od odgovornosti sudjelovanja u debatnim klubovima, školama za pilote kadete i školskim športovima koje su odrasli oko nas pokušavali organizirati. Činiti bilo što nije bilo *cool*. Ne znam kakav je tinejdžerski život bio prije nego što su „revolucionari“ iz kasnih šezdesetih savjetovali svakoj mladoj osobi da se *ustima, uključi i otkači (turn on, tune in, drop out)*, je li 1955. bilo normalno da tinejdžer svim srcem pripada nekom klubu? Dvadeset godina poslije posve sigurno nije. Mnogi su se od nas *uključili* i zatim distancirali. Ali nije nas se mnogo i *uštimalo*.

Želio sam biti negdje drugdje. Nisam bio jedini. Svi koji su naposljetku napustili Fairview mojega djetinjstva već su u svojoj dvanaestoj godini znali da će otići. Ja sam znao. Znala je to i moja supruga koja je odrasla sa mnom u istoj ulici. Moji prijatelji koji su otišli i koji su ostali također su znali, bez obzira na to koji su put odabrali. U obiteljima onih koji su bili fakultetski obrazovani to je

bio logičan slijed. Za one koji su bili iz obitelji nižega obrazovanja budućnost koja bi uključivala fakultet jednostavno nije bila ni u opciji. Nije to bilo zbog manjka novca. Školarina za visoko obrazovanje u to je vrijeme bila vrlo niska, a poslovnih prilika u Alberti bilo je mnogo i bile su dobro plaćene. Zaradio sam više novca u osamdesetima radeći u tvornici ploča od iverice nego što bih zaradio da sam radio dvadeset godina na bilo kojemu drugom poslu. U naftom bogatoj Alberti sedamdesetih godina nitko nije propustio fakultet zbog oskudice novca.

Neki drukčiji prijatelji - i nekolicina istih

U srednjoj školi, nakon što su je napustili svi s kojima sam se družio, sprijateljio sam se s dvije pridošlice. Doselili su u Fairview kao podstanari. U njihovu još zabačenijemu rodnom mjestu, prikladno nazvanom Bear Canyon (Kanjon Medvjeda), bilo je samo devet razreda škole. U usporedbi s drugima, bili su ambiciozan duo. Izravni i pouzdani, ali i opušteni i vrlo zabavni. Kada sam napustio Fairview kako bih pohađao Regionalni koledž u Grande Prairie, udaljen devedeset milja, s jednim od njih sam dijelio sobu. Drugi je otišao drugamo kako bi nastavio s obrazovanjem. Obojica su stremila prema višemu i ta je njihova odluka učvršćivala moju.

Bio sam sretan šutljivko kada sam stigao na fakultet. Našao sam širu skupinu prijatelja s kojima sam se dobro slagao i kojoj se priključio i moj kolega iz Bear Canyon. Svi smo bili zadivljeni književnošću i filozofijom. Vodili smo studentski savez i prvi put u povijesti učinili ga profitabilnim, organizirajući studentske plesove. Je li moguće izgubiti novac prodajući pivo studentima? Pokrenuli smo novine. Upoznali smo profesore iz političkih znanosti, biologije i engleske književnosti na malim seminarima koji su obilježili već prvu godinu. Profesori su bili zahvalni na našem entuzijazmu i dobro su nas podučili. Gradili smo bolji život.

Ostavio sam iza sebe dobar dio svoje prošlosti. U malenu mjestu svatko zna tko si. Vučeš za sobom svoje godine poput psa koji trči s limenkama zavezanim za rep. Ne možeš umaći onome što si bio. Tada nije sve bilo na internetu, i Bogu hvala na tome, ali bilo je jednako neizbrisivo pohranjeno u izgovorenim i neizgovorenim očekivanjima i sjećanju svake osobe.

Onda kada se preselite, sve je u zraku, barem na neko vrijeme. Stresno je, ali u kaosu su i nove mogućnosti. Nitko vas, pa ni vi sami, ne može ukalupiti u svoje stare predodžbe. Izbačeni ste iz svih svojih rutina. Možete stvoriti nove, bolje rutine, s ljudima koji teže boljim stvarima. Vjerovao sam da je to prirodni

tijek stvari. Mislio sam da svaka osoba koja se preseli poput mene ima - i želi - iskustvo nalik feniksu. Ali to nije uvijek slučaj.

Jednoga dana, imao sam tada petnaestak godina, otišao sam s Chrisom i još jednim prijateljem, Johnom, u Edmonton, grad od šesto tisuća ljudi. John nikada nije bio u tako velikom gradu. To nije bilo neuobičajeno; između Fairviewa i Edmontona leži osamsto milja. Ja sam bio u njemu mnogo puta, ponekad s roditeljima, ponekad bez njih. Svidjela mi se anonimnost koju je grad pružao. Volio sam nove početke. Volio sam bijeg iz turobne, dosadne adolescentske kulture svojega mjesta. Nagovorio sam, dakle, dvojicu svojih prijatelja na to putovanje. Ali oni nisu imali isto iskustvo. Čim smo stigli, Chris i John su željeli kupiti travu. Zaputili smo se prema dijelovima Edmontona koji su nalikovali onima najgorima u Fairviewu. Pronašli smo u zakutcima iste ulične prodavače marihuane. Proveli smo vikend pijući u hotelskoj sobi. Iako smo prešli dugačak put, nismo se nimalo udaljili od svojega mjesta.

Nekoliko godina kasnije posvjedočio sam jednomu drugom, još šokantnijem primjeru. Odselio sam se u Edmonton da završim preddiplomski studij. Iznajmio sam stan sa svojom sestrom, koja se školovala za medicinsku sestru. Ona je bila tip osobe koji ne ostaje dugo na jednome mjestu. (Nekoliko godina poslije sadila je jagode u Norveškoj, vodila safarije kroz Afriku, krijumčarila kamione po Sahari kojom su harali Tuarezi i čuvala novorođenčice gorile u Kongu.) Bili smo udobno smješteni u novom neboru, s kojega je pucao pogled na široku dolinu rijeke Sjeverni Saskatchewan. Iz stražnjega dijela stana imali smo pogled na gradski horizont. U naletu entuzijazma kupio sam prekrasan novi Yamahin piano. Stan je dobro izgledao.

Čuo sam glasine da se Ed - Chrisov mlađi brat - doselio u grad. Smatrao sam da je to dobro. Jednoga me dana nazvao i pozvao sam ga da dođe. Želio sam vidjeti kako mu ide. Nadao sam se da ostvaruje potencijal koji sam nekoć vidio u njemu. No nije bilo tako. Ed se pojavio, stariji, ćelaviji i pogrbljen. Izgledao je puno više poput mlada čovjeka kojemu ne ide dobro negoli poput perspektivne mlade osobe. Oči su mu bile crveni prorezi ovisnika. Bavio se košnjom travnjaka i povremenim uređenjem okoliša, što bi bilo sasvim u redu za izvanrednoga studenta ili nekoga tko ne može bolje, ali za tako inteligentna čovjeka bila je to upravo bijedna karijera.

Sa sobom je doveo prijatelja.

Toga se njegova prijatelja još bolje sjećam. Bio je potpuno dezorijentiran, sasvim napušten, ukomiran. Njegova glava i naš lijepi, civilizirani stan kao da

nisu pripadali istomu svemiru. I moja je sestra bila ondje. Poznavala je Eda. Vidjela je takvo što i prije, ali ja svejedno nisam bio sretan što je Ed doveo toga tipa u naš stan. Ed je sjeo. Sjeo je i njegov prijatelj, no činilo se da to uopće nije primijetio. Bilo je tragikomično. Iako ukomiran, Ed je još imao dovoljno pristojnosti da mu bude nelagodno. Popili smo pivo. Edov je prijatelj pogledao prema gore i promrmljao: „Moje su čestice rasute po čitavu stropu.“ Nitko nikada nije izgovorio istinitije riječi.

Odveo sam Eda sa strane i pristojno mu rekao da mora otići. Rekao sam mu da nije trebao povesti toga beskorisnog nitkova. Kimnuo je glavom. Shvatio je. Nakon toga sve je bilo samo gore. Nakon puno vremena njegov mi je stariji brat Chris napisao pismo o takvim stvarima. Uključio sam to pismo u svoju prvu knjigu, *Mape značenja: Arhitektura vjerovanja*, objavljenu 1999.: „Nekoć sam imao prijatelje“, napisao je. „Svakoga tko je prezirao sama sebe dovoljno da bi mi mogao oprostiti moj samoprijezir.“

Što je to što je onemogućilo (ili, još gore, učinilo nevoljkim) Chrisa, Johna i Eda da promijene prijatelje i poboljšaju okolnosti svojih života? Je li to bilo neizbježno - posljedica njihovih osobnih ograničenja, bolesti i trauma iz prošlosti? Naposljetku, ljudi se bitno razlikuju na razne načine, i strukturalne i determinističke. Razlikuju se po stupnju inteligencije, koja je u velikoj mjeri sposobnost učenja i transformacije. Ljudi imaju i vrlo različite osobnosti. Neki su aktivni, drugi su pasivni. Treći su tjeskobni ili mirni. Na jednoga pojedinca koji teži uspjehu dolazi drugi koji je lijen. Stupanj u kojemu su ove razlike nepromjenjiv i važan dio pojedinca veći je nego što bi optimist mogao pretpostaviti ili čak poželjeti. A tu su i bolesti, psihičke i fizičke, dijagnosticirane ili ne, koje još više ograničavaju i oblikuju naše živote.

Chris je u svojim tridesetima doživio živčani slom, nakon što je dugi niz godina bio na rubu ludila. Nedugo poslije počinio je samoubojstvo. Je li mu obilna konzumacija marihuane pogoršala situaciju ili je to bila razumna samopomoć? Na kraju krajeva, u državama u kojima je marihuana legalna, poput Colorada, opalo je uzimanje lijekova protiv bolova koje propisuju liječnici. Možda je marihuana olakšala, a ne pogoršala Chrisovu situaciju. Možda mu je umanjila patnju, a ne pogoršala nestabilnost. Je li mu nihilistička filozofija kojom se hranio utabala put do konačnoga sloma? Je li taj nihilizam bio posljedica lošega zdravlja ili samo intelektualna racionalizacija njegove nevoljkosti da preuzme odgovornost za život? Zašto je - poput svojega brata, poput nekih mojih drugih prijatelja - neprestano birao mjesta i ljude koji nisu bili dobri za njega?

Ponekad, kada ljudi imaju nisko samopoštovanje - ili, možda, kada odbijaju preuzeti odgovornost za svoj život - odabiru nove poznanike, posve nalik onima koji su se ranije pokazali problematičnima. Takvi ljudi vjeruju da ne zaslužuju bolje - i zato to i ne traže. Ili se možda ne žele mučiti boljim. Freud je to nazvao „prisilnim ponavljanjem“. Smatrao je da je riječ o nesvjesnu porivu za ponavljanjem strahota iz prošlosti - ponekad to možda činimo zato da preciznije formuliramo te strahote, ponekad zato da ih pokušamo aktivnije nadvladati, a ponekad zato što nemamo drugoga izbora. Ljudi stvaraju svoje svjetove alatima koji su im na dohvat ruke. Manjkavi alati vode do manjkavih rezultata. Učestala upotreba istih manjkavih alata proizvodi iste manjkave rezultate. Tako oni koji ne uspijevaju izvući lekciju iz prošlosti osuđuju sami sebe na to da je ponove. Dijelom je riječ o sudbini. Dijelom o nemogućnosti. Dijelom... o nespremnosti za učenje? Odbijanju učenja? *Motiviranu* odbijanju učenja?

Spašavanje prokletih

Ljudi odabiru prijatelje koji nisu dobri za njih i zbog drugih razloga. Ponekad to čine zato što žele nekoga spasiti. To je uobičajenije kod mlađih ljudi, iako se može pojaviti i među starijima koji su previše podložni, ili su ostali naivni, ili su svjesno slijepi. Netko bi mogao prigovoriti: „Trebamo gledati samo ono najbolje u ljudima. Najveća je vrjednota želja da pomognemo. Ali nije svaki onaj koji propada žrtva i ne žele svi koji su na dnu ustati, iako mnogi to ipak žele, i mnogi u tome uspijevaju. Ipak, ljudi će često prihvatiti ili čak uvećati vlastitu patnju, baš kao i patnju drugih, samo ako mogu mahati njome kao dokazom nepravde koju im je svijet nanio. Među onima koji su ugnjeteni ne manjka tlačitelja, iako mnogi od njih samo glume tlačitelje, zbog svojega niskog položaja. Kratkoročno gledano, to je najlakši put koji možemo odabrati, ali dugoročno gledano, to je pakao.

Zamislite nekoga kome ne ide dobro. Treba mu pomoć. Možda je čak i želi. Ali nije jednostavno razlikovati između nekoga tko uistinu želi i treba pomoć i nekoga tko samo iskorištava osobu koja želi pomoći. To je teško razlikovati čak i osobi koja je u potrebi i koja potencijalno iskorištava. Osoba kojoj je oprosteno nakon što pokuša i ne uspije i kojoj je zatim ponovno oprosteno nakon što ponovno ne uspije najčešće samo želi da svi vjeruju u iskrenost tih njezinih pokušaja.

Kada nije riječ samo o naivnosti, pokušaj da spasimo nekoga često je potaknut taštinom i narcisoidnošću. Nešto slično ovomu detaljno je opisao ruski pisac F. M. Dostojevski u svojem nenadmašnom klasiku *Zapisi iz podzemlja*,

koji počinje ovim poznatim riječima: „Ja sam bolestan čovjek... Zao čovjek. Neprivlačan. Mislim da me bole jetra.“ To je priznanje bijedna, arogantna stanovnika podzemnoga svijeta kaosa i očaja. Nemilosrdno analizira sama sebe, ali time plaća samo za stotinu grijeha, unatoč tome što ih je počinio tisuću. Tada, smatrajući se otkupljenim, podzemni čovjek počinja najgori prijestup. Nudi pomoć uistinu nesretnoj osobi, Lizi, ženi koja je na očajničkome putu u prostituciju. Poziva je u goste obećavajući joj da će vratiti njezin život na pravi put. Dok čeka da dođe, njegove maštarije poprimaju sve veći mesijanski karakter:

Ali prođe dan, drugi, treći - ona ne dolazi, i ja se stadoh smirivati. Osobito sam se hrabrio i razvedravao poslije devet sati, a katkad bih počeo maštati, čak i prilično slatko. Ja, na primjer, spašavam Lizu baš tim što ona dolazi k meni, a ja joj govorim... Ja nju civiliziram, naobražavam. Naposljetku opažam da ona mene voli, strastveno voli. Pričinjam se da to ne razumijem (Ne znam, uostalom, zašto se pričinjam, valjda tako, radi ljepote). Naposljetku se ona, sva zbunjena, krasna, dršćući i ridajući, baca meni pred noge i veli da sam joj ja spasitelj i da ona mene voli više nego išta na svijetu.

Takvim se maštanjima ne hrani ništa osim narcisoidnosti podzemnoga čovjeka. Liza je uništena njima. Spasenje koje joj on nudi zahtijevalo bi puno više predanja i zrelosti nego što je podzemni čovjek voljan ili sposoban ponuditi. On jednostavno nema karaktera da do kraja ustraje u tome - on vrlo brzo to shvaća i jednako brzo racionalizira. Liza naposljetku stiže u njegov otrcani stan, očajnički se nadajući pomoći, polažući sve nade u taj posjet. Kaže podzemnomu čovjeku da želi napustiti svoj trenutačni život. Njegov odgovor?

- Zašto si ti došla? Odgovaraj! Odgovaraj! - zaviknem, gotovo izvan sebe. - Ja ću ti reći, majčice, zašto si došla. Došla si zato jer sam ti ja govorio milosrdnih riječi, razmazila si se, i opet ti se prohtjelo „milosrdnih riječi“. Znaj, dakle, da sam ti se onda podsmijevao. I sad ti se podsmijevam. Što dršćeš? Jest, podsmijevao sam se! Mene su prije toga uvrijedili, za ručkom, oni što su tada došli prije mene. Ja sam k vama došao s namjerom da istučem jednoga od njih, oficira; ah mi nije pošlo za rukom, nisam ga zatekao; morao sam dakle da se na kom bilo osvetim, da dođem do svojega, ti si se namjerila, pa sam na tebe izasuo pakost, i tebi se narugao. Mene su ponizili, i ja sam dakle htio poniziti koga; mene su zgazili kao kakav dronjak, pa sam i ja htio pokazati vlast... Eto što je bilo, a ti si već mislila, ja sam tada došao namjerice da tebe spašavam, je li? Ti si to mislila? Ti si to mislila?

Znao sam da će se ona možda zbuniti i neće shvatiti sve do pojedinosti, ali sam znao također da će izvrsno razumjeti suštinu. Tako je i bilo. Ona je probljedila kao krpa, htjela nešto reći, usne joj se bolno iscerile; ali kao da su je sjekirom podsjekli, pala je na stolicu. I za sve vrijeme iza toga slušala me je otvorenih usta, razrogačenih očiju i dršćući od silna straha. Cinizam, cinizam mojih riječi ju je dotukao...

Napuhana samodopadnost, bezobzirnost i čista zlonamjernost podzemnoga čovjeka uništila je Lizine posljednje nade. Njemu je to savršeno jasno. Još gore: nešto je u njemu upravo tome i težilo cijelo vrijeme. I to je znao. Ali zlikovac koji očajava nad svojom zlobom nije samim time junak. Biti junak podrazumijeva nešto pozitivno, a ne samo odsutnost zla.

Ali, netko će prigovoriti, i sam Krist prijateljevaio je s carinicima i prostitutkama. Kako se samo usuđujem bacati sumnju na motive onih koji žele pomoći? Ali Krist je bio arhetip savršena čovjeka. A vi ste vi. Kako znate da vaši pokušaji da nekoga podignete ne će tu osobu - ili vas - samo povući još dublje? Zamislite osobu koja nadgleda izniman tim radnika, od kojih svi nastoje ostvariti zajednički cilj. Zamislite da su svi redom marljivi, briljantni, kreativni i pravi timski radnici. No osoba koja ih nadgleda odgovorna je i za jednoga drugog, problematičnog radnika koji na nekom drugom mjestu loše obavlja svoj posao. U naletu inspiracije dobronamjerni upravitelj dovodi tu osobu usred svojega vrhunskog tima nadajući se da će mu oni pomoći svojim primjerom. Što će se dogoditi? Psihološka literatura jasna je o ovome pitanju." Popravlja li zalutali uljez odmah svoje ponašanje? Ne. Umjesto toga, cijeli se tim kvari. Novopridošlica ostaje ciničan, arogantan i neurotičan. Žali se. Zabušava. Propušta važne sastanke. Njegov loše obavljen posao uzrokuje kašnjenja pa drugi moraju nanovo obavljati njegov dio. Međutim, usprkos tome on dobiva jednaku plaću kao i njegovi kolege. Ostali koji oko njega naporno rade počinju se osjećati prevarenima: „Zašto se ja ubijam od posla pokušavajući završiti ovaj projekt", misli svaki od njih, „kada se novi član mojega tima nikada i ne oznoji?" Isto se događa kada dobronamjerni odgojitelji stave delinkventna tinejdžera među relativno uljudne vršnjake. Širi se delinkvencija, a ne stabilnost. Puno je lakše ići prema dolje negoli prema gore.

Možda spašavate nekoga zato što ste snažna, velikodušna, sređena osoba koja želi učiniti pravu stvar. Ali moguće je - i, možda, čak vjerojatnije - da samo želite usmjeriti pažnju na svoje neiscrpive zalihe suosjećanja i dobre volje. Ili možda spašavate nekoga zato što želite uvjeriti sami sebe da je snaga vašega karaktera više od puke posljedice vaše sreće i mjesta rođenja. Ili možda zato što

je lakše izgledati krjeposnim kada stojite pored nekoga posve neodgovorna.

Prvo pretpostavite da činite najlakšu stvar, a ne onu najtežu.

Pored vašega nekontrolirana alkoholizma moje se neumjereno pijenje doima trivijalnim. Moji dugački razgovori s vama o vašem braku koji je u raspadu uvjeravaju i vas i mene, prvo, da vi činite sve što je u vašoj moći i, drugo, da vam ja pomažem najviše što mogu. Izgleda kao trud. Izgleda kao napredak. Ali pravo poboljšanje zahtijevalo bi puno više i od vas i od vašega bračnog druga. Jeste li tako sigurni da osoba koja vapi za spasom nije tisuću puta odlučila prihvatiti svoju sudbinu besmislene i sve veće patnje jednostavno zato što je to lakše nego snositi bilo kakvu istinsku odgovornost? Omogućujete li osobi da samo upadne u zabludu? Je li možda moguće da bi vaš prijezir učinio više dobra od vašega sažaljenja?

Ili možda jednostavno nemate pravi, ili nikakav, plan za spašavanje bilo koga. Uspostavljate odnose s ljudima koji su loši za vas ne zato što je to bolje i za koga, nego zato što je lakše. Vi to znate. Vaši prijatelji to znaju. Svi ste obvezani prešutnim ugovorom - ugovorom koji cilja k nihilizmu, neuspjehu i patnji najgluplje moguće vrste. Svi ste odlučili žrtvovati budućnost za sadašnjost. Dakako, ne razgovarate o tome. Nikada se ne ćete okupiti i reći: „Idimo lakšim putem. Upustimo se u bilo što što trenutak donosi. I složimo se da ne ćemo prozivati jedni druge zbog toga. Tako možemo lakše zaboraviti što činimo." Ne spominjete ništa tome slično, ali svi znate što se uistinu događa.

Prije nego što ikome pomognete, trebate prvo otkriti zašto je ta osoba u problemu. Ne biste trebali olako pretpostaviti da je on ili ona nevinna žrtva nepravednih okolnosti i nečijega izrabljivanja. To nije najverojatnije objašnjenje, upravo suprotno - najmanje je vjerojatno. Po momemu iskustvu - i kliničkom i privatnom - nikada nije tako jednostavno. Osim toga, ako „progutate" nečiju priču da se sve loše jednostavno dogodilo samo od sebe, bez osobne odgovornosti „žrtve", nijećete svu slobodu djelovanja te osobe u prošlosti (i, samim time, u sadašnjosti i budućnosti). Na taj način osobu lišavate sve njezine moći.

Puno je vjerojatnije da je ta osoba jednostavno odlučila odbiti put prema gore zato što je to zahtjevno. Možda bi vam to čak trebala biti početna pretpostavka svaki put kada se suočite s takvom situacijom. Možda mislite da to zvuči prestrogo. Možda ste u pravu. Možda je to pretjerano. Ali razmislite o ovome: neuspjeh je lako razumjeti. Za nj nije potrebno davati nikakva objašnjenja. Na isti način strah, mržnja, ovisnost, promiskuitet, izdaja i obmana ne zahtijevaju

nikakva tumačenja. Porok, ili uživanje u njemu, ne zahtijeva obrazloženje. Lako je zapasti u porok. Lako je i doživjeti neuspjeh. Lakše je ne ponijeti teret. Lakše je ne razmišljati, i ne činiti, i ne brinuti se. Lakše je odložiti za sutra ono što treba biti učinjeno danas i potratiti nadolazeće mjeseci i godine u trenutnim jeftinim zadovoljstvima. Kao što slavni otac Simpsonova klana kaže, čas prije nego što će oboriti staklenku s majonezom i votku: „To je problem za budućega Homera. Čovječe, kako ne zavidim tome tipu!”

Kako mogu znati da vaša patnja nije samo zahtjev za mučeništvom mojih snaga tako da vi možete na trenutak odložiti ono što je neizbježno? Možda više i ne marite za nadolazeći kolaps, ali to još ne želite priznati. Možda moja pomoć ne će - ne može - ništa popraviti, ali privremeno zadržava tu prestrašnu, preosobnu spoznaju. Možda je vaš očaj zahtjev koji mi upućujete tako da i ja ne uspijem kako bi jaz između nas koji tako bolno osjećate bio smanjen dok vi propadate i tonete. Kako mogu znati da biste odbili igrati takvu igru? Kako mogu znati da se *ja* samo ne pretvaram da sam odgovoran dok vam besmisleno „pomažem” samo zato da ne bih trebao učiniti ništa uistinu teško - i uistinu moguće?

Možda je vaš očaj oružje kojim mašete u mržnji prema onima koji su napredovali dok ste vi čekali i tonuli. Možda je vaš očaj pokušaj da dokažete nepravdu svijeta umjesto da ga uzmete kao dokaz vaših vlastitih grijeha, izostanka vašega traga, vašega svjesnog odbijanja da se borite i živite. Možda je vaša volja da patite u svojem neuspjehu neiscrpiva, uzimajući u obzir to što tom patnjom želite dokazati. Možda je to vaša osveta Biću. Kako bih se trebao sprijateljiti s vama dok ste na takvu mjestu? Kako bih to točno mogao?

Uspjeh: to je zagonetka. Vrlina: to je ono neobjašnjivo. Za neuspjeh trebate samo njegovati nekoliko loših navika. Samo trebate tratiti svoje vrijeme. A netko tko je dovoljno dugo održavao loše navike i tratio vrijeme znatno je neostvaren. Puno toga što je moglo biti raspršilo se, a ova njegova verzija sebe sada je postala stvarnost. Stvari se raspadaju same od sebe, istina, ali ljudski grijesi ubrzavaju taj proces. A nakon toga dolazi poplava.

Ne kažem da nema nade za otkupljenjem. Ali puno je teže izvući nekoga iz provalije nego podići ga iz jarka. A neke su provalije jako duboke i nije puno toga ostalo dolje na dnu.

Možda bih barem trebao pričekati s pomaganjem dok ne postane jasno da želite pomoć. Poznati humanistički psiholog Carl Rogers smatrao je da nije moguće započeti terapijski odnos ako osoba koja traži pomoć uistinu ne želi

poboljšanje. Rogers je smatrao da je nemoguće uvjeriti nekoga da se promijeni nabolje. Želja za napretkom preduvjet je poboljšanja. Imao sam psihoterapeutske klijente koje mi je dodijelio sud. Nisu željeli moju pomoć. Bili su prisiljeni tražiti je. Nije upalilo. Bila je to lakrdija.

Ako ostanem u odnosu s vama, možda je to zato što sam preslab i neodlučan da odem, ali ne želim toga biti svjestan pa vam nastavljam pomagati i tješim se svojim besmislenim mučeništvom. Možda tada mogu donijeti ovaj zaključak o sebi: „Netko tko je toliko samopožrtvovan, toliko voljan pomoći drugome - to mora biti dobra osoba.“ Ne baš. Ta osoba možda samo pokušava doimati se dobrom pretvarajući se da rješava ono što se čini teškim problemom umjesto da bude uistinu dobra i posveti se nečemu realnom.

Možda bih umjesto da nastavim naše prijateljstvo trebao jednostavno otići nekamo, srediti se i pokušati biti primjer.

U slučaju da to treba naglasiti, želim još reći i ovo: naravno da ništa od ovoga ne može poslužiti kao opravdanje da napustimo one koji su stvarno u potrebi samo kako bismo slijedili vlastitu usku, slijepu ambiciju.

Obostrani sporazum

Evo nešto za razmišljanje: Ako imate prijatelja čije prijateljstvo ne biste preporučili svojoj sestri, ili ocu, ili sinu, zašto biste sami imali takva prijatelja? Možda ćete reći: iz odanosti. Pa, odanost nije isto što i glupost. Odanost mora biti plod poštena i iskrena pregovora. Prijateljstvo je obostran sporazum. Niste moralno obvezni podupirati nekoga tko svijet čini gorim mjestom. Upravo suprotno. Trebate odabrati ljude koji žele svijet poboljšati, a ne pogoršati. Dobro je, a ne sebično, odabrati ljude koji su dobri za vas. Prikladno je i pohvalno povezati se s ljudima kojima bi život bio bolji kada bi vidjeli kako se vaš život poboljšava.

Ako se okružite ljudima koji podupiru vašu želju za napretkom, oni ne će tolerirati vaš cinizam i destruktivnost. Umjesto toga će vas ohrabrivati kada budete činili dobro za sebe i za druge, a pažljivo će vas kažnjavati kada to ne budete činili. To će vas na najprikladniji i najobzirniji način potaknuti da odlučite činiti ono što biste trebali učiniti. Ljudi koji nemaju želju za napretkom činit će suprotno: oni će bivšemu pušaču ponuditi cigaretu, a bivšemu alkoholičaru pivo. Bit će ljubomorni kada uspijete ili učinite nešto uistinu dobro. Uskratit će svoju prisutnost ili podršku ili će vas na neki način kazniti zbog toga uspjeha. Omalovažavat će vaše uspjehe uspoređujući ih s vlastitim prošlim postignućima, stvarnim ili izmišljenim. Možda vas samo pokušavaju testirati

kako bi vidjeli je li vaša odlučnost stvarna, jeste li iskreni. Ali najvjerojatnije je da vas vuku prema dolje zato što vaši novi napretci prikazuju njihove pogreške u sve goremu svjetlu.

Zbog toga je svaki dobar primjer sudbonosan izazov, a svaki junak sudac. Michelangelova savršena skulptura Davida kao da dovikuje svojem promatraču: „Mogao bi biti više od onoga što jesi.“ Kada se usudite težiti prema višemu, otkriva vam se neprikladnost trenutnoga stanja i obećanje budućega. Tada uznemirujete druge u dubini njihovih duša, gdje shvaćaju da su njihov cinizam i tromost neopravdani. Vi ste poput Abela njihovu Kajinu. Podsjećate ih da im više nije stalo, ne zbog životnih poteškoća, koje nitko ne može zanijekati, nego zato što ne žele podići svijet na svoja ramena, gdje mu je i mjesto.

Nemojte misliti da je lakše okružiti se dobrim i zdravim ljudima negoli lošim i nezdravim ljudima. Nije. Dobra, zdrava osoba je ideal. Stati pored takve osobe zahtijeva snagu i odvažnost. Imajte poniznosti. Imajte hrabrosti. Upotrijebite malo svoj razbor i zaštitite se od nedovoljno kritičnih suosjećanja i sažaljenja.

Sprijeteljite se s ljudima koji vam žele najbolje.

4. PRAVILO

USPOREĐUJTE SEBE S ONIM ŠTO STE VI BILI JUČER, A NE S ONIM ŠTO JE NETKO DRUGI DANAS

NUTARNJI KRITIČAR

U vrijeme kada je više ljudi živjelo u malim, ruralnim zajednicama, bilo je lakše biti dobar u nečemu. Neka bi djevojka lakše postala kraljica maturalne večeri. Netko drugi je mogao biti prvak u gramatici, matematički genij ili košarkaška zvijezda. U mjestu bi bili jedan ili dva mehaničara i nekolicina učitelja. U svakomu od ovih područja ovi lokalni heroji mogli su uživati serotoninom potaknuto samopouzdanje pobjednika. Možda je baš zato, prema statistici, među poznatim osobama veći broj onih koji su rođeni u manjim mjestima. U današnje vrijeme, ako ste najbolji među milijun ljudi i potječete iz New Yorka, postoji dvadeset takvih poput vas - a većina ljudi danas živi u gradovima. Štoviše, postali smo digitalno povezani s čitavim sedam milijarda ljudi. Naše hijerarhije postignuća sada su vrtoglavo vertikalne.

Ma koliko vi bili dobri u nečemu, ili ma kako vrijednovali svoja postignuća, uvijek postoji netko pored koga se činite nesposobnim. Možda ste dobar gitarist, ali niste Jimmy Page ili Jack White. Gotovo je sigurno da ne ćete biti zvijezda čak ni u lokalnom kafiću. Dobar ste kuhar, ali mnogo je izvrsnih šefova kuhinje. Recept vaše majke za riblje glave i rižu, ma koliko bio omiljen u njezinu rodnome selu, u današnje se vrijeme ne može mjeriti s voćnom pjenom i sladoledom od viskija. Neki mafijaški vođa ima luksuznu jahtu. Neki opsesivni direktor ima skupocjeni ručni sat koji čuva u još skupljoj kutiji od drva i metala. Čak se i najšarmantnije hollywoodske glumice naposljetku pretvore u zle maćehe, u svojoj vječnoj paranoidnoj potrazi za novom Snjeguljicom. A vi? Vaša je karijera dosadna i besmislena, vaše kućanske vještine drugorazredne, vaš ukus užasan, deblji ste od svojih prijatelja i svi izbjegavaju vaše zabave. Koga briga ako ste kanadski premijer kada je netko drugi američki predsjednik?

U nama prebiva nutarnji kritički glas i duh koji sve ovo zna. Predodređen je za to da glasno izgovara svoje stavove. Osuđuje naše mediokritetske napore. Može biti vrlo teško ugušiti ga. Još gore, njegove su kritike nužne. Ne manjka bezukusnih umjetnika, loših glazbenika, nesposobnih kuhara, menadžera s birokratskim poremećajem ličnosti, različitih piskarala i zamornih, ideološki nastrojenih profesora. Ljudi i stvari značajno se razlikuju u kvaliteti. Grozna

glazba muči slušatelje posvuda u svijetu. Loše projektirane zgrade ruše se u potresima. Vozači u lošim automobilima umiru u sudarima. Neuspjeh je cijena koju plaćamo za standarde, a budući da osrednjost ima vrlo stvarne i grube posljedice, standardi su nužni.

Nismo jednaki po sposobnostima ni po rezultatima, i nikada to ne ćemo biti. Vrlo mali broj ljudi proizvodi vrlo mnogo svega što postoji. Pobjednici ne dobivaju sve, ali dobivaju većinu, a dno nije dobro mjesto za boravak. Ljudi na dnu su nesretni. Ondje se razbole i ostaju nepoznati i nevoljeni. Ondje potrate svoje živote i ondje umiru. Za posljedicu, nutarnji glas koji nas ocrnjuje plete razornu priču. U životu jedni dobivaju, a drugi gube. Beznačajnost je zadano stanje. Što bi osim svjesne sljepoće uopće moglo aštititi ljude od ovih poražavajućih kritika? Zbog takvih razloga čitava generacija socijalnih psihologa preporučivala je „pozitivne iluzije“ kao jedini pouzdan put do mentalnoga zdravlja. Njihov *credo*? Neka laž bude vaš kišobran. Jedva se može zamisliti sumornija, jadnija, pesimističnija filozofija od te koja tvrdi: sve je tako strašno da vas samo zabluda može spasiti.

Evo drukčijega pristupa (koji ne zahtijeva iluzije). Ako uvijek dobivate loše karte, možda je igra koju igrate namještena (možda ste to sami učinili, i ne znajući). Ako nutarnji glas dovodi u pitanje vrijednost vaših nastojanja - ili vašega života, ili života uopće - možda biste ga trebali prestati slušati. Ako nutarnji kritički glas na isti način ocrnjuje svakoga, ma koliko netko uspješan bio, koliko pouzdan može biti? Možda su njegovi komentari brbljarije, a ne mudrost. „Uvijek će biti ljudi koji su bolji od vas“ - to je nihilistički kliše, poput izraza: „Kao da će biti ikakve razlike za milijun godina?“ Ispravan odgovor na tu izjavu nije: „Pa, čini se da je onda sve besmisleno“, nego: „Bilo koji idiot može odabrati vremenski okvir unutar kojega ništa nije bitno.“ Uvjeriti sama sebe u beznačajnost svega nije duboka kritika Bića. Riječ je o jeftinu triku racionalnoga uma.

Mnogo dobrih igara

Standardi nisu iluzorni ni nepotrebni. Da niste odlučili kako je ono što sada činite bolje od drugih alternativa, ne biste to činili. Ideja izbora koji bi bio bez vrijednosti pobija samu sebe. Vrijednosni sudovi preduvjet su svakoga djelovanja. Štoviše, svaka aktivnost, jednom kada je odaberemo, dolazi s vlastitim unutarnjim standardima postignuća. Ako se išta uopće može učiniti, onda se može učiniti na bolji ili na lošiji način. Činiti bilo što znači igrati igru s određenim ciljem koji ima svoju vrijednost i koji možemo postići više ili manje učinkovito i glatko. U svakoj igri postoji mogućnost uspjeha i neuspjeha i uvijek

je vidljiva razlika u kvaliteti postignutoga. Štoviše, kada ne bi bilo tako, ništa ne bi bilo vrijedno činiti. Ne bi bilo vrjednovanja, a stoga ni smisla. Zašto se mučiti ako se time ništa ne poboljšava? Sam smisao zahtijeva razliku između boljega i lošijega. Kako onda utišati glas kritične samosvijesti? Gdje su nedostaci prividno besprijekorne logike njegove poruke?

Možemo započeti promišljajući o riječima koje su same po sebi previše crno-bijele: „uspjeh“ ili „neuspjeh“. Ili ste uspjeh: sveobuhvatna, jedinstvena, u cijelosti dobra stvar, ili ste suprotnost, neuspjeh: sveobuhvatna, jedinstvena, nepromjenjivo loša stvar. Te riječi ne nude nikakvu alternativu ni nešto između. Međutim, u svijetu koji je kompleksan poput našega takva uopćavanja (zapravo, takav neuspjeh u razlikovanju) znak su naivne, priproste, pa čak i zlonamjerne analize. Taj binarni sustav izostavlja iznimno važne stupnjeve i vrijednosne gradacije, a posljedice toga izostavljanja nisu dobre.

Za početak, ne postoji samo jedna igra u kojoj možemo doživjeti uspjeh ili neuspjeh. Postoji mnogo igara i, još preciznije, postoji mnogo dobrih igara - igara koje odgovaraju vašim talentima, produktivno vas povezuju s drugim ljudima i opstaju postajući sve boljima tijekom vremena. Biti odvjetnik dobra je igra. Jednako tako i vodoinstalater, liječnik, stolar ili učitelj. Svijet dopušta mnogo oblika Bića. Ako ne uspijete u jednomu, možete pokušati u drugom. Možete odabrati nešto što više odgovara vašoj jedinstvenoj kombinaciji snaga, slabosti i situacije. Štoviše, ako promjena igre ne upali, možete izmisliti novu. Nedavno sam gledao *talent show* u kojemu je pantomimičar ljepljivom vrpcom zalijepio usta i izvodio nešto vrlo smiješno s rukavicama za pećnicu. To je bilo neočekivano i originalno. Činilo se da mu to odgovara.

Malo je vjerojatno da igrate samo jednu igru. Imate karijeru, prijatelje, obitelj, osobne projekte, umjetničke pokušaje i športska nagnuća. Možda biste trebali procjenjivati svoj uspjeh uzimajući u obzir sve igre koje igrate. Zamislite da ste vrlo dobri u nekima, osrednji u drugima i užasni u preostalima. Možda tako treba biti. Možda ćete prigovoriti: Trebao bih pobjeđivati u svemu! Ali pobjeđivati u svemu možda znači samo to da ne činite ništa novo ni zahtjevno. Jer moguće je pobjeđivati tako da ne rastete, a rast može biti najvažniji oblik pobjeđivanja. Bi li pobjeda u sadašnjosti trebala uvijek imati prioritet ako uzmemo u obzir dulje vremensko razdoblje?

Naposljetku, možda shvatite da su posebnosti mnogih igara koje igrate toliko specifične za vas, toliko jedinstvene, da bi bilo kakva usporedba s drugima bila neprikladna. Možda precjenjujete ono što nemate i podcjenjujete ono što imate.

Zahvalnost doista ima realnu korist: ona je i dobra zaštita protiv opasnosti od ogorčenja i izigravanja žrtve. Vaš je kolega bolji od vas na radnome mjestu. Međutim, njegova žena ima ljubavnika dok je vaš brak stabilan i sretan. Kome je bolje? Slavna osoba kojoj se divite kronični je alkoholičar i zadržati licemjerje li njegov život uistinu bolji od vašega?

Kada vas vaš nutarnji kritičar želi obeshrabriti s ovakvim usporedbama, on djeluje ovako: prvo odabire jedno proizvoljno područje usporedbe (možda slavu ili moć). Zatim se ponaša kao da je to područje jedino važno pa vas nepovoljno ocjenjuje uspoređujući vas s nekim tko je uistinu izvanredan na tom području. Ovaj posljednji korak može dotjerati još dalje i uzeti nepremostiv jaz između vas i te osobe s kojom vas uspoređuje kao dokaz da je život u temelju nepravedan. Tako se najučinkovitije može potkopati vaša motivacija da bilo što učinite. One koji prihvate takav pristup samoprocjeni zacijelo ne možemo optužiti za to da si pojednostavljaju život, ali činiti stvari preteškima i prekomplikiranima jednako je velik problem.

Dok smo jako mladi, nismo ni samostalni ni informirani. Još uvijek nismo imali dovoljno vremena niti smo prikupili mudrosti da razvijemo svoje standarde. Zato se moramo uspoređivati s drugima jer standardi su nužni. Bez njih nemamo kamo ići niti što činiti. Kako odrastamo, postajemo samostalniji i jedinstveniji. Okolnosti našega života postaju sve osobnije i sve ih manje možemo uspoređivati s drugima. Simbolički govoreći, to znači da moramo napustiti kuću kojom upravlja naš otac i suočiti se s kaosom svojega individualnog Bića. Moramo obratiti pažnju na svoj nered i zbrku, ali tako da u procesu ne napustimo potpuno oca. Moramo zatim nanovo otkriti vrijednosti svoje kulture - koje su nam skrivene zbog našega neznanja, pohranjene u prašnjavoj škrinji prošlosti - izbaviti ih i uključiti u naše vlastite živote. Upravo to daje egzistenciji njezin potpun i nužan smisao.

Tko ste vi? Mislite da znate, ali možda ne znate. Niste, primjerice, sam svoj gospodar niti ste svoj rob. Ne možete tek tako sebi naređivati i prisiliti se da budete poslušni (ništa lakše nego što možete prisiliti na poslušnost svojega muža, ženu, sina ili kćer). Neke vas stvari zanimaju, a druge ne. Možete utjecati na svoje interese, ali postoje određene granice. Neke će vas aktivnosti privući, a druge ne će.

Imate vlastitu narav. Možete prema njoj izigravati tiranina, ali zacijelo ćete se pobuniti. Koliko se snažno možete prisiljavati da radite i održavate svoju želju za radom? Koliko se možete žrtvovati za svojega partnera prije nego što

velikodušnost postane ogorčenje? Što je ono što uistinu volite? Što je ono što uistinu želite? Prije nego što uzmognete izraziti svoje vrijednosne standarde, morate sama sebe promotriti kao stranca - i zatim se morate upoznati. Što smatrate vrijednim i ugodnim? Koliko vam dokolice, užitka i nagrade treba da biste se osjećali bolje od tegleće životinje? Kako se trebate odnositi prema sebi da se ne pobunite i ne srušite svoj tor? Možete se prisiljavati na svakodnevno rintanje i frustrirano šutati psa kada se vratite kući. Možete gledati kako dragocjeni dani prolaze. Ili možete naučiti kako se namamiti u održivu, produktivnu aktivnost. Pitate li se što želite? Pregovarate li pošteno sami sa sobom? Ili ste tiranin koji sebe drži kao roba?

Kada vam smetaju vaši roditelji, vaš supružnik ili vaša djeca, i zašto? Što možete učiniti u vezi s tim? Što trebate i želite od svojih prijatelja i svojih poslovnih partnera? To nije tek pitanje o tome što biste *trebali* željeti. Ovdje ne govorim o onome što drugi zahtijevaju od vas ili o vašim dužnostima prema njima. Govorim o utvrđivanju naravi vaše moralne odgovornosti prema samome sebi. U to možemo uključiti ono što biste *trebali* zato što ste dio mreže društvenih odgovornosti. Ono što biste *trebali* vaša je odgovornost i trebali biste živjeti sukladno tome. No to ne znači da morate preuzeti ulogu poslušna i bezopasna psića. Tako bi diktator htio da izgledaju njegovi robovi.

Umjesto toga, usudite se biti opasni. Usudite se biti istiniti. Usudite se izraziti sami sebe i uriječiti (ili barem posvijestiti) što bi to opravdalo vaš život. Ako, primjerice, dopustite da iziđu na površinu vaše mračne, neizgovorene želje vezane uz vašega partnera - ako ste ih barem voljni promotriti - možda otkrijete da i nisu toliko mračne kada se izlože svjetlu dana. Možda umjesto toga otkrijete da ste samo bili preplašeni i na taj se način pretvarali da ste moralni. Možda otkrijete da bi vaša iskušenja i lutanja prestala kada biste dobili ono što želite. Jeste li zbilja toliko sigurni da bi vaš partner bio nezadovoljan kada bi veći dio vas izronio iznad površine? Fatalna žena i antijunak s razlogom su u svim pričama privlačni jedno drugome...

Kako vam se ljudi trebaju obraćati? Što trebate primiti od ljudi? S čime se borite ili što se pretvarate da volite u svojim dužnostima i obvezama? Promotrite svoju ogorčenost. Usprkos svojoj patologiji, ta emocija otkriva mnogo toga. Dio je zle trijade: oholosti, prijetvornosti i ogorčenosti. Ništa nam ne šteti više od ovoga podzemnog trojstva. Ali ogorčenost uvijek znači jednu od dvije stvari. Ili je ogorčena osoba nezrela - u tome slučaju on ili ona trebaju zašutjeti, prestati cviljeti i nastaviti sa životom, ili je u pitanju tiranija - a u tome slučaju potlačena osoba ima moralnu odgovornost izboriti se za sebe. Zašto? Zato što je posljedica

šutnje još gora. Naravno, lakše je u danomu trenutku šutjeti i izbjeći sukob, ali dugoročno gledano to je smrtonosno. Kada imate nešto reći, šutnja je laž - a tiranija se hrani lažima. Kada se trebate suprotstaviti ugnjetavanju, unatoč opasnosti? Onda kada počnete gajiti tajna maštanja o osveti; kada vam život postane zatrovan, a mašta vam se ispuni željama za razaranjem i uništenjem.

Prije više desetljeća imao sam klijenta koji je patio od teška opsesivno kompulzivnoga poremećaja. Morao je brižno urediti pidžamu prije nego što bi otišao na spavanje. Zatim je morao namjestiti jastuk. Zatim je morao namjestiti plahte. I sve je to radio mnogo puta ispočetka. Rekao sam mu: „Možda taj dio vas, taj suludo uporni dio, želi nešto što je još neizrečeno. Neka kaže što želi. Što bi to moglo biti?“ Odgovorio je: „Kontrolu.“ Ja sam rekao: „Zatvorite oči i pustite da vam kaže što želi. Ne dopustite da vas strah zaustavi. Ne morate ništa učiniti, samo razmišljajte o tome.“ Rekao je: „Želi da uhvatim svojega očuha za ovratnik, prislonim ga uz vrata i protresem ga kao štakora.“ Možda je doista i bilo vrijeme da pretrese nekoga kao štakora, no ja sam mu predložio nešto manje divljačko. No samo Bog zna kakve se sve borbe moraju voditi, otvoreno i dobrovoljno, na putu do mira. Što činite kako biste izbjegli sukob, iako je on nužan? O čemu ste skloni lagati, pretpostavljajući da bi istina mogla biti nepodnošljiva? Što skrivate?

Novorođenče je ovisno o svojim roditeljima u gotovo svim svojim potrebama. Dijete - uspješno dijete - uvijek može otići od svojih roditelja, barem privremeno, i naći prijatelje. Napušta mali dio sebe kako bi moglo to učiniti, ali dobiva puno toga zauzvrat. Uspješan adolescent mora dovesti taj proces do njegova logičnoga zaključka. Mora napustiti svoje roditelje i postati poput svih drugih. Mora se integrirati u skupinu kako bi mogao nadrastiti svoju djetinju ovisnost. Jednom kada se integrira, uspješna odrasla osoba mora naučiti kako da u pravoj mjeri bude različita od svih ostalih.

Budite oprezni kada se uspoređujete s drugima. Jednom kada odrastete, jedinstveno ste biće. Imate svoje posebne, specifične probleme - financijske, intimne, psihološke i druge. Oni su ugrađeni u jedinstven širi kontekst vašega postojanja. Vaša karijera ili posao odgovara vam na vrlo osoban način, ili vam ne odgovara, i taj je proces jedinstveno povezan s ostalim specifičnostima vašega života. Morate odlučiti koliko ćete vremena utrošiti na jednu stvar, a koliko na neku drugu. Morate odlučiti što ćete pustiti, a u čemu ćete ustrajati.

Usmjeravanje pogleda (ili: Treba napraviti procjenu)

Naš je pogled uvijek usmjeren prema onome čemu želimo prići, onome što

želimo istražiti, onome za čim želimo tragati ili za onim što želimo imati. Moramo gledati, ali da bismo mogli gledati, moramo se usmjeriti, a to znači da smo uvijek usmjereni, uvijek nečemu težimo. Naš je um oblikovan prema platformi „lova i prikupljanja“ našega tijela. Loviti znači odrediti metu, slijediti je i gađati. Skupljati znači odrediti cilj i zgrabiti ga. Bacamo kamenja, koplja, bumerange. Bacamo lopte kroz obruče, pakovima gađamo mreže i po ledu guramo granitne *stonere* da dođu što bliže središtu mete. Izbacujemo projekte prema metama koristeći lukove, pištolje, puške i rakete. Bacamo uvrede, lansiramo projekte i nabacujemo ideje. Ostvarujemo uspjeh kada zabijemo gol ili pogodimo metu. Neuspješni smo, odnosno griješimo, onda kada to ne uspijemo učiniti (sama riječ *griješ* znači promašiti cilj). Ne možemo ići naprijed bez nečega prema čemu bismo se usmjerili, a dok smo na ovome svijetu, uvijek moramo ići naprijed.

Uvijek se nalazimo u nekoj točki „A“ (koja je manje poželjna nego što bi mogla biti) i istodobno se *krećemo prema* točki „B“ (koju smatramo boljom u odnosu na naše eksplicitne i implicitne vrijednosti). Svijet uvijek vidimo kao nedostatan i gledamo kako ga popraviti. Možemo osmisliti nove načine na koje se stvari mogu posložiti i poboljšati, čak i onda kada imamo sve što nam je potrebno. Čak i kada smo privremeno zadovoljni, ostajemo znatiželjni. Živimo unutar okvira koji sadašnjost određuje kao vječno nedostatnu, a budućnost kao vječno bolju. Kada ne bismo tako gledali na stvari, uopće ne bismo djelovali. Ne bismo bili u stanju ni gledati zato što gledanje zahtijeva da se usredotočimo, a da bismo se mogli usredotočiti, moramo odabrati jednu stvar pored svih ostalih na koju ćemo se usredotočiti.

Ali mi možemo gledati. Možemo vidjeti čak i ono što nije pred nama. Možemo smisliti nove načine na koje se stvari mogu poboljšati. Možemo izgraditi nove, hipotetske svjetove u kojima se problemi kojih nismo ni svjesni mogu pokazati i biti riješeni. Prednosti ove sposobnosti očite su: možemo promijeniti svijet tako da nepodnošljivo trenutno stanje može biti ispravljeno u budućnosti. Mane ovih predviđanja i kreativnosti jesu kronična nelagoda i nemir. Budući da uvijek uspoređujemo ono što jest s onime što bi moglo biti, moramo se usmjeriti prema onome što bi moglo biti. Ali možemo ciljati previsoko. Ili prenisko. Ili prekaotično. Tako možemo doživjeti neuspjeh i živjeti u razočaranju čak i onda kada se pred drugima pretvaramo da smo sretni. Kako možemo imati koristi od svoje maštovitosti i sposobnosti da budućnost učinimo boljom, a da neprestano ne ocrnjujemo svoje sadašnje, nedovoljno uspješne i bezvrijedne živote?

Možda je prvi korak da napravite procjenu. Tko ste vi? Kada kupujete kuću i spremate se živjeti u njoj, unajmljujete agenta koji će popisati sve njezine nedostatke. Želite znati kakva je ta kuća u stvarnosti, a ne u vašoj mašti. Agentu ćete čak i platiti da vam donese loše vijesti. Morate znati. Morate otkriti skrivene nedostatke kuće. Morate znati je li riječ o kozmetičkim nesavršenostima ili strukturalnim nedostacima. Morate znati jer ne možete popraviti nešto ako ne znate da je slomljeno, tj. da ste vi slomljeni. Treba vam agent. Nutarnji kritičar može igrati tu ulogu ako ga uspijete pravilno usmjeriti, ako uspijete s njime surađivati. On vam može pomoći da napravite procjenu, ali morate uvijek hodati uz njega kroz kuću svoje psihe i pomno slušati što vam govori. Možda ste majstor za sve, pravi popravljivač. Kako možete početi s popravcima, a da vas prvo ne demoralizira, ili čak slomi, dugačak i bolan izvještaj vašega nutarnjeg kritičara o vašim nedostacima?

Evo savjeta. Budućnost je nalik prošlosti, no postoji ključna razlika. Prošlost je nepromjenjiva, a budućnost može biti bolja. Može biti bolja u određenoj mjeri - mjeri koja se možda može doseći u samo jednome danu, uz minimalan angažman. Sadašnjost je uvijek manjkava, ali možda nije toliko važno mjesto s kojega krećete koliko smjer u kojemu se krećete. *Možda se sreća uvijek nalazi u putovanju uzbrdo, a ne u prolaznu osjećaju zadovoljstva koji vas čeka na sljedećemu vrhu.* Puno je sreće u nadi, ma koliko dubok bio podzemni svijet u kojemu je ta nada začeta.

Ako ga konzultiramo kako treba, naš će nutarnji kritičar predložiti nešto što bi trebalo urediti, nešto što se *može* urediti i što ujedno *želite* urediti - dobrovoljno, bez ogorčenja, čak i s užitkom. Zapitajte se: ima li kakav nered u vašemu životu ili vašoj trenutnoj situaciji koji biste mogli, i htjeli, popraviti? Možete li, biste li, popravili tu stvar koja se sama nameće u poniznoj želji za popravkom? Možete li to učiniti sada? Zamislite da ste netko s kime trebate pregovarati. Zamislite, nadalje, da ste lijeni, osjetljivi, ogorčeni i teški za dogovor. S takvim vas raspoloženjem ne će biti lako pokrenuti. Možda ćete morati upotrijebiti šarm i razigranost. „Oprosti“, možete reći i samome sebi, bez ironije i sarkazma. „Pokušavam umanjiti nepotrebnu bol. Dobro bi mi došla pomoć.“ Čuvajte se poruge. „Pitam se postoji li nešto što bi bio voljan učiniti? Bio bih vrlo zahvalan na pomoći.“ Pitajte iskreno i ponizno. To nije jednostavno.

Ovisno o stanju vašega uma, možda ćete trebati nastaviti s pregovorima. Možda ne vjerujete sami sebi. Možda mislite da ćete tražiti jedno, a nakon što to izvršite, da ćete odmah zahtijevati još, da ćete biti strogi i grubo u vezi s tim i ocrniti ono što je dosada ponuđeno. Tko želi raditi za takva tiranina? Vi ne. Zato

i ne činite ono što biste htjeli činiti. Loš ste zaposlenik, ali još ste gori šef. Možda trebate sami sebi reći: „U redu. Znam da se u prošlosti nismo dobro slagali. Žao mi je zbog toga. Pokušavam se popraviti. Vjerojatno ću putem činiti neke pogreške, ali nastojat ću slušati ako počneš prigovarati. Pokušat ću učiti. Upravo sam danas primijetio kako nisi bio oduševljen prilikom da mi pomogneš kada sam to tražio. Mogu li ti nešto ponuditi kao naknadu za tvoju suradnju? Možda možemo popiti kavu ako opereš suđe. Voliš *espresso*. Što kažeš na *espresso*? Možda dupli? Želiš li nešto drugo?“ Zatim možete oslušivati. Možda ćete čuti nutarnji glas (možda je to glas davno izgubljenoga djeteta). Možda će vam taj glas odgovoriti: „Stvarno? Zbilja želiš učiniti nešto lijepo za mene? Doista ćeš to učiniti? Nije riječ o triku?“

Ovdje morate biti oprezni.

Taj mali glas - to je glas nekoga tko je bojažljiv jer je bio povrijeđen. Mogli biste, dakle, reći veoma oprezno: „Zbilja. Možda to ne ću jako dobro izvesti i možda ne ću biti vrhunsko društvo, ali učinit ću nešto lijepo za tebe. Obećavam.“ Malo oprezne ljubaznosti može učiniti jako puno, a razumna nagrada snažna je motivacija. Zatim biste mogli uzeti taj mali dio sebe za ruku i oprati to posuđe. Nakon toga bolje vam je da ne odete čistiti kupaonicu pa zaboravite na kavu, film ili pivo jer će poslije biti još teže dozvati te zaboravljene dijelove sebe iz kutova i pukotina osobnoga podzemlja.

Možete se zapitati: „Što bih mogao reći nekome drugom - prijatelju, bratu, šefu, pomoćniku, što bi sutra pomoglo poboljšanju našega odnosa? Koji bih djelić kaosa mogao iskorijeniti kod kuće, na radnomu stolu, u kuhinji, večeras, tako da pozornica može biti postavljena za bolju predstavu? Koje zmije mogu istjerati iz svojega ormara - i svojega uma?“ Pet stotina malenih odluka, pet stotina sićušnih postupaka sačinjavaju vaš dan, ovaj današnji i svaki drugi. Biste li mogli s jednom ili dvije odluke smjerati prema boljemu rezultatu? Boljemu po vašem osobnom mišljenju, po vašim osobnim standardima? Biste li mogli usporediti svoje specifično osobno sutra sa svojim specifičnim osobnim jučer? Biste li mogli donijeti vlastiti sud i zapitati se kako bi moglo izgledati bolje sutra?

Postavite si male ciljeve. S obzirom na vaša ograničenja u talentima, sklonost zavaravanju, teretu ogorčenosti i sposobnosti da pobjegnute od odgovornosti, ne želite početi s nečim što vas nadilazi. Zato postavite sljedeći cilj: želim da do kraja ovoga dana stvari u mojemu životu budu mrvicu bolje nego što su bile jutros. Zatim se zapitajte: „Što bih mogao učiniti (a što bih na

koncu doista i učinio) da to postignem i koju bih sitnicu volio dobiti kao nagradu?" Potom učinite ono što odlučite da ćete učiniti, čak i ako to učinite loše. Zatim si trijumfalno poklonite kavu. Možda ćete se zbog toga osjećati malo glupo, ali svejedno to učinite. I učinite to isto i sutra, i idući dan, i idući. Svakim danom vaša linija usporedbe pomaknut će se malo prema gore, a to je čarolija. To je kamata na kamatu. Činite tako tri godine i vaš će život biti potpuno drukčiji. Sada ste usmjereni prema nečemu većem. Sada želite zvijezde. Sada brvno nestaje iz vašega oka i učite gledati. A ono na što ste usmjereni određuje ono što vidite. Ovo vrijedi ponoviti: *Ono na što ste usmjereni određuje ono što vidite.*

Ono što želite i ono što vidite

Povezanost onoga što vidimo s onim na što smo usmjereni (i, prema tome, s onim što cijenimo - budući da težimo onome što cijenimo) nezaboravno je prikazao kognitivni psiholog Daniel Simons prije više od petnaest godina. Simons je u to vrijeme istraživao tzv. „kontinuiranu sljepoću uzrokovanu nepažnjom". Ispitanike bi posjeo ispred ekrana na kojemu bi im prikazao, primjerice, polje pšenice. Zatim bi kradomice i vrlo polako mijenjao sliku dok bi oni gledali tako da bi se malo-pomalo kroz to polje pšenice počela pojavljivati cesta. Ne bi to bila mala staza, koja lako može promaknuti. Bio je to velik trag koji bi zauzeo trećinu slike. Nevjerojatno, ali promatrači to često uopće ne bi primijetili.

Demonstracija koja je dr. Simonsa učinila slavnim bila je slična toj, ali još dramatičnija - čak nevjerojatna. Prvo bi ispitanicima pustio video koji prikazuje dva tima od troje ljudi u svakom.⁸² Jedan je tim nosio bijele majice, a drugi crne (ti timovi nisu udaljeni ili na bilo koji drugi način teško uočljivi. Tih šest ljudi ispunjavalo je većinu ekrana, a bili su dovoljno blizu da su im i izrazi na licima bili jasno vidljivi). Svaki je tim imao svoju loptu kojom su udarali o pod ili je dodavali drugim članovima tima, krećući se u malome prostoru ispred nekoga dizala. Nakon što je Dan snimio ovaj video, prikazao ga je skupini ispitanika. Zatražio je od svakoga ispitanika da izbroji koliko su puta članovi tima u bijelim majicama dodali loptu jedan drugome. Nakon nekoliko minuta ispitanici su trebali reći koliko je bilo dodavanja. Većina ih je odgovorila: „Petnaest." To je bio točan odgovor. Većina se osjećala prilično dobro zbog toga. Ha! Položili su ispit! Ali tada je dr. Simons upitao: „A jeste li vidjeli gorilu?“

Je li to šala? Kakva gorila?

Dr. Simons je rekao: „Pogledajte video ponovno, ali ovoga puta nemojte

brojiti.“ I doista, nakon otprilike jedne minute čovjek odjeven u gorilu usred igre je doplesao na scenu na nekoliko dugačkih sekunda, zastao i zatim se počeo udarati u prsa, baš kao prava gorila. Točno na sredini ekrana. Velik poput života. Neupitan i bolno jasan. Pa ipak, polovica svih ispitanika nije ga uočila kada su prvi put gledali video. Da stvar bude još gora, dr. Simons je proveo još jedno istraživanje. Ovoga je puta ispitanicima prikazao video u kojemu neka osoba pristupa djelatniku za šalterom. Djelatnik se saginje ispod pulta da nešto dohvati i zatim opet podiže. Pa što onda? Većina sudionika nije primijetila ništa čudno, ali osoba koja se uspravila nije bila osoba koja se sagnula! „Nema šanse,“ reći ćete, „ja bih primijetio.“ Ali „ima šanse“. Velika je vjerojatnost da ne biste zapazili promjenu, čak i ako bi se u isto vrijeme promijenili i spol ili boja kože te osobe. I vi ste slijepi.

Ovo je djelomično zato što je zapažanje skupo; psihofizički je skupo, neurološki skupo. Vrlo mali dio vaše mrežnice čini fovea - središnji dio oka koji daje sliku visoke rezolucije i koji služi za zadatke kao što su raspoznavanje lica. Svako od malobrojnih foveinih stanica treba 10 000 stanica u vidnome korteksu samo za prvi dio složenoga procesa gledanja. Zatim svaka od tih 10 000 stanica treba još 10 000 stanica samo da dođe do druge faze. Kada bi cijela vaša mrežnica bila fovea, trebala bi vam lubanja izvanzemaljca iz niskobudžetnih filmova da smjesti vaš mozak. Upravo zbog toga vršimo odabir onoga što ćemo gledati. Većina je našega vidnog polja periferna i niske rezolucije. Čuvamo foveu za ono što nam je važno. Sposobnost visoke rezolucije čuvamo za nekoliko specifičnih stvari prema kojima smo usmjereni. Sve ostalo - a to je gotovo sve - blijedi i nezapaženo prelazi u pozadinu.

Ako nešto na što ne obraćate pažnju proviri svojom ružnom glavom i tako izravno omete trenutnu aktivnost na koju ste se usredotočili, primijetit ćete to. U suprotnom, za vas to ne postoji. Simonsovim ispitanicima ni gorila ni bilo koji od šest sudionika igre nisu mogli odvratiti pažnju od lopte koju su trebali promatrati. Upravo zato što gorila nije ometao usko definiran zadatak koji je bio u tijeku, nije ga bilo moguće razlikovati od svega drugog što ispitanici nisu vidjeli dok su gledali u loptu. Zato su mogli bezbrižno zanemariti velikoga majmuna. Tako se i vi nosite s preplavljujućom složenošću svijeta: ignorirate je dok se pažljivo koncentrirate na svoje osobne brige. Vidite ono što vam omogućuje da se krećete prema naprijed, prema željenim ciljevima. Prepreke zapažate kada se pojave na vašemu putu. Slijepi ste za sve ostalo (a toga „ostalog“ je mnogo, tako da ste prilično slijepi). Tako i mora biti zato što je puno više svijeta nego što je vas. Morate pažljivo usmjeravati svoje ograničene

darove. Gledanje je vrlo zahtjevno i stoga morate odabrati što ćete vidjeti, a ostalo morate pustiti.

U Vedama (najstarijim spisima hinduizma koji su jedan od temelja indijske kulture) nalazi se vrlo duboka ideja: svijet, kako ga percipiramo, jest *maya* - pojavnost i iluzija. To dijelom znači da su ljudi zaslijepljeni svojim željama (i jednostavno nesposobni vidjeti stvari onakvima kakve doista jesu). To je istinito, ne samo u metaforičkome smislu. Vaša su dva oka oruđa koja su tu da vam pomognu dobiti ono što želite. Cijena koju plaćate za tu korisnost, taj specifično usredotočeni smjer, jest sljepoća za sve drugo. To nije tako važno kada sve ide dobro i kada dobivamo ono što želimo (iako i tada može biti problem zato što zbog zadovoljenja trenutnih želja možemo postati slijepi za više pozive). Ali kada smo u krizi i ništa nam ne polazi za rukom, taj zanemareni svijet predstavlja uistinu strašan problem. Srećom, problem sadrži klicu svojega rješenja. Budući da ste zanemarili toliko toga, postoji mnogo mogućnosti tamo gdje ih još niste potražili.

Zamislite da ste nesretni. Ne dobivate ono što trebate. Da stvar bude gora, to može biti upravo zbog onoga što želite. Slijepi ste zbog onoga za čim žudite. Možda je ono što vam uistinu treba točno ispred vašega nosa, ali vi to ne vidite zbog onoga na što ste trenutno usmjereni. A to nas dovodi do nečega drugog: postoji cijena koju vi, kao i svi drugi, morate platiti prije nego što dobijete ono što želite (ili, još bolje, ono što trebate). Promislite o tome na sljedeći način. Svijet promatrate na osoban, specifičan način. Koristite niz alata kako biste većinu stvari odbacili, a neke propustili unutra. Potrošili ste puno vremena na izradu tih alata i oni su vam postali navika. To nisu apstraktne misli, ugrađeni su u vas. Oni vas usmjeravaju u svijetu. Oni su vaše najdublje i često implicitne, nesvjesne vrijednosti. Postali su dio vaše biološke strukture. Živi su i ne žele nestati, niti se promijeniti, niti umrijeti. Ali ponekad jednostavno moraju otići, a nove se stvari trebaju roditi. Zbog toga (iako ne samo zbog toga) nužno je riješiti se nekih stvari dok se penjete uzbrdo. Ako vam ne ide dobro - pa, to je možda zato što je „život koma, a onda umreš“, kao što kaže najciničniji od svih aforizama. Prije nego što vam osobna kriza nametne taj užasan zaključak, možda možete razmisliti o sljedećemu: *život nema problem. Vi ga imate*. Ta vas spoznaja barem ostavlja s nekim opcijama. Ako vam ne ide u životu, možda je vaše trenutno znanje nedovoljno, a ne sam život. Možda trebate pokrenuti ozbiljne promjene u svojoj strukturi vrijednosti. Možda vas ono što želite čini slijepim za druge stvari. Možda se toliko grčevito držite svojih sadašnjih čežnja da ne možete vidjeti ništa drugo - čak ni ono što vam uistinu treba.

Uzmimo, primjerice, da zavidno mislite: „Trebao bih imati posao svojega šefa.“ No vaš se šef tvrdoglavo drži svojega položaja, usto je kompetentan, i takve će vas misli samo učiniti nervoznim, nezadovoljnim i ogorčenim. Možda toga postanete svjesni pa mislite: „Nesretan sam. No izliječio bih svoje nezadovoljstvo kada bih samo uspio ispuniti svoju ambiciju.“ Možete razmišljati i dalje: „Čekaj malo, možda nisam nesretan zato što nemam posao svojega šefa. Možda sam nesretan zato što ne mogu prestati željeti njegov posao.“ To ne znači da ćete jednostavno i čarobno sebi reći da morate prestati željeti taj posao i zatim sami sebe poslušati i promijeniti se. Ne ćete (zapravo ne možete) promijeniti sebe tako jednostavno. Morate kopati dublje. Morate promijeniti ono za čime čeznete na dublji način.

Možete, dakle, pomisliti: „Ne znam što učiniti s ovom glupom patnjom. Ne mogu jednostavno napustiti svoje ambicije. To me nikamo ne bi odvelo. Ali ova čežnja za poslom koji ne mogu imati ne pomaže.“ Možete se odlučiti za drukčiji pristup. Možete umjesto toga pokušati otkriti drukčiji plan: onaj koji bi doista ispunio vaše želje i ambicije, ali koji bi iz vašega života maknuo gorčinu i ozlojeđenost kojima ste trenutno zahvaćeni. Možete si reći: „Napravit ću drukčiji plan. Pokušat ću željeti *ono što će mi život učiniti boljim* - što god to bilo - i počet ću raditi na tome sada. Ako se pokaže da to nije borba za posao mojega šefa, prihvatit ću to i nastaviti dalje.“

Sada ste na posve drukčijoj putanji. Prije je ono što ste smatrali ispravnim, poželjnim i vrijednim truda bilo nešto usko i konkretno, ali zapeli ste na tome, čvrsto zaglavljani i nesretni. Sada to puštate. Učinili ste nužnu žrtvu i dopustili da vam se otkrije potpuno novi svijet mogućnosti koji vam je bio skriven zbog ranijih ambicija. Tamo se nalazi puno toga. Kako bi vaš život izgledao *kada bi bio bolji*? Kako bi život kao takav izgledao? Što „bolji“ uopće znači? Ne znate. I nije važno ako ne znate precizno, u danomu trenutku, zato što ćete postupno uvidati što je „bolje“ jednom kada to istinski odlučite željeti. Počet ćete opažati ono što vam je bilo skriveno zbog pretpostavki i predrasuda koje su stvorili vaši prijašnji mehanizmi opažanja. Počet ćete učiti.

Međutim, ovo će uspjeti samo ako istinski želite poboljšati svoj život. Ne možete zavarati svoje usađene perceptivne strukture, ni najmanje. One ciljaju tamo kamo ih usmjerite. Ako želite popraviti svoje alate, napraviti procjenu i usmjeriti se na nešto bolje, morate pomno o tome razmisliti, od vrha do dna. Morate izribati svoju psihu. Morate to raščistiti. I morate biti oprezni zato što rad na poboljšanju života znači prihvaćanje velike odgovornosti i podrazumijeva puno više truda i brige od glupa življenja u boli i ostajanja u oholosti,

prijetvornosti i ogorčenosti.

Što ako je stvar u tome da svijet otkriva svoja dobra samo u mjeri u kojoj vi čeznete za onim najboljim? Što ako uzdižući, šireći i sofisticirajući svoje poimanje dobra povećavate broj mogućnosti i pogodnosti koje možete uočiti? To ne znači da možete dobiti što želite samo zato što to želite, ili da je sve pitanje interpretacije, kao što to postmoderni nihilisti tvrde, ili da stvarnost ne postoji. Svijet je još uvijek tu, sa svojim strukturama i granicama. Dok se njime krećete, on surađuje ili se protivi. Ali možete plesati s njime, ako vam je cilj plesati. Možda čak možete i voditi taj ples ako imate dovoljno vještine i dovoljno gracioznosti. To nije teologija. To nije misticizam. To je empirijsko znanje. Nije to ništa čarobno, odnosno ništa više od već prisutne čarolije svjesnosti. Mi vidimo samo ono prema čemu smo usmjereni. Ostatak svijeta (a to je većina) skriven nam je. Ako se usmjerimo na nešto drugo - nešto poput: „Želim da moj život bude bolji“, naš će nam um početi predočavati nove informacije, izvedene iz dosada skrivenog svijeta, da nam pomogne u našem traganju. Tada možemo iskoristiti te informacije i pokrenuti se, djelovati, promatrati i poboljšati se. Nakon što to učinimo, nakon poboljšanja, možda ćemo se usmjeriti prema nečemu drugom ili višem - nečemu poput: „Želim nešto bolje od poboljšanja samo vlastitoga života.“ Tada ulazimo u uzvišeniju i potpuniju stvarnost.

Kada smo tamo, na što se možemo usredotočiti? Što možemo vidjeti?

Razmišljajte o tome na sljedeći način. Počnite od zapažanja da mi uistinu uvijek nešto želimo - čak i trebamo. To je u ljudskoj naravi. Svima nam je zajedničko iskustvo gladi, osamljenosti, žeđi, seksualne želje, agresivnosti, straha i boli. To su sastavni dijelovi bivovanja - njegovi praiskonski, aksiomatski dijelovi. No te praiskonske želje moramo razvrstati i organizirati zato što je svijet složeno i neumoljivo stvarno mjesto. Ne možemo jednostavno dobiti nešto što u ovom času posebno želimo, zajedno sa svime ostalim što i inače želimo, zato što naše želje mogu međusobno biti u sukobu, kao i u sukobu s drugim ljudima i sa svijetom. Dakle, moramo postati svjesni svojih želja i artikulirati ih, odrediti prioritete i posložiti ih po važnosti. To ih čini sofisticiranima. To čini da se slažu jedna s drugom, sa željama drugih ljudi i sa svijetom. Tako se naše želje uzdižu. Na taj se način organiziraju u vrijednosti i postaju moralne. Naše vrijednosti i moralnost pokazatelji su naše profinjenosti.

Filozofsko proučavanje morala - onoga što je ispravno i pogrješno - zove se etika. Takvo proučavanje može nas učiniti profinjenijima u našim odabirima. Međutim, religija je starija i dublja čak i od etike. Religija se ne bavi (pukim)

pitanjem ispravna i pogrješna, nego dobrim i zlim u sebi - arhetipovima ispravna i pogrješna. Religija se bavi područjem vrijednosti, konačne vrijednosti. To nije znanstveno područje. To nije područje empirijskoga opisivanja. Ljudi koji su napisali i uredili primjerice Bibliju nisu bili znanstvenici. Nisu mogli biti znanstvenici, čak i da su to htjeli biti. U vrijeme kada je Biblija pisana još nisu bile utvrđene znanstvene metode, stajališta i prakse.

Religija se bavi *ispravnim ponašanjem*. Onime što je Platon nazvao „Dobro“. Istinski religijski sljedbenik ne nastoji formulirati precizne ideje o objektivnoj naravi svijeta (iako može pokušati i to učiniti). Umjesto toga, on nastoji biti „dobra osoba“. Moguće je da njemu „dobar“ ne znači ništa više do „poslušan“, čak slijepo poslušan. Stoga je klasični zapadni liberalni prosvjetiteljski prigovor na religijska vjerovanja: poslušnost nije dovoljna. No barem je početak (a to smo zaboravili): *Ne možete se ni na što usmjeriti ako ste potpuno nedisciplinirani i prepušteni sami sebi*. Ne ćete znati kamo ciljati i ne ćete letjeti ravno, čak i ako se uspijete ispravno usmjeriti. Zatim ćete zaključiti: „Nema ničega prema čemu se trebamo usmjeriti.“ A onda ćete biti izgubljeni.

Stoga je za religije nužno i poželjno da imaju dogmatski element. Kakva je korist od vrijednosnoga sustava koji ne pruža stabilnu strukturu? Kakva je korist od vrijednosnoga sustava koji ne pokazuje put prema višemu redu? A kakva je korist od vas ako ne internalizirate tu strukturu ili ne prihvatite taj red - ne nužno kao krajnje odredište, ali barem kao početnu točku? Bez toga niste ništa drugo doli odrasla osoba koja je nalik dvogodišnjaku, bez šarma i potencijala. To ne znači (da ponovim) da je poslušnost dovoljna, ali osoba koja je u stanju biti poslušnom - ili biti ispravno disciplinirana osoba - barem je dobro oblikovano oruđe. Barem to (a to nije ništa). Naravno, mora postojati vizija koja je iznad discipline, iznad dogme. Oruđe još uvijek treba svrhu. Zbog toga je u apokrifnomu Tominu evanđelju Krist rekao: „Kraljevstvo Očevo se prostire zemljom, a ljudi ga ne vide.“

Znači li to da ono što vidimo ovisi o našem religijskom uvjerenju? Da! Kao i ono što ne vidimo! Možete prigovoriti: „Ali ja sam ateist.“ Ne, *niste* (a ako želite ovo shvatiti, pročitajte *Zločin i kaznu* Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga, možda najbolji roman ikada napisan, u kojemu glavni lik Raskolnikov odlučuje uzeti svoj ateizam zaozbiljno, zatim počinja ono što je samom sebi protumačio kao dobronamjerno ubojstvo i za to plaća cijenu). Jednostavno, niste ateist u svojem djelovanju, a vaše djelovanje najtočnije odražava vaša najdublja uvjerenja - ona koja su implicitna, usađena u vaše biće, duboko ispod vaših

svjesnih shvaćanja, artikuliranih ponašanja i površinskoga poznavanja sama sebe. Samo promatranjem svojega ponašanja možete saznati u što doista vjerujete (a ne što mislite da vjerujete). Prije nego što to učinite, jednostavno ne znate u što vjerujete. Previše ste složeni da biste mogli sami sebe razumjeti.

Potrebni su pažljivo promatranje, obrazovanje, refleksija i razgovor s drugima samo da zagrebetu po površini svojih uvjerenja. Sve što cijenite plod je nezamislivo dugačka razvojnoga procesa, osobnoga, kulturnog i biološkog. Ne razumijete na koji je način ono što želite - i, prema tome, ono što vidite - uvjetovano golemom, neizmjernom, bezdanom prošlošću. Ne shvaćate kako je svaki neuralni krug kroz koji virite u svijet oblikovan (i to bolno) etičkim usmjerenjima milijuna godina ljudskih predaka i cjelokupnoga života koji je postojao milijardama godina prije toga.

Ništa ne razumijete.

Niste znali čak ni da ste slijepi.

Dokumentiran je dio sveukupnoga znanja o ljudskim vjеровanjima. Desetcima, a možda i stotinama tisuća godina promatrali smo sami sebe, način na koji djelujemo, razmišljali smo o tome što smo vidjeli i pripovijedali priče koje su prošle kroz filter toga razmišljanja. To je sve dio naših pokušaja, pojedinačnih i zajedničkih, da otkrijemo i izrazimo ono u što točno vjerujemo. Dio tako prikupljena znanja sačuvan je u temeljnim učenjima naših kultura, u drevnim spisima poput Tao Te Chinga, ili već spomenutim vedskim zapisima, ili u biblijskim pričama. Biblija je, sviđalo se to nama ili ne, temeljni dokument zapadne civilizacije (zapadnih vrijednosti, zapadnoga morala, zapadnoga poimanja dobra i zla). Ona je plod procesa koji u bitnome ostaju izvan našega shvaćanja. Biblija je knjižnica sastavljena od brojnih knjiga, od kojih su svaku pojedinu napisali i uredili brojni ljudi. Biblija je uistinu dokument koji je nastajao postupno - to je odabrana, poredana i naposljetku koherentna priča napisana ni od koga i od svakoga tijekom više tisuća godina. Biblija je izrasla iz dubine, iz kolektivne ljudske mašte koja je po sebi proizvod nezamislivih sila koje djeluju duž nemjerljivih vremenskih raspona. Ako joj pristupimo pažljivo i s poštovanjem, može nam na gotovo nenadmašan način otkriti u što vjerujemo, kako se ponašamo i kako bismo se trebali ponašati.

Starozavjetni Bog i novozavjetni Bog

Bog Staroga zavjeta može se činiti strogim, osuđivačkim, nepredvidljivim i opasnim, posebice površnu čitatelju. No kršćanski su komentatori vjerojatno prenglasili mjeru u kojoj je to točno htijući što više istaknuti razliku između

starijega i novijega dijela Biblije. Međutim, trebalo je platiti cijenu za takav zaplet (i mislim to u oba smisla te riječi): kada se susretne s Jahvom, suvremeni ljudi obično misle: „Nikada ne bih vjerovao u takva Boga.“ No Bog Staroga zavjeta ne mari previše za to što suvremeni ljudi misle. Često nije mario ni što su ljudi Staroga zavjeta mislili (iako se s njime moglo cjenkati, i to u iznenađujućoj mjeri, kao što posebice vidimo u tekstovima o Abrahamu). Ipak, svaki put kada je njegov narod zastranio s pravoga puta - kada nisu poslušali njegove naloge, kada su kršili savez s njim i grijeshili protiv zapovijedi - bilo je jasno da će uslijediti nevolja. Ako niste učinili ono što je starozavjetni Bog zahtijevao - što god to bilo, i koliko god se vi pokušavali od toga sakriti - vi i vaša djeca, i djeca vaše djece, svi biste se našli u vrlo ozbiljnoj nevolji.

Oni koji su osmislili, tj. pisali o starozavjetnome Bogu, bili su realisti. Svaki put kada bi stanovnici tih drevnih društava bezbrižno lutali krivim putem, završili bi u ropstvu i bijedi - ponekad stoljećima - i to samo ako ne bi bili potpuno istrijebljeni. Je li to bilo razumno? Je li to bilo pravedno? Je li to bilo pošteno? Autori Staroga zavjeta postavljali su takva pitanja s iznimnim oprezom i pod vrlo ograničenim uvjetima. Umjesto toga, pretpostavili su da Stvoritelj zna što radi, da u biti ima svu moć i da njegove naredbe treba pažljivo izvršavati. Bili su mudri. Za njih on je bio Sila Prirode. Je li gladni lav razuman, pošten ili pravedan? Kakva su to besmislena pitanja? Izraelci Staroga zavjeta i njihovi preci znali su da se s Bogom ne smije šaliti i da je pakao koji ljutito božanstvo pripušta ako mu se tko suprotstavi itekako stvaran. A i mi, nakon što smo prošli kroz stoljeće obilježeno neizmjernim strahotama Hitlera, Staljina i Maoa, možemo uvidjeti to isto.

Bog Novoga zavjeta često je predstavljen kao drukčiji lik (iako Otkrivenje s opisom posljednjega suda upozorava protiv odveć naivna samozadovoljstva). On je više nalik ljubaznomu Geppettu, drvodjelji i dobronamjernom ocu. Za nas želi samo najbolje. Pun je ljubavi i svima oprašta. Zacijelo, poslat će vas u pakao ako se loše ponašate. Međutim, u biti, on je Bog ljubavi. To se čini optimističnijom slikom svijeta, naivnijom i punom dobrodošlice, ali (jednako tako) i manje vjerojatnom. U ovakvu svijetu - u ovom stakleniku propasti - tko bi mogao nasjesti na takvu priču? Bog koji je sama dobrota, u svijetu nakon Auschwitzta? Zbog tih je razloga filozof Nietzsche, možda najoštromniji kritičar koji se suprotstavio kršćanstvu, novozavjetnoga Boga smatrao najgorim književnim zločinom u povijesti Zapada. U djelu *S onu stranu dobra i zla* napisao je:

U židovskom Starom zavjetu, knjizi o Božjoj pravednosti, ima ljudi, stvari i govora u tako velikom stilu da mu grčka i indijska literatura ne mogu ništa

staviti uz bok. Stoji se s jezom i strahopoštovanjem pred tim golemim ostatkom onoga što je čovjek jednom bio, rastuži se nad starom Azijom i njezinim isturenim poluotočićem Europom... Imati taj Novi zavjet, vrstu rokokoja u svakom pogledu, uvezenog sa Starim zavjetom u jednu knjigu, kao „Bibliju“, kao „knjigu po sebi“: to je možda najveća drskost i „griješ protiv duha“ što ga književna Europa ima na savjesti.

Tko bi osim najnaivnijih među nama mogao ustvrditi da takvo potpuno dobro, milosrdno biće upravlja ovim tako strašnim svijetom? Ali ono što se čini neshvatljivim nekome tko ne vidi može biti savršeno jasno i očito nekome tko je otvorio oči.

Vratimo se situaciji u kojoj vam je cilj nešto trivijalno - primjerice, kao što smo spomenuli, zavidite svojem šefu. Zbog te zavisti svijet u kojemu živite doživljavate kao mjesto gorčine, razočaranja i prkosa. Zamislite sada da to nezadovoljstvo primijetite i o njemu dobro razmislite. Nadalje, odlučite prihvatiti odgovornost za njega i usudite se pretpostaviti da bi to barem djelomično moglo biti pod vašom kontrolom. Na trenutak ste otvorili jedno oko i pogledali kroza nj. Tražite nešto bolje. Žrtvujete svoju sitničavost, kajete se zbog svoje zavisti i otvarate svoje srce. Umjesto da proklinjete tamu, propuštate unutra malo svjetlosti. Odlučujete se usmjeriti prema boljem životu, a ne prema boljem uredu.

Ali tu ne stajete. Uviđate da je pogriješno smjerati prema boljem životu ako to znači da ćete pogoršati život nekome drugom. Zato postajete kreativni. Odlučujete se za težu igru. Odlučite da želite bolji život koji će ujedno poboljšati život i vaše obitelji. Ili život vaše obitelji i prijatelja. Ili život vaše obitelji, prijatelja i nepoznatih ljudi oko vas. A što s vašim neprijateljima? Želite li i njih uključiti? Nemate pojma kako biste to učinili. Ali pročitali ste nešto povijesnih knjiga. Znae kako neprijateljstvo nastaje pa počinjete, barem načelno, željeti dobro svima, čak i svojim neprijateljima, iako još nipošto ne upravljate takvim osjećajima.

Smjer vašega pogleda mijenja se. Sada jasno vidite svoja prijašnja ograničenja koja su vas nesvjesno sputavala. U vašem životu nastaju nove mogućnosti i radite na tome da ih ostvarite. Život vam se uistinu poboljšava. Zatim počnete razmišljati: „Bolje? Možda je to bolje za mene, moju obitelj, prijatelje - čak i za moje neprijatelje, ali to nije sve.“ „Bolje“ znači bolje danas, ali tako da sve postane bolje i sutra, i idući tjedan, i iduću godinu, i desetljeće nakon toga, i stotinu ili tisuću godina u budućnosti. I zauvijek.

„Bolje“ tada znači biti usmjeren Poboľšanju Bića, s velikim „P“ i velikim „B“. Sada kada razmišľjate o svemu ovome - i to razumijete - preuzimate rizik. Odlučujete da ćete se početi odnositi prema starozavjetnomu Bogu, sa svom njegovom zastrašujućom moći koja se često čini proizvoljnom, tako kao da bi On istodobno mogao biti i novozavjetni Bog (iako uviđate na koliko je mnogo načina to upravo apsurdno). Drugim riječima, odlučujete djelovati tako kao da se egzistencija može opravdati svojom dobrotom - samo ako se budete ispravno ponašali. Ta odluka, ta deklaracija egzistencijalne vjere omogućuje vam da nadvladate nihilizam, ogorčenje i uobraženost. Ta deklaracija vjere drži na odstojanju mržnji prema Biću sa svim njezinim popratnim zlima. Takva vjera uopće ne znači spremnost da vjerujete u ono što znate da nije istina. Vjera nije djetinjasto vjerovanje u magiju. To bi bilo neznanje ili čak svjesna sljepoća. Naprotiv, takva je vjera shvaćanje da se tragične iracionalnosti života moraju dovesti u ravnotežu s jednako iracionalnom predanošću temeljnoj dobroti Bića. To je istodobno volja da se usudimo usmjeriti svoj pogled prema nedostižnom i da za to sve žrtvujemo, uključujući (i to je najvažnije) i svoj život. Uviđate da doslovno ništa pametnije od toga ne možete učiniti. Ali kako sve to učiniti? Pod pretpostavkom, naravno, da ste dovoljno ljudi da to pokušate.

Možete početi tako da *ne razmišľjate* - ili, točnije (ali manje oštroumno) - da odbijate podvrgnuti svoju vjeru trenutnom racionaliziranju i posljedično uskom pogledu na svijet. To ne znači „praviti se glupim“. Upravo suprotno. To znači da morate prestati izbjegavati, kalkulirati, žmiriti, dovijati se, prisiljavati, zahtijevati, izbjegavati, ignorirati i kažnjavati. To znači da svoje stare strategije morate staviti sa strane. To znači da morate obraćati pažnju onako kako nikada dosada niste.

Obraćajte pozornost

Obraćajte pozornost. Usredotočite se na svoju okolinu, fizičku i psihološku. Primijetite što je to što vam smeta, što vas brine, što vam ne dopušta da budete to što jeste, a što *možete* popraviti, što *hoćete* popraviti. To možete otkriti postavljajući si tri pitanja (ali tako kao da vas iskreno zanima odgovor): „Što mi smeta?“, „Je li to nešto što mogu popraviti?“ i: „Bih li to bio voljan popraviti?“ Ako otkrijete da je na bilo koje od ovih pitanja odgovor „ne“, tražite drugdje. Ciljajte niže. Tražite dok ne nađete nešto što vas muči, što možete i želite popraviti, i zatim to popravite. To je dovoljno za jedan dan.

Možda vam je na stolu hrpa papira koju izbjegavate, koju ne želite ni pogledati kada uđete u sobu. Iz te hrpe vrebaju strašne stvari: porezni obrasci, računi, pisma od ljudi koji žele nešto od vas, a vi ne znate možete li to ostvariti.

Primijetite svoj strah i imajte samilosti prema njemu. Možda među tom hrpom papira ima zmija. Možda će vas ugristi. Možda tamo vrebaju i hidre. Odsjeći ćete jednu glavu, a sedam novih će narasti. Kako biste se uopće mogli nositi s time?

Možete se zapitati: „Bih li uopće išta bio voljan učiniti s tom hrpom papira? Bih li možda bio voljan pregledati dio te hrpe? Na dvadeset minuta?“ Možda će odgovor biti: „Ne!“ Ali možda možete za to odvojiti deset minuta ili čak pet (ako ni to, onda barem jednu minutu). Tu počnite. Uskoro ćete otkriti da se, samim time što ste pregledali jedan dio, smanjio značaj čitave hrpe i otkrit ćete da je cijela stvar sačinjena od dijelova. Što ako odlučite za nagradu natočiti sebi čašu vina uz večeru, ili se sklupčati u sofu i čitati, ili pogledati glupi film? Što ako zamolite svoju ženu ili muža da vam kaže: „Dobro si to učinio/la“, nakon što popravite to što trebate, što god to bilo? Bi li vas to motiviralo? Ljudi čija vam je zahvala potrebna možda nisu baš vješti u tome, ali to vas ne bi trebalo spriječiti. Ljudi mogu naučiti, čak i ako su vrlo nevjesti u početku. Zapitajte se kakva vam je motivacija potrebna da biste obavili posao. Učinite to iskreno i poslušajte odgovor. Nemojte si reći: „Ne moram to činiti da se motiviram?“ Što uopće znate o sebi? S jedne strane, vi ste najsloženiji u cijelomu svemiru, a s druge ste netko tko ne može ni namjestiti sat na mikrovalnoj pećnici. Ne precjenjujte svoje poznavanje sama sebe.

Pomno razmislite i potom odredite svoje dnevne zadatke. Možda to možete činiti ujutro, dok sjedite na rubu kreveta. Možda možete pokušati i večer prije, kada se spremate za spavanje. Zatražite od sebe dobrovoljno obećanje. Ako pristojno pitate, oprezno slušate i ne pokušavate prevariti, možda ga i dobijete. Činite to svakodnevno na neko vrijeme. Zatim to nastavite činiti do kraja života. Uskoro ćete se naći u drukčijoj situaciji. Sada ćete se iz navike pitati: „Što bih mogao učiniti, a na što bih pristao, kako bih malo poboljšao život?“ Pritom ne naređujte sebi što to „bolje“ treba biti. Niste totalitarist ni utopist čak ni prema sebi zato što ste od nacista, sovjeta i maoista, ali i iz vlastitoga iskustva, naučili da je totalitarizam loš. Ciljajte visoko. Usmjerite svoj pogled prema poboljšanju Bića. U svojoj se duši uskladite s istinom i najvišim dobrom. Postoji prikladan i moguć red koji treba uspostaviti i ljepota koju treba dovesti u postojanje. Postoji zlo koje treba nadvladati, patnja koju treba ublažiti, postojite vi koji se trebate poboljšati.

Ovo je, po mojemu mišljenju, kulminirajuća etika zapadnoga kanona. Štoviše, upravo je to ono što se želi priopćiti onim vječno zbunjujućim, sjajnim recima Kristova Govora na gori koji su, u određenom smislu, vrhunac mudrosti

Novoga zavjeta. To je pokušaj duha samoga čovječanstva da preobrazi razumijevanje etike od onoga početnog i nužnoga dječjeg „ne radi to i to“ (koji nalazimo i u Deset zapovijedi) u potpuno artikuliranu, pozitivnu viziju autentičnoga pojedinca. To nije tek izraz zavidne samokontrole i samosvladavanja nego temeljne želje da se popravi svijet. To nije dokidanje grijeha nego suprotnost grijehu: dobro samo. Govor na gori ocrtava istinsku čovjekovu narav i pravi cilj čovječanstva: usredotočite se na ovaj dan tako da možete živjeti u sadašnjosti i potpuno i pravilno pristupati onome što je pred vama - ali činite to tek nakon što odlučite dopustiti onome što je u vašojnutrini da zablista tako da ono može opravdati Biće i rasvijetliti svijet. Učinite to tek nakon što odlučite žrtvovati što god je potrebno da slijedite najviše dobro.

„Promotrite poljske ljiljane, kako rastu! Ne muče se niti predu. A kažem vam: ni Salomon se u svoj svojoj slavi ne zaodjenu kao jedan od njih. Pa ako travu poljsku, koja danas jest a sutra se u peć baca, Bog tako odijeva, neće li još više vas, malovjerni?“

„Nemojte dakle zabrinuto govoriti: ‘Što ćemo jesti?’ ili:

‘Što ćemo piti?’ ili: ‘U što ćemo se obući?’ Ta sve to pogani ištu. Zna Otac vaš nebeski da vam je sve to potrebno. Tražite stoga najprije Kraljevstvo i pravednost njegovu, a sve će vam se ostalo dodati. Ne budite dakle zabrinuti za sutra. Sutra će se samo brinuti za se. Dosta je svakom danu zla njegova.“ (Mt 6,28-34)

Tada se u vama počne rađati spoznaja. Umjesto da izigravate tiranina, obraćate pozornost. Umjesto da manipulirate svijetom, vi govorite istinu. Pregovarate, umjesto da izigravate mučenika ili tiranina. Ne morate više biti zavidni zato što ne znate je li nekomu drugom uistinu bolje. Više ne morate biti frustrirani zato što ste se naučili voditi manjim ciljevima i biti strpljivi. Otkrivате tko ste i što želite i što ste voljni učiniti. Otkrivate da rješenja vaših osobnih problema moraju biti skrojena za vas osobno, i vrlo precizno. Manje se zamarate onime što drugi rade zato što sami imate puno toga učiniti.

Odgovorite na svakodnevne izazove, ali ciljajte na najviše dobro.

Sada kada je vaša putanja usmjerena prema nebu, ispunjeni ste nadom. Čak i na brodu koji tone čovjek može biti sretan kada ulazi u čamac za spašavanje! I tko zna kamo bi sve mogao poći u budućnosti. Sretno putovanje može biti bolje od uspješna dolaska.

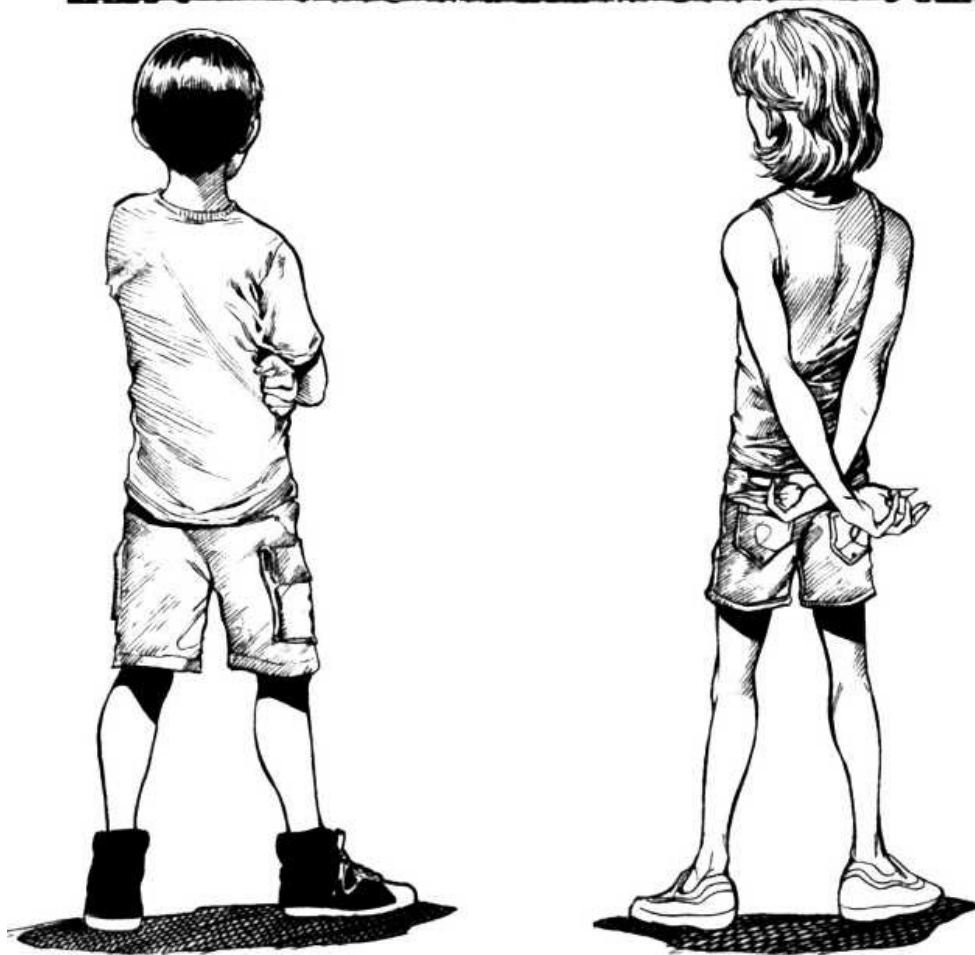
Tražite, i dat će vam se. Kucajte, i otvorit će vam se. Ako tražite kao da želite i kucate kao da želite ući, možda vam se ukaže prilika da poboljšate svoj

život: malo, puno ili potpuno. A zajedno s tim poboljšanjem ostvarit će se napredak i u samomu Biću. Usporedite se s onime što ste vi bili jučer, a ne s onime što je netko drugi danas.

OBIČAJNO PRAVO

NA OVOME JE MJESTU, PO DOLASKU PRVIH DOSELJENIKA, 13. SVIBNJA 1607. GODINE UTVRĐENO ENGLJSKO OBIČAJNO PRAVO NA OVOME KONTINENTU. U PRVOM POGLAVLJU, KOJE JE JAKOV I. ODOBRILO KOMPANIJI VIRGINIA COMPANY 1606. STOJI DA ĆE STANOVNICI KOLONIJE „...POSJEDOVATI I UŽIVATI SVE SLOBODE, SVA GRAĐANSKA PRAVA I IMUNITET... KAO DA SU TRAJNO BORAVILI I BILI ROĐENI NA OVOMU NAŠEM PODRUČJU ENGLJSKE...“ JOŠ OD MAGNE CARTE OBIČAJNO JE PRAVO TEMELJNI KAMEN INDIVIDUALNIH SLOBODA, ĆAK I U ODNOSU PREMA KRUNI. NJEGOVA NAĀĀELA, KOJA SU KASNIJE BILA SAŀETA U POVELJI O PRAVIMA, NADAHNULA SU RAZVOJ NAŠEGA SUSTAVA SLOBODE POD ZAKONOM - NAŠ NAJDRAŀI POSJED I POSTIGNUĆE KOJIM SE NAJVIŠE PONOSIMO.

DRŀAVNO ODVJETNIŠTVO DRŀAVE VIRGINIA, 17. SVIBNJA 1959.

5. PRAVILO

NE DOPUŠTAJTE SVOJOJ DJECI DA RADE BILO ŠTO ZBOG ČEGA VAM SE NE ĆE SVIĐATI

ZAPRAVO NE, TO TI NIJE U REDU

Nedavno sam gledao kako neki otac i majka polako vuku za sobom trogodišnjega sina kroz krcatu zračnu luku. Vrištao je u intervalima od pet sekunda i, što je još važnije, činio je to namjerno. Nije bio iscrpljen. Kao roditelj mogao sam to utvrditi iz tona njegovog glasa. Provocirao je svoje roditelje i više stotina drugih ljudi zato da privuče pozornost. Možda mu je nešto trebalo, ali to nije bio način da to dobije, a njegovi su mu roditelji to trebali objasniti. Netko će reći: „Možda su bili premoreni nakon duga putovanja.“ Možda, ali trideset sekunda pomna bavljenja tim problemom spriječilo bi tu sramotnu epizodu. Razboritiji roditelji ne bi dopustili da netko do koga im je stalo postane predmet prijezira gomile.

Gledao sam, također, jedan par koji nije mogao, ili nije htio, reći „ne“ svojemu dvogodišnjaku pa su ga morali pratiti u stopu kamo god se njemu prohtjelo, i tako svake sekunde za vrijeme prijateljskoga druženja koje je trebalo biti lijepo i ugodno. Toliko se loše ponašao kada ga ne bi strogo nadzirali da mu nisu mogli prepustiti ni trenutak slobode. Želja njegovih roditelja da ne ispravljaju nijedan hir svojega djeteta je, upravo uvrnuto, proizvela suprotan učinak: lišili su ga svake mogućnosti samostalna djelovanja. Nije imao nikakav pojam o razboritim ograničenjima koja djetetu omogućuju maksimalnu autonomiju, a sve to zato što se nisu usudili podučiti ga što znači „ne“. To je klasičan primjer za to kako previše kaosa proizvodi previše reda (i obrnuto). Slično tomu, vidio sam roditelje koji nisu mogli ni započeti razgovor s gostima na večernjemu druženju zato što su njihova djeca od četiri i pet godina dominirala društvenom pozornicom, vadeći sredinu iz svih narezanih kriški kruha na stolu. Tako su sve prisutne podvrgnuli svojoj dječjoj tiraniji dok su mama i tata posramljeno gledali, nemoćni to promijeniti.

Kada je moja sada već odrasla kći bila dijete, jedan ju je dječak udario u glavu metalnim kamionom-igračkom. Godinu dana poslije promatrao sam kako to isto dijete zlobno odguruje svoju mlađu sestru na krhki stakleni stolić za kavu. Njegova ga je majka odmah uzela u naručje (ali ne i svoju preplašenu kćer) i tihim mu glasom rekla da to ne smije činiti, istodobno ga utješno tapšući na način koji jasno ukazuje na odobravanje. Bila je na putu da stvori malena

svevladara svemira. To je zapravo prešutni cilj mnogih majki, pa tako i onih koje se smatraju pobornicama potpune spolne ravnopravnosti. Takve će se žene žestoko usprotiviti bilo kojoj naredbi odrasla muškarca, ali će u sekundi otrčati i napraviti svojemu potomku sendvič s kikiriki maslacem ako to zatraži dok on istodobno sav važan bulji u video igricu. Buduće partnerice takvih dječaka s pravom mrze svoje svekrve. Poštovanje prema ženama? To je za druge dječake, druge muškarce - ne za njihove drage sinove.

Takav oblik ponašanja možda možemo vidjeti, barem dijelom, u preferiranju muške djece nad ženskom. To je najočitiije u mjestima poput Indije, Pakistana i Kine, gdje je uobičajen spolno selektivni pobačaj. Wikipedia pripisuje tu pojavu „kulturološkim normama? zbog kojih se favoriziraju muška djeca. (Navodim Wikipediju zato što je kolektivno pisana i uređivana i stoga je idealno mjesto ako želimo otkriti općeprihvaćenu mudrost.) No ne postoji nijedan dokaz da su takve ideje strogo kulturološke. Postoje mogući psihobiološki razlozi za takav stav koji iz suvremene, egalitarne perspektive nisu ugodni. Ako vas okolnosti prisiljavaju da sva jaja, recimo to tako, stavite u jednu košaru, onda vam je bolje ulog staviti na sina (ako se vodimo strogim standardima evolucijske logike u kojoj je jedino važno umnažanje gena). Zašto?

Pa, reproduktivno uspješna kći može donijeti na svijet osmero ili devetero djece. Yitta Schwartz, koja je preživjela Holokaust, prava zvijezda na ovom području, imala je tri generacije izravnih potomaka koji su postigli tu brojku. U trenutku svoje smrti 2010. godine bila je pretkinja gotovo dvije tisuće ljudi. No reproduktivno uspješnu sinu samo je nebo granica. Seks s više partnerica njegova je karta za eksponencijalnu reprodukciju (s obzirom na praktično ograničenje naše vrste na pojedinačna rađanja). Priča se da su glumac Warren Beatty i atletičar Wilt Chamberlain svaki spavali s tisućama žena (a ni rock zvijezde nisu daleko od toga). Dakako, nisu dobili baš toliko djece, za to su se pobrinule suvremene metode kontrole začeca. No slične zvijezde iz ljudske povijesti imale su drukčiju priču. Primjerice, praotac dinastije Qing, Giocangga (oko 1550.), predak je muške linije milijun i pol stanovnika sjeveroistočne Kine. Srednjovjekovna dinastija Ui Neill danas ima do tri milijuna muških potomaka, smještenih uglavnom u sjeverozapadnoj Irskoj i u SAD-u (zbog emigracije). Apsolutni prvak u kategoriji, Džingis-kan, osvajač velikoga dijela Azije, praotac je osam posto sveukupne muške populacije srednje Azije - to je šesnaest milijuna muških potomaka nakon 34 naraštaja. Dakle, i iz duboko biološke perspektive postoje razlozi zašto roditelji favoriziraju sinove do te mjere da abortiraju žensku djecu, iako ne tvrdim da je riječ o izravnoj uzročnosti niti

želim sugerirati da nema i drugih razloga, više kulturološki uvjetovanih.

Povlašteni tretman koji se tijekom odgoja dodjeljuje sinu može čak pomoći da on izraste u atraktivna, dobro uravnotežena, samopouzdana muškarca. To se dogodilo npr. s ocem psihoanalize, Sigmundom Freudom, prema njegovim vlastitim riječima: „Čovjeku koji je bio neosporan ljubimac svoje majke cijeloga života ostaje osvajački osjećaj, samopouzdanje uspjeha koje često potiče stvarni uspjeh." U redu. Ali „osvajački osjećaj" vrlo lako može prerasti u „pravi osvajač“. Džingis-kanov izniman reproduktivni uspjeh zacijelo je bio na štetu bilo kakva uspjeha drugih muškaraca (uključujući i milijune poginulih Kineza, Perzijanaca, Rusa i Mađara). Razmaziti sina, dakle, može se činiti pozitivnim iz perspektive „sebičnoga gena“ (to znači omogućiti genima favoriziranoga djeteta da se repliciraju u bezbrojnu potomstvu), da upotrijebimo poznati izraz evolucijskoga biologa Richarda Dawkinsa. No to već sada može uzrokovati bolne i turobne epizode, a poslije i mutirati u nešto neopisivo opasno.

Ovo ne znači da sve majke favoriziraju sve sinove u odnosu na kćeri (ili da kćeri ponekad nisu favorizirane u odnosu na sinove ili da očevi ponekad ne favoriziraju sinove). Jasno je da mogu prevagnuti i drugi čimbenici. Ponekad, primjerice, nesvjesna mržnja (ne uvijek posve nesvjesna) nadjača svaki oblik brige koju bi roditelj trebao imati za svoje dijete, bez obzira na njegov spol, karakter ili situaciju. Poznavao sam jedno četverogodišnje dijete koje su redovito ostavljali gladnim. Jednom se njegova dadilja ozlijedila pa su kružili s njime od susjeda do susjeda u potrazi za privremenom skrbi. Tako ga je njegova majka ostavila i kod nas i naglasila da možda ništa ne će htjeti jesti cijeli dan. „To je u redu“, dodala je. Naravno da nije u redu (u slučaju da to nije jasno samo po sebi). Taj se isti četverogodišnjak satima grčevito držao moje supruge, očajnički i s potpunim predanjem, nakon što ga je ona odlučno, ustrajno i milosrdno uspjela nagovoriti da pojede čitav ručak, cijelo vrijeme ga nagrađujući za suradnju i odbijajući mu dopustiti da ne uspije. U početku je sjedio zatvorenih usta zajedno s nama za stolom u blagovaonici. Bili smo prisutni moja supruga, naše dvoje djece, dvoje djece iz susjedstva koje smo također čuvali toga dana, i ja. Stavila je žlicu ispred njega i čekala, strpljivo i uporno, dok je on micao glavom naprijed-nazad, odbijajući jesti i koristeći sve defanzivne metode svojstvene neposlušnim i ne baš dobro odgojenim dvogodišnjacima.

Nije mu dopustila da ne uspije. Svaki put kada bi uspio progutati zalogaj, pogladila bi ga po glavi i rekla mu da je dobar dječak. Govorila je to iskreno, doista je mislila da je dobar dečko. Bio je on divno, ranjeno dijete. Nakon deset minuta, ne baš toliko bolnih, pojeo je svoj obrok. Svi smo netremice promatrali.

Bila je to drama života i smrti.

„Pogledaj,“ rekla mu je podigavši njegovu zdjelicu, „sve si pojeo.“ A tomu dječaku - koji je prvi put kada sam ga vidio stajao nesretan u kutu, nije se družio s drugom djecom, vječno se mrštio i ni na koji način nije reagirao kada bih ga poškakljao i bocnuo prstom pokušavajući ga nagovoriti na igru - tomu istom dječaku lice se učas razvuklo u širok, blistav osmijeh koji je razveselio sve za stolom. Kada se sjetim toga događaja i danas, dvadeset godina kasnije, suze mi navru na oči. Nakon toga ostatak je dana slijedio moju suprugu poput psića, odbijajući je pustiti iz vida. Kada bi sjela, on bi joj skočio u krilo i mazio je, otvarajući se opet svijetu, očajnički tražeći ljubav koju su mu neprestano uskraćivali. Kasnije toga dana, ali odveć prerano, po njega je došla njegova majka. Sišla je niz stube u sobu u kojoj smo bili. „Oh, Supermama“, rekla je ogorčeno kada je vidjela kako joj se sin sklupčao u krilu moje supruge. Tada je otišla, nepromijenjena, mračna srca, držeći jadnoga dječaka za ruku. Ta je žena psiholog. Što sve čovjek može vidjeti samo kada otvori jedno oko! Nije čudno da ljudi žele ostati slijepi.

Svi mrze aritmetiku

Moji klinički klijenti često mi dolaze da razgovaraju sa mnom o svojim svakodnevnim obiteljskim problemima. Takve svakodnevne brige su podmukle. Redovite su i predvidive i zato nam se čine trivijalnim. No ta trivijalnost zavarava: upravo ono što nam se događa svakoga dana čini naš život, a vrijeme koje iznova provodimo uvijek na isti način gomila se do alarmantne razine. Nedavno sam razgovarao s ocem koji ima velike poteškoće kod uspavljivanja sina⁵ - taj ritual obično uključuje borbu od četrdeset i pet minuta do sat vremena.

Izračunali smo. Četrdeset i pet minuta svakoga dana, sedam dana u tjednu - to je tristo minuta, tj. pet sati tjedno. Pet sati svakoga tjedna u mjesecu čini dvadeset sati mjesečno. Dvadeset sati mjesečno znači dvije stotine i četrdeset sati godišnje. To je mjesec i pol standardnoga radnog tjedna od četrdeset sati.

Moj je klijent provodio mjesec i pol radnih tjedana godišnje bezuspješno i očajnički se boreći sa svojim sinom da zaspe. Ne treba valjda ni napominjati kako su obojica zbog toga patili. Ma koliko dobre vaše namjere bile, ili ma koliko blag i tolerantan bio vaš temperament, ne ćete imati dobre odnose s nekime s kime se borite mjesec i pol radnih tjedana godišnje. Neizbježno će nastati ogorčenje. A čak i ako ne nastane, sve to izgubljeno, neugodno vrijeme svakako ste mogli utrošiti u neku produktivniju, korisniju, ugodniju i manje stresnu aktivnost. Kako shvatiti takve situacije? Tko je kriv, dijete ili roditelj?

Narav ili društvo? I može li se išta učiniti?

Neki smatraju da su za sve takve probleme krivi odrasli, roditelji ili šire društvo. „Ne postoje loša djeca,“ smatraju oni, „samo loši roditelji.“ Kada zamislimo idealiziranu sliku neiskvarena djeteta, ova se misao čini posve opravdanom. Pored sve ljepote, otvorenosti, radosti, povjerenja i sposobnosti za ljubav koje nalazimo u djeci, vrlo je jednostavno svu krivnju pripisati starijima. No taj je romantičan stav naivan i opasan. Previše je jednostran, u slučaju da su roditelji dobili posebice zahtjevna sina ili kćer. Također, nije najpametnije svu ljudsku pokvarenost nekritički svaliti na društvo. Taj zaključak samo premješta problem natrag u vremenu. Ne objašnjava ništa i ne rješava nijedan problem. Ako je društvo iskvareno, ali ne i pojedinci unutar njega, otkuda je onda pokvarenost došla? Kako se širi? To je jednostrana i duboko ideološka teorija.

Još je veći problem ustrajanje, koje logički proizlazi iz ove pretpostavke o iskvarenosti društva, da se svi individualni problemi, bez obzira na to koliko rijetki bili, moraju riješiti kulturalnim restrukturiranjem, ma koliko radikalnim. Naše se društvo trenutno suočava sa sve većim pritiskom da dekonstruira svoje tradicije koje ga čine stabilnim, i to zato da se u nj uključe sve manje i manje skupine ljudi koji se ne uklapaju, ili se ne žele uklopiti, u kategorije na kojima se temelji čak i naša percepcija. To nije dobro. Privatni problemi pojedinaca ne mogu se rješavati društvenom revolucijom zato što su revolucije destabilizirajuće i opasne. Zajedničkomu življenju i organiziranju naših složenih društava naučili smo se polako i postupno, tijekom golemih vremenskih razdoblja, i ne razumijemo dovoljno jasno zašto funkcionira ono što činimo. Stoga će neoprezno mijenjanje našega načina društvenog egzistiranja u ime neke ideološke fraze („različitost“ mi, recimo, odmah pada na um) vjerojatno proizvesti puno više problema nego dobra, uzimajući u obzir patnju koju čak i male revolucije obično uzrokuju.

Primjerice, je li uistinu bilo dobro onako dramatično liberalizirati zakone o rastavi 1960-ih godina? Ne bih rekao da bi se s time složila djeca čiji su životi izbačeni iz kolosijeka navodnom slobodom proizišlom iz toga pokušaja. Izvan zidova koje su naši preci tako mudro podigli skrivaju se užas i strahota. Rušimo ih na vlastitu propast. Nesvjesno se kličemo na tanku ledu pod kojim je duboka i hladna voda u kojoj vrebaju nezamisliva čudovišta. Danas vidim roditelje koji su prestrašeni svojom djecom, i to dobrim dijelom zato što se roditelje općenito smatra bliskim suradnicima navodne društvene tiranije i zato što im se istodobno uskraćuje priznanje za njihovu ulogu dobronamjernih i nužnih agenata discipline, reda i konvencionalnosti. Obuzeti nelagodnom i posramljeni, roditelji

danas borave u prevelikoj sjeni adolescentskoga etosa 1960-ih, desetljeća čije su neumjerenosti dovele do sveprisutna klevetanja odrasle dobi, nepromišljena nepovjerenja u kompetentnu nadležnu moć i nesposobnosti da se razlikuje kaos nezrelosti od odgovorne slobode. Tako su roditelji postali odveć osjetljivi na kratkoročnu emocionalnu patnju svoje djece i previše ustrašeni mogućnošću da će naštetiti svojoj djeci do te mjere da je to postalo upravo bolno i kontraproduktivno. Možda ćete reći da je bolje tako nego obrnuto - ali katastrofe vrebaju na krajnostima svakoga moralnog kontinuuma.

Neplemeniti divljak

Netko je rekao da je svaki čovjek svjestan ili nesvjestan sljedbenik nekoga utjecajnog filozofa. Uvjerenje da djeca imaju intrinzično neiskvaren duh, koji oštećuju samo kultura i društvo, velikim je dijelom preuzeto od francuskoga filozofa iz osamnaestoga stoljeća, Jean-Jacquesa Rousseaua. Rousseau je strastveno vjerovao u koruptivni utjecaj ljudskoga društva i privatnoga vlasništva. Tvrdio je da ništa nije tako nježno i prekrasno kao ljudsko biće u svojem predcivilizacijskom obliku. U isto vrijeme, uviđajući vlastitu nesposobnost da bude dobar otac, prepustio je petero svoje djece nježnoj i fatalnoj milosti onodobnih sirotišta.

Međutim, plemeniti divljak kojega je Rousseau opisao bio je ideal - arhetipska i religijska apstrakcija - a ne stvarnost od krvi i mesa, kako je on vjerovao. U našoj mašti neprestano boravi mitološki savršeno božansko dijete. Ono je potencijal mladosti, novorođeni junak, nevinašce kojemu se nanosi nepravda i davno izgubljeni sin zakonitoga kralja. Ono je nagovještaj besmrtnosti koja prati naša najranija iskustva. On je Adam, savršeni čovjek, koji bez grijeha hoda s Bogom rajskim vrtom prije pada. No ljudska su bića i zla i dobra, i tama koja vječno boravi u našim dušama nemalim je dijelom u nama i dok smo mladi. U načelu, ljudi tijekom godina napreduju, sazrijevaju i postaju ljubazniji, savjesniji i emocionalno stabilniji. Zlostavljanje zastrašujuće vrste i intenziteta na kakvo možemo naići u školskim dvorištima rijetko se pojavljuje u društvu odraslih. Mračni i anarhistički *Gospodar muha* Williama Goldinga s razlogom je klasik.

Štoviše, postoji pregršt izravnih dokaza da se strahote ljudskoga ponašanja ne mogu tako jednostavno pripisati povijesti i društvu. To je na možda najbolniji način otkrila primatologinja Jane Goodall 1974. kada je otkrila da su njezine voljene čimpanze vrlo sposobne i voljne ubiti jedna drugu (da upotrijebimo terminologiju prikladnu ljudima). Zbog šokantnosti i velikoga antropološkog značenja toga otkrića godinama je svoja zapažanja držala u tajnosti, u strahu da

je to neprirodno ponašanje uzrokovao njezin kontakt sa životinjama. Čak i nakon što je objavila izvještaj, mnogi su odbijali povjerovati u to. Međutim, uskoro je postalo očito da ono što je ona uočila nipošto nije rijetka pojava.

Jednostavno rečeno: čimpanze vode unutarplemenske ratove. Štoviše, čine to gotovo nezamislivo brutalno. Obična odrasla čimpanza veličinom je manja od čovjeka, ali je više nego dvostruko snažnija od njega. Kod čimpanza koje je proučavala Goodall je s užasom zapazila da su sklone rabiti i čelične kablove i poluge. Čimpanze mogu doslovno rastrgati jedna drugu na komadiće - i to čine. Za to ne možemo kriviti ljudsko društvo sa svojom kompleksnom tehnologijom. „Noću kada se probudim,“ zapisala je, „pred očima mi često iskrsavaju strašne slike. Sotona [ime čimpanze koju je dugo proučavala] stoji raširenih dlanova ispod Sniffove brade i skuplja krv što curi iz velike rane na njegovu licu da je popije... Jomeo trga dijelove kože s Deova bedra; Figan naganja Goliatha, svojega junaka iz djetinjstva, i iznova i iznova udara njegovo izranjavano, drhtavo tijelo." Male bande adolescentskih čimpanza, pretežno mužjaka, obilaze granice svojega teritorija. Ako naiđu na strance (čak i ako je riječ o čimpanzama koje su prije poznavali, koje su se odvojile od veće grupe) i ako su brojniji od njih, banda će nemilosrdno nasrnuti i uništiti ih. Čimpanze nemaju razvijen superego, a bilo bi mudro sjetiti se da se i ljudska sposobnost samokontrole može precijeniti. Čak i najpredaniji romantik ostat će bez iluzija nakon što pažljivo prouči primjerice šokantnu i zastrašujuću knjigu *Silovanje Nankinga* u kojoj autorica Iris Chang opisuje brutalni masakr koji su Japanci počinili nad tim kineskim gradom, a što manje kažemo o Jedinici 731, tajnoj japanskoj jedinici pokrenutoj u to vrijeme za istraživanje biološkoga oružja, to bolje. Čitajte o tome na vlastitu odgovornost. Ja sam vas upozorio.

Lovci-skupljači također su mnogo ubojitiji od svojih rođaka u urbanim i industrijaliziranim područjima, unatoč tome što žive u zajednici i lokaliziranim kulturama. Godišnja stopa ubojstava u suvremenom Ujedinjenom Kraljevstvu je oko 1 na 100 000. U SAD-u taje stopa četiri do pet puta viša, a oko devedeset puta je viša u Hondurasu, koji ima najvišu zabilježenu stopu ubojstava među suvremenim državama. Dokazi snažno ukazuju na to da su ljudska bića postajala miroljubivija kako je vrijeme prolazilo, a društva se povećavala i strukturirala. Afrički bušmani iz plemena !Kung, koje je Elizabeth Thomas Marshall 1950-ih godina romantično okarakterizirala kao „bezopasne ljude“, imaju godišnju stopu ubojstava od 40 na 100 000, a ta se stopa smanjila za više od 30% nakon što su potpali pod državnu vlast.

To je vrlo poučan primjer kako složene društvene strukture služe tome da

smanje, a ne povećaju agresivne sklonosti ljudskih bića. Godišnje stope od 300 ubojstava na 100 000 stanovnika zabilježene su kod Yanomamija u Brazilu, poznatih po agresivnosti - ali to nije najviša brojka. Stanovnici Papue Nove Gvineje ubijaju jedni druge po stopama koje se kreću između 140 i 1000 ljudi godišnje. Međutim, čini se da rekord drže Cahtoi, domorodačko stanovništvo Kalifornije, gdje je oko 1840. godine nasilnom smrću umrlo njih 1450 na 100 000 stanovnika.

Budući da djeca, koja su ljudska bića baš kao i odrasli, nisu samo dobra, ne možemo ih jednostavno prepustiti samima sebi, neokaljane društvom, i očekivati da će procvasti do savršenstva. čak se i psi moraju socijalizirati ako žele postati prihvaćeni članovi čopora. Djeca su puno složenija od pasa. To znači da je vjerojatnije da će, zbog nedostatka odgoja, discipline i ispravna ohrabrenja puno složenije i zastraniti. To ne znači samo da je pogrešno pripisati sve nasilne tendencije ljudskih bića patologijama društvene strukture; to znači da je istina upravo suprotna. Vitalni proces socijalizacije sprječava mnogo štete i potiče mnogo dobra. Djecu treba oblikovati i informirati, inače ne mogu napredovati. Ta se činjenica snažno odražava u njihovu ponašanju: djeca očajnički traže pozornost svojih vršnjaka i odraslih zato što ih ta pozornost čini učinkovitim i sofisticiranim sudionicima društva, i stoga im je ona od životne važnosti.

Nedostatak pronicljive pažnje kod djece može uzrokovati jednaku ili čak veću štetu negoli psihičko ili fizičko zlostavljanje. To je šteta koja ne nastaje djelovanjem nego propustom, ali to je ne čini ništa manje teškom ni dugotrajnom. Djeci se nanosi šteta kada ih njihovi roditelji, koji na njih „milosrdno“ ne obraćaju pažnju, ne uspiju učiniti britkima, pažljivima i budnima, nego ih umjesto toga ostave u nesvjesnu i neoblikovanu stanju. Djeci se nanosi šteta kada se oni kojima je povjerena skrb nad njima ne usude ispravljati ih zbog straha od sukoba ili uznemiravanja te ih ostavljaju bez vodstva. Lako prepoznajem takvu djecu na ulici, mlitava su, neusredotočena i izgubljena. Nepokretna su i zatupljena, ne sjaje niti blistaju kao što bi trebala. Oni su neobrađeni blokovi, zarobljeni u vječnome stanju iščekivanja da ostvare svoj potencijal.

Takvu djecu i vršnjaci izbjegavaju u široku luku zato što nije zabavno igrati se s njima. I stariji su skloni izbjegavati ih (iako će to očajnički nijekati kada ih pritisnete). Kada sam na početku karijere radio u cjelodnevnim vrtićima, relativno zanemarena djeca očajnički bi mi prilazila, dotumerala bi do mene onako poluformirana, bez osjećaja za pristojnu udaljenost i bez prirodne razigranosti. Brzo bi se izvalili negdje u mojoj blizini - ili izravno u moje krilo,

bez obzira na to što ja radim - potaknuti nesvladivom željom za pažnjom odrasle osobe, koja je nužan katalizator daljnega razvoja. Bilo mi je iznimno teško ostati smiren i ne reagirati s odbojnošću na takvu djecu i njihov produljeni infantilizam. Bilo mi je teško doslovno ih ne odgurnuti, iako sam suosjećao s njima i dobro razumio njihovu situaciju. Vjerujem da je takva moja reakcija, ma koliko možda gruba i strašna bila, univerzalno iskustvo: to je nutarnji signal koji upozorava na relativnu opasnost od uspostavljanja odnosa s loše socijaliziranim djetetom. Upozorava na mogućnost razvijanja neposredne i neprimjerene ovisnosti (što bi trebala biti odgovornost roditelja) i golem zahtjev za vašim vremenom i snagama koje takva ovisnost zahtijeva. Potencijalno prijateljski raspoloženi vršnjaci i zainteresirane odrasle osobe u takvoj će situaciji puno vjerojatnije usmjeriti pažnju na drugu djecu kod koje će omjer uloženoga i dobivenoga, da se grubo izrazim, biti puno povoljniji.

Roditelj ili prijatelj

Zanemarivanje i loš odnos - koji dolaze u paketu s loše strukturiranim ili čak nepostojećim odgojnim pristupima - mogu biti namjerni, tj. motivirani eksplicitnim, svjesnim (ako su pogrješni) roditeljskim motivima. Ipak, najčešće je slučaj da su suvremeni roditelji jednostavno paralizirani strahom da ih njihova djece ne će simpatizirati, ili čak voljeti, ako ih oni zbog bilo kojega razloga izgrde. Iznad svega žele prijateljstvo svoje djece i spremni su žrtvovati poštovanje da ga dobiju. To nije dobro. Dijete će imati mnogo prijatelja, ali samo dva roditelja - ako i toliko - a roditelji su više od prijatelja, a ne manje. Prijatelji imaju vrlo ograničen autoritet nad korekcijom našega ponašanja. Prema tome, svaki roditelj mora naučiti podnositi trenutnu ljutnju ili mržnju svojega djeteta nakon nužna korektivnoga postupka zato što je sposobnost djece da uvide dugoročne posljedice ili da se oko njih brinu vrlo ograničena. Roditelji su društveni suci. Oni uče djecu kako se ponašati tako da bi drugi ljudi mogli s njima smisleno i produktivno surađivati.

Disciplinirati dijete pitanje je odgovornosti. To nije ljutnja zbog lošega ponašanja, nije osveta. To je pažljiva kombinacija milosrđa i prosudbe na temelju dugoročna sagledavanja situacije. Ispravna disciplina zahtijeva napor - doslovce je sinonim za napor. Teško je pomno obraćati pozornost na dijete. Teško je otkriti što je pogrješno, a što ispravno i zašto. Teško je osmisliti pravedne i suosjećajne strategije discipliniranja i ispregovarati njihovu primjenu s drugim osobama koje su uključene u brigu o djetetu. Upravo zbog takve kombinacije odgovornosti i zahtjevnosti svaka sugestija da bilo kakvo ograničenje može naškoditi djetetu može biti uvrnuto dobrodošla. Jednom kada

je prihvaćena, takva primjedba dopušta roditelju da napusti svoju dužnost posrednika inkulturacije i da se počne pretvarati da to čini za djetetovo dobro. To je dubok i štetan čin samozavaravanja. To je lijeno, okrutno i nedopustivo. No naša sklonost racionaliziranju ne završava ovdje.

Pretpostavljamo da će pravila nepovratno zakočiti neograničenu i urođenu kreativnost naše djece, unatoč tomu što znanstvena literatura jasno ukazuje: kao prvo, da je kreativnost koja nadilazi uobičajenu razinu iznimno rijetka pojava i, kao drugo, da stroga ograničenja ne sprječavaju, već upravo pospješuju kreativna dostignuća. To uvjerenje u isključivo destruktivni element pravila i struktura često prati ideja da bi djeca pravilno odlučivala o tome kada trebaju spavati i što trebaju jesti samo kada bi se njihovoj savršenoj naravi omogućilo da dođe do izražaja. Ovo su jednako neutemeljene pretpostavke. Djeca su savršeno sposobna pokušati živjeti od hot-dogova, piletine i pahuljica ako će time privući pozornost, steći moć ili se zaštititi od bilo čega novog. Umjesto da mirno odu u krevet, borit će se sa snom sve dok ih ne svlada umor. Jednako spremno provociraju odrasle, istražujući složene obrise društvenoga okruženja, baš poput mladih čimpanza koje uznemiruju odrasle jedinke u svojim skupinama.¹⁰⁶ Promatrajući posljedice toga izazivanja i provociranja čimpanza baš kao i ljudsko dijete otkriva granice onoga što bi inače mogla biti odveć nestrukturirana i zastrašujuća sloboda. Jednom kada dijete otkrije te granice, one mu omogućuju sigurnost, čak i ako njihovo otkrivanje trenutno uzrokuje razočaranje ili frustraciju.

Sjećam se kako sam jednom otišao u park s kćerkom kada je imala dvije godine. Igrala se na penjalici, viseći u zraku. Tada sam ugledao vrlo provokativno malo čudovište, otprilike njezine dobi. Stajao je iznad nje na istoj ručki za koju se ona držala. Gledao sam kako joj prilazi. Susreo je moj pogled i polagano i namjerno joj stao na ruke, gazeći je sve sve jače i cijelo me vrijeme gledajući u oči. Točno je znao što radi. Što mi možeš, tatice - to je bila njegova filozofija. Već je bio zaključio da su odrasli vrijedni prijezira i da im se bez straha može suprotstaviti (šteta onda što mu je bilo suđeno da i sam postane jedan od njih). Tom su ga beznadnom budućnosti opteretili njegovi roditelji. Bio je za njega velik i spasonosan šok kada sam ga zgrabio s penjalice i odbacio deset metara niz igralište.

Ne, nisam. Samo sam odveo svoju kćer na drugo mjesto, ali za njega bi bilo bolje da sam ipak to učinio.

Zamislite *mališana* koji neprestano tuče svoju majku po licu. Zašto bi činio

takvo što? To je glupo pitanje. Neprihvatljivo naivno. Odgovor je očit. Zato da dominira majkom. Zato da vidi može li mu to proći. Nasilje, naposljetku, nije nikakva tajna. Mir je tajna. Nasilje je početno stanje. Jednostavno je. Mir je zahtjevan: naučen, ucijepljen, teško zarađen. (Ljudi često obrnuto postavljaju temeljna psihološka pitanja. Primjerice, zašto se ljudi drogiraju? To nije tajna. Tajna je zašto se ne drogiraju cijelo vrijeme. Zašto ljudi pate od tjeskobe? To nije tajna. Kako to da ljudi ikada mogu biti mirni? To je prava tajna! Ranjivi smo i smrtni. Milijun stvari može poći po zlu, na milijun načina. Trebali bismo biti užasnuti nad svakom sekundom. Ali nismo. Isto se može reći za depresiju, lijenost i kriminalitet.)

Ako vas mogu povrijediti i nadvladati, onda vam mogu činiti što god želim i kad god želim, čak i kada vi niste tu. Mogu vas mučiti iz puke znatiželje. Mogu vam odvući pozornost i dominirati vama. Mogu vam ukrasti igračku. Djeca udaraju, prvo, zato što je agresija urođena, iako kod nekih pojedinaca dominira više, a kod drugih manje, a kao drugo, zato što agresija olakšava čežnju. Glupo je pretpostaviti da takvo ponašanje mora biti naučeno. Zmiju ne treba učiti da ujeta. To je u prirodi zvijeri. Statistički gledano, dvogodišnjaci su najagresivniji ljudi.¹⁰⁷ Oni udaraju, grizu i krađu tuđe vlasništvo. Čine to zato da istraže, da izraze bijes i frustraciju te da zadovolje svoje nagonske želje. Za našu je temu još važnije to što time otkrivaju granice dopuštenoga ponašanja. Kako bi drukčije trebali otkriti što je prihvatljivo? Novorođena su djeca poput slijepaca koji traže zid. Moraju gurati i napipavati, ispitivati kako bi utvrdili stvarne granice (a one su rijetko tamo gdje nam kažu da jesu).

Dosljedno ispravljanje takvih postupaka djetetu ukazuje na granice prihvatljive agresije. Ako izostane to ispravljanje, djetetu samo raste znatiželja pa će nastaviti udarati i gristi (ako je po naravi agresivnije i dominantnije) sve dok mu nešto ne ukaže na granicu. Koliko snažno smijem udariti mamu? Sve dok ona ne prigovori. Uzimajući to u obzir, što se prije počne s ispravljanjem takva ponašanja, to bolje (ako je roditelju u cilju da ga dijete ne tuče). Korekcija pomaže i da se dijete nauči da je udaranje ljudi neprihvatljiva društvena strategija. Bez ispravljanja nijedno dijete ne može proći zahtjevan proces organiziranja i regulacije svojih poriva koji je nužan kako bi ti porivi mogli bez sukoba supostojati unutar djetetove psihe, kao i u širem društvenom kontekstu. Organizirati um nije nimalo jednostavno.

Moj je sin bio posebno svojeglavo dijete. Kada je moja kći bila mala, bio je dovoljan strog pogled da se potpuno primiri. No takva intervencija nije imala ama baš nikakva učinka na sina. U dobi od samo devet mjeseci otimao se za

stolom mojoj supruzi (koja nije baš popustljiva). Borio se s njom za kontrolu nad žlicom. „Dobro!“ pomislili smo. Ionako ga nismo mislili hraniti ni minutu dulje nego što je potrebno. No mala bi štetočina pojela samo tri ili četiri žlice, a onda bi se počeo igrati. Razmrljao bi hranu po svojoj zdjelici, bacaio komadiće hrane preko sjedalice i gledao kako padaju na pod. Nema problema. Istraživao je. No zbog toga nije dovoljno jeo. Zatim, budući da nije dovoljno jeo, nije dovoljno spavao. Zato je usred noći budio svoje roditelje, a oni bi onda postali mrzovoljni i svakakvi. Izluđivao je svoju majku, a ona je frustraciju prebacivala na mene. Putanja nije bila dobra.

Nakon nekoliko dana ovakva stanja odlučio sam vratiti žlicu natrag. Spremio sam se za rat. Izdvojio sam dovoljno vremena. Strpljiva odrasla osoba može pobijediti dvogodišnjaka, koliko god u to bilo teško povjerovati. Kao što poslovica kaže: „Starost i podmuklost uvijek mogu pobijediti mladost i vještinu.“ To je dijelom zato što vam, kada imate dvije godine, vrijeme vječno traje. Mojih pola sata mojemu je sinu bilo kao tjedan dana. Bio sam siguran u pobjedu. Bio je tvrdoglav i užasan, ali ja sam mogao biti još gori. Sjeli smo licem okrenuti jedan prema drugome, zdjelica između nas. Bilo je biti ili ne biti. On je to znao, a znao sam i ja. Uzeo je žlicu. Ja sam mu je oteo i zagrabio njome ukusnu kašu. Polako sam je primicao njegovim ustima. Promatrao me točno kao ono malo čudovište na igralištu kada je nagazilo moju kćer. Čvrsto je zatvorio usta odbijajući propustiti unutra bilo kakvu hranu. Naganjao sam mu usta žlicom dok se on izmicao kružeći glavom.

Ali imao sam ja još trikova u rukavu. Bockao sam ga u prsa slobodnom rukom tako da sam znao da će mu zasmetati. Nije ni mrdnuo. Učinio sam to opet. I opet. I opet. Ne jako - ali ni tako da bi mogao to zanemariti. Desetak uboda prstom poslije otvorio je usta da prosvjeduje. Ha! Njegova pogrješka. Vješto sam mu turnuo žlicu u usta, a on je istoga časa počeo jezikom izbacivati tu bezočnu i nametljivu kašu. No i s time sam se znao nositi. Samo sam vodoravno položio kažiprst preko njegovih usana. Nešto je izišlo, nešto je i progutao. Jedan nula za tatu. Potapšao sam ga po glavi i rekao mu da je dobar dečko. Uistinu sam to mislio. Kada netko učini ono na što ga pokušavate nagovoriti, nagradite ga. Nema gundanja nakon pobjede. Nakon jednoga sata sve je bilo gotovo. Bjesnio je. Cvilio je. Moja je supruga morala napustiti sobu. Stres je bio prevelik. No dijete je pojelo hranu. Sav iscrpljen srušio se na moja prsa. Zajedno smo odrijemali. A kada se probudio, bio sam mu puno draži nego prije discipliniranja.

I inače sam to primijetio kod sukoba - i to ne samo sukoba s njim. Nedugo

nakon toga dogovorili smo s drugim parom da ćemo se razmjenjivati u čuvanju djece. Sva bi se djeca skupila u jednoj kući. Zatim bi jedan par roditelja otišao na večeru ili u kino i prepustio drugome paru da pazi na djecu, koja su sva bila mlađa od tri godine. Jedne nam se večeri u tome dogovoru pridružio još jedan bračni par. Nisam poznao njihova sina, velika, snažna dvogodišnjaka.

„Ne želi spavati“, rekao je njegov otac. „Kada ga stavite u krevet, ispuzat će i sići dolje. Obično mu pustimo video s Elmom108 i pustimo ga da gleda.“

„Nema nikakve šanse da ću nagraditi neposlušno dijete za neprihvatljivo ponašanje“, pomislih, „i sasvim sigurno ne ću puštati nikakva videa s Elmom.“ Oduvijek sam mrzio tu jezivu, kreštavu lutku. Bio je prava ljaga na ostavštini Jima Hensona. Dakle, nagrada Elmom nije bila opcija. Naravno, nisam ništa rekao. Nema smisla govoriti roditeljima o njihovoj djeci sve dok nisu spremni slušati.

Nakon dva sata stavili smo djecu u krevet. Četvero od njih pet ubrzo je zaspalo - ali ne i mali ljubitelj *Muppeta*. Ipak sam ga smjestio u krevetac tako da nije mogao pobjeći. No još je uvijek mogao jaukati, i upravo je to činio. To je bilo nezgodno. S njegove je strane to bila vrlo dobra strategija. Bilo je vrlo iritantno i postojala je opasnost da će probuditi ostalu djecu, koja bi onda također počela vikati. Jedan nula za dijete. Dakle, vratio sam se u spavaću sobu. „Lezi, rekao sam. To nije imalo učinka. „Lezi“, rekoh, „ili ću te ja poleći.“ Argumentacija obično nema učinka kod djece, posebno u takvim okolnostima, ali ja sam uvijek za pošteno upozorenje. Naravno, nije legao. Opet je počeo zavijati, čisto radi efekta.

Djeca to često rade. Preplašeni roditelji misle da dijete plače samo kada je tužno ili povrijeđeno. To jednostavno nije točno. Jedan od najčešćih razloga za plač je ljutnja. To je potvrdila pažljiva analiza položaja djetetovih mišića dok plače. Plač iz ljutnje i plač iz straha ili tuge ne izgledaju jednako. I ne zvuče jednako, i uz pomno promatranje moguće ih je razlikovati. Plač iz ljutnje često je čin dominacije i prema njemu bi se trebalo tako i odnositi. Podigao sam ga i plegao. Nježno. Strpljivo. Ali čvrsto. Ustao je. Plegao sam ga. Ustao je. Plegao sam ga. Ustao je. Opet sam ga plegao, ali ovoga sam puta zadržao ruku na njegovim leđima. Snažno se borio, no bezuspješno. Naposljetku, bio je deset puta manji od mene. Mogao sam ga ponijeti jednom rukom. Dakle, zadržao sam ga u ležećemu položaju i mirno mu govorio da je dobar dečko i da se treba opustiti. Dao sam mu dudu i blago ga lupkao po leđima. Počeo se opuštati. Oči su mu se počele sklapati. Onda sam maknuo ruku.

Brzo je ustao. Bio sam impresioniran. To je dijete imalo duha! Podigao sam ga i ponovno polegao. „Lezi dolje, čudovište malo“, reko mu. Još sam ga malo lupkao po leđima, to djeluje umirujuće na neku djecu. Počeo se umarati. Bio je spreman kapitulirati. Sklopio je oči. Ja sam ustao i brzo i tiho otišao do vrata. Osvrnuo sam se da bacim pogled na njega posljednji put i vidio da je opet ustao. Uperio sam prst u njega. „Lezi dolje“, reko i bio sam doista ozbiljan. Legao je brzo kao pogođen metkom. Zatvorio sam vrata. Svidjeli smo se jedan drugome. Ostatak večeri nije ni pisnuo.

„Kakav je bio?“ pitao me njegov otac kada je kasnije te večeri došao kući.

„Dobar“, odgovorih. „Nije pravio nikakve probleme. Upravo spava?

„Je li ustajao?“ pitao je dalje njegov otac.

„Ne“, reko. „Spavao je cijelo vrijeme.“

Samo me pogledao. Želio je znati kako. No nije pitao, a ja mu nisam rekao.

Kao što stara uzrečica kaže: ne bacajte biserje pred svinje. Možda mislite da je to strogo, ali kako biste onda nazvali to učenje djeteta da ne spava i nagrađivanje s jezivom lutkom? I to je strogo. Vi odaberite svoj otrov, a ja ću svoj.

Disciplinirati i kazniti

Suvremeni roditelji isprepadani su dvjema riječima: disciplina i kažnjavanje. One odmah prizivaju slike zatvora, vojnika i čizama. Doista je mala granica između discipline i tiranije, odnosno kazne i torture. S *discipliniranjem* i *kažnjavanjem* treba biti oprezan. Nije čudno što se roditelji toga boje. No potrebno je i jedno i drugo. Možemo ih primijeniti nesvjesno ili svjesno, loše ili dobro, ali njihova se primjena ne može izbjeći.

Dakako, i nagradom se može disciplinirati. Zapravo, nagrađivanje za dobro ponašanje može biti vrlo učinkovito. Najpoznatiji bihevioralni psiholog, B. F. Skinner, uvelike je zagovarao taj pristup. Bio je stručnjak u tome: naučio je golubove igrati stolni tenis. Doduše, samo su valjali lopticu naprijed-natrag gurkajući je kljunovima, ali ipak su to golubovi tako da, iako su igrali loše, za golubove je to bio dobar stolni tenis. Skinner je čak naučio svoje ptice da navode projekte tijekom Drugoga svjetskog rata u tzv. projektu *Pidgeon* (kasnije *Orcon*). Ostvario je prilično velik napredak prije izuma elektroničkoga navigacijskog sustava zbog kojih su njegovi napori postali zastarjeli.

Skinner je iznimno pažljivo promatrao životinje koje je dresirao za takve postupke. Nakon svakoga čina kojim bi se životinje približile onome što je Skinner htio uslijedila bi nagrada prikladne veličine: ne premalena da bi bila

beznačajna i ne tako velika da bi umanjila vrijednost budućih nagrada. Takav se pristup može koristiti i s djecom, i djeluje jako dobro. Želite, recimo, da vam vaš mališan pomaže postaviti stol. To je korisna vještina, voljeli biste kada bi to mogao učiniti. Bilo bi to dobro i za njegovo (klimavo) samopoštovanje. Za početak, željeno ponašanje trebate razlomiti na sastavne dijelove. Jedan od elemenata postavljanja stola je nošenje tanjura od ormara do stola. Čak bi i to moglo biti presloženo, možda vam je dijete prohodalo tek prije nekoliko mjeseci. Još uvijek je nesigurno na nogama. Na početku treninga dajte mu u ruke tanjur i tražite od njega da vam ga vrati. Nakon toga može uslijediti tapšanje po glavi. Možete to pretvoriti u igru. Uzmete tanjur u lijevu ruku, prebacite u desnu, okružite njime oko leđa i onda mu date tanjur pa se odmaknete nekoliko koraka unatrag tako da mora prijeći par koraka da vam ga vrati. Istrenirajte ga da postane virtuoz s tanjurima, ne dopustite da ostane zarobljen u svojoj nespretnosti.

S takvim pristupom možete doslovno bilo koga naučiti bilo čemu. Prvo, otkrijte što je to što želite. Zatim promatrajte ljude oko sebe poput sokola. Naposljetku, kada zapazite bilo što što imalo nalikuje onome što želite postići, uletite (sjetite se sokola) i isporučite nagradu. Vaša je kći vrlo suzdržana otkada je postala tinejdžerica. Htjeli biste da govori više. To je cilj: komunikativnija kći. Jednoga jutra za doručkom ona podijeli s vama anegdotu iz škole. To je izvrstan trenutak da obratite pozornost - to je nagrada. Prestanite pisati poruku i slušajte. Osim ako ne želite da vam više nikada ništa ne ispriča.

Jasno je da roditelji mogu i trebaju koristiti ono što im raduje djecu kako bi oblikovali njihovo ponašanje. Isto vrijedi za muževe, žene, suradnike i roditelje. Skinner je, međutim, bio realist. Primijetio je da je metoda s nagradom vrlo zahtjevna: promatrač mora vrlo strpljivo obraćati pažnju sve dok meta sama od sebe ne očituje željeno ponašanje, i onda ga osnažiti. Problem je u tome što to zahtijeva puno vremena i puno čekanja. Također je morao izgladnjivati životinje sve dok ne bi spale na tri četvrtine svoje normalne težine zato što bi tek onda postale dovoljno zainteresirane za nagradu u obliku hrane i obratile pažnju. No ovo nisu jedini nedostaci isključivo pozitivna pristupa.

I negativne nam emocije pomažu učiti, poput njihovih pozitivnih pandana. Trebamo učiti zato što smo glupi i krhki. Možemo umrijeti. To nije dobro i ne osjećamo se dobro zbog toga. Kada bismo se osjećali dobro zbog toga, tražili bismo smrt i onda bismo umrli. Ne osjećamo se dobro u vezi sa smrću čak i ako postoji sama *moćnost* da do nje dođe. A to je, naravno, cijelo vrijeme. Tako nas negativne emocije, unatoč svojoj njihovoj neugodnosti, štite. Osjećamo se

povrijeđenima, preplašenima, posramljenima i zgroženima zato da izbjegnemo štetu. Na to smo jako osjetljivi. Zapravo, lošije se osjećamo zbog nekoga gubitka, nego što se osjećamo dobro zbog jednako velikoga dobitka. Bol je moćnija od užitka, a tjeskoba od nade.

Emocije, pozitivne i negativne, dolaze u dvije korisno razlučene varijante. Zadovoljstvo (tehnički, zasićenost) nam poručuje da je ono što smo učinili dobro dok nada (tehnički, poticajna nagrada) ukazuje da je nešto ugodno na putu. Bol nas povrjeđuje i zato ne ćemo ponavljati postupke koji su uzrokovali osobnu štetu ili društvenu izolaciju (budući da je i usamljenost, tehnički govoreći, vrsta boli). Zbog prijetnje tjeskobe klonimo se štetnih ljudi i loših mjesta zato što ne želimo osjećati bol. Sve te emocije moraju biti međusobno uravnotežene i pažljivo sagledane u kontekstu, ali su sve potrebne za naš život i napredak. Stoga djeci činimo medvjedu uslugu ako ne uspijemo upotrijebiti sve što nam je na raspolaganju, pa tako i negativne emocije, da im pomognemo učiti. Iako, negativne emocije treba upotrebljavati na najmilosrdniji mogući način.

Skinner je znao da prijetnje i kazne mogu spriječiti neželjena ponašanja, baš kao što nagrada pospješuje poželjna ponašanja. U svijetu koji paralizira sama pomisao na uplitanje u hipotetski netaknut put prirodnoga dječjeg razvoja može biti teško uopće započeti raspravu o spomenutim tehnikama. Međutim, kada ponašanje ne bi bilo nužno oblikovati, djeca ne bi imala tako dugačko razdoblje prirodnoga razvoja prije sazrijevanja. Samo bi iskočila iz utrobe spremna na trgovanje dionicama. Djecu ne možemo u potpunosti zaštititi ni od straha i boli. Ona su malena i ranjiva, ne znaju puno o svijetu. Čak i kada čine nešto tako prirodno poput prvih koraka, svijet ih neprestano udara. Da ne spominjem frustraciju i odbijanje koje će nužno iskusiti u odnosu s braćom i sestrama, vršnjacima i tvrdoglavim odraslim osobama koje ne žele surađivati. Uzimajući to u obzir temeljno moralno pitanje nije kako djecu u potpunosti zaštititi od nedaća i neuspjeha tako da nikada ne iskuse strah ili bol, nego kako maksimizirati njihovo učenje tako da uz minimalan ulog mogu steći korisno znanje.

U Disneyjevu crtiću *Trnoružica - Uspavana ljepotica* kralj i kraljica nakon dugo vremena dobivaju kćer, princezu Auroru. Planiraju veliku proslavu krštenja kojom će princezu predstaviti svijetu. Dobrodošli su svi koji vole i poštuju njihovu novu kćer. No ne pozivaju Zluradu (zlobnu, zlonamjernu), koja je zapravo kraljica Podzemlja, ili Priroda u njezinu negativnu obliku. Ovo simbolički znači da se dvoje vladara ponašaju previše zaštitnički prema svojoj voljenoj kćeri gradeći oko nje svijet u kojemu nema ničega negativnog. Ali to je

nije zaštitilo, već ju je samo učinilo slabom. Zlurada je bacila kletvu na princezu zbog koje će se na svoj šesnaesti rođendan ubosti na vreteno i umrijeti. Vreteno je kotač sudbine; ubod, koji izaziva krvarenje, simbolički predstavlja menstruaciju, znak izrastanja žene iz djeteta.

Srećom, dobra vila (pozitivni element Prirode) ublažava tu kaznu i smrt pretvara u san iz kojega je može probuditi poljubac prave ljubavi. Usponičeni kralj i kraljica daju ukloniti sva vretena u zemlji i prepuštaju kćer na skrb trima dobrim vilama. Nakon toga nastavljaju sa svojom strategijom i uklanjaju sve opasne predmete - ali tako samo ostavljaju svoju kćer naivnom, nezrelom i slabom. Jednoga dana netom prije šesnaestoga rođendana Aurora u šumi susreće princa i odmah se zaljubljuje u njega. To je doista pretjerano, po bilo kojim razumskim standardima. Zatim glasno jadikuje što se mora udati za princa Filipa kojemu su je obećali još dok je bila dijete i potom doživljava emocionalni slom kada je zbog proslave rođendana vrata k roditeljima u dvorac. U tome trenutku počinje Zluradina kletva. U dvorcu se otvaraju čarobna vrata, Aurora iza njih ugleda vreteno, nabode se na nj i pada u dubok san. Postaje Uspavana ljepotica. Simbolički govoreći, time ona odabire nesvjesnost radije nego teror života odrasle osobe. Nešto se slično (u egzistencijalnome smislu) često događa prezaštićenoj djeci: dožive grubo otrježnjenje - i zatim požele blaženstvo nesvijesti - već pri prvome pravom susretu s neuspjehom ili, još gore, s istinskom zlonamjernošću koju ne razumiju, ili ne žele razumjeti, i protiv koje se ne znaju braniti.

Uzmimo za primjer trogodišnjakinju koja nije naučila dijeliti. To svoje sebično ponašanje ona pokazuje i pred svojim roditeljima, ali oni su previše ljubazni da bi reagirali. Točnije rečeno, odbijaju obratiti pažnju, priznati što se događa i podučiti je kako da se pravilno ponaša. Njima, naravno, smeta to što ništa ne želi dijeliti sa sestrom, ali se pretvaraju da je sve u redu. Nije u redu. Kasnije će se roditelji naljutiti na nju zbog nečega što nema nikakve veze s time. Ona će zbog toga biti povrijeđena i zbunjena i ne će ništa naučiti. Još gore: kada pokuša steći nova prijateljstva, ne će uspjeti jer joj nedostaje socijalna tankoćutnost. Njezine će vršnjake odbijati njezina nesposobnost za suradnju. Borit će se s njom ili će otići od nje i naći nekoga drugog s kime će se igrati. Roditelji te djece vidjet će da je neobična i da se ne zna ponašati i ne će je pozvati da se opet igra s njihovom djecom. Bit će usamljena i odbačena i to će izazvati tjeskobu, depresiju i ogorčenje. Tada će nastupiti okretanje od života, koje je jednako želji za nesvjesnošću.

Roditelji koji odbijaju preuzeti odgovornost za discipliniranje svoje djece

misle da se mogu jednostavno isključiti iz sukoba koji su nužni za pravilan odgoj djece. Ukratko, izbjegavaju biti „loši tipovi“. Time nipošto ne spašavaju niti štite svoju djecu od straha i boli. Upravo suprotno: osuđivački, bezobzirni, širi društveni svijet nametnut će im sukobe i kazne puno veće od onih koje bi pružili pozorni roditelji. Možete disciplinirati svoju djecu ili tu odgovornost možete prepustiti bezobzirnemu, osuđivačkom svijetu - ali motiv za potonju odluku nikada se ne smije proglasiti ljubavlju prema djetetu.

Možete prigovoriti, kao što suvremeni roditelji ponekad čine: Zašto bi dijete uopće trebalo podlagati proizvoljnim diktatima roditelja? Zapravo, postoji novi oblik politički korektnoga razmišljanja koji polazi od ideje da je takva zamisao „adultizam“, oblik predrasude i opresije koji se može usporediti sa seksizmom ili rasizmom. Pitanje autoriteta odraslih zahtijeva pažljiv odgovor. Često podrazumijeva i preispitivanje samoga pitanja. Naime, prihvaćanje prigovora u obliku u kojemu je izrečen znači da je već napola prihvaćen kao valjan, a to može biti opasno u slučaju da je pitanje loše postavljeno. Hajdemo ga razlomiti.

Prvo, zašto bi dijete trebalo biti *podložno*? To je lako. Svako dijete mora slušati i poštivati roditelje zato što ovisi o brizi koju su mu jedna ili više nesavršenih odraslih osoba spremne pružiti. Kada uzmemo to u obzir, bolje je za dijete da se ponaša tako da to kod drugih potiče iskrenu privrženost i dobru volju. No možemo zamisliti nešto bolje. Dijete bi se moglo ponašati na način koji mu osigurava optimalnu pažnju odraslih, na način koji je dobar za njegovo ili njezino trenutno stanje i budući razvoj. To je vrlo visok standard, ali je u najboljem interesu djeteta tako da postoji vrlo dobar razlog da mu se teži.

Svako bi dijete trebalo poučiti i tome da se ljubazno pridržava očekivanja civilnoga društva. To ne znači da ga treba ugurati u bezglavi ideološki konformizam. To znači da roditelji moraju s jedne strane nagrađivati ona ponašanja i djelovanja koja će djetetu omogućiti uspjeh u svijetu izvan obiteljskoga kruga i s druge strane da trebaju koristiti prijetnje i kazne kada treba ukloniti ponašanja koja vode do boli i neuspjeha. Vrijeme u kojemu roditelji to mogu raditi vrlo je ograničeno tako da je važno što prije ispravno postupiti. Ako do svoje četvrte godine dijete nije podučeno ispravnu ponašanju, uvijek će mu biti teško sklopiti prijateljstva. Znanstvena literatura vrlo je jasna o ovome. Djeca koja dožive odbijanje prestaju se razvijati zato što su otuđena od svojih vršnjaka. Sve više i više zaostaju dok se druga djeca nastavljaju razvijati. Tako dijete bez prijatelja najčešće postaje usamljen, antisocijalan ili depresivan tinejdžer i odrasla osoba. To nije dobro. Naše je duševno zdravlje plod kvalitetna uranjanja u društvenu zajednicu, i to u puno većoj mjeri nego što smo obično

svjesni. Netko nas neprestano mora podsjećati na to da se trebamo ispravno ponašati i razmišljati. Kada skrenemo s toga puta, ljudi kojima je stalo do nas i koji nas vole na razne načine guraju natrag na stazu. Prema tome, jako je dobro imati takve ljude u blizini.

Također, da se vratimo na pitanje, nije istina da su svi diktati odraslih proizvoljni. To je istinito samo u disfunkcionalnom totalitarnom stanju. Ali u civiliziranim, otvorenim društvima većina se ljudi drži funkcionalnoga društvenog ugovora kojemu je cilj da se ljudi uzajamno čine boljima - ili barem da mogu bez previše nasilja živjeti u neposrednoj blizini jedni s drugima. Čak i sustav pravila koji dopušta samo taj, minimalni ugovor, nipošto nije proizvoljan ako pogledamo koje su alternative. Ako društvo ne nagrađuje primjereno, produktivno, prosocijalno ponašanje, ako raspoređuje bogatstva na iznimno proizvoljan i nepošten način i dopušta krađu i izrabljivanje, ne će dugo biti bez sukoba. Ako su hijerarhije društva utemeljene samo (ili čak primarno) na moći, umjesto na sposobnosti potrebnoj za obavljanje važnih i zahtjevnih stvari, to će društvo biti sklono kolapsu. To čak vrijedi i za hijerarhije čimpanzi, samo u jednostavnijemu obliku, što pokazuje da istina u svojem temelju biološki nije proizvoljna.

Slabo socijalizirana djeca imaju grozne živote i zato je bolje pružiti im optimalnu socijalizaciju. To se dijelom može postići nagrađivanjem, ali ne u potpunosti. Pitanje, stoga, nije treba li koristiti kažnjavanje i prijetnje. Pitanje je treba li to činiti svjesno i promišljeno. Kako bi, dakle, trebalo disciplinirati djecu? To je vrlo teško pitanje zato što djeca (i roditelji) imaju vrlo različite naravi i temperamenta. Neka su djeca popustljiva. Silno žele ugoditi drugima, ali za to plaćaju svojom sklonošću izbjegavanja sukoba i ovisnošću. Druga su djeca žilavija i neovisnija. Ta djeca žele uvijek raditi samo ono što žele i kada to žele. Mogu biti zahtjevna, nepopustljiva i tvrdoglava. Neka djeca očajnički trebaju pravila i strukturu i zadovoljna su čak i s krutim okruženjima. Druga, koja malo cijene predvidivost i rutinu, odupiru se zahtjevima čak i za minimalnim redom. Neka su djeca iznimno maštovita i kreativna, a druga su konkretnija i konzervativnija. Te duboke, važne razlike snažno su uvjetovane biološkim čimbenicima i teško ih je mijenjati na društvenoj razini. Uistinu je sreća što se pored takve raznolikosti možemo okoristiti promišljenim konceptima o pravilnoj uporabi društvene kontrole.

Minimum nužne sile

Evo jednostavne početne ideje: ne treba umnažati pravila izvan nužnoga. Drukčije rečeno, zbog loših se zakona ne poštuju oni dobri. To je etički - čak i

pravni - ekvivalent Ockhamove britve, konceptualne giljotine znanstvenika, koja kaže da treba odabrati najjednostavniju moguću hipotezu. Dakle, ne opterećujte djecu - ili one koje trebate disciplinirati - s previše pravila. To samo vodi do frustracije.

Ograničite pravila. Zatim, utvrdite što vam je činiti kada se neko od njih prekrši. Teško je izvan konteksta odrediti neko opće pravilo za težinu kazne. Međutim, korisnu normu možemo naći u engleskomu običajnom pravu, jednomu od najvećih plodova zapadne civilizacije. Njegovom analizom možemo uspostaviti drugo korisno načelo.

Englesko običajno pravo omogućuje vam da branite svoja prava, ali samo na razumski način. Primjerice, netko vam provali u kuću. Vi imate nabijen pištolj. Imate se pravo braniti, ali je bolje to činiti u fazama. Jer što ako je provalio vaš pijani i dezorijentirani susjed? „Pucaj u njega!“ pomislit ćete. No nije tako jednostavno. Dakle, umjesto toga viknete: „Stani! Imam pištolj.“ Ako on na to ne reagira ni objašnjenjem ni povlačenjem, mogli biste razmisliti o pucnju upozorenja. Zatim, ako počinitelj još uvijek ide prema naprijed, možete mu ciljati u nogu. (Nemojte ništa od ovoga smatrati pravnim savjetom. To je samo primjer.) Jedinstveno, genijalno praktično načelo po kojemu se možemo ravnati u ovim progresivnim reakcijama jest načelo o uporabi minimalne nužne sile. Dakle, sada imamo dva opća disciplinska načela. Prvo: ograničite pravila. Drugo: koristite najmanju silu potrebnu za nametanje pravila.

Vezano za prvo načelo možda ćete pitati: „Kako točno ograničiti pravila?“ Evo nekih prijedloga. Ne grizi i ne udaraj, osim u samoobrani. Ne muči i ne zlostavljaj drugu djecu, da ne završiš u zatvoru. Jedi civilizirano i sa zahvalnošću tako da učiniš sretnima one kod kojih boraviš i tako da im bude drago što su te nahranili. Nauči dijeliti tako da se druga djeca rado igraju s tobom. Budi pažljiv kada ti se odrasli obraćaju zato da te ne bi mrzili i da bi se udostojali naučiti te nečemu. Kada treba ići spavati, učini to mirno i kako treba zato da tvoji roditelji mogu imati privatni život i da se ne bune što postojiš. Brini se za svoje stvari zato što trebaš naučiti kako se to radi i zato što si dovoljno sretan da ih imaš. Kada se događa nešto zabavno, potrudi se da budeš dobro društvo jer će te tako uvijek zvati na zabave. Ponašaj se tako da drugi budu sretni što si tu i da te žele kraj sebe. Dijete koje zna ova pravila svugdje će biti dobrodošlo.

Što se tiče drugoga, jednako važna načela, mogli biste zapitati: Što je minimalna nužna sila? To morate ustanoviti eksperimentom tako da počnete s najmanjom mogućom intervencijom. Neka će se djeca skameniti samo ako ih

ljutito pogledate. Neku drugu djecu zaustavit će glasna zapovijed. Nekima će pak trebati da ih kvrcnete po ručici. Ta je metoda posebno korisna na javnim mjestima poput restorana. Možete je izvesti naglo, tiho i učinkovito, bez rizika od eskalacije. Što je alternativa? Dijete koje ljutito plače i zahtijeva pozornost zacijelo ne će biti omiljeno. Dijete koje trči od stola do stola ometajući sve prisutne sramoti sebe i svoje roditelje. Takvi su ishodi daleko od optimalnih, a djeca će se zasigurno još gore ponašati u javnosti zato što eksperimentiraju: pokušavaju utvrditi vrijede li stara pravila na novim mjestima. Ne će to tako izreći, naravno, ne kada imaju manje od tri godine.

Kada bismo supruga i ja povelili djecu u restoran dok su još bila vrlo mala, uvijek bi privlačila osmijehe. Mirno su sjedila i pristojno jela. Nisu mogla izdržati dugo, ali nismo ih ni zadržavali jako dugo. Kada bi počeli biti nervozni, otprilike nakon četrdeset i pet minuta sjedenja, znali smo da je vrijeme za polazak. To je bio dio dogovora. Ljudi koji bi jeli za stolom pored nas rekli bi kako je lijepo vidjeti sretnu obitelj. Nismo uvijek bili sretni i naša se djeca nisu uvijek dobro ponašala, ali većinu vremena jesu i bilo je divno vidjeti kako drugi pozitivno reagiraju na njih. Bilo je to uistinu dobro i za djecu jer su vidjeli da se sviđaju ljudima. To im je bio poticaj da se nastave dobro ponašati. To im je bila nagrada.

Ljudi će stvarno voljeti vašu djecu samo ako im date priliku. To sam naučio čim smo dobili prvo dijete, kćerku Mikhailu. Kada bismo je u njezinim dječjim kolicima provezli ulicom naše radničke četvrti u francuskome dijelu Montreala, grubi tipovi, golemi tipovi skloni opijanju zastajali bi i nasmiješili joj se. Tepali bi, smijuljili se i pravili grimase. Kada vidite kako ljudi reagiraju na djecu, vrati vam se vjera u ljudsku narav. A sve se to umnogostručuje kada vam se djeca lijepo ponašaju u javnosti. Da biste osigurali takve reakcije okoline, morate brižno i učinkovito disciplinirati svoju djecu - a za to morate znati nešto o nagrađivanju i kažnjavanju umjesto da bježite od prilike za stjecanjem znanja.

Sastavni dio uspostavljanja odnosa s vašim sinom ili kćerkom jest da naučite kako ta mala osoba reagira na disciplinsku intervenciju - i da potom učinkovito intervenirate. Vrlo je lako umjesto toga izgovarati klišeje poput: „Nema opravdanja za tjelesno kažnjavanje“ ili: „Ako tučete djecu, samo ih učite da se tuku.“ Krenimo od prve tvrdnje: *nema opravdanja za tjelesno kažnjavanje*. Prvo, trebamo primijetiti da postoji općeprihvaćeni konsenzus oko ideje da su određeni oblici ponašanja, posebice oni povezani s krađom i napadom, pogrešni i da moraju biti sankcionirani. Drugo, trebamo primijetiti da gotovo sve te sankcije uključuju kažnjavanje u njegovim brojnim psihološkim i više fizičkim oblicima.

Lišavanje slobode uzrokuje bol koja je u bitnome slična fizičkoj traumi. Isto se može reći za primjenu društvene izolacije (uključujući slanje djeteta u sobu). To nam je neurobiološki poznato. Na sve te tri traume reagiraju ista područja mozga i sve se te traume ublažuju istim klasama droga i opijata. Zatvor je očito fizička kazna - posebice samica - čak i kada se ne događa ništa nasilno. Treće što trebamo primijetiti jest da određene neprimjerene radnje treba zaustaviti učinkovito i trenutno, dobrim dijelom i zato da se ne dogodi nešto gore. Kako primjereno kazniti nekoga tko ne želi prestati gurati vilicu u utičnicu? Ili nekoga tko se smije i bježi od vas na prepunu parkiralištu ispred supermarketa? Odgovor je jednostavan: na bilo koji način (dakako, unutar razumnih granica) koji će najbrže zaustaviti takvo ponašanje zato što je alternativa kobna.

U ovomu primjeru parkirališta ili utičnice odgovor je očit. No isto vrijedi i u društvenoj stvarnosti, a to nas dovodi do četvrte točke u pitanju opravdanosti fizičkoga kažnjavanja. Kazne za neprimjerena ponašanja (one oblike neprimjerena ponašanja koji se mogu učinkovito spriječiti u djetinjstvu) postaju sve teže kako djeca rastu. Djecu koja do četvrte godine nisu bila učinkovito socijalizirana društvo eksplicitno i teško kažnjava u razdoblju mladenaštva i rane odrasle dobi. Nesputani četverogodišnjaci uglavnom su i s dvije godine po naravi bili odveć agresivni. Statistički je izglednije da će udarati, gađati, gristi i uzimati igračke (što je kasnije poznato kao krađa). Takva djeca čine oko pet posto dječaka i mnogo manji postotak djevojčica. Nepromišljeno ponavljati rečenicu: „Nema opravdanja za fizičko kažnjavanje” znači i gajiti zabludu da tinejdžerski vragovi upravo čarobno niču iz nekoć nevinih malih anđela. Ne činite uslugu svojem djetetu kada tolerirate bilo koje nepropisno ponašanje (posebice ako su on ili ona agresivnije naravi).

Držati da *nema opravdanja za tjelesno kažnjavanje* također znači (pod brojem pet) pretpostaviti da drugoj osobi možemo reći *ne* ne prijeteći joj kaznom i da će to polučiti željeni učinak. Žena može reći *ne* snažnu, narcisoidnu muškarcu samo zato što je štite društvene norme, zakon i država. Roditelj može reći *ne* djetetu koje želi treći komad torte zato što su on ili ona veći, snažniji i sposobniji od djeteta (povrh toga, iza njihova autoriteta Što je zakon i država). U krajnjoj liniji, *ne* uvijek znači sljedeće: „Ako nastaviš to činiti, dogodit će ti se nešto što ti se ne će svidjeti.“ Bez toga *ne* ne znači ama baš ništa. Ili, gore od toga, znači: „Evo, odrasla osoba koju slobodno mogu ignorirati opet je promrmljala neku beznačajnu glupost.” Ili, još gore, znači: „Sve su odrasle osobe neučinkovite i slabe.” To je iznimno loša lekcija jer je svakom djetetu suđeno da postane odrasla osoba i jer većinu stvari koju usvoji bez nepotrebne osobne boli

dijete uči upravo oponašanjem ili eksplicitnom podukom od odraslih. Čemu se može nadati dijete koje ignorira odrasle i prezirno se odnosi prema njima? Zašto da uopće odraste? To je priča o Petru Panu koji vjeruje da su svi odrasli varijante Kapetana Kuke, tirani preplašeni vlastitom smrtnošću (sjetite se gladnoga krokodila sa satom u truhu). *Ne* izgovoreno bez prijetnje bit će shvaćeno kao *ne* samo i jedino onda kada to jedna civilizirana osoba kaže drugoj civiliziranoj osobi.

Što je s idejom da *udaranje djece samo uči djecu da se tuku*? Prvo: *ne. Krivo.* Prejednostavno. Za početak, „udaranje“ je vrlo nesofisticirana riječ za opisivanje disciplinarnoga čina učinkovita roditelja. Kada bi „udaranje“ precizno definiralo čitav raspon primjene fizičke sile, onda ne bi bilo razlike između kapljica kiše i atomskih bomba. Intenzitet je važan - kao i kontekst, osim ako smo svjesno slijepi i naivni u vezi s ovom temom. Svako dijete zna razliku između ugriza opakoga psa koji ničim nije izazvan i blaga ugriza kućnoga ljubimca kada mu u igri pokušava neoprezno oteti kost. Ako govorimo o udaranju, ne možemo tek tako zanemariti kojom je snagom netko udaren ili zašto je udaren. Trenutak, koji sačinjava kontekst, također je od ključnoga značenja. Ako opalite svojem dvogodišnjaku čvrgu nakon što je udario bebu drvenim predmetom po glavi, shvatit će poveznicu i bit će barem nešto manje spreman ponovno je udariti u budućnosti. To se čini kao dobar ishod. Zacijelo ne će zaključiti da treba nastaviti tući bebu koristeći čvrgu svoje majke kao primjer. On nije glup. Samo je ljubomoran, impulzivan i ne baš sofisticiran. A kako ćete drukčije zaštititi njegova mlađega brata ili sestru? Ako neučinkovito disciplinirate, beba će patiti. Možda godinama. Zlostavljanje će se nastaviti zato što ne želite ništa učiniti da ga spriječite. Kasnije, kada vas mlađe dijete suoči s time (možda čak i u odrasloj dobi), reći ćete: „Nisam imao pojma da je bilo tako.“ Ne, nego niste htjeli znati. Zato niste znali. Jednostavno ste odbijali preuzeti odgovornost discipliniranja i opravdavali ste ga neprekidnim iskazivanjem ljubaznosti. Svaka kuća od medenjaka unutra krije vješticu koja jede djecu.

Kamo nas sve ovo vodi? Ili do odluke da discipliniramo učinkovito ili do odluke da discipliniramo neučinkovito (ali nikada do odluke da se potpuno odrekne discipline zato što će priroda i društvo drakonski kazniti sve neispravljene pogreške ponašanja iz djetinjstva). Dakle, evo nekoliko praktičnih savjeta: poslati dijete u sobu može biti iznimno učinkovit oblik kazne, posebice ako dijete koje se neprimjereno ponašalo dočekamo s dobrodošlicom čim uspije obuzdati svoj temperament. Srdito dijete treba ostaviti da sjedi samo dok se ne

smiri. Kada to uspije, treba mu omogućiti da se vrati u normalan život. To znači da je pobjednik dijete - a ne više njegova srditost. Pravilo glasi: „Dođi k nama čim se uspiješ primjereno ponašati." To je vrlo dobra ponuda za dijete, roditelje i društvo. Lako ćete vidjeti je li vaše dijete uistinu povratilo kontrolu i opet će vam se sviđati, usprkos prijašnjemu ponašanju. Ako ste još uvijek ljuti, možda se dijete nije u potpunosti pokajalo - ili možda trebate učiniti nešto sa svojom sklonosti inatljivosti.

Ako je vaše dijete odlučni nevaljalac koji jednostavno pobjegne smijući se kada ga stavite na stepenice ili u njegovu sobu, onda *time-outu* možete dodati fizičko obuzdavanje. Možete pažljivo i čvrsto uhvatiti dijete za nadlaktice, sve dok se on ili ona ne prestane migoljiti i počne obraćati pažnju. Ako to ne uspije, možda ćete ga trebati okrenuti na svoje koljeno. Za dijete koje upravo spektakularno i nadahnuto prelazi sve granice pljuska po stražnjici može mu pokazati da odgovorna starija osoba doista misli ozbiljno. Postoje neke situacije u kojima čak ni to ne će biti dovoljno, dijelom zato što su neka djeca vrlo odlučna, istraživački nastrojena i zahtjevna, ili možda zato što je njegovo ponašanje uistinu ozbiljno. Ako ne razmislite pomno o ovome, onda se ne ponašate odgovorno kao roditelj. Ostavljate prljavi posao nekome drugom tko će to učiniti puno prljavije.

Sažetak načela

Prvo disciplinsko načelo: *ograničite pravila*. Drugo načelo: *upotrijebite minimum nužne sile*. Evo trećega: *roditelji trebaju djelovati u paru*. Odgajanje djece zahtjevno je i iscrpljujuće. Zbog toga je roditeljima lako napraviti pogrešku. Nedostatak sna, glad, posljedice neke svađe, mamurluk, loš dan na poslu - svaka od tih stvari čini osobu nerazumnom i usto opasnom ako se pojave u kombinaciji. U takvim okolnostima nužno je imati još nekoga u blizini da promatra, uskoči i raspravlja s vama. To će smanjiti vjerojatnost da dijete koje vrišti i izaziva i njegov mrzovoljni roditelj kojemu je svega preko glave izlude jedan drugoga do točke nakon koje nema povratka. Roditelji bi trebali djelovati u parovima tako da npr. otac novorođenčeta može promatrati novu majku i paziti da ona zbog iscrpljenosti ne učini kakav očajnički potez nakon što je svoju bebu koja ima grčeve u truhu slušala kako plače od jedanaest navečer do pet ujutro, i tako trideset noći zaredom. Ne kažem da treba biti okrutan prema samohranim majkama, od kojih se mnoge bore nevjerojatno hrabro i od kojih su neke same-samcate morale pobjeći od nasilna odnosa - ali to ne znači da bismo se trebali pretvarati da su svi oblici obiteljskoga života jednako sposobni obavljati svoje dužnosti. Nisu. Točka.

Evo četvrtoga načela, koje je više psihološko: *roditelji trebaju uvidjeti da su i sami sposobni biti grubi, osvetoljubivi, tašti, ogorčeni, ljuti i prijetvorni*. Vrlo je malo roditelja koji svjesno odluče biti loši očevi ili majke, ali loše je roditeljstvo ipak učestala pojava. To je zato što ljudi imaju velik kapacitet za zlo, baš kao i za dobro - i zato što ostaju svjesno slijepi na tu činjenicu. Ljudi su podjednako agresivni i sebični, baš kao i ljubazni i promišljeni. Zbog toga nijedno odraslo ljudsko biće - nijedan hijerarhijski, grabežljivi majmun - ne može tolerirati da nad njime dominira nadobudno dijete. Osveta će doći. Nakon što par preljubaznih roditelja punih deset minuta ne uspije spriječiti javni ispad bijesa u lokalnome supermarketu, uzvratit će djetetu hladnim tušem kada ono uzbuđeno dotrči mami i tati da im pokaže svoje najnovije postignuće. Nakon dovoljne količine sramoćenja, neposluha i dominacijske provokacije čak će i najnesebičniji roditelj postati ogorčen, a tada slijedi prava kazna. Ogorčenje rađa željom za osvetom. Nudit će manje spontanih iskaza ljubavi, sve više racionalizirajući njihovu odsutnost. Tražit će sve manje prilika za osobni razvoj djeteta. Započet će suptilno odvracanje, a to je tek početak puta do sveopćega obiteljskog rata koji se većinom odvija u podzemlju, ispod lažne fasade normalnosti i ljubavi.

Ovaj put kojim mnogi idu puno je bolje izbjeći. Roditelj koji je uistinu svjestan svoje ograničene tolerancije i kapaciteta za neprimjereno ponašanje kada ga isprovociraju može stoga ozbiljno isplanirati pravilnu disciplinsku strategiju - posebno ako ga nadgleda jednako pozoran partner - i nikada ne dopustiti da se stvari pogoršaju do točke u kojoj izbija istinska mržnja. Budite oprezni. Toksične su obitelji posvuda. One nemaju granice i pravila za neprimjereno ponašanje. Roditeljski su ispadi u tim obiteljima nasumični i nepredvidivi. Djeca žive u tomu kaosu i shrvana su ako su bojažljiva ili, ako su snažne naravi, potpuno su kontraproduktivno buntovna. To nije dobro. Može biti smrtonosno.

Evo petoga, posljednjeg i najopćenitijeg načela. *Roditelji imaju dužnost djelovati kao zastupnici stvarnoga svijeta* - milosrdni zastupnici, brižni zastupnici - ali ipak zastupnici. Ova je obveza važnija od odgovornosti da djeci osiguramo sreću, da im potičemo kreativnost ili podižemo samopoštovanje. Primarna je dužnost roditelja da svoju djecu učine društveno poželjnom. Tako će djetetu osigurati prilike, samopoštovanje i sigurnost. To je važnije čak i od njegovanja osobnoga identiteta. Za tim Svetim gralom ionako možemo početi tragati tek nakon što dosegne visok stupanj društvene sofisticiranosti.

Dobro dijete - odgovoran roditelj

Ispravno socijalizirana trogodišnjakinja pristojna je i privlačna. Ne da se lako pobijediti. Druga se djeca zanimaju za nju, a i odrasli je cijene. Ona živi u svijetu u kojemu joj druga djeca iskazuju dobrodošlicu i natječu se za njezinu pozornost i u kojemu su odrasli sretni kada je vide, ne skrivaju se iza lažnih osmijeha. U svijet će je uvesti ljudi kojima će to biti pravo zadovoljstvo. To će više pomoći razvoju njezine osobnosti od bilo kojega kukavičkog roditeljskog pokušaja da se izbjegnu svakodnevni sukobi i discipliniranje.

Razgovarajte o onome što vam se sviđa i ne sviđa kod vaše djece sa svojim partnerom ili, ako to ne možete, s prijateljem. Nemojte se bojati zato što vam se kod vaše djece nešto sviđa, a nešto ne sviđa. Možete prosuditi što je prikladno, a što nije i razdvojiti žito od kukolja. Sposobni ste uvidjeti razliku između dobra i zla. Nakon što jasno utvrdite svoj stav - nakon što procijenite vlastitu lijenost, taštinu i ogorčenje - vrijeme je da poduzmete sljedeći korak i pobrinete se da vam se djeca dobro ponašaju. Tako preuzimate odgovornost za njihovu disciplinu. Preuzimate odgovornost za pogreške koje ćete neizbježno učiniti dok ih disciplinirate. Kada ste u krivu, možete se ispričati i naučiti lekciju.

Uostalom, vi volite svoju djecu. Ako su čak i vama manje dragi zbog onoga što čine, zamislite onda kako će reagirati drugi ljudi kojima je puno manje stalo do njih. Oni će ih oštro kazniti, bilo da im nešto učine ili da im nešto uskrate učiniti. Nemojte dopustiti da se to dogodi. Bolje je da svoje male mangupe naučite što je poželjno, a što nije tako da postanu sofisticirani stanovnici svijeta izvan granica obiteljskoga okružja.

Dijete koje je pozorno, umjesto odsutno, koje se zna igrati, koje ne cmizdri, koje je zabavno, ali ne naporno, i koje je pouzdano - to će dijete imati prijatelje gdje god se nađe. Njegovi će ga nastavnici voljeti, baš kao i njegovi roditelji. Ako bude pristojno prema odraslima, oni će biti uljudni prema njemu, sa smiješkom i rado će ga uputiti u sve što treba. Napredovat će u svijetu koji jednako tako lako može biti hladan, nepopustljiv i neprijateljski. Jasna pravila djeci pružaju sigurnost, a roditelje čine mirnima i racionalnima. Jasna načela discipliniranja i kažnjavanja uravnotežuju milosrđe i pravednost tako da dijete može u najvećoj mogućoj mjeri društveno napredovati i psihološki sazrijevati. Jasna pravila i ispravna disciplina pomažu djetetu, obitelji i društvu da ustanove, održavaju i proširuju red koji nas jedini štiti od kaosa i terora podzemlja u kojemu je sve nesigurno, tjeskobno, beznadno i depresivno. Nema većega dara koji predani i hrabri roditelj može dati.

Ne dopuštajte svojoj djeci da rade bilo što zbog čega vam se ne će sviđati.

6. PRAVILO

PRIJE NEGO ŠTO POČNETE KRITIZIRATI SVIJET, PRVO VLASTITU KUĆU DOVEDITE U SAVRŠEN RED

RELIGIOZNI PROBLEM

Mladića koji je 2012. ubio dvadesetero djece i šest zaposlenika Osnovne škole Sandy Hook u Newtonu, u državi Connecticut, ne bi bilo razumno opisati kao religioznu osobu. Isto vrijedi i za ubojicu iz kazališta u Coloradu i za ubojicu u srednjoj školi u Columbineu. No ovi su ubojice imali problem sa stvarnošću koji je svoj korijen imao u religioznosti. Kao što je jedan iz columbinskoga dua ubojica zapisao:

„Ljudska vrsta nije vrijedna borbe, samo ubijanja. Dajte Zemlju natrag životinjama. One je zaslužuju neusporedivo više od nas. Ništa više nema nikakva značenja.”

Ljudi koji tako razmišljaju vide Biće kao nepravedno i grubo do točke potpune iskvarenosti, a *ljudsko* Biće smatraju posebno vrijednim prijezira. Sami sebe postavljaju za vrhovne suce stvarnosti i zaključuju da je manjkava. Oni su krajnji kritičari. Nastavili su:

„Prisjetite se povijesti, nacisti su došli do ‘konačnoga rješenja’ židovskoga pitanja... Sve su ih pobili. Pa, u slučaju da niste shvatili, ja kažem: **UBIJTE ČOVJEČANSTVO**. Nitko ne bi trebao preživjeti.”

Po njihovu mišljenju iskustveni je svijet nedostatan i zao - i zato neka sve ode kvragu!

Što se događa kada netko počne tako razmišljati? Tim se pitanjem bavi slavna njemačka drama *Faust* koju je napisao Johann Wolfgang von Goethe. Glavni lik drame, učenjak po imenu Heinrich Faust, prodaje svoju besmrtnu dušu vragu, Mefistu. Zauzvrat, dobit će što god želi dok je živ. U Goetheovoj drami Mefisto je vječni protivnik Bića. Njegov središnji *credo* koji ga definira glasi:

Ja duh sam koji stalno poriče!

I s pravom baš: jer sve što rodi se, zaslužuje da propadne;

Stog bolje bilo bi kad nastajalo ne bi;

I zato sve što grijeh je tebi, razaranje, no, jednom riječi, zlo, element moj je

zapravo.

Goethe je ovaj osjećaj mržnje držao toliko važnim - toliko ključnim za središnji element osvetničkoga ljudskog razaralaštva - da ga je ponovno stavio u Mefistova usta, na malo drukčiji način, u drugome dijelu drame koji je napisao godinama kasnije.

Ljudi često razmišljaju poput Mefista, iako se rijetko dogodi da djeluju sukladno tim mislima, poput masovnih ubojica u školi, fakultetu i kazalištu. Kad god doživimo nepravdu, stvarnu ili zamišljenu; kad god se susretnemo s tragedijom ili postanemo žrtve tuđih spletki; kad god doživimo strahotu i bol vlastitih naizgled proizvoljnih ograničenja - iz mraka izbija prljava napast da dovedemo u pitanje samo bivstvovanje i da ga zatim prokunemo. Zašto nevini ljudi moraju tako strašno trpjeti? Kakav je to strašni, užasni planet na kojemu živimo?

Život je uistinu vrlo težak. Svi su osuđeni na bol i predodređeni za uništenje. Ponekad patnja dolazi kao očita posljedica osobne pogriješke - zbog svjesna zatvaranja očiju pred stvarnošću, zbog loših odluka ili zlonamjernosti. U takvim slučajevima, kada se čini da je izazvana, patnja se može doimati pravednom. Možete ustvrditi da su pojedinci dobili što su zaslužili. No to je slaba utjeha. To znači vjerovati da bi oni koji nepotrebno trpe samo trebali promijeniti svoje ponašanje pa da im život odmah bude manje strašan. No ljudska je kontrola ograničena. Podložnost očaju, bolestima, starenju i smrti univerzalna je. U konačnici, čini se da nismo arhitekti vlastite krhkosti. Tko je onda kriv?

Ljudi koji su teško bolesni (ili, još gore, koji imaju bolesno dijete) neizbježno će si postaviti to pitanje, bez obzira jesu li religiozni ili ne. Isto tako i netko tko je zaglavio u birokraciji: nad kime se provodi porezna kontrola, ili je u beskrajnoj parnici, ili se razvodi. Ta potreba da okrivimo nekoga ili nešto za nepodnošljivo stanje svoje egzistencije ne muči samo one koji očito pate. Na vrhuncu svoje slave, utjecaja i kreativne snage genijalni Lav Nikolajevič Tolstoj počeo je preispitivati vrijednost ljudskoga postojanja. Objasnio je to ovako:

Moj položaj je bio užasan. Znao sam da ništa neću naći na putu razumnog znanja osim negiranja života, a u vjeri ništa osim negiranja razuma, što je još manje neizvedivo od negiranja života. Prema razumnom znanju je ispadalo da je život zlo i ljudi to znaju, od ljudi zavisi hoće li živjeti ili ne, a oni ipak žive, i ja sam živio, iako sam već dugo znao da je život besmislica i zlo.¹²⁰

Koliko god se trudio, Tolstoj je mogao pronaći samo četiri načina da pobjegne od takvih misli. Prvi je način djetinje povlačenje i ignoriranje

problema. Drugi je prepuštanje bezumnim užiticima. Četvrti se sastoji u tome da „ljudi, shvaćajući zlo i besmislenost života, produžavaju život unaprijed znajući da on ne može imati nikakva rezultata." Taj je oblik bijega opisao kao posebnu slabost: „Ljudi iz ove grupe znaju da je smrt bolja od života, no nemaju snage postupiti razumno - čim brže završiti s obmanom i ubiti se...“

Samo je treći oblik bijega „izlaz sile i energije. On se sastoji u tome da čovjek uništi život shvativši da je on zlo i besmislica". Tolstoj je nemilosrdno slijedio logiku svoje misli:

„Tako čine rijetki snažni i dosljedni ljudi. Shvativši svu glupost šale kojoj su oni predmet i shvativši da su blaga umrlih veća od blaga živih te da je najbolje od svega ne postojati, tako i čine te smjesta završavaju s tom glupom šalom kojim god sredstvom: omča oko vrata, voda, nož kojim probijaju srce, vlakovi na željezničkim prugama.“

Tolstoj nije bio dovoljno pesimističan. Glupost šale koja se zbija na naš račun ne motivira samo na samoubojstvo. Motivira i na ubojstvo - masovno ubojstvo, nakon kojega često slijedi samoubojstvo. To je puno učinkovitiji egzistencijalni protest. Koliko god se to činilo nevjerojatnim, zaključno s lipnjem 2016. u SAD-u je tijekom tisuću dvjesto i šezdeset dana bilo tisuću masovnih ubojstava (masovno ubojstvo podrazumijeva četiri ili više žrtava, ne uključujući napadača).¹²² Svi kažu: „Ne razumijem to.“ Kako se još uvijek možemo pretvarati? Tolstoj je razumio, prije više od stotinu godina. Razumjeli su i drevni pisci biblijske priče o Kajinu i Abelu, prije više od dvadeset stoljeća. Opisali su ubojstvo kao prvi čin postedske povijesti: i nije to bilo samo ubojstvo, nego bratoubojstvo - i ne samo ubojstvo nevine osobe, nego nekoga idealnog i dobrog, ubojstvo koje je učinjeno svjesno, iz prkosa prema Stvoritelju svemira. Današnji nam ubojice na svoj način govore isto. Tko bi se usudio reći da to nije crv u jabuci? No mi ne želimo slušati zato što ta istina pogađa i nas. čak i tako oštrouman i dubok um slavnoga ruskog autora nije vidio izlaza. Kako se onda mi ostali možemo nositi s time kada čak i netko poput Tolstoja priznaje poraz? Godinama je skrivao od sebe svoje pištolje i nije želio hodati s užetom u ruci, kako se ne bi objesio.

Kako budna osoba može izbjeći da bude bijesna na svijet?

Osveta ili preobrazba

Vjernik može mahati šakama u očajanju pred očitom Božjom nepravdom i sljepoćom. Čak se i sam Krist pred križem osjetio napuštenim, ili barem priča tako kaže. Pojedinaac skloniji agnosticizmu ili ateizmu može okrivljavati sudbinu

ili s gorčinom razmišljati o okrutnosti slučajnosti. Netko se drugi može razdirati, tražeći u karakternim manama uzrok svoje patnje i propadanja. Sve su to varijacije na temu. Mijenja se samo ime mete, ali pozadinska psihologija ostaje ista. Zašto? Zašto je toliko patnje i okrutnosti? Možda je doista Bog odgovoran - ili, ako ste skloni razmišljati na taj način (a čini se da je potpuno opravdano tako razmišljati), možda je riječ o pogrješci slijepe, besmislene sudbine. No što se događa ako na to pristanete? Masovne ubojice vjeruju da patnja koja prati postojanje opravdava presudu i osvetu, kao što su dečki iz Columbinea tako jasno naznačili:

Radije ću umrijeti nego izdati vlastite misli. Prije nego što napustim ovo besmisleno mjesto, ubit ću svakoga koga budem smatrao nesposobnim za bilo što, posebice za život. Ako si me razljutio jednom u prošlosti, umrijet ćeš ako te ugledam. Možeš možda razljutiti druge i proći nekažnjeno, ali ne i mene. Ja ne zaboravljam onima koji su mi nanijeli nepravdu.

Jedan od najosvetoljubivijih ubojica dvadesetoga stoljeća, užasavajući Carl Panzram, kao maloljetni delinkvent bio je smješten u instituciju za rehabilitaciju u Minnesoti gdje su ga silovali, tukli i iznevjerili. Izrastao je u provalnika, piromana, silovatelja i serijskoga ubojicu, bio je prepun gnjeva. Svjesno je i neprestano pokušavao uništiti, pozoran na sve, čak je znao i tržišnu vrijednost imovine koju bi potpalio. Počeo je mrzeći pojedince koji su mu nanijeli zlo. Ogorčenje je raslo sve dok njegova mržnja nije obuhvatila čitavo čovječanstvo, a ni tu joj nije bio kraj. Njegova je destruktivnost na neki temeljni način bila usmjerena prema samome Bogu. To se ne može drukčije izreći. Panzram je silovao, ubijao i spaljivao kako bi izrazio svoj gnjev prema Biću. Djelovao je kao da je Netko odgovoran. Isto se dogodilo u priči o Kajinu i Abelu. Bog je odbio Kajinove žrtve i njegov je život zato ovijen patnjom. Doziva Boga i izaziva Biće koje je On stvorio. Bog odbija njegovu pritužbu i kaže Kajinu da je sam odgovoran za svoju nevolju. Kajin u bijesu ubija Abela, Božjega miljenika (i, ako ćemo iskreno, svojega uzora). Kajin je, naravno, ljubomorani na svojega uspješnog brata i ubio ga je zato da prkosi Bogu. To je najistinitija inačica onoga što se događa kada ljudi dovedu svoju osvetu do krajnjega ekstrema.

Panzramova je reakcija bila savršeno razumljiva i upravo je zato to tako strašno. Detalji njegova života otkrivaju da je on bio jedan od Tolstojevih snažnih i logički dosljednih ljudi. Bio je moćan, dosljedan, neustrašiv protagonist. Imao je hrabrost slijediti svoja uvjerenja. Kako očekivati da će netko takav oprostiti i zaboraviti, uzimajući u obzir sve što mu se dogodilo? Ljudima se događaju uistinu zastrašujuće stvari. Nije čudno da se žele osvetiti. U

takvim okolnostima osveta se čini moralnom nužnošću. Kako je razlikovati od zahtjeva za pravednošću? Nakon što čovjek iskusi užasno zvjerstvo, nije li oprostjenje samo kukavičluk ili nedostatak snage volje? Ta me pitanja muče. No ljudi se izbavljaju iz strašne prošlosti čineći dobro, a ne zlo, iako se takvo postignuće može činiti nadljudskim.

Upoznao sam ljude koji su to uspjeli učiniti. Poznajem čovjeka, sjajna umjetnika, koji je izišao upravo iz takve „škole“ kakvu je Panzram opisao - samo što je ovaj čovjek u nju bio bačen kao nevini petogodišnjak, netom nakon dugačka boravka u bolnici, gdje je u isto vrijeme bolovao od ospica, zaušnjaka i vodenih kozica. Nesposoban govoriti jezikom koji se koristio u školi, namjerno izoliran od obitelji, zlostavljan, izgladnjivan i mučen na razne načine, izrastao je u ljutita, slomljena mladića. Posljedično sam je sebe uništio drogama, alkoholom i drugim oblicima autodestruktivnoga ponašanja. Prezirao je sve i svakoga - Boga, sebe i slijepu sudbinu, između ostalih. No prekinuo je sa svime time. Prestao je piti. Prestao je mrziti (iako ga to još uvijek zna mučiti). Oživio je umjetničku kulturu svoje zavičajne tradicijske baštine i obučio mlade da nastave njegovim stopama. Izradio je totemski stup visok petnaest metara na kojemu je zabilježio neke događaje iz svojega života i veliki kanu dugačak dvanaest metara iz jednoga jedinog trupca, kakav nikada prije nije bio izrađen. Okupio je svoju obitelj i održao veliki potlač, sa šesnaest sati plesanja i publikom od više stotina ljudi, kako bi izrazio svoju tugu i pomirio se s prošlošću. Odlučio je biti dobra osoba i učinio je gotovo nemoguće što je bilo potrebno da može nastaviti živjeti.

Imao sam klijenticu koja nije imala dobre roditelje. Majka joj je umrla dok je bila jako mala. Odgojila ju je baka koja je bila zlobna, ogorčena i preopterećena vanjstinom. Zlostavljala ju je kažnjavajući je zbog njezinih vrlina, kreativnosti, osjećajnosti i inteligencije. Nije se tome mogla othrvati pa je ogorčenost zbog nesumnjivo teška života iskaljivala na unuci. Moja je klijentica imala bolji odnos s ocem, no on je bio ovisnik i umro je, i to vrlo ružno, dok ga je ona njegovala. Moja je klijentica dobila sina. Ništa od ovoga nije prenijela na njega. Odrastao je u iskrenu, neovisnu, marljivu i pametnu osobu. Umjesto da širi i prenosi poderotinu na kulturološkoj tkanini koju je naslijedila, moja ju je klijentica zašila. Odbacila je grijehe svojih predaka. To je doista moguće.

„Trpljenje, bilo fizičko, psihičko ili intelektualno, ne mora prouzrokovati nihilizam (to jest radikalno odbijanje vrijednosti, smisla i čežnje). Takva trpljenja uvijek dopuštaju razne interpretacije.“

Ove je riječi napisao Nietzsche. Njima je želio reći ovo: ljudi koji iskuse zlo

posve sigurno mogu željeti proslijediti to zlo dalje i širiti ga. No i nakon iskustva zla moguće je naučiti se dobru. Zlostavljani dječak može oponašati svoje mučitelje, ali može i iz vlastitoga iskustva naučiti da je pogrješno tući ljude i zagorčavati im život. Netko koga je zlostavljala vlastita majka može iz toga strašnog iskustva naučiti koliko je važno biti dobar roditelj. Mnogi odrasli koji zlostavljaju djecu, možda čak i većina, i sami su zlostavljani kao djeca. Međutim, većina onih koji su u djetinjstvu bili zlostavljani ne zlostavljaju svoju djecu. Ovo je činjenica koja se može dokazati jednostavno, aritmetički: ako je jedan roditelj zlostavljao troje djece, i ako je svako od to troje djece imalo troje djece, i tako dalje, tada imamo tri zlostavljača u prvoj generaciji, devet u drugoj, dvadeset sedam u trećoj, osamdeset jedan u četvrtoj - i tako dalje. Nakon dvadeset generacija više od deset milijarda ljudi bili bi žrtve zlostavljanja u djetinjstvu, a to je više nego što trenutno ima ljudi na Zemlji. Dakle, zlostavljanje nestaje tijekom generacija. Ljudi suzbijaju njegovo širenje i to je dokaz da u ljudskome srcu dobro uistinu nadvladava zlo.

Želja za osvetom, koliko god opravdana, sprječava put drugim produktivnim mislima. Anglo-američki pjesnik T. S. Eliot objasnio je to u svojoj drami *Koktel zabava (Cocktail party)*. Jedan od ženskih likova ima probleme i razgovara o njima sa psihijatrom. Kaže da se nada da je sama kriva za svu svoju patnju. Psihijatra to šokira pa je pita zašto.

Dugo je o tome razmišljala, kaže mu, i došla je do sljedećega zaključka: ako je ona sama kriva, onda može učiniti nešto u vezi s tim. Međutim, ako je kriv Bog - tj. ako je sama stvarnost manjkava i odlučna da nju zadrži u bijedi - onda joj nema spasa. Strukturu same stvarnosti ne može promijeniti, ali možda može promijeniti vlastiti život.

Aleksandar Solženjicin imao je jako dobre razloge da dovede u pitanje strukturu samoga postojanja dok se nalazio u zatočeništvu u sovjetskome radnom logoru, negdje sredinom strašnoga dvadesetog stoljeća. Služio je kao vojnik na loše utvrđenim ruskim linijama obrane uoči nacističke invazije. Vlastiti su ga ljudi uhitili, pretukli i bacili u zatvor. Zatim je obolio od raka. Mogao je postati ogorčen i ljutit. Život su mu zagorčili i Staljin i Hitler, dvojica najgorih tirana u povijesti. Živio je u strašnim uvjetima. Ukrali su mu i potratili golemu količinu dragocjenoga vremena. Svjedočio je besmislenim i ponižavajućim patnjama i smrtima svojih prijatelja i poznanika. Zatim je obolio od vrlo ozbiljne bolesti. Solženjicin je doista imao razloga da proklinje Boga. Gotovo ni Job nije imao tako opravdane razloge.

Ali taj veliki pisac, veliki, nadahnuti branitelj istine, nije dopustio da mu misli skrenu prema osveti i uništenju. Umjesto toga otvorio je oči. Tijekom brojnih suđenja Solženjicin je susretao ljude koji su se držali plemenito u zastrašujućim okolnostima. Duboko je promišljao o njihovu ponašanju, a zatim si je postavio najteže pitanje: je li on osobno pridonio tragediji svojega života? Ako jest, kako? Sjetio se svoje svesrdne potpore Komunističkoj partiji u mlađim godinama. Preispitao je čitav svoj život. U logorima je imao puno vremena. Na koje je sve načine u svojem životu promašio cilj? Koliko je puta djelovao protiv vlastite savjesti upuštajući se u djelovanja za koja je znao da su pogrešna? Koliko je puta izdao sama sebe i lagao? Je li bilo načina da popravi grijeh svoje prošlosti, da ih iskupi u blatnomu paklu sovjetskoga gulaga?

Solženjicin je fino nazubljenim češljem misli pomno probrao detalje svojega života. Postavio si je drugo pitanje, i treće. Mogu li sada prestati raditi takve pogreške? Mogu li sada popraviti štetu koju sam nanio prošlim pogreškama? Naučio je gledati i slušati. Pronašao je ljude kojima se divio; koji su bili iskreni usprkos svemu. Rastavio je sama sebe, dio po dio, pustio da u njemu umre ono što je nepotrebno i štetno i potom se uskrisio. Zatim je napisao *Arhipelag Gulag*, povijest sovjetskoga logorskog sustava. To je snažna, zastrašujuća knjiga, napisana preplavljujućom moralnom snagom gole, neuljepšane istine. Njezin čisti protest nepodnošljivo je vrištao s tisuća stranica. Bila je zabranjena (s dobrim razlogom) u SSSR-u pa su je prokrijumčarili na Zapad 1970-ih i tako se probila u svijet. Solženjicinovo je pisanje postupno i konačno razrušilo intelektualnu vjerodostojnost komunizma kao ideologije i kao društva. Posjekao je drvo čiji su ga gorki plodovi tako loše hranili - i čijemu je procvatu svjedočio i podržavao ga.

Odluka jednoga čovjeka da promijeni svoj život, umjesto da proklinje sudbinu, u temelju je potresla cijeli patološki sustav komunističke tiranije. Ne mnogo godina nakon toga komunizam se potpuno urušio, a Solženjicinova je hrabrost tome puno pridonijela. Nije on jedina osoba koja je izvela takvo čudo. Odmah mi na pamet padaju Mahatma Gandhi i Vaclav Havel, progonjeni pisac koji je kasnije, upravo nevjerojatno, postao predsjednikom Cehoslovačke, a zatim i novonastale Češke.

Sve oko nas se raspada

I čitavi su narodi odlučno odbijali suditi stvarnosti, kritizirati egzistenciju, kriviti Boga. U tomu je kontekstu zanimljivo spomenuti starozavjetne Zidove. Njihove su patnje slijedile postojan uzorak. Pripovijesti o Adamu i Evi, Kajinu i Abelu, Noi i Kuli babilonskoj doista su drevne. Podrijetlo im blijedi u tajnama

vremena. Zapravo, nešto nalik povijesti onako kako je mi danas razumijemo počinje tek nakon pripovijesti o velikome potopu u Knjizi Postanka, s Abrahamovim potomcima koji postaju hebrejski narod Staroga zavjeta, poznatoga i kao Židovska Biblija. Oni sklapaju savez s Jahvom - s Bogom - i tada započinju njihove povijesne dogodovštine.

Pod vodstvom velikoga čovjeka Židovi su se organizirali u društvo, a zatim u kraljevstvo. Poraslo im je bogatstvo, uspjeh je izazvao ponos i taštinu. Iskvarenost je pomolila svoju ružnu glavu. Sve uznositija država postaje opsjednuta moću, počinje zaboravljati svoje dužnosti prema udovicama i siročadi i odstupa od svojega starog saveza s Bogom. Ustaje prorok. On neustrašivo i javno prekorava autoritarnoga kralja i bez-božnu zemlju zbog njihovih propusta pred Bogom - uistinu čin slijepe hrabrosti - i govori im o strašnomu sudu koji će uslijediti. A narod, i onda kada ne zanemari potpuno te njegove riječi, u svakom ih slučaju prekasno poslušava. Bog kažnjava svoj svojeglavni narod, osuđuje ih na sramotan poraz u bitci i više generacija njihovih potomaka na podčinjenost. Židovi se na kraju pokaju, pronalazeći uzrok nesreći u svojoj nevjeri Božjoj riječi. Obnavljaju državu i ciklus ponovno započinje.

To je život. Izgrađujemo strukture i unutar njih živimo. Osnivamo obitelji i države. Izdvajamo načela na kojima su te strukture utemeljene i formuliramo sustave vjerovanja. U početku živimo u tim strukturama i vjerovanjima baš kao Adam i Eva u raj. No uspjeh nas čini samozadovoljnima. Zaboravljamo obraćati pozornost. Sve što imamo uzimamo zdravo za gotovo. Zatvaramo oči pred stvarnošću. Ne primjećujemo da se stvari mijenjaju i da se ukorjenjuje pokvarenost. Sve se raspada. Je li za to kriva stvarnost kao takva - je li za to kriv Bog? Ili se sve raspada zato što nismo dovoljno obraćali pozornost?

Kada je uragan pogodio New Orleans, a grad potonuo pod valovima, je li to bila prirodna nesreća? Nizozemci su projektirali svoje nasipe prema najvećoj oluji u deset tisuća godina. da je New Orleans slijedio taj primjer, ne bi došlo ni do kakve tragedije. Nije da nitko nije znao. Zakon o kontroli poplava iz 1965. zahtijevao je poboljšanja u sustavu obalnih nasipa koji su zadržavali jezero Pontchartrain. Sustav je trebao biti dovršen do 1978. Četrdeset godina kasnije samo je 60 posto radova bilo dovršeno. Grad su uništili svjesna sljepoća i pokvarenost.

Uragan je Božji čin, ali nepripremljenost, u slučaju kada je nužnost pripreme svima dobro jasna - to je grijeh. To je neuspjeh u pogađanju mete. A plaća grijeha je smrt (usp. Rim 6,23). Drevni Židovi uvijek su sebe krivili kada bi se

stvari počele raspadati. Božju dobrotu - dobrotu stvarnosti - uzimali su kao polaznu pretpostavku i preuzimali odgovornost za svoje neuspjehe. To je upravo suludo odgovorno, ali jedina je alternativa prosuđivati stvarnost kao nedovoljnu, kritizirati Biće i potonuti u ogorčenje i želju za osvetom.

Možda patite - pa, to je pravilo. Ljudi su ograničeni i život je tragičan. Međutim, ako vam je patnja nepodnošljiva i počnete biti pokvareni, evo nečega o čemu možete razmisliti.

Pročistite svoj život

Razmotrite svoje okolnosti. Započnite s malim stvarima. Jeste li u potpunosti iskoristili sve ponuđene prilike? Radite li marljivo na svojoj karijeri, ili čak u poslu, ili puštate da vas gorčina i gnjev zadrže i povuku prema dolje? Jeste li se pomirili s bratom? Odnosite li se prema supružniku i djeci s dostojanstvom i poštovanjem? Imate li navike koje uništavaju vaše zdravlje i dobrobit? Nosite li se uistinu sa svojim odgovornostima? Jeste li prijateljima i članovima obitelji rekli sve što im imate reći? Ima li nešto što biste mogli učiniti i što znate da možete učiniti, a što bi učinilo boljima stvari oko vas?

Jeste li pročistili svoj život?

Ako je odgovor ne, možda možete pokušati s ovim: *Za početak prestanite raditi ono što znate da je pogrešno.* Počnite s time već danas. Ne gubite vrijeme preispitujući otkuda vama da je to što radite pogrešno, ako sigurno znate da jest. Nepravodobno preispitivanje može vas zbuniti, a da vam ništa ne rasvijetli, i ujedno vas odvratiti od djelovanja. Možete znati da je nešto ispravno ili pogrešno, a da ne znate zašto. Cijelo vaše Biće govori vam nešto što ne možete ni objasniti ni artikulirati. Svaka je osoba previše složena da bi samu sebe potpuno poznavala i svi posjedujemo mudrost koju ne možemo razumjeti.

Zato, u trenutku kada, ma koliko nejasno, shvatite da trebate prestati s nečim, jednostavno prestanite. Prestanite s tim odbojnim djelovanjem. Prestanite govoriti ono zbog čega se osjećate slabima i posramljenima. Govorite samo ono što vas čini jakima. Činite samo ono o čemu biste mogli pripovijedati s ponosom i dostojanstvom.

Možete upotrijebiti vlastite standarde prosuđivanja. Možete se osloniti na same sebe za vodstvo. Ne morate se pridržavati vanjskih, proizvoljnih kodeksa ponašanja (iako ne biste trebali zanemariti smjernice svoje kulture. Život je kratak i nemate dovoljno vremena da sami sve otkrijete. Mudrost prošlosti stečena je teškom mukom i vaši vam preci možda imaju nešto korisno reći).

Ne okrivljujte kapitalizam, radikalnu ljevicu ili zlobu svojih neprijatelja.

Nemojte pokušavati preustrojiti državu prije nego što dovedete u red vlastito iskustvo. Imajte malo poniznosti. Ako ne možete donijeti mir u vlastiti dom, kako se usuđujete pokušati voditi grad? Dopustite svojoj duši da vas vodi i pratite što se događa tijekom dana i tjedana. Kada ste na poslu, naučite govoriti ono što uistinu mislite. Reći ćete svojoj supruzi, ili suprugu, ili djeci, ili roditeljima što uistinu želite i trebate. Kada shvatite da niste obavili nešto što ste trebali, djelovat ćete tako da ispravite taj propust. Um će vam se početi čistiti čim ga prestanete puniti lažima. Vaše će se iskustvo poboljšati čim ga prestanete izobličavati neautentičnim djelima. Počet ćete otkrivati i neke nove, suptilnije stvari koje pogriješno radite i onda prestanite i s tim. Nakon nekoliko mjeseci i godina marljiva truda život će vam postati jednostavniji, manje kompliciran. Postat ćete bolji u prosuđivanju. Raspetljat ćete svoju prošlost. Postat ćete snažniji i bit ćete manje ogorčeni. S više ćete samopouzdanja koračati prema budućnosti. Prestat ćete nepotrebno otežavati svoj život. Zatim ćete ostati s neizbježnim životnim nevoljama, ali one više ne će biti sačinjene od ogorčenja i obmane.

Možda ćete otkriti da je vaša duša, sada manje iskvarena, puno snažnija nego što bi inače bila te da je sposobna nositi se s tim nužnim, potrebnim, minimalnim i neizbježnim tragedijama. Možda ćete čak naučiti uhvatiti se ukoštac s njima tako da ostanu samo tragične, da se ne pretvore u potpuni pakao. Možda će se vaša tjeskoba, beznađe, ogorčenje i ljutnja - koliko god u početku možda smrtonosne - umanjiti. Možda će vaša neiskvarena duša tada početi shvaćati svoje postojanje kao istinski dobro, kao nešto čemu se treba radovati, usprkos svoj vašoj ranjivosti. Možda ćete vi sami postati rastuća sila za mir i sve što je dobro.

Možda ćete tada vidjeti da bi, kada bi svi ljudi učinili to isto u svojim životima, svijet mogao prestati biti zlo mjesto. Poslije toga bi, uz stalan trud, možda čak mogao prestati biti tragično mjesto. Tko zna kakav bi život mogao biti kada bismo svi odlučili težiti najboljemu? Tko zna kakav bi vječni raj baš ovdje, na paloj Zemlji, mogli zasnovati naši istinom pročišćeni duhovi usmjereni prema nebu?

Prije nego što počnete kritizirati svijet, prvo vlastitu kuću dovedite u savršen red.

7. PRAVILO

TEŽITE ZA ONIM ŠTO JE SMISLENO, A NE ZA ONIM ŠTO JE PROBITAČNO

UZMITE DOK SE MOŽE UZETI

Život je patnja. To je jasno. To je temeljna, neosporna istina. To praktički sam Bog kaže Adamu i Evi neposredno prije nego što će ih izbaciti iz raja.

A ženi reče: „Trudnoći tvojoj muke ću umnožit’, u mukama djecu ćeš rađati. Žudnja će te mužu tjerati, a on će gospodariti nad tobom.“

A čovjeku reče: „Jer si poslušao glas svoje žene te jeo sa stabla s kojega sam ti zabranio jesti rekavši: S njega da nisi jeo! - evo: Zemlja neka je zbog tebe prokleta: s trudom ćeš se od nje hraniti svega vijeka svog! Rađat će ti trnjem i korovom, a hranit ćeš se poljskim raslinjem. U znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš: ta iz zemlje uzet si bio - prah si, u prah ćeš se i vratiti.“ (Post 3,16-19)

I što bismo sada trebali učiniti?

Najjednostavniji, najočitiji i najizravniji odgovor? Idite za užiticima. Slijedite svoje pobude. Živite za trenutak. Radite ono što je probitačno. Lažite, varajte, kradite, obmanjujte, manipulirajte - ali pazite da vas ne uhvate. Zašto ne, ako je svemir krajnje besmislen, u čemu je razlika? To nipošto nije nova ideja. Činjenica da je život pun nevolja i neizbježne patnje već se dugo koristi kao opravdanje za potragu za trenutnim sebičnim zadovoljstvima.

Kratkovjek je i tužan život naš i nema lijeka kad čovjeku dođe kraj i još nije poznat tko bi se iz podzemlja izbavio. Mi smo djeca pukog slučaja i kasnije ćemo biti kao da nikad nismo ni bili, jer samo je dim ono čime dišu naše nosnice, a misao je tek iskra od kucaja našega srca.

Kad se ona utrne, pretvorit će se tijelo u pepeo, a duh će se raspliniti kao lagan zrak. Ime će nam se s vremenom zaboraviti i nitko se ne će sjećati djela naših; i život će nam proći kao pramenje oblaka i nestat će ga kao magle što je gone zrake sunčane i pritiskuje žega njihova.

Jer život naš kao sjena odmiče, iz naše smrti nema povratka, zapečaćeno je i nitko se ne vraća.

Zato hodite ovamo! Uživajmo dobra sadašnja, koristimo se stvorovima sa žarom mladosti. Nauživajmo se odabranih vina i mirisa i neka nas ne mimoiđe ni jedan cvijet proljetni, okrunimo se ružama prije no što uvenu. Neka svaki od nas

sudjeluje u pijanki našoj, ostavimo svuda znake našeg veseljenja: to je naš dio i to je naša baština.

Potlačimo ubogoga pravednika, ne štedimo udovice, ne poštuju starca ni s jedina od mnogih godina. Nek' naša snaga bude zakon pravde, jer ono što je slabo nije ni za što. (Mu dr 2,1-")

Užitak probitačnosti možda jest prolazan, ali je svejedno užitak, a to je ipak bolje u usporedbi sa strahotom i boli postojanja. „Svatko se bori za sebe, a vrag odnosi one koji ostanu zadnji", kao što stara uzrečica kaže. Zašto jednostavno ne uzeti sve što možete, kad god uhvatite priliku? Zašto ne odlučiti živjeti na takav način?

Koja je uopće alternativa i zašto bismo se njome trebali zamarati?

Naši su se preci dovinuli vrlo sofisticiranim odgovorima na takva pitanja, ali mi ih još uvijek ne razumijemo dovoljno dobro. To je zato što su ti odgovori još uvijek velikim dijelom implicitni - očituju se prvenstveno u ritualima i mitu, i još uvijek nisu potpuno artikulirani. Ponašamo se u skladu s njima i predstavljamo ih u pričama, ali još uvijek nismo dovoljno mudri da bismo ih izričito formulirali. Još smo uvijek čimpanze u skupini, vukovi u čoporu. Znamo se ponašati. Znamo tko je tko i zašto. Naučili smo to iskustvom. Znanje nam je oblikovano našom interakcijom s drugima. Ustanovili smo predvidive rutine i obrasce ponašanja - ali zapravo ih ne razumijemo niti znamo otkuda potječu. Razvili su se tijekom golemih vremenskih razdoblja. Nitko ih u prošlosti nije eksplicitno formulirao (barem koliko mi znamo), iako jedni drugima oduvijek govorimo kako se ponašati u skladu s njima. Međutim, jednoga smo se dana, ne tako davno, probudili. Već smo radili nešto, ali napokon smo počeli *primjećivati* što radimo. Počeli smo koristiti svoja tijela kao sredstva za predstavljanje vlastitih djela. Počeli smo oponašati i dramatizirati. Izmislili smo ritual. Počeli smo izvoditi vlastita iskustva. Zatim smo počeli pričati priče. U te smo priče šifrirali zapažanja vlastite drame. Tako smo informaciju koja je prvotno bila ugrađena u naše ponašanje utkali i u svoje priče, ali nismo razumjeli, i još uvijek ne razumijemo, što ona sve znači.

Biblijska pripovijest o raji i istočnomu grijehu upravo je takva priča, proizišla iz kolektivne ljudske mašte koja je na djelu dugi niz stoljeća. Ona donosi vrlo dubok prikaz naravi bivovanja i pokazuje put prema konceptualizaciji i djelovanju koji su dobro prilagođeni toj naravi. U Edenskom vrtu, prije pojave samosvijesti, ljudska su bića - tako priča kaže - bila bez grijeha. Naši praiskonski roditelji, Adam i Eva, hodili su s Bogom. A onda,

nakon što ih je zmija prevarila, prvi je par jeo sa stabla spoznaje dobra i zla, otkrio smrt i ranjivost i okrenuo se od Boga. Čovječanstvo je tada bilo protjerano iz raja i započelo je njihovo tegobno smrtno postojanje. Ideja žrtvovanja dolazi ubrzo nakon toga, započinje s izvještajem o Kajinu i Abelu, razvija se kroz Abrahamove pustolovine i izlazak iz Egipta: nakon puno razmatranja napaćeno je čovječanstvo naučilo da se Božja naklonost može steći, a njegov gnjev izbjeći, prinosom prave žrtve - i da kod onih koji ne žele ili ne mogu u tome uspjeti može doći do krvava obračuna.

Odgadanje zadovoljenja

Kada su počeli prinositi žrtve, naši su preci počeli postupati po premisi koja, kada bismo je izrazili riječima, kaže da je potrebno odreći se nečega vrijednog u sadašnjosti da bi se nešto bolje moglo steći u budućnosti. Prisjetimo se, potreba rada jedno je od prokletstava koje Bog stavlja na Adama i njegove potomke kao posljedicu istočnoga grijeha. Adamova spoznaja temeljnih ograničenja svojega Bića - svoje ranjivosti, svoje smrtnosti - jednaka je njegovu otkriću budućnosti. Budućnost: to je ono kamo ideš kako bi umro (nadamo se ne prebrzo). Radom možete odgoditi svoju smrt; žrtvujući sadašnje kako biste kasnije stekli korist. Ovo je sigurno jedan od razloga zašto je koncept žrtvovanja u Bibliji uveden odmah nakon poglavlja o drami pada. Mala je razlika između žrtvovanja i rada. Oboje su jedinstveno ljudski. Ponekad se čini kao da životinje rade, ali zapravo samo slijede diktate svoje prirode. Dabrovi grade brane. Cine to zato što su dabrovi, a dabrovi grade brane. Sigurno ne misle: „Radije bih bio na plaži u Meksiku s djevojkom" dok je grade.

U prozaičnomu smislu, takva žrtva - rad - odgoda je zadovoljenja, ali to je vrlo nedostatan izraz za opis nečega od tako temeljne važnosti. Otkriće da se zadovoljenje može odgoditi nastupilo je istodobno kada i otkriće vremena, a s njime i uzročnosti (ili barem uzročne sile dobrovoljne ljudske radnje). *U pradavna smo vremena počeli shvaćati da je stvarnost strukturirana tako kao da se s njome možemo cjenkati.* Naučili smo da ako se ispravno ponašamo u sadašnjosti - kontroliramo svoje nagone, uzimamo u obzir tuđe potrebe - možemo steći nagrade u budućnosti, u vremenu i mjestu koje još ne postoje. Počeli smo zauzdavati, kontrolirati i organizirati svoje trenutne nagone kako bismo se mogli prestati sukobljavati s drugim ljudima i samim sobom u budućnosti. Takvo je djelovanje nerazdvojno povezano s organizacijom društva: otkriće uzročno-posljedičnoga odnosa između sadašnjih napora i kvalitete sutrašnjice potaknulo je nastanak društvenoga ugovora - organizacijskoga oblika koji omogućuje da današnji rad bude sigurno pohranjen (uglavnom u obliku

obećanja drugih).

Razumijevanje se često očituje u našim postupcima prije nego što ga možemo artikulirati (baš kao što djeca pokazuju da znaju što znači „majka“ ili „otac“ prije nego što to mogu izreći). Pojava rituala prinošenja žrtve Bogu bilo je rano i sofisticirano uobličenje ideje da je odgoda korisna. Dugačak je konceptualni put između jedenja kada si gladan i uviđanja da trebaš sačuvati nešto mesa za kraj dana ili za nekoga tko nije prisutan. Treba puno vremena da naučimo da trebamo sačuvati nešto za kasnije, ili za sebe, ili zato da to podijelimo s nekim drugim (a to dvoje je vrlo slično, baš kao i, kako smo već spomenuli, dijeljenje s budućim sobom). Puno je lakše i pogodnije sebično i smjesta pomesti sve na vidiku. Gotovo su jednako dugački putovi između svakoga skoka u sofisticiranosti koji ima veze s odgodom i njezinom konceptualizacijom: kratkoročno dijeljenje s drugima, skladištenje za budućnost, predstavljanje tih zaliha u obliku zapisa i, kasnije, u obliku valute - i, naposljetku, štednja novca u banci ili drugoj društvenoj instituciji. Neke su konceptualizacije morale služiti kao posrednici ili se ne bi pojavio cijeli niz praksa i ideja povezanih sa žrtvovanjem i radom niti bi one bile realizirane.

Naši su preci izvodili dramu, fikciju: personalizirali su silu koja vlada sudbinom kao duh s kojim se može pregovarati, trgovati kao da je ljudsko biće. Zapanjujuće je to što je *upalilo*. To je dijelom zato što se budućnost uvelike sastoji od drugih ljudskih bića - često upravo onih koji su promatrali, vrjednovali i procjenjivali najmanje detalje vašega ponašanja u prošlosti. To nije daleko od ideje Boga koji sjedi na visinama i prati svaki vaš pokret zapisujući ga u veliku knjigu na koju će se kasnije moći pozivati. Evo jedne produktivne simbolične ideje: *Budućnost je otac koji sudi*. To je dobar početak. No dva su se dodatna, arhetipska, temeljna pitanja pojavila zbog otkrića žrtve, tj. rada. Oba se odnose na krajnje proširenje logike rada koja glasi: *žrtvuj sada kako bi dobio kasnije*.

Prvo pitanje: što treba žrtvovati? Male žrtve mogu biti dovoljne za rješavanje malih, pojedinačnih problema. No moguće je da veće, sveobuhvatnije žrtve mogu riješiti niz velikih i složenih problema istodobno. To je teže, ali moglo bi biti bolje. Prilagođavanje nužnoj disciplini medicinske škole, primjerice, u potpunosti će omesti raskalašen životni stil okorjela partijanera. Odustati od toga znači žrtvovati se. Tako i liječnik može - da citiram Georgea W. - „staviti hranu na svoju obitelj“. To rješava mnoge poteškoće tijekom vrlo dugačka vremenskoga razdoblja. Dakle, žrtve su nužne da poboljšamo budućnost, a velike žrtve bolje su.

Drugo pitanje (zapravo, skup povezanih pitanja): već smo ustanovili temeljni princip - *žrtvovanjem ćemo poboljšati budućnost*. Ali princip, jednom utvrđen, treba razložiti u detalje. Treba shvatiti njegov puni doseg ili značenje. U krajnjim, ekstremnim slučajevima, što podrazumijeva ideja da žrtvovanjem možemo poboljšati budućnost? Gdje je ograničenje ovoga temeljnog principa? Za početak, moramo se pitati: „Što bi bila najveća, najučinkovitija od svih mogućih žrtava?“, a zatim: „Po izvršenju takve žrtve, koliko dobra može biti najbolja moguća budućnost?“

Biblijska priča o Kajinu i Abelu, sinovima Adama i Eve, slijedi odmah nakon priče o izgonu iz raja, kao što smo već spomenuli. Zapravo, Kajin i Abel su prvi ljudi zato što je Adama i Evu Bog izravno stvorio, a nisu došli na svijet uobičajenim putem. Kajin i Abel žive *u povijesti*, ne u Edenu. Moraju raditi. Moraju prinostiti žrtve da ugone Bogu, i to i čine s oltarom i propisnim ritualom. No stvari su se zakomplicirale. Abelov je prinos bio ugodan Bogu, ali Kajinov nije. Abel je višestruko nagrađen, Kajin nije. Nije u potpunosti jasno zašto (iako tekst snažno daje naslutiti da Kajinov prinos jednostavno nije bio iz srca). Možda je ono što je Kajin prinio za žrtvu bilo loše, nekvalitetno. Možda je bio sitničav. Ili je možda Bog bio uznemiren zbog samo njemu poznata razloga. To je sve vrlo realno, uključujući i nejasnoću u tumačenju teksta. Nisu sve žrtve jednako kvalitetne. Štoviše, često se čini da žrtve, prividno vrlo kvalitetne, nisu nagrađene boljom budućnošću - i nije jasno zašto. Zašto Bog nije zadovoljan? Što treba promijeniti da bude? To su teška pitanja - i svatko ih postavlja, cijelo vrijeme, čak i ako to ne zamjećuje.

Postavljanje takvih pitanja nerazdvojno je povezano s razmišljanjem.

Samo smo uz velike poteškoće shvatili da je istina da nam odgoda zadovoljstva može koristiti. To se u potpunosti protivi našim drevnim, bitno životinjskim nagonima koji zahtijevaju trenutno zadovoljenje (posebice u uvjetima nestašice, koji su i neizbježni i uobičajeni). I, da se stvar dodatno zakomplicira, takve odgode postaju korisne samo onda kada je civilizacija dovoljno stabilna da može jamčiti odgođenu nagradu u budućnosti. Ako će sve što ste sačuvali biti uništeno ili, još gore, ukradeno, onda nema smisla to čuvati. Upravo će zato vuk odjednom pojesti deset kilograma sirovoga mesa. On ne razmišlja: „Čovječe, mrzim kada se prežderem. Trebao bih sačuvati nešto za idući tjedan.“ Kako su se onda uopće mogla pojaviti ta dva nemoguća i nužno istodobna postignuća (odgoda i stabilizacija društva u budućnosti)?

Evo razvojnoga napretka od životinje u čovjeka. Nema sumnje da je

pogrješan u detaljima, ali za svrhu naše teme dovoljno je precizan. Prvo i prvo, nastane višak hrane u obliku velikih životinja, mamuta ili drugih golemih biljoždera. (Ljudi su sigurno pojeli mnogo mamuta. Možda i sve.) Kada ubijete veliku životinju, ostane vam nešto hrane za poslije. To je u početku slučajno - ali poslije čovjek počne cijeniti ovo što ostane „za poslije“ kao vrlo korisno. Istodobno se razvija privremeni pojam žrtve: „Ako ostavim nešto, čak i ako to želim sada, kasnije ne ću biti gladan.“ To se privremeno poimanje razvija i dolazi do sljedeće razine („Ako ostavim nešto za kasnije, ne ću morati biti gladan ni ja ni oni za koje se skrbin“), a zatim na sljedeću („Nikako ne mogu pojesti cijeloga mamuta, ali ni to što ostane ne mogu sačuvati tako dugo. Možda bih trebao nahraniti neke druge ljude. Možda će oni to upamtiti pa će i oni meni dati meso mamuta kada ga budu imali, a ja ga ne budem imao. Tako ću imati mamuta sada i moći ću ga jesti i poslije. To je dobra pogodba. Možda će mi oni s kojima ga podijelim početi vjerovati i u drugim stvarima. Možda ćemo tako uvijek moći razmjenjivati ono što imamo“). Tako „mamut“ postaje „budući mamut“, a „budući mamut“ postaje „osobni ugled“. To je nastanak društvenoga ugovora.

Dijeliti ne znači dati nešto što cijenite i ne dobiti ništa zauzvrat. Upravo se toga značenja boji svako dijete koje odbija dijeliti. Ispravno shvaćeno, dijeliti znači započeti proces trgovine. Dijete koje ne želi dijeliti - koje ne može trgovati, dakle - ne može imati prijatelje zato što je prijateljstvo oblik trgovine. Benjamin Franklin jednom je rekao da bi pridošlica u susjedstvu trebao zamoliti svojega novog susjeda da mu učini uslugu, citirajući pritom staru maksimu: *Vjerojatnije je da će vam uslugu napraviti netko tko vam je već učinio uslugu, negoli onaj koga ste vi zadužili činom dobrote.* Po Franklinovu mišljenju, zamoliti nekoga za uslugu (očito ne preveliku) najkorisniji je i najizravniji poziv na društvenu interakciju. Kada pridošlica postavi to pitanje novomu susjedu, daje mu priliku da se već pri prvomu susretu predstavi kao dobra osoba. To znači da će i on kasnije moći tražiti uslugu zauzvrat zato što je nastalo dugovanje i time će se povećati njihova uzajamna familijarnost i povjerenje. Tako bi obje strane mogle nadići svoje prirodno oklijevanje i uzajamni strah pred strancem.

Bolje je imati nešto nego ništa. Još je bolje velikodušno dijeliti ono što imate. Međutim, najbolje je kada općenito postanete poznati kao velikodušan dijelitelj. To je nešto što traje. Nešto na što se možete osloniti. Na ovoj razini apstrakcije možemo vidjeti kako se polažu temelji za koncepte *pouzdanja*, *iskrenosti* i *velikodušnosti*. Postavljen je temelj za artikuliranu moralnost. Produktivan, istinoljubiv djelitelj prototip je dobra građanina i dobra čovjeka. Na

ovaj način možemo vidjeti kako iz jednostavnog pojma „ostaviti ovo za poslije sasvim je dobra ideja“ mogu nastati najviši moralni principi.

To je kao da se razvojem čovječanstva dogodilo nešto ovakvo: prvo su prošli beskrajni desetci ili stotine tisuća godina prije pojave pisane povijesti i drame. Tijekom toga vremena počele su se, polako i bolno, razvijati usko povezane prakse odgode i razmjene. Zatim su, uz pomoć metaforičke apstrakcije, te odgode i razmjene postale zastupljene kao rituali i priče o žrtvovanjima, ispričane otprilike ovako: „Čini se da postoji moćna Osoba na nebu koja sve vidi i koja sudi o svemu što činite. Čini se da tu Osobu usrećuje kada se vi odreknete nečega što cijenate - a želite je učiniti sretnom zato što će u protivnom uslijediti pravi pakao. Dakle, prinosite žrtve i dijelite sve dok ne postanete u tome pravi stručnjak i sve će u vašem životu biti dobro.“⁶ Nitko ovo nije rekao, barem ne tako jasno i izravno, ali implicitno se nalazi u ljudskoj praksi, a zatim i u pričama.

Prvo je nastupilo *djelovanje* (tako je trebalo biti budući da smo nekoć bili životinje, a one mogu samo djelovati, ne i razmišljati). *Implicitna, neprepoznata vrijednost bila je prva* (kao što su djela koja su prethodila razmišljanju izražavala neku vrjednotu, ne iznoseći je eksplicitno). Mi ljudi tisućama smo i tisućama godina promatrali kako uspješni uspijevaju, a neuspješni propadaju. Razmišljali smo o tome i izvukli zaključak: *Oni koji su uspješni odgađaju zadovoljenje. Uspješni se cjenkaju s budućnošću*. Polako se budi velika ideja, sve jasnije artikulirana, u sve jasnije artikuliranim pričama: u čemu je razlika između uspješnih i neuspješnih? *Uspješni se žrtvuju*. Kada to rade, stvari postaju sve bolje. Pitanja postaju sve praktičnija i u isto vrijeme šira: Koja je najveća moguća žrtva? Žrtva za najveće moguće dobro? I odgovori postaju sve dublji i uzvišeniji.

Bog zapadne tradicije, poput mnogih drugih bogova, zahtijeva žrtvu. Već smo istražili zašto. No ponekad ide još dalje. Ne zahtijeva samo da žrtvuemo, već i da ta žrtva bude upravo ono što nam je najdraže. To je najupečatljivije (i upravo zbunjujuće jasno) prikazano u priči o Abrahamu i Izaku. Abraham, Božji miljenik, dugo je želio sina - i Bog mu je, nakon mnogo odgoda, obećao da će ga dobiti, i to u naizgled nemogućim uvjetima: Abraham je bio star, a njegova žena neplodna. No nedugo poslije, dok je čudesno rođeni Izak još bio dijete, Bog kao da se promijenio i na nerazuman i naoko barbarski način zahtijeva od svojega vjernog sluga da mu prinese svojega sina za žrtvu. Priča završava sretno: Bog šalje anđela da zadrži Abrahamovu poslušnu ruku i umjesto Izaka prihvaća ovna

za žrtvu. To je dobar kraj, ali zapravo nema veze s temom koju smo načeli: zašto je Bogu potrebno još? Zašto On - zašto život - postavlja takve zahtjeve?

Pa, započnimo analizu s jasnom istinom, razumljivom i očitom: *Ponekad stvari ne idu dobro*. Čini se da je to snažno povezano sa zastrašujućom prirodom svijeta, s njegovim bolestima, gladi, tiranijama i izdajama. Ali evo problema: *ponekad, kada stvari ne idu dobro, nije svijet kriv. Uzrok je nešto što je trenutno na najvišoj cijeni, nešto subjektivno i osobno*. Zašto? Zato što nam se svijet do neodredive mjere otkriva i upoznajemo ga po obrascima naših vrijednosti (o ovome ćemo puno više reći u 10. pravilu). Stoga, ako svijet koji vidite nije svijet koji želite, vrijeme je da preispitate svoje vrijednosti. Vrijeme je da se riješite pretpostavki koje imate. Vrijeme je da ih pustite od sebe. Možda je čak i vrijeme da žrtvujete ono što najviše volite tako da ispunite svoj potencijal, a ne da ostanete tu gdje jeste i kakvi jeste.

Postoji stara priča o tome kako uhvatiti majmuna, koja jako dobro ilustrira ovaj niz ideja. Prvo, morate pronaći veliku staklenku s uskim otvorom, no dovoljno širokim da majmun može provući ruku. Zatim staklenku trebate dijelom napuniti kamenjem tako da majmunu bude preteška za nošenje. Zatim u blizini staklenke morate ostaviti nekoliko poslastica kojima ćete privući majmuna, i još ih staviti u staklenku. Majmun će doći, posegnuti rukom u uski otvor i zgrabiti koliko može. No sa šakom punom poslastica ne može izvući ruku iz staklenke. Mora prvo isprazniti šaku. Mora se odreći onoga što već ima. A on to ne će učiniti. Lovac na majmune može jednostavno došetati do staklenke i uzeti majmuna. Životinja ne će žrtvovati dio da spasi cjelinu.

Nešto vrijedno čega se odričemo osigurava nam buduće blagostanje. Kada žrtvujemo nešto vrijedno, ugađamo Gospodinu. Što je najvrjednije i najbolje za žrtveni prinos? - ili, što to barem *simbolizira*? Najbolji komad mesa. Najbolja životinja iz stada. Najvrjedniji posjed. Što je čak i iznad toga? Nešto vrlo osobno čega se samo s boli možemo odreći. To je, možda, simbolizirano u Božjemu zahtjevu za obrezanjem kao dijelom žrtvenoga rituala u kojemu se simbolički nudi dio da se otkupi cjelina. Što je iznad toga? Što se još bitnije odnosi na cijelu osobu, a ne samo na njezin dio? U čemu se sastoji krajnja žrtva - prinesena za zadobivanje najveće nagrade?

Teško je odlučiti bih li ta žrtva bio ja sam ili moje dijete. Žrtvu majke koja svijetu prinosi svoje dijete veličanstveno je prikazao Michelangelo svojom slavnom *Pieta*, čiju ilustraciju možete vidjeti na početku ovoga poglavlja. Michelangelo je izradio Mariju u kontemplaciji nad svojim Sinom, raspetim i

uništenim. *Ona je kriva.* Po njoj je on došao na svijet i u njegovu veliku dramu bivovanja. *Je li pravedno donijeti dijete na ovaj strašni svijet?* Svaka si žena postavlja to pitanje. Neke kažu da nije, i imaju svoje razloge. Marija je odgovorila da jest, dobrovoljno, znajući jako dobro što će uslijediti - kao što uostalom sve majke znaju, ako si dopuste vidjeti. To je čin izvanredne hrabrosti, kada je dobrovoljan.

S druge strane, Marijin sin, Krist, predao je sebe Bogu i svijetu, izdaji, mučeništvu i smrti - sve do oćajanja na križu, kada uzvikuje one strašne riječi: *Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?* (Mt 27,46). To je arhetipska prića o ćovjeku koji daje sve za nešto bolje - koji prinosi svoj život za napredak Bića - koji dopušta da se Božja volja u potpunosti oćituje u granicama jednoga smrtnog života. To je model ćasna ćovjeka. U Kristovu slućaju, mećutim - on ųrtvuje sama sebe - a Bog, njegov Otac, istodobno ųrtvuje *svojega* Sina. Upravo je zbog toga kršćanska drama ųrtvovanja sama sebe i Sina arhetipska. To je prića od koje se ništa ekstremnije - ništa veće - ne moće zamisliti. To je sama definicija „arhetipskoga“. To je srų onoga što je „religijsko“.

Svijet je definiran boli i patnjom. U to nema sumnje. ųrtva moće u većoj ili manjoj mjeri privremeno zadržati bol - a veće ųrtve pritom mogu biti ućinkovitije od manjih. U to takoder nema sumnje. To je znanje koje svi nosimo u duši. Stoga osoba koja ųeli ublaųiti patnju - koja ųeli ispraviti nedostatke u Biću i ućiniti mogućom najbolju od svih mogućih budućnosti; koja ųeli stvoriti nebo na zemlji - podnijet će najveće ųrtve, ųrtve svega što voli, sebe i djeteta, kako bi ųivjela ųivot usmjeren prema Dobru. Odrći će se probitaćnosti. Tragat će za stazom konaćnoga smisla i tako donijeti spasenje svijetu koji je neprestano u oćaju.

Ali je li takvo što uopće moguće? Ne znaći li to traųiti previše od pojedinca? To moćda moće vrijediti za Krista - prigovorit će netko - ali on je bio pravi Sin Boųji. No imamo i druge primjere, neke puno manje arhetipske ili ćak mitologizirane. Uzmimo, primjerice, Sokrata, grćkoga filozofa. Nakon što je cijeli ųivot tragao za istinom i poućavao sunarodnjake, optuųili su ga za zloćine protiv Atene, njegova rodnoga grada. Tuųitelji su mu pruųili mnogo mogućnosti da jednostavno otiće i izbjegne nevolju, no veliki je mudrac već razmotrio i odbacio tu opciju. Prijatelj Hermogen vidio je kako u to vrijeme Sokrat raspravlja o svemu osim o svojemu sućenju i upitao ga kako to da se doima tako nezabrinutim. Sokrat je prvo odgovorio da se cijeli ųivot pripremao za svoju obranu, a zatim je rekao nešto puno tajanstvenije i znaćajnije: kada je pokušao posebno razmatrati strategije koje bi dovele do oslobaćajuće presude „po bilo

koju cijenu" ili čak kada bi samo razmišljao o svojim mogućim činima na suđenju - omeo bi ga božanski znak: unutarnji duh, glas ili *daemon*. Sokrat je i na suđenju govorio o tome glasu. Reкао je da je jedan od čimbenika koji njega, Sokrata, razlikuje od drugih ljudi upravo njegova potpuna spremnost da sluša upozorenja toga glasa - da *prestane govoriti i djelovati* kada mu taj glas prigovori. Kako je rekla delfska proročica, koju su smatrali pouzdanim sucem u takvim slučajevima, sami su ga bogovi učinili mudrijim od drugih ljudi, dobrim dijelom i zbog ovoga razloga.

Budući da se taj njegov uvijek pouzdan unutarnji glas protivio bijegu (čak i samoj obrani), Sokrat je radikalno promijenio svoj stav o značenju toga procesa. Počeo je vjerovati da bi on mogao biti blagoslov, a ne prokletstvo. Reкао je Hermogenu da je uvidio da mu duh kojega je oduvijek slušao možda pokazuje kako napustiti život na „najlakši [način], i ujedno najmanje neugodan za prijatelje", u „zdravu tijelu i duha sposobna za iskazivanje ljubaznosti" te bez „agonije bolesti" i nemira duboke starosti. Odluka da prihvati svoju sudbinu omogućila mu je da otkloni smrtni strah od opasnosti, prije i tijekom procesa, nakon što je presuda izrečena, a čak i nakon toga, za vrijeme izvršenja kazne. Vidio je da mu je život bio silno bogat i ispunjen i mogao ga je dostojanstveno pustiti od sebe. Imao je priliku dovesti svoje poslove u red. Uvidio je da ima priliku umaći sporu propadanju podmakle dobi. Sve što mu se događalo prihvatio je kao dar bogova. Zato se nije trebao braniti pred svojim tužiteljima - barem ne zato da ga proglase nedužnim ili da izbjegne svoju sudbinu. Umjesto toga preokrenuo je stvari i obratio se svojim sucima tako da čitatelji točno mogu shvatiti zašto ga gradsko vijeće zapravo želi ubiti. Zatim je hrabro popio otrov.

Sokrat je odbio probitačnost i potrebu za manipulacijom koja je prati. Umjesto toga u strašnim je uvjetima odlučio nastaviti potragu za smislenim i istinitim. Dvije i pol tisuće godina kasnije mi se prisjećamo njegove odluke i u njoj nalazimo utjehu. Što iz toga možemo naučiti? Ako prestanete govoriti laži i ako živite prema nalogima svoje savjesti, možete ostati plemeniti čak i pred licem najveće prijetnje; ako djelujete vođeni najvišim idealima, iskreno i hrabro, imat ćete više sigurnosti i snage nego što vam to može ponuditi bilo kakvo trenutno usmjeravanje na vlastitu sigurnost; ako u potpunosti živite ispravno, možete otkriti smisao toliko dubok da će vas zaštititi čak i od smrtnoga straha.

Može li sve to biti istina?

Smrt, težak rad i zlo

Ljudska bića neizbježno doživljavaju patnju, to je tragedija ljudskoga života.

Ta patnja potom potiče želju za sebičnim, trenutnim zadovoljenjem - za probitkom. Ali osobno žrtvovanje i rad puno nas djelotvornije čuvaju od patnje negoli kratkoročni impulzivni užitelji. Međutim, sama tragedija (shvaćena kao proizvoljna grubost društva i prirode, nasuprot ranjivosti pojedinca) nije jedini - možda čak ni prvenstveni - izvor patnje. Treba uzeti u obzir i problem zla. Svijet je čvrsto protiv nas, to je sigurno, ali čovjekova nehumanost prema čovjeku nešto je još gore. Dakle, problem žrtvovanja je složen: oskudica i ograničenje smrtnošću nisu jedino protiv čega se borimo radom i spremnošću za odricanje i prinošenje. Ne: tu je i problem zla.

Vratimo se još jednom na priču o Adamu i Evi. Nakon pada, nakon što su se našim arhetipskim roditeljima otvorile oči, život je postao vrlo težak za njihovu djecu (to smo mi). U prvome redu riječ je o strašnoj sudbini koja nas čeka u postrajskome svijetu - u povijesti. To je dobrim dijelom zbog onoga što je Goethe nazvao „našom kreativnom, beskrajnom tlakom“. Ljudi, kao što vidimo, rade. Radimo zato što smo uvidjeli vlastitu ranjivost, svoju podložnost bolesti i smrti, i želimo se zaštititi što je dulje moguće. Jednom kada uvidimo kakva nas budućnost čeka, moramo se pripremiti za nju ili živjeti u poricanju i strahu. Upravo zato žrtvujemo sadašnja zadovoljstva za bolje sutra. Spoznaja vlastite smrtnosti i potrebe za radom nije bilo jedino otkriće Adama i Eve nakon što su pojeli zabranjeni plod, a oči im se otvorile. Spoznali su (je li to bilo prokletstvo?) dobro i zlo.

Trebala su mi desetljeća da shvatim što to znači (tj. da shvatim barem djelić značenja). Riječ je o sljedećemu: jednom kada postanete svjesni svoje ranjivosti, sveobuhvatnije počnete shvaćati narav ljudske ranjivosti općenito. Razumijete što znači biti preplašen, ljutit, ogorčen i žučljiv. Razumijete značenje boli. Onda kada uistinu shvatite te osjećaje u sebi, kao i razloge zbog kojih nastaju, shvatit ćete i kako ih izazvati u drugima. Na taj način mi, samosvjesna bića, postajemo sposobni dobrovoljno i iznimno vješto mučiti druge (i sami sebe, naravno - ali sada je ipak riječ o odnosu prema drugima). Posljedice toga novog znanja vidimo na djelu kod Kajina i Abela, sinova Adama i Eve. U njihovo vrijeme čovječanstvo je već naučilo prinostiti žrtve Bogu.

Na kamenim oltarima izrađenima za tu svrhu naši su preci izvodili precizno utvrđen ritual: žrtvovali su nešto vrijedno, dragocjenu životinju ili njezin dio, pretvarajući taj prinos kroz vatru u dim (u duh) koji uzlazi do nebesa. Tako kao da su dramski prikazali prinošenje onoga najboljeg što imaju Bogu da im budućnost bude bolja. Bog je prihvatio Abelove žrtve i Abel je bio radostan. Kajinove je žrtve, međutim, odbio i on je, nikakvo čudo, postao ljubomorani

ogorčen. Ako netko odbije žrtvovati pa doživi neuspjeh, to se barem može razumjeti. Može se i dalje osjećati ogorčeno i osvetoljubivo, ali u srcu zna da je sam kriv. Ta spoznaja obično ograniči bijes. Puno je gore, međutim, ako se stvarno odrekao trenutnoga zadovoljstva - ako se trudio i mučio, a stvari ipak nisu ispale dobro - i ako je odbijen unatoč svojim naporima. Tada je izgubio sadašnjost i budućnost. Tada je njegov rad - njegova žrtva - bio besmislen. U takvim uvjetima svijet najednom postaje mračno mjesto, a duša se buni.

Kajin je izvan sebe od bijesa zato što ga je Bog odbio. Suprotstavlja mu se i proklinje sve što je stvorio. Pokazalo se da je to vrlo loša odluka. Bog mu vrlo jasno odgovara da je sam kriv za sve - još gore: kaže da je Kajin svjesno i domišljato koketirao s grijehom i požnjeo posljedice. To nije bilo ono što je Kajin htio čuti. Od Boga nije čuo ispriku, nego je, umjesto toga, još dobio soli na ranu. Kajin, do srži ogorčen Božjim odgovorom, planira osvetu. To je smjelo. Drsko prkosi Stvoritelju. Kajin zna kako nanijeti bol - naposljetku, samosvjesno je biće - a u svojoj je patnji i sramoti postao još svjesniji. Hladnokrvno ubija Abela, brata, vlastiti ideal (jer Abel je sve ono što Kajin želi biti). Počinio je najužasniji zločin kako bi prkosio samome sebi, čitavu čovječanstvu i samome Bogu. Svima odjednom. Učinio je to kako bi nanio štetu i kako bi se osvetio. Učinio je to kako bi iskazao svoje temeljno protivljenje postojanju - kako bi prosvjedovao protiv nepodnošljive ćudljivosti samoga Bića. A Kajinova djeca - potomci njegova tijela i njegove odluke - još su gora. U svojem egzistencijalnom bijesu Kajin ubija jednog. Lamek, njegov potomak, ide puno dalje. „Čovjeka sam ubio jer me ranio“, kaže Lamek, „i dijete jer me udarilo. Ako će Kajin biti osvećen sedmerostruko, Lamek će sedamdeset i sedam puta!“ (Post 4,23-24). Tubal-Kajin, praotac „onih koji kuju bakar i željezo“ (Post 4,22), po tradiciji je živio sedam generacija nakon Kajina - i bio je prvi tvorac oružja. Događaj koji nakon toga slijedi u Knjizi Postanka jest potop. Takav raspored nipošto nije slučajan.

Pojavkom samosvijesti zlo ulazi u svijet. Težak rad kojim Bog proklinje Adama - to je dovoljno teško. Porodiljne muke i podređenost mužu koje su dopale Evu također nisu sitnice. Sve je to nagovještaj usađenih i često bolnih tragedija nedostatnosti, oskudice, potrebitosti i podložnosti bolesti i smrti koje istodobno definiraju i zagorčuju ljudsku egzistenciju. Sama činjenica da te tragedije postoje ponekad je dovoljna da čak i hrabru osobu okrene protiv života. Međutim, prema mojemu iskustvu, ljudi su dovoljno snažni da bez kolebanja podnesu neizbježne tragedije postojanja - i da se pritom ne slome ili da se teško slome. Tome sam više puta svjedočio, u svojem privatnom životu, u

profesorskom radu i radu u klinici. Potresi, poplave, glad, tumor - dovoljno smo snažni da sve to podnesemo. Ali ljudsko zlo svijetu dodaje potpuno novu dimenziju bijede. Zbog toga pojavu samosvijesti, kao i prateću spoznaju vlastite smrtnosti te spoznaju dobra i zla, nalazimo u prvim poglavljima Knjige Postanka (kao i u golemoj tradiciji koja ih okružuje) kao kataklizmu kozmičkih razmjera.

Namjerna ljudska zloća može slomiti duh koji ni najveća tragedija ne bi uzdrmala. Sjećam se kako sam u radu s jednom klijenticom zajedno s njom otkrio da je zbog šoka pretrpjela godine ozbiljna posttraumatskoga stresnog poremećaja - bila je riječ o svakodnevnoj drhtavici i prestravljenosti, kao i kroničnoj nesaniciji - i sve to zbog bijesnog izraza lica njezina dečka dok je bio pijan. Njegovo „namrgođeno lice“ (usp. Post 4,5) iskazivalo je jasnu i svjesnu želju da joj nanese zlo. Bila je puno naivnija nego što je trebala biti i to ju je učinilo podložnom traumi. No nije stvar u tome: zlo koje dobrovoljno činimo jedni drugima može čak i snažnim osobama nanijeti duboku i trajnu štetu. Što točno nadahnjuje takvo zlo?

Ono ne nastaje samo kao posljedica teška života. Ne izbija jednostavno ni zbog samoga neuspjeha ili zbog shvatljiva razočaranja i ogorčenosti koje osjećamo zbog neuspjeha. Ali teška životna sudbina, dodatno otežana zbog neprestano odbijenih žrtava (koliko god možda loše osmišljene bile; s koliko god malo interesa bile izvršene)? To će izobličiti ljude u prava čudovišta koja zatim svjesno počinju činiti zlo; počinju sebi i drugima oko sebe uzrokovati bol i patnju (i čine to samo boli i patnje radi). Tako se oblikuje uistinu pakostan krug: nevoljke žrtve učinjene s pola srca; Bog ili stvarnost (kako želite) odbija takvu žrtvu; ljutito ogorčenje, zbog odbijanja; zapadanje u ogorčenje i želju za osvetom; buduće se žrtve čine s još više negodovanja ili ih se odbija činiti. Odredište te silazne spirale jest sam pakao.

Život je uistinu „prljav, okrutan i kratak“, kao što je to upečatljivo primijetio engleski filozof Thomas Hobbes. No čovjekova sposobnost za zlo čini ga još gorim. To znači da središnji životni problem - bavljenje njegovim grubim datostima - nije samo pitanje što i kako žrtvovati da se umanje patnja, nego što i kako žrtvovati da se umanje patnja *i zlo - koje je svjesni, voljni i osvetoljubivi izvor najgore patnje*. Pripovijest o Kajinu i Abelu jedno je očitovanje arhetipske priče o braći-neprijateljima, junaku i protivniku: dva elementa ljudske psihe - jedan je usmjeren prema gore, prema Dobru, a drugi prema dolje, prema samomu paklu. Abel je, istina, junak, ali junak kojega je Kajin porazio. Abel je mogao ugoditi Bogu - nezanemarivo i nevjerojatno postignuće - ali nije mogao nadvladati ljudsko zlo. Zbog toga je Abel arhetipski nepotpun. Možda je bio

naivan, a osvetoljubivi brat može biti nezamislivo podmukao i *lukav*, poput zmije u Post 3,1. No opravdanja - čak ni razlozi, ni razumljivi razlozi - nisu važni, ne u krajnjoj analizi. Problem zla ostaje neriješen čak i bogougodnim Abelovim žrtvama. Bile su potrebne tisuće i tisuće godina da se čovječanstvo dovine nečemu drugom nalik rješenju. Ista tema ponovno izbija, ovoga puta kulminirajući, u priči o kušnji u pustinji, ali tu je sveobuhvatnije izražena i tu na koncu junak pobjeđuje.

Suočavanje sa zlom

Prema Bibliji, Isus je otišao u pustinju „da ga đavao iskuša“ (Mt 4,1). To je zapravo priča o Kajinu, ponovno ispričana na apstraktan način. Kao što smo vidjeli, Kajin nije zadovoljan ni sretan. Naporno radi, ili barem on to misli, ali Bog nije zadovoljan. U međuvremenu Abel naizgled lagodno prolazi kroz život. Usjevi mu bogato rađaju. Žene ga vole. I što je najgore od svega, on je doista dobar čovjek. Svatko to zna. Zaslužio je svoju dobru sudbinu. To je samo dodatan razlog da postane predmetom zavisti i mržnje. S druge strane, stvari se ne odvijaju dobro za Kajina i on žali zbog svoje nesreće, ne miče se od nje kao lešinar od svojega jajeta. U svojoj bijedi nastoji smisliti nešto pakleno i čineći to ulazi u pustu divljinu svojega uma. Opsjednut je svojom zlom sudbinom; Božjom izdajom. Hrani svoje ogorčenje. Upušta se u sve detaljnija maštanja o osveti. I dok to čini, njegova taština raste do luciferskih razmjera. „Zlostavljan sam i potlačen“, misli. „Ovo je glup i proklet planet. Što se mene tiče, može otići kvragu.“ S tim mislima Kajin, slobodno možemo reći, metaforički odlazi u pustinju, tamo susreće đavla i postaje žrtva njegovih kušnja. Sotona čini sve što može kako bi stvari učinio što gorima, na što ga potiče (da se izrazimo bezvremenim riječima Johna Milтона):

...toliko duboka zloba,
da posiječe ljudski rod u jednom korijenu,
i zemlju s Paklom da uplete i umiješa,
sve to učinjeno da se prkosi velikom Stvoritelju.

Kajin se okreće Zlu zato da dobije ono što mu je Dobro uskratilo i čini to dobrovoljno, svjesno i sa zlim predumišljajem.

Krist ide drugim putem. Njegov boravak u pustinji tamna je noć duše - duboko ljudsko i univerzalno ljudsko iskustvo. To je put do onoga mjesta u koje svi idemo kada se stvari raspadaju, prijatelji i obitelj se otuđe, zavladaju beznade i očaj i začujemo crni zov nihilizma. I, dodajmo još u duhu vjernosti priči: četrdeset dana i noći usamljena gladovanja u pustinji moglo bi vas odvesti baš na

to mjesto. Na taj se način istodobno ruše naš objektivni i subjektivni svijet. Četrdeset dana je vrlo simbolično vremensko razdoblje koje se odnosi na četrdeset godina koje su Izraelci proveli lutajući pustinjom nakon što su umakli tiraniji faraona i Egipta. Četrdeset je dana dug period proveden u podzemlju prepunu mračnih pretpostavki, zbunjenosti i straha - dovoljno dug period za putovanje do središta, koje je sami pakao. Na to putovanje iz radoznalosti može krenuti svatko - to jest svatko tko je voljan uzeti zaozbiljno zlo u samome sebi i u čovjeku općenito. Tu nam može pomoći malo poznavanja povijesti. Za početak dobro je prisjetiti se totalitarnih strahota dvadesetoga stoljeća, koncentracijskih logora, prisilnoga rada i smrtonosnih patoloških ideologija - zatim treba promisliti o tome da su i najgori čuvari u koncentracijskim logorima bili ljudi, u pravomu smislu te riječi. To je sve dio ponovnoga oživljavanja priče o pustinji; dio prilagođavanja te priče suvremenomu svijetu.

„Nakon Auschwitzta“, rekao je Theodor Adorno, proučavatelj totalitarizama, „ne bi smjelo biti poezije.“ Bio je u krivu: poezija bi trebala biti o Auschwitzu. Sagledavajući strašne posljedice dvadesetoga stoljeća vidimo da je čovjekova zastrašujuća sposobnost razaranja postala problem koji nadilazi čak i problem neotkupljene boli. Nijedan od tih problema ne može se riješiti bez pristupanja rješavanju i drugoga problema. Ovdje je ključna ideja Kristova preuzimanja ljudskih grijeha na sebe kao da su njegovi - ona otvara vrata dubljemu razumijevanju su sreća s đavlom u pustinji. „*Homo sum, humani nihil a me alienum puto*“, rekao je rimski dramatičar Terencije: „Ništa ljudsko nije mi strano.“

Uvijek zastrašujući C. G. Jung kaže: „Drvo ne može uzrasti do neba ako mu korijenje ne seže do pakla.“ Ova bi izjava svakoga trebala natjerati da zastane i promisli. Taj je veliki psihijatar pomno i duboko promislio i ustvrdio da svako kretanje prema gore zahtijeva odgovarajuće kretanje prema dolje. Upravo zato tako rijetko dolazi do prosvjetljenja. Tko je voljan to učiniti? Želite li se uistinu susresti s glavnom facom dolje, na samu dnu svojih najjuvrnutijih zlih misli? Što je tako neshvatljivo napisao Eric Harris, masovni ubojica iz srednje škole u Columbineu, istoga dana prije nego što će započeti masakr nad svojim kolegama? „Zanimljivo, kada sam u svojem ljudskom obliku svjestan da ću umrijeti, sve poprima ozračje trivijalnosti.“ Tko bi se usudio objasniti takvo pismo? - ili, još gore, opravdati ga?

U pustinji Krist susreće đavla (vidi "Lk 4,1-13 i Mt 4,1-"). Ova priča ima jasno psihološko značenje - metaforičko značenje - uz neka druga, materijalna ili metafizička značenja koja bi mogla imati. Ono kaže da je Krist *vječno onaj koji*

odlučuje preuzeti osobnu odgovornost za svu dubinu ljudske izopačenosti. To znači da je Krist vječno spreman suočiti se s kušnjama najpakosnijega elementa ljudske naravi, duboko o njima promisliti i riskirati. To znači da je Krist uvijek voljan svjesno, potpuno i dobrovoljno suprotstaviti se zlu. To nije puka apstrakcija (iako jest apstraktno), nije nešto što treba ispolirati. To nije samo intelektualno pitanje.

Posttraumatski stresni poremećaj kod vojnika često se razvije ne zbog onoga što su vidjeli, nego zbog onoga što su učinili. Na bojištu ima mnogo demona, da tako kažemo. Odlazak u rat može otvoriti vrata samoga pakla. Tu i tamo ispuže nešto mračno i opsjedne nekoć naivna dječaka s farme u Iowi i on se pretvori u čudovište koje čini užasne stvari. Siluje i ubija žene i kolje djecu u My Laiju, cijelo vrijeme promatrajući sebe dok to radi. Pritom neki mračni dio njega uživa u tome - i upravo je to ono što ne može zaboraviti. Kasnije ne će znati kako se pomiriti s istinom o samome sebi i svijetu koja mu se tada otkrila. Nikakvo čudo.

U velikim i temeljnim mitovima drevnoga Egipta nalazimo priču o bogu Horusu - kojega često smatraju Kristovim prethodnikom u povijesnomu i konceptualnom smislu. On je doživio nešto slično suočivši se sa zlim stricom Setom⁷, uzurpatorom prijestolja boga Ozirisa, Horusova oca. Horus, svevideći egipatski bog s glavom sokola, egipatsko oko, simbol konačne, vječne pozornosti, dovoljno je hrabar da se bori sa Setovom pravom naravi i zapodjene s njim izravnu borbu. No u bitci sa strašnim stricom oštećuje mu se svijest. Ostaje bez oka. To se dogodilo unatoč njegovu božanskomu stasu i nenadmašnu vidu. Što bi onda izgubio obični čovjek kada bi pokušao to isto? No možda bi u svojem unutarnjem vidu i razumijevanju mogao dobiti nešto proporcionalno gubitku gledanja vanjskoga svijeta.

Đavao utjelovljuje odbijanje žrtve; on je oholost, prkos, prijetvornost i okrutna, svjesna zlonamjernost. On je čista mržnja usmjerena prema čovjeku, Bogu i Biću. Ne će se poniziti, čak ni kada je u potpunosti svjestan da bi trebao. Štoviše, on točno zna što radi, opsjednut željom za razaranjem i čini to svjesno, promišljeno i potpuno. Stoga se upravo on - sam arhetip Zla - mora suočiti s Kristom - arhetipom Dobra - i iskušavati ga. Upravo on mora ponuditi Spasitelju čovječanstva, koji se nalazi u strašnim i zahtjevnim uvjetima, ono što svi ljudi najviše žele.

Prvo iskušava izgladnjeloga Krista govoreći mu da pretvori pustinjski kamen u kruh i tako utaži glad. Zatim mu predlaže da se baci s litice i zazove Boga i anđele da ga spase. Na prvu kušnju Krist odgovara riječima: „Ne živi čovjek

samo o kruhu, nego o svakoj riječi što izlazi iz Božjih usta.“ Što to znači? Znači da ima stvari koje su uvijek važnije od hrane, čak i u uvjetima ekstremne oskudice. Drukčije rečeno: čovjeku koji je iznevjerio svoju dušu kruh će malo koristiti, čak i ako je trenutno gladan.* Krist je posve sigurno mogao poslušati đavla i upotrijebiti svoju gotovo bezgraničnu moć da u sekundi dobije kruh i utaži glad ili, u širem smislu, da stekne svjetsko bogatstvo (što bi teoretski puno trajnije riješilo problem kruha). Ali po koju cijenu? I s kojim dobitkom? Proždrljivost, usred moralne pustoši? To je najsiromašnija i najbjednija gozba. Krist zato cilja na nešto više i opisuje oblik Bića koje bi konačno i zauvijek riješilo problem gladi. Što kada bismo svi umjesto probitačnosti odabrali blagovati riječ Božju? To bi značilo da svaka osoba živi, proizvodi, žrtvuje, govori i dijeli na način koji bi glad trajno učinio prošlošću. Eto tako se istinski i konačno rješava problem gladi u pustinjskoj oskudici.

Ovo nalazimo naznačeno i dramski prikazano na drugim mjestima u evanđeljima. Krist se stalno prikazuje kao onaj koji neprestano priskrbljuje sve što je potrebno za život, i to u beskrajnim količinama. Čudotvorno umnaža kruh i ribu. Pretvara vodu u vino. Što to znači? To je poziv da tragamo za višim smislom i to usvojimo kao najpraktičniji i najkvalitetniji način življenja. Taj je poziv prikazan u dramskomu/književnom obliku: živite kao što arhetipski Spasitelj živi pa ne ćete više gladovati ni vi ni oni oko vas. Dobrohotnost svijeta otkriva se pred onima koji ispravno žive. To je bolje od kruha. To je bolje od novca koji će kupiti kruh. Tako Krist, simbolički savršeni pojedinac, nadvladava prvu kušnju. Slijede još dvije.

„Baci se s litice“, kaže đavao započinjući sljedeću kušnju. „Ako Bog postoji, sigurno će te spasiti. Ako si ti stvarno njegov Sin, Bog će te sigurno spasiti.“ Zašto se Bog ne bi objavio i spasio svoje jedinorođeno dijete od gladi, izolacije i velikoga zla? Ali to ne može poslužiti za životni primjer. Ne zvuči dobro čak ni kao književnost. *Deus ex machina* - dolazak božanske sile koja čudesno izbavlja junaka iz njegovih nevolja - najjeftiniji je trik kazališnoga piskarala. To je izrugivanje neovisnosti, hrabrosti, sudbine, slobodne volje i odgovornosti. Štoviše, Bog ni u kom slučaju nije sigurnosna mreža za slijepce. On nije netko komu se može narediti da izvede čarobni trik ili koga se prisiljava da se objavi - čak ni kada bi to činio njegov vlastiti Sin.

„Ne iskušavaj Gospodina, Boga svojega!“ (Mt 4,7) - ovaj odgovor, iako prilično kratak, razrješuje drugu kušnju. Krist ne izgovara ležernu naredbu, čak se ne usuđuje pitati Boga da djeluje u njegovu korist. Odbija lišiti sama sebe odgovornosti za ono što mu se događa u životu. Također odbija riješiti problem

svoje ranjivosti samo na osobnoj razini - naime, prisiljavajući Boga da ga spasi - zato što to ne bi riješilo problem za sve druge i za sva vremena. U ovoj Kristovoj rečenici naslućujemo i odbijanje da se prepusti udobnosti ludila. Jednostavno, premda psihotično, samoproглаšenje nekakvim čarobnim mesijom moglo je predstavljati istinsku kušnju za Krista s obzirom na teške životne uvjete u pustinji. No on je odbio ideju da spasenje - ili čak, kratkoročno gledano, preživljavanje - ovisi o narcističkome dokazivanju nadmoćnosti i o zapovijedanju Bogu, čak i ako je u pitanju Božji Sin.

Konačno dolazi treća kušnja, najzahtjevnija od svih. Pred Kristom leže sva kraljevstva svijeta, spremna da ih uzme. To je sirenski zov zemaljske moći: prilika da sve i svih možeš kontrolirati i naređivati im. Kristu je ponuđen sam vrh dominacijske hijerarhije, predmet životinjske čežnje svakoga majmuna: da mu svi budu poslušni, da ima najljepše posjede, moć da gradi i uvećava stečeno, mogućnost neograničenih osjetilnih zadovoljenja. To je golem probitak, ali to nije sve. S takvim rastom statusa naša nutarnja tama dobiva bezbroj prilika da se otkrije. Požuda za krvlju, silovanjem i uništenjem čini velik dio privlačnosti moći. Ljudi ne žele moć samo zato da više ne bi patili. Ljudi ne žele moć samo zato da nadvladaju podložnost oskudici, bolesti i smrti. Imati moć znači imati priliku za osvetu, priliku da osiguraš pokornost i uništiš svoje neprijatelje. Ako Kajinu date dovoljno moći, on Abela ne će samo ubiti. Prvo će ga maštovito i beskrajno mučiti. Onda, i tek onda će ga ubiti. Zatim će krenuti na sve ostale.

Postoji nešto što nadilazi čak i sam vrh najvišega mjesta dominacijske hijerarhije, toliko veliko da pristup tome ne bi trebalo žrtvovati zbog neposredna uspjeha. To je također stvarno mjesto, iako nije riječ o mjestu u geografskomu smislu. Jednom sam imao viđenje prostranoga krajolika, protezao se miljama i miljama daleko prema horizontu. Lebdio sam visoko u zraku i promatrao ga iz ptičje perspektive. Dokle god mi je pogled sezao, vidio sam goleme terasaste staklene piramide. Neke su bile male, neke velike, neke su se presijecale, neke su bile odvojene - sve su nalikovale suvremenim neboderima; svaka je bila puna ljudi koji su nastojali dosegnuti vrh piramide. No bilo je još nešto, nešto iznad toga vrhunca, područje smješteno izvan svake piramide, a u kojemu su sve one bile ukorijenjene. Bio je to privilegiran položaj oka koje je moglo (ili je možda to svjesno odabralo) slobodno lebdjeti iznad meteža, koje je odabralo da ne će dominirati ni nad jednom određenom skupinom ili situacijom, već da će na neki način istodobno sve nadilaziti. Bila je to sama pozornost, čista i nesputana: izdvojena, budna, pažljiva pozornost koja djeluje tek nakon što se utvrde pravo vrijeme i mjesto za to. Kao što piše u *Tao te Chingu*:

Tko djeluje prema obrascima, ne uspijeva.

Tko previše prianja, gubi.

Stoga mudrac djeluje bez obrazaca i zato uspijeva.

Ne pridaje previše važnosti i zato ne gubi.¹⁴⁸

U priči o trećoj kušnji nalazi se snažan poziv na ispravno bivovanje. Za najveću nagradu - ustanovljenje Božjega kraljevstva na zemlji, uskrišenje raja - pojedinac mora živjeti život na način koji od njega zahtijeva da odbija trenutna zadovoljenja svojih želja, bilo naravnih, bilo izopačenih, i to bez obzira na to koliko mu se snažno, realistično i uvjerljivo to nudilo, i istodobno mora odbijati svako napastovanje na zlo. Zlo višestruko uvećava životne nevolje i silno povećava motivaciju za probitkom koju već posjedujemo zbog suštinske tragedije Bića. Neka običnija žrtva može možda zadržati tragediju, više ili manje uspješno, ali za pobjedu nad zlom potrebna je posebna vrsta žrtve. Opis te posebne žrtve stoljećima je zaokupljao kršćansku (i ne samo kršćansku) maštu. Zašto nije imala željeni učinak? Zašto još uvijek nismo uvjereni u to da nam je najbolji mogući plan uvijek podizati glavu prema nebu, smjerati prema Dobru i sve žrtvovati za taj cilj? Je li jednostavno riječ o tome da nismo razumjeli ili smo možda, svjesno ili nesvjesno, skrenuli s puta?

Kršćanstvo i njegovi problemi

Carl Jung je iznio tezu da je europski um bio motiviran napredovati u kognitivnim znanstvenim tehnologijama - u istraživanju materijalnoga svijeta - nakon što je prešutno zaključio da kršćanstvo, sa svojim isticanjem duhovnoga spasenja, nije uspjelo zadovoljavajuće razriješiti problem patnje ovdje i sada. Tri ili četiri stoljeća prije renesanse ta je spoznaja postala iznimno nepodnošljivom. Kao posljedica duboko u kolektivnoj zapadnoj psihi pojavila su se neobična zamjenska maštanja, prvo u liku čudnih alkemijskih maštarija koje su se razvijale i tek nakon mnogo stoljeća poprimile potpuno artikuliran oblik znanosti. Alkemičari su prvi počeli ozbiljno istraživati transformacije materije nadajući se da će otkriti tajne zdravlja, bogatstva i duga života. Ovi veliki sanjari (najistaknutiji među njima bio je Newton) prvo su naslutili, a zatim i oblikovali ideju da materijalni svijet, koji je Crkva proklela, čuva tajne koje, ako se otkriju, mogu osloboditi čovječanstvo od zemaljskih boli i ograničenja. Upravo je ta vizija, vizija motivirana i vođena sumnjom, omogućila zapanjujuću kolektivnu i individualnu motivacijsku snagu nužnu za razvoj znanosti, zahtijevajući od pojedinačnih mislioca radikalnu usredotočenost i odgodu zadovoljenja.

To ne znači da kršćanstvo, čak i u svojem nepotpuno ostvarenu obliku, nije

uspjelo. Upravo suprotno: kršćanstvo je postiglo gotovo nemoguće. Kršćanski nauk uzdigao je dušu pojedinca stavljajući roba, gospodara, obična čovjeka i plemića na istu metafizičku razinu, učinivši ih ravnopravnima pred Bogom i zakonom. Kršćanstvo je naglašavalo da je čak i kralj tek jedan od mnogih. Da bi uspjelo zaživjeti nešto što se tako snažno protivilo svim evidentnim dokazima, trebalo je radikalno umanjiti značenje ideje da su svjetovna moć i slava pokazatelji posebne Božje milosti. To je dijelom postignuto zahvaljujući neobičnoj kršćanskoj tvrdnji da se spasenje ne može zadobiti ni trudom ni zaslugama, tj. „djelima. Kakva mu god bila ograničenja, razvoj ovakva nauka spriječio je da kralj, aristokrat i bogati trgovac nameću svoj moral narodu. Posljedično, metafizički koncept o urođenoj transcendentnoj vrijednosti svake duše postao je temeljnom pretpostavkom zapadnoga zakona i društva, iako su šanse za to bile ravne nuli. U prošlosti nije bilo tako, i još uvijek nije tako u većini mjesta na svijetu. Zapravo, ravno je čudu (i to trebamo imati na umu) to što su se hijerarhijska društva naših predaka, temeljena na robovlasništvu, preustrojila pod utjecajem etičko-religijske objave tako da su se posjedovanje ljudi i potpuna dominacija nad njima počeli poimati kao pogrješni.

Bilo bi dobro prisjetiti se da je neposredna korist od ropstva vrlo očita i da je argument da snažni treba dominirati nad slabim uvjerljiv, privlačan i iznimno praktičan (barem snažnome). To znači da je, prije nego što se tu praksu moglo uopće dovesti u pitanje, a kamoli obustaviti, bila nužna revolucionarna kritika svega što je robovlasničko društvo cijenilo (uključujući ideju da moć i autoritet od robovlasnika čine čovjeka plemenita roda; uključujući čak i temeljniju ideju da je moć koju je robovlasnik imao bila opravdana, pa čak i krjeposna). Kršćanstvo je eksplicitno iznosilo nevjerojatnu tvrdnju da čak i osoba iz najnižega društvenog sloja ima prava, izvorna prava - te da suveren i država imaju moralnu odgovornost da im na temeljnoj razini priznaju ta prava. Kršćanstvo je eksplicitno izložilo još neshvatljiviju ideju da posjedovanje čovjeka degradira robovlasnika (koji se prije smatrao plemenitim upravo zbog toga) možda čak i više nego roba. Mi ne razumijemo koliko je teško shvatiti takvu ideju. Zaboravljamo da je upravo suprotna ideja bila općeprihvaćena i samorazumljiva tijekom većine povijesti čovječanstva. Mi mislimo da želja za porobljavanjem i dominacijom zahtijeva tumačenje. Postavljamo sve naopako.

To ne znači da kršćanstvo nije imalo svojih problema, ali treba primijetiti da su to bili problemi koji izbiju tek nakon što je riješen potpuno drukčiji niz ozbiljnijih problema. Društvo koje je kršćanstvo iznjedrilo bilo je puno manje barbarsko od poganskoga - čak i od rimskoga - koje je zamijenilo. Istina, još

uvijek su postojale mnoge barbarske prakse, ali kršćansko je društvo barem uvidjelo da je pogrešno bacati robove gladnim lavovima zbog narodske zabave. Protivilo se infanticidu, prostituciji i načelu da moć znači pravo. Inzistiralo je na tome da su žene jednako vrijedne kao i muškarci (iako još uvijek smišljamo kako to politički realizirati). Zahtijevalo je da čak i neprijatelje društva treba smatrati ljudima. Naposljetku, razdvojilo je religiju od države tako da vladari, koji su ipak samo ljudi, nisu više mogli zahtijevati za sebe štovanje koje pripada bogovima. Sve ovo bio je uistinu nemoguć zahtjev, ali stvarno se dogodilo.

No napretkom kršćanske revolucije zaboravljeni su nemogući problemi koje je ona uspjela riješiti. To se uvijek dogodi: kada se problemi riješe, *nestane iz vida sama činjenica da su uopće postojali*. Tada, i tek tada, u svijesti Zapada središnje su mjesto zauzeli drugi problemi koje kršćanski nauk nije mogao tako brzo riješiti potaknuvši, primjerice, razvoj znanosti u smjeru uklanjanja tjelesne, materijalne patnje koja je još uvijek bila bolna prisutnost i u uspješno kristijaniziranim društvima. Činjenica da automobili zagađuju zrak postaje dovoljno velik problem da privuče pažnju javnosti tek kada iz vida nestanu mnogo veći problemi od onih koje može riješiti motor s unutarnjim sagorijevanjem. Ljudi koji trpe zbog gladi ne mare za ugljični dioksid. To ne znači da je razina ugljičnoga dioksida u zraku nevažna. To znači da vam je razina ugljičnoga dioksida u zraku nevažna onda kada ste mrtvi umorni i gladujete i kada svim silama pokušavate istisnuti iz kamenita, teško obradiva tla obrasla trnjem i bodljama dovoljno hrane za život. Razina ugljičnoga dioksida bila je nevažna sve do izuma traktora, sve dok stotine milijuna ljudi nisu prestali gladovati. U svakom slučaju, do trenutka kada je Nietzsche ušao u priču u kasnomu devetnaestom stoljeću problemi koje je kršćanstvo ostavilo neriješenima postali su najvažniji.

Nietzsche je bez velikoga pretjerivanja rekao za sebe da filozofira čekićem. Njegova razorna kritika kršćanstva - ionako već oslabljena zbog sukoba sa znanosti čiji je rast ono samo potaknulo - imala je dvije glavne linije napada. Nietzsche je tvrdio, kao prvo, da je upravo osjećaj za istinu, koji je u najvišem smislu razvilo samo kršćanstvo, na kraju doveo u pitanje i zatim potkopao temeljne vjerske pretpostavke. To je djelomično bilo zato što razlika između moralne, ili narativne, istine i objektivne istine još uvijek nije bila u potpunosti shvaćena (tako je pretpostavljeno da su u sukobu i ondje gdje to nije nužno bila istina) - ali to ne rješava problem. Kada suvremeni ateisti koji se protive kršćanstvu omalovažavaju fundamentaliste zbog njihova inzistiranja, primjerice, da je izvještaj o stvaranju iz Knjige Postanka objektivno istinit, oni za tu

raspravu koriste svoj osjećaj za istinu koji se razvio tijekom stoljeća kršćanske kulture. Desetljećima poslije te Nietzscheove kritike Carl Jung nastavio je razvijati Nietzscheove argumente ističući da se u prosvjetiteljstvu Europa probudila, kao iz kršćanskoga sna, i primijetila da se sve što je dotada bilo uzimano zdravo za gotovo može i treba preispitati. „Bog je mrtav“, rekao je Nietzsche. „Bog ostaje mrtav. I mi smo ga ubili! Kako ćemo se mi, ubojice nad svim ubojicama, utješiti? Ono najsvetije i najmoćnije od svega što je svijet posjedovao do smrti je iskrvarilo pod našim noževima. Tko će oprati tu krv s nas?“

Nietzsche je tvrdio da, uzimajući u obzir ono što zapadni um sada smatra istinom, središnje dogme zapadne vjere više nisu vjerodostojne. No njegov drugi napad - tvrdnja da je tijekom crkvenoga razvoja došlo do otklanjanja moralnoga tereta kršćanstva - bio je posebno razarajuć. Filozof s čekićem pokrenuo je napad na rano utemeljenu i tada iznimno utjecajnu liniju kršćanskoga mišljenja koje je glasilo: *kršćanstvo znači prihvatiti tvrdnju da je Kristova žrtva, i samo ta žrtva, otkupila čovječanstvo*. To nije značilo da je kršćanin, koji vjeruje da je Krist umro na križu za spasenje svijeta, oslobođen ikakve osobne moralne odgovornosti, ali je snažno sugeriralo da je Spasitelj već preuzeo primarnu odgovornost za otkupljenje te da pojedincima opterećenima slabošću nije preostalo ništa osobito važno učiniti.

Nietzsche je smatrao da je Pavao, a kasnije i protestanti pod Lutherovim vodstvom, uklonio moralnu odgovornost s Kristovih sljedbenika. Razvodnili su ideju *oponašanja Krista* (lat. *imitatio Christi*). Ovo *oponašanje* (nasljedovanje) bilo je sveta dužnost vjernika, ne da prijanjaju uz popis stavaka apstraktnoga vjerovanja (ili da ih samo izgovaraju), nego da uistinu očituju Spasiteljev duh u konkretnim, posebnim uvjetima svojega života - da, Jungovim riječima rečeno, ostvare ili utjelove arhetip; da vječni uzor zaodjenu mesom. Nietzsche piše: „Kršćani nikada nisu u praksi provodili radnje koje im je propisao Isus: i besramno brbljanje o ‘opravdanju putem vjere’ i o njezinoj najvišoj i jedinoj značajnosti samo je posljedica toga da Crkva nije imala ni hrabrosti ni volje da prizna *djela* što ih je zahtijevao Isus.“ Nietzsche je uistinu bio kritičar kojemu nitko nije bio ravan.

Dogmatsko vjerovanje u središnje aksiome kršćanstva (da je Krist smrću na križu otkupio svijet; da je spasenje sačuvano za poslije smrti; da se spasenje ne može postići djelima) urodilo je trima posljedicama koje su se međusobno pojačavale: prvo, *umanjilo je vrijednost značenja ovozemaljskoga života zato što je samo budući život važan*. Također je značilo da je postalo prihvatljivo

zanemariti i izbjeći odgovornost za patnju koja postoji ovdje i sada; drugo, *uzrokovalo je pasivno prihvaćanje trenutne situacije, budući da se spasenje nikako ne može zaslužiti naporima u ovom životu* (ovo je i Marx ismijavao svojom tvrdnjom da je religija opijum za narod); i, konačno treće, *pravo vjernika da odbije svako stvarno moralno breme* (osim onoga da vjeruje u spasenje koje je Krist donio), *budući da je Sin Božji već obavio sav važan posao*. Zbog tih je razloga i Dostojevski, koji je snažno utjecao na Nietzschea, kritizirao institucionalno kršćanstvo (iako se tom kritikom bavio na neodređeniji i sofisticiraniji način). U svojemu remek-djelu *Braća Karamazovi* Dostojevski u usta svojega ateističkog nadčovjeka stavlja kratku priču *Veliki inkvizitor*. Evo njezina kratka sadržaja.

Ivan pripovijeda bratu Aljoši - na čiju želju za monaštvom gleda s prijezirom - priču o tome kako se Krist vratio na zemlju u vrijeme španjolske inkvizicije. Kao što se može i očekivati, Spasitelj radi priličan nered: ozdravlja bolesne, oživljuje mrtve. Te njegove ludorije ubrzo privlače pažnju samoga Velikog inkvizitora koji Krista daje uhititi i baciti u zatvorsku ćeliju. Inkvizitor dođe k njemu i kaže mu da više nije potreban. Njegov je ponovni dolazak jednostavno prevelika prijetnja za Crkvu. Kaže mu da je breme koje je stavio na čovječanstvo - breme življenja u vjeri i istini - preteško da bi ga obični smrtnici mogli nositi. Inkvizitor tvrdi da je Crkva u svojemu milosrđu razvodnila tu poruku i taj zahtjev za savršenim bivstvovanjem skinula s ramena svojih sljedbenika, nudeći im jednostavne i milosrdne izlaze u obliku religije i zagrobnoga života. Za taj su im posao bila potrebna stoljeća, dodao je Inkvizitor, i posljednje što Crkvi treba nakon sveg tog truda jest da se vrati upravo Onaj koji je i počeo s tim inzistiranjem da ljudi nose svu težinu. Krist ga je saslušao u tišini. Zatim, u trenutku kada Inkvizitor odluči otići, Krist ga zagrlji i poljubi u usne. Inkvizitor probljedi od šoka, a zatim iziđe, ostavljajući vrata ćelije otvorenima.

Teško bismo mogli prenglasiti dubinu ove priče i veličinu ljudskoga duha koji ju je napisao. Dostojevski, jedan od najvećih književnih genija svih vremena, u svojim se djelima suočavao s najvećim egzistencijalnim problemima, i činio je to iznimno hrabro, izravno i ne mareći za posljedice. On je neosporno bio kršćanin, pa ipak je odlučno odbio krivo interpretirati svoje racionalističke i ateističke neistomišljenike. Upravo suprotno: U *Braći Karamazovima*, na primjer, Ivan, koji je ateist, s nenadmašnom se jasnoćom i strašću protivi kršćanskim postavkama. Aljoša, koji je i temperamentom i odlukama bio potpuno u skladu s Crkvom, ne može potkopati ni jedan bratov argument (iako njegova vjera ostaje neuzdrmana). Dostojevski je znao i priznao da je kršćanstvo

porażeno racionalnom sposobnošću - čak i intelektom - ali (i ovo je od ključne važnosti) *nije prikrivao tu činjenicu*. Nije pokušao nijekanjem, obmanama ili satirom oslabiti poziciju koja se protivi onome što on smatra najistinitijim i najvrjednijim. Umjesto toga stavio je djela iznad riječi i uspješno se suočio s problemom. Do završetka romana Dostojevski čini da Aljošina velika moralna dobrota - njegovo hrabro nasljedovanje Krista - pobijedi nad Ivanovom genijalnom, ali krajnje nihilističkom kritičkom inteligencijom.

Kršćanska crkva kakvu je prikazao Veliki inkvizitor ista je crkva koju je Nietzsche stavio na stup srama. Djetinjasta, licemjerna, patrijarhalna, u službi države - ona predstavlja svu trulež kojoj i danas prigovaraju suvremeni kritičari kršćanstva. Nietzsche, unatoč svoj svojoj briljantnosti, dopušta samome sebi ljutnju, ne uravnotežujući je možda dovoljno s prosudbom. Prema mojoj procjeni, ovdje Dostojevski uistinu nadilazi Nietzschea - ovdje njegova sjajna književnost nadilazi Nietzscheovu filozofiju. *Veliki inkvizitor* ruskoga pisca vrhunska je priča u svakome smislu. Inkvizitor je oportunistički, cinički, manipulativni i okrutni ispitivač koji je voljan progoniti heretike, mučiti ih i ubiti. On je trgovac dogmom za koju zna da je pogrešna. No Dostojevski čini da ga Krist, arhetip savršena čovjeka, svejedno poljubi. Jednako je važan detalj što nakon toga poljupca Veliki inkvizitor ostavlja vrata odškrinuta tako da Krist može pobjeći i umaći pogubljenju. Dostojevski je uvidio da je veliko, iskvareno zdanje kršćanstva ipak uspjelo dati prostora duhu svojega Utemeljitelja. Taj detalj predstavlja zahvalnost mudre i dubokoumne duše za očuvanje zapadne mudrosti, unatoč pogreškama.

Nije da Nietzsche nije bio spreman odati priznanje vjeri i, preciznije, katoličanstvu. Nietzsche je vjerovao da je dugačka tradicija „neslobode“ koja karakterizira dogmatsko kršćanstvo - njegovo ustrajanje da sve treba protumačiti unutar jedinstvene, koherentne metafizičke teorije - bila nužna pretpostavka za nastanak discipliniranoga i ujedno slobodnoga suvremenog uma. Kao što je zapisao u *S onu stranu dobra i zla*:

Duga nesloboda duha (...) duga duhovna volja da se sve što se događa izloži po kršćanskoj shemi i da je još i u svakom slučaju ponovno otkrije i opravda kršćanskog Boga - sve to nasilno, svojevóljno, strogo, jezuitsko, proturazumsko ispostavilo se kao sredstvo kojim su europskom duhu bile uzgojene njegova snaga, njegova bezobzirna znatiželja i fina pokretljivost. Recimo da je pritom moralo isto tako biti zgnječeno, zagušeno i iskvareno nenadoknadivo mnogo snage i duha.

I za Nietzschea i za Dostojevskoga sloboda - čak i mogućnost djelovanja - zahtijeva ograničenje. Upravo su zato i jedan i drugi prepoznali vitalnu nužnost crkvenih dogma. Pojedince treba zauzdati, oblikovati - čak dovesti do ruba uništenja - restriktivnom, dosljednom disciplinskom strukturom, prije nego što on ili ona mogu djelovati slobodno i kompetentno. U velikodušnosti svojega duha Dostojevski je priznao da Crkva, koliko god možda bila iskvarena, ipak ima element milosrđa, određeni pragmatizam. Priznao je da se Kristov duh, Logos koji je pokrenuo svijet, povijesno nalazio, i još uvijek može naći svoje mjesto - pa čak i suverenitet - unutar te dogmatske strukture.

Ako otac ispravno disciplinira svojega sina, očito ometa njegovu slobodu, posebice ovdje i sada. On ograničava slobodne izraze sinovljeva Bića, prisiljavajući ga da pronađe svoje mjesto kao socijalizirani član svijeta. Takav otac zahtijeva da se sav dječji potencijal kanalizira u jednu stazu. S obzirom na to da nameće takva ograničenja sinu, moglo bi ga se smatrati rušilačkom snagom koja djeluje zato da čudesnu pluralnost djetinjstva zamijeni singularnom uskom aktualnošću. No ako otac to ne učini, on pušta sinu da postane Petar Pan, vječni dječak, kralj izgubljenih dječaka, vladar nepostojeće Nigdjezemske. To nije moralno prihvatljiva alternativa.

Crkvenu je dogmu potkopao duh istine koji je svim snagama razvila sama Crkva. To je potkopavanje kulminiralo smrću Boga. No dogmatska struktura Crkve bila je nužna disciplinska struktura. Dugačak period neslobode, u smislu prijanja uz jedinstvenu interpretacijsku strukturu, nužan je za razvoj slobodnoga uma. Kršćanska dogma pružila je tu „neslobodu“. Ali dogma je mrtva, barem što se modernoga zapadnog uma tiče. Nestala je zajedno s Bogom. No ono što vrebava iza njezina trupla (i upravo je ovo od središnje važnosti) još je više mrtvo; zapravo nikada i nije bilo živo, čak ni u prošlosti: *nihilizam, baš kao i podjednako opasna podložnost novim utopističkim idejama*. Nakon proglašenja smrti Boga izbili su kolektivni užasi komunizma i fašizma (kao što su i Dostojevski i Nietzsche predvidjeli). Nietzsche je rekao da će nakon Božje smrti pojedinci morati sami izmisliti svoje vrijednosti. No ovaj je element njegova razmišljanja psihološki najslabiji: *Mi ne možemo izmisliti vlastite vrijednosti zato što ne možemo jednostavno nametnuti duši u što da vjeruje*. To je bilo veliko otkriće Carla Junga - do kojega je dobrim dijelom došao zahvaljujući intenzivnu proučavanju problema koje je postavio Nietzsche.

Bunimo se protiv vlastitoga totalitarizma, jednako kao i protiv totalitarizma drugih. Ne mogu jednostavno narediti samome sebi da nešto činim, a ne možete ni vi. Kažem samome sebi: „Prestat ću oklijevati“, ali ne prestajem. Kažem:

„Pravilno ću se hraniti“, ali ne činim to. Kažem: „Prestat ću pijančevati“, ali ne prestajem. Ne mogu se jednostavno preoblikovati u sliku koju je stvorio moj intelekt (posebice ako je taj intelekt zaposjednut ideologijom). Imam narav, baš kao i vi, baš kao i svi ljudi. Moramo otkriti tu narav i boriti se s njome prije nego što uspostavimo mir sa samima sobom. Što sam ja, u najdubljem smislu riječi? I nakon što znam odgovor na to pitanje, što bih u najdubljem smislu mogao postati? Prije nego što možemo odgovoriti na takva pitanja, moramo doći do dna stvari.

Sumnja, mimo pukoga nihilizma

Tristo godina prije Nietzschea veliki francuski filozof Rene Descartes započeo je intelektualnu misiju da svoju sumnju uzme zaozbiljno, da rastavi sve stvari kako bi došao do onoga bitnog - da vidi može li utemeljiti, ili otkriti, makar jednu tvrdnju u koju se ne može posumnjati. Tražio je temeljni kamen na kojemu bi moglo biti utemeljeno istinsko Biće. Pronašao ga je u mislećemu „ja“ - u „ja“ koje je svjesno - i to izrazio u slavnoj izreci: *cogito ergo sum* (Mislim, dakle jesam). Ali taj „ja“ idejno je osmišljen davno prije njega. Prije mnogo tisuća godina svjesno „ja“ bilo je Horusovo svevideće oko. Horus je bio egipatski bog sunca i sin boga sunca koji je obnovio državu boreći se protiv njezine neizbježne iskvarenosti. Još prije njega nalazimo u Mezopotamiji bogastvoritelja Marduka koji je imao oči oko cijele glave i koji je stvorio svijet izgovorivši čarobne riječi. U kršćanskoj eri „ja“ se preobrazilo u Logos, Riječ koja na početku vremena riječju unosi red u Biće. Zato možemo reći da je Descartes samo sekularizirao logos pretvorivši ga eksplicitnije u „ono što je svjesno i razmišlja“. Jednostavno rečeno, to je moderno sebstvo. Ali što je zapravo to sebstvo?

Ako želimo, možemo donekle razumjeti njegove užase, ali njegovu je dobrotu teže definirati. Sebstvo je veliki djelatnik zla koje je koračalo pozornicom Bića u liku nacizma i staljinizma, koje je proizvelo Auschwitz, Buchenwald, Dachau i mnoštvo sovjetskih gulaga. Sve to trebamo promotriti s velikom ozbiljnošću. Ali što je suprotno tome? Koje je dobro nužna protuteža tome zlu, koje je dobro postalo opipljivijim i shvatljivijim zbog toga zla? Na ovom mjestu možemo jasno i uvjerljivo ustvrditi da je čak i intelekt - ta ljudska sposobnost toliko omiljena među onima koji prezirno gledaju na tradicionalnu mudrost - nešto u najmanju ruku blisko i nužno srodno arhetipskomu umirućem bogu koji vječno uskrišava, tomu vječnom spasitelju čovječanstva, samom Logosu. Filozof znanosti Karl Popper, koji zacijelo nije bio mistik, samo je razmišljanje smatrao logičnim produžetkom darvinističkoga procesa. Stvorenje

koje ne može razmišljati mora samo utjeloviti svoje Biće. Ono može djelovati na temelju svoje naravi, konkretno, u ovdje i sada. A ako u svojem djelovanju ne može doseći zahtjeve okoline, jednostavno će umrijeti. No to ne vrijedi za ljudska bića. Mi možemo proizvesti apstraktne ideje mogućih oblika Bića. Možemo proizvesti ideju u teatru svoje mašte. Možemo je ispitati u odnosu prema drugim idejama, idejama drugih ljudi ili u odnosu prema samome svijetu. Ako se ne pokaže dobrom, možemo od nje odustati. Popperovim riječima rečeno, možemo pustiti da naše ideje umru umjesto nas. Zatim dolazi ključni dio: autor tih ideja može nastaviti dalje, sada nesputan pogrješkom. Vjera u onaj dio nas koji i nakon tih smrti nastavlja živjeti preduvjet je za samo razmišljanje.

No ideja nije isto što i činjenica. Činjenica je nešto što je mrtvo, u sebi i samo po sebi. Ona nema svijest, nema volju za moći, nema motivaciju ni djelovanje. Postoje milijarde mrtvih činjenica. Internet je groblje mrtvih činjenica. No ideja koja obuzme jednu osobu živa je. Želi se izraziti i zaživjeti u svijetu. Zbog toga su predstavnici dubinske psihologije - među kojima su najvažniji Freud i Jung - inzistirali na tome da je ljudska psiha bojno polje ideja. *Ideja ima cilj. Ona želi nešto. Ona postavlja vrijednosnu strukturu.* Ideja vjeruje da je ono čemu ona stremi bolje od onoga što je sada. Ideja svodi naš svijet na ono što potpomaže ili otežava njezino ostvarenje, a sve ostalo blijedi do nevažnosti. Ideja određuje vrijednost. *Ideja je osobnost, a ne činjenica.* Kada se pojavi u osobi, ima snažnu tendenciju pretvoriti tu osobu u svoj avatar, natjerati je da je odjelotvori. Ponekad to poticanje (možemo čak reći zaposjedanje) može biti toliko snažno da će osoba radije umrijeti, negoli dopustiti da ideja propadne. To je, općenito govoreći, loša odluka zato što najčešće samo ideja mora umrijeti, a osoba može jednostavno prestati biti njezin avatar: može promijeniti svoje ponašanje i nastaviti dalje.

Da upotrijebimo dramsku konceptualizaciju naših predaka: kada se odnos s Bogom poremeti (primjerice, kada nepotrebne i često nepodnošljive patnje ukazuju na to da nešto treba promijeniti), moraju umrijeti temeljna uvjerenja - ona moraju biti žrtvovana. To ne znači ništa drugo nego da sada trebamo učiniti ispravne žrtve kako bismo mogli imati bolju budućnost. Nijedna se životinja nije tome dovinula, a i nama su trebale stotine tisuća godina. Zatim su trebali još eoni promatranja i štovanja junaka pa onda tisućljeća proučavanja dok nismo bit te ideje prikazali u priči. Zatim su trebala daljnja golema vremenska razdoblja da procijenimo priču i utjelovimo je tako da sada možemo jednostavno reći: „Ako ste disciplinirani i dajete prednost budućnosti nad sadašnjošću, možete promijeniti strukturu stvarnosti u svoju korist?

Ali kako to najbolje učiniti?

Godine 1984. krenuo sam istim putem kao i Descartes. U to vrijeme nisam znao da je to isti put i ne želim se uspoređivati s Descartesom kojega se s pravom smatra jednim od najvećih filozofa svih vremena. No bio sam uistinu obuzet sumnjom. Do trenutka kada sam mogao shvatiti temelje Darwinove teorije već sam prerastao plitko kršćanstvo svojega mladenaštva. Nakon toga nisam više mogao vidjeti razliku između temeljnih elemenata kršćanskoga vjerovanja i pukih maštarija. Socijalizam, koji mi je uskoro postao vrlo privlačan, pokazao se jednako manjkavom alternativom. Čitajući Orwella postupno sam uvidio da dobar dio takva razmišljanja nije motiviran pravom brigom za siromašne već mržnjom prema bogatima i uspješnima. Osim toga, socijalisti su u svojoj biti bili veći kapitalisti od kapitalista. Jednako su snažno vjerovali u novac, samo su smatrali da bi problemi koji muče čovječanstvo nestali kada bi novac imali drugi ljudi. To jednostavno nije točno. Mnogo je problema koje novac ne može riješiti, a neke može samo pogoršati. I bogati se ljudi razvode, udaljuju od svoje djece, pate od egzistencijalne tjeskobe, pobolijevaju od raka i gubitka pamćenja i umiru sami i nevoljeni. Liječeni ovisnici koji imaju tu nesreću da su bogati rasipaju sav novac: propiju ga ili ušmrču, a dosada teško pritišće ljude koji nemaju što raditi.

U isto me vrijeme mučio hladni rat. Opsjedao me. Imao sam noćne more zbog njega. Zbog njega sam zašao u pustinju, u dugačku noć ljudske duše. Nisam mogao razumjeti kako je došlo do toga da su dva najveća svjetska politička bloka odlučna međusobno se uništiti. Jesu li oba sustava jednako proizvoljna i iskvarena? Je li u pitanju samo razlika u mišljenju? Jesu li sve vrijednosne strukture samo krinka političke moći?

Jesu li svi poludjeli?

Što se točno dogodilo u dvadesetomu stoljeću? Kako to da je toliko desetaka milijuna ljudi moralo umrijeti, biti žrtvovano novim dogmama i ideologijama? Kako to da smo uspjeli otkriti nešto gore, puno gore, od aristokracije i izobličjenih religijskih vjerovanja koje su komunizam i fašizam tako racionalno htjeli zamijeniti? Koliko je meni poznato, nitko nije imao odgovor na ta pitanja. Poput Descartesa, i ja sam bio obuzet sumnjom. Tražio sam nešto - bilo što - što bih mogao smatrati neospornim. Želio sam stijenu na kojoj bih izgradio svoju kuću. I pronašao sam je, sumnja me dovela do nje.

Jednom sam čitao o posebno podmukloj praksi u Auschwitzu. Stražar bi prisilio zatvorenika da nosi vreću mokre soli od pedeset kilograma s jedne strane

velikoga kompleksa na drugu - i da je zatim vrati natrag. *Arbeit macht frei*, pisalo je iznad ulaska u logor. „Rad oslobađa“, a sloboda je bila smrt. Nošenje soli bilo je besmisleno mučenje. Bilo je to umijeće zla. Omogućilo mi je da sa sigurnošću utvrdim kako su neka djelovanja u potpunosti pogrješna.

Aleksandar Solženjicin pisao je o strahotama dvadesetoga stoljeća, o desetcima milijuna ljudi koji su bili otrgnuti od posla, obitelji, osobnoga identiteta i života. U djelu *Arhipelag Gulag*, u drugome dijelu drugoga sveska, pisao je o nirnberškome procesu koji je smatrao najznačajnijim događajem dvadesetoga stoljeća. Zaključak toga procesa? *Neka su djela u sebi toliko užasna da se protive samoj naravi ljudskoga Bića*. Ta je istina temeljna, vrijedi za sve kulture, za svako vrijeme i prostor. *Postoje zla djela koja se ničim ne mogu opravdati*. Dehumanizirati ljudsko biće, uniziti muškarca ili ženu do razine parazita, mučiti ih i zaklati ne razmišljajući o njihovoj nevinosti ili krivnji, nanošenje boli pretvoriti u umijeće - pogrješno je.

U što ne mogu sumnjati? U stvarnost patnje. Patnja ne trpi argumente. Nihilisti je ne mogu potkopati skepticizmom. Totalitaristi je ne mogu protjerati. Skeptici ne mogu umaknuti njezinoj stvarnosti. Patnja je stvarna, a umješno nanošenje boli drugoj osobi, samo zato da pati, pogrješno je. To je postao kamen temeljac mojega vjerovanja. Istražujući najmračnije dubine ljudske misli i djelovanja uvidio sam da sam i sam sposoban djelovati poput nacističkoga čuvara, ili upravitelja gulaškoga arhipelaga, ili mučitelja djece u tamnici, i tada sam shvatio što znači „preuzeti na sebe grijeh svijeta“. Svako ljudsko biće ima golemu sposobnost za zlo. Svako ljudsko biće *a priori* razumije, ne možda ono što je dobro, ali zacijelo razumije što to nije. A ako postoji nešto što nije dobro, onda postoji i nešto što je dobro. Ako je mučenje drugih ljudi, patnje radi, najgori grijeh - tada je dobro sve ono što je dijametralno suprotno tome. Dobro je sve što sprječava da do toga dođe.

Smisao kao više dobro

Iz ovoga sam izvlačio svoje temeljne moralne zaključke. Ciljaj visoko. Budi pozoran. Popravi ono što možeš popraviti. Ne budi ohol u svojem znanju. Teži poniznosti zato što se totalitarni ponos očituje u netoleranciji, tlačenju, mučenju i smrti. Posvijesti vlastitu nedostatnost - svoj kukavičluk, zlonamjernost, ogorčenost i mržnju. Uzmi u obzir smrtonosnost vlastitoga duha prije nego što se usudiš optuživati druge i prije nego što počneš popravljati tkaninu svijeta. Možda nije kriv svijet. Možda ste krivi vi. Niste uspjeli ostaviti trag. Promašili ste metu. Lišeni ste Božje slave. Sagriješili ste. Sve je to vaš doprinos nedostatnosti i zlu u svijetu. I, iznad svega, nemojte lagati. Nemojte lagati

nikada, ni zbog čega. Laganje vodi u pakao. Upravo su velike i male laži nacističkih i komunističkih zemalja uzrokovale smrt milijuna ljudi.

Promislite zatim kako je dobro ublažavati nepotrebnu bol i patnju. Učinite to svojim aksiomom: djelovat ću najbolje što mogu kako bih umanjio nepotrebnu bol i patnju. Sada ste na sam vrh svoje moralne hijerarhije stavili niz pretpostavki i djelovanja usmjerenih prema poboljšanju Bića. Zašto? Zato što znamo što je alternativa. Alternativa je dvadeseto stoljeće. Alternativa je toliko nalik paklu da razlike gotovo i nema. A suprotno od pakla je raj. Staviti ublaženje nepotrebnih boli i patnja na vrhunac svoje hijerarhije vrijednosti znači raditi na ostvarenju kraljevstva Božjega na zemlji. To je stanje, i stanje uma.

Jung je primijetio da je za čovjeka izgradnja moralne hijerarhije neizbježna - iako ta hijerarhija može biti loše posložena i kontradiktorna. Po Jungu, ono što pojedinac stavi na vrh svoje moralne hijerarhije praktično predstavlja najvišu vrijednost te osobe, to je njezin bog. To je ono što ta osoba potvrđuje svojim djelima. To je ono u što ona najdublje vjeruje. Ono što djelima potvrđujemo nije činjenica ili čak niz činjenica. To je osobnost - ili, točnije, odabir između dvije potpuno suprotne osobnosti. Odabir između Sherlocka Holmesa i Moriartyja. Između Batmana i Jokera. Između Supermana i Lexa Luthora, Charlesa Xaviera i Magneta, i Thora i Lokija. Između Abela i Kajina. Između Krista i đavla. Ako osoba djeluje na oplemenjivanju Bića, na utemeljenju raja, tada je kao Krist. Ako djeluje na razaranju Bića, na stvaranju i širenju nepotrebne patnje i boli, onda je đavao. To je neizbježna arhetipska stvarnost.

Probitačnost je djelovanje po slijepomu nagonu. To je kratkoročna dobit. Probitačnost je skućena i sebična. Laže da sebi probije put. Ništa ne uzima u obzir. Nezrela je i neodgovorna. Smisao je njezin zreli nadomjestak. Smisao se javlja kada su nagoni regulirani, organizirani i ujedinjeni. Smisao nastaje međudjelovanjem između mogućnosti svijeta i vrijednosne strukture unutar toga svijeta. Ako je vrijednosna struktura usmjerena prema poboljšanju Bića, otkriveni će smisao omogućavati život. Bit će protuotrov kaosu i patnji. Sve će učiniti važnim. Sve će učiniti boljim.

Ako djelujete ispravno, vaši će vam čini omogućiti psihološki integritet, danas, sutra i daleko u budućnosti, i pritom ćete biti korisni sebi, svojoj obitelji i široj okolini. Sve će se poredati i ustrojiti oko jedne osi. Sve će se posložiti i uroditi maksimalnim smislom. To poslagivanje je područje, u prostoru i vremenu, koje zapažamo svojom sposobnošću da iskusimo više od onoga što otkrivamo osjetilima koja su očito ograničena na prikupljanje i iznošenje

informacija. Smisao nadvisuje probitačnost. Smisao zadovoljava sve nagone, i sada i zauvijek. Zato ga ne možemo otkriti.

Ako odlučite da nema opravdanja za ogorčenost prema Biću, unatoč nepravdi i boli, možda ćete zapaziti što biste sve mogli popraviti da barem malo umanjite nepotrebnu bol i patnju. Možda ćete se čak zapitati: „Što bih danas trebao učiniti?“, u smislu: „Kako bih mogao iskoristiti vrijeme da popravim situaciju umjesto da je pogoršam?“ Odgovor na to pitanje može se pojaviti u obliku hrpe papira s kojom biste se mogli pozabaviti, spavaće sobe koju biste mogli dovesti u red ili pak u obliku obroka koji biste mogli napraviti malo ukusnijim i sa zahvalnošću ga staviti na obiteljski stol.

Jednom kada načelo „učiniti svijet boljim mjestom“ stavite na vrh svoje ljestvice vrijednosti i pridržavate se tih moralnih obveza, možda ćete shvatiti da uviđate sve dublji smisao. To nije blaženstvo, nije sreća. Više je nalik iskupljenju za kriminalnu stvarnost vašega slomljenog i oštećenog Bića. To je plaćanje vašega duga zbog suluda i strašna čuda vašega postojanja. Tako se prisjećate Holokausta. Tako plaćate odštetu za patologije povijesti. To je prihvaćanje odgovornosti zato što ste potencijalni stanovnik pakla. To je spremnost da služite poput anđela iz raja.

Probitačnost - to je skrivanje kostura u ormaru. To je bacanje tepiha preko krvi koju ste upravo prolili. To je izbjegavanje odgovornosti. To je kukavičluk, plitko je i pogrješno. Pogrješno je zato što probitačnost, potencirana mnogim ponavljanjima, proizvodi demonski karakter. Pogrješno je zato što probitačnost samo preusmjeruje kletvu s vaše glave na nečiju tuđu, ili opet na vašu glavu, samo u budućnosti, tako da vaša budućnost i budućnost općenito bude gora umjesto bolja.

U probitačnome djelovanju nema vjere ni hrabrosti ni žrtve. Kod takva djelovanja nedostaje pomno zapažanje o važnosti djelovanja i pretpostavki, zapažanje da je svijet satkan od onoga što je važno. U životu je bolje imati smisao nego imati ono što želite, zato što možda i ne znate što želite niti što doista trebate. Smisao je nešto što se otkriva samo od sebe. Možete postaviti preduvjete, možete slijediti smisao jednom kada ga otkrijete, ali ne možete ga jednostavno proizvesti samim htijenjem. Imati smisao znači da ste na pravome mjestu u pravo vrijeme, u pravilnoj ravnoteži između reda i kaosa, gdje se u danomu trenutku sve odvija najbolje što je moguće.

Ono što je probitačno uspijeva samo na trenutak. Trenutno je, impulzivno i ograničeno. Ono što je smisljeno, upravo suprotno, predstavlja organizaciju

onoga što bi inače bilo tek probitačno u simfoniju Bića. Smisao je ono što Beethovenova *Oda radosti* izražava snažnije nego što bi to mogle učiniti same riječi; kada iz ništavila pobjedonosno izvija obrazac za obrascem, sve jedan ljepši od drugoga, dok svaki instrument izvodi svoj dio, a nad njima se razliježu ustrojeni glasovi prikazujući sav spektar ljudskih emocija, od očajanja do ushićenja.

Smisao se očituje onda kada se mnogobrojne razine Bića poslože i oblikuju savršen sklad, od atomskoga mikrokozmosa do stanice, do organa, do pojedinca, društva, prirode, svemira, tako da djelovanje na svakoj razini upravo na divan i savršen način omogućuje svaki oblik djelovanja i tako da su i prošlost i sadašnjost i budućnost u jednom mahu i zajedno otkupljeni i međusobno pomireni. Smisao je ono što nastaje, prelijepo i uzvišeno samo od sebe, poput tek nikla pupoljka ruže što se iz ništavila otvara prema sunčevu i Božjemu svjetlu. Smisao je lotos koji se iz mračne dubine jezera uspinje kroz vodu što sve vječno pročišćava, a onda, stigavši na površinu, procvjeta i otkriva u sebi zlatnoga Buddhu, savršeno integrirana tako da mu u svakoj gesti i riječi biva vidljivo samoočitovanje božanske volje.

Smisao je onda kada se sve što jest združi i spoji u ekstatičnu plesu, a sve sa samo jednom svrhom - da se proslavi stvarnost tako da, ma koliko iznenada dobrom postala, uvijek može u sve dubljemu smislu postajati sve boljom i boljom i boljom, zauvijek. Smisao se rađa i kada taj ples postane tako intenzivan da uvidimo da su sve strahote prošlosti - sve strahotne borbe sveukupnoga života i cijeloga čovječanstva što su se zbile do sadašnjega trenutka - nužan i dragocjen dio nastojanja, uvijek sve uspješnijega, u izgradnji nečega uistinu moćna i dobra.

Smisao je konačna ravnoteža između kaosa preobrazbe i mogućnosti, s jedne strane, te discipline i netaknuta poretka, s druge strane, kojoj je svrha da iz kaosa proizvede novi, savršeniji red koji će biti u stanju proizvesti još uravnoteženiji i produktivniji kaos i red. Smisao je put, staza izobilna života, mjesto u kojemu boravite onda kada ste vođeni ljubavlju, kada govorite istinu i kada ničemu ne dajete prednost pred time, pa tako ni onome što želite ili što biste mogli poželjeti.

Činite ono što je vrijedno i smisleno, a ne ono što je probitačno.

8. PRAVILO GOVORITE ISTINU - ILI BAREM NEMOJTE LAGAT

ISTINA U NIČIJOJ ZEMLJI

Studirao sam kliničku psihologiju na Sveučilištu McGill u Montrealu. Za vrijeme studija ponekad bih susreo svoje kolege u montrealskoj bolnici Douglas, u kojoj smo stjecali prva iskustva izravna susreta s mentalnim bolesnicima. Zemljište te bolnice prostire se na više hektara na kojima se nalazi desetak bolničkih zgrada. Većina je zgrada povezana podzemnim hodnicima tako da se djelatnici i pacijenti ne trebaju izlagati beskonačnim montrealским zimama. U Douglasu je nekada boravilo više stotina trajno hospitaliziranih pacijenata. To je bilo prije kasnih 60-ih kada su zbog antipsihotika i masovnih pokreta za deinstitutionalizaciju gotovo nestali sanatoriji s trajnim smještajem pa su „oslobođeni“ pacijenti otada najčešće bili osuđeni na puno teži život na ulici. Do ranih 80-ih, kada sam prvi put posjetio tu ustanovu, nitko nije bio hospitaliziran osim najteže oboljelih pacijenata, a to su bili vrlo čudni, vrlo oštećeni ljudi. Okupljali su se oko automata sa slatkišima razbacanim po bolničkim hodnicima. Izgledali su kao da su sišli s kakve slike Hieronymusa Boscha ili fotografije Diane Arbus.

Jednoga sam dana stajao u redu s kolegama. Čekali smo daljnje upute od strogoga njemačkog psihologa koji je vodio program kliničke obuke. Dugogodišnja pacijentica, krhka i ranjiva ženica, prišla je jednoj od studentica, konzervativnoj mladoj ženi koja je očito odrasla pod staklenim zvonom. Pacijentica joj se prijateljski obratila i djetinjasto je upitala: „Zašto svi vi ovdje stojite? Što radite? Mogu li i ja poći s vama?“ Kolegica se okrenula prema meni i nesigurno me pitala: „Što da joj kažem?“ Iznenadilo ju je, baš kao i mene, takvo pitanje od tako povrijeđene i izolirane osobe. Ni ona ni ja nismo joj htjeli reći ništa što bi mogla shvatiti kao odbijanje ili ukor.

Tako smo na trenutak zašli u ničiju zemlju, u kojoj društvo ne nudi nikakva pravila ili smjernice. Bili smo novi studenti u klinici i nismo bili spremni na izravan susret sa shizofreničnom pacijenticom u prostoru psihijatrijske bolnice niti na suočavanje s njezinim naivnim, prijateljskim pitanjem o mogućnosti društvene pripadnosti. Ovdje nije moglo biti prirodne razgovorne razmjene između ljudi koji su u stanju zapaziti kontekstualna značenja. Kakva pravila vrijede u takvoj situaciji koja toliko prelazi granice normalne društvene

interakcije? Koje su nam bile opcije?

Samo dvije, koliko sam uspio na brzinu procijeniti. Mogao sam izmisliti priču kojom bih svima spasio obraz ili sam joj mogao iskreno odgovoriti. „Smije nas biti samo osam u grupi“, spadalo bi u prvu kategoriju, kao i: „Upravo odlazimo iz bolnice.“ Nijedan od ta dva odgovora ne bi joj povrijedio osjećaje, barem ne na površini, a statusne razlike koje su nas razdvajale prošle bi nezamijećeno. Ali nijedan od tih odgovora ne bi bio sasvim točan. Zato joj nisam dao nijedan od njih.

Rekao sam joj što sam jednostavnije i izravnije mogao da smo mi novi studenti, da učimo da postanemo psiholozi i da nam se zato ne može pridružiti. Taj je odgovor naglasio razliku između naše i njezine situacije i tako je jaz između nas postao samo još veći i jasniji. Odgovor je bio grublji od pažljivo konstruirane, bezazlene laži. Ali imao sam neodređenu svijest o tome da neistina, s koliko god dobrom namjerom bila izrečena, može dovesti do neplaniranih posljedica. Pacijentica se pokunjila i izgledala je povrijeđeno tim odgovorom, ali samo na trenutak. Onda je shvatila i sve je bilo u redu. Situacija je jednostavno takva.

Nekoliko godina prije nego što sam započeo s kliničkom obukom doživio sam niz neobičnih iskustava. Otkrio sam da sam podložan nekim prilično nasilnim porivima (koje dakako nisam provodio u djelo) i na temelju toga počeo sam vjerovati da zapravo vrlo malo znam o tome tko sam i što smjeram. To me potaknulo da počnem pozornije pratiti što radim i govorim. Iskustvo je bilo u najmanju ruku uznemirujuće. Uskoro kao da sam se razdvojio na dva dijela: jedan koji je govorio i drugi, odvojeniji, koji je pažljivo motrio i prosuđivao. Uskoro sam shvatio da je gotovo sve što govorim neistinito. Imao sam svoje razloge: htio sam pobijediti u raspravi, steći status, zadiviti druge i dobiti ono što želim. Govorom sam htio podčiniti svijet tako da mi pruži ono što sam smatrao nužnim. Ali bio sam lažnjak. Kada sam to shvatio, počeo sam se vježbati u tome da govorim samo ono čemu moj nutarnji glas ne će prigovarati. Počeo sam se vježbati u tome da govorim istinu - ili, barem, da ne lažem. Uskoro, u trenucima kada nisam znao što učiniti, otkrio sam da je to vrlo praktična vještina. Što napraviti kada ne znate što učiniti? Recite istinu. Tako sam, dakle, i ja postupio u toj situaciji.

Poslije sam imao klijenta koji je bio paranoičan i opasan. Rad s paranoičnim ljudima doista je izazov. Oni vjeruju da su na meti tajanstvenim zavjereničkim silama koje pakosno djeluju iza kulisa. Ti su ljudi hiper-budni i hiper-

usredotočeni. Prate neverbalne znakove pozornošću koja nikada nije prisutna u običnoj ljudskoj interakciji. Griješe u njihovu tumačenju (upravo to i jest paranoja), ali svejedno posjeduju gotovo sablasnu sposobnost da uoče nepoštene namjere, osuđivanje i laž. Morate vrlo pažljivo slušati i uvijek morate govoriti istinu ako želite da vam se paranoična osoba otvori.

Pažljivo sam slušao klijenta i govorio sam mu istinu. S vremena na vrijeme počeo bi mi opisivati svoje jezive fantazije o tome kako će nekome iz osвете oderati kožu. U nutrini sam promatrao svoju reakciju. Pozorno sam pratio koje se misli i slike javljaju u teatru moje mašte dok je govorio i onda bih mu rekao što sam zapazio. Nisam pokušavao kontrolirati niti usmjeriti njegove misli ili djela. Samo sam mu na najotvoreniji mogući način pokušavao dati do znanja kako ono što radi izravno utječe na barem jednu osobu - mene. Moja budna pažnja i iskreni odgovori nisu nipošto značili da nisam uznemiren, a kamoli da to odobravam. Svaki put kada bi me uplašio (a to je bilo često), rekao bih mu da su njegove riječi i ponašanje pogriješni i da će ga dovesti u ozbiljne probleme.

On je razgovarao sa mnom bez obzira na to jer, iako ga nisam ohrabrivao, pomno sam ga slušao i iskreno mu odgovarao. Vjerovao mi je unatoč mojim prigovorima (ili, točnije, upravo zbog njih). Bio je paranoičan, a ne glup. Znao je da je njegovo ponašanje društveno neprihvatljivo. Znao je da bi njegove luđačke fantazije prestravile svakoga dobrog čovjeka. Vjerovao mi je i razgovarao je sa mnom zato što sam ja točno tako reagirao. Bez toga povjerenja nikada ga ne bih mogao shvatiti.

Općenito govoreći, nevolje su za njega počele na birokratskim mjestima kao što su banke. Ušao bi u neku ustanovu i pokušao izvršiti neki jednostavan zadatak. Htio je otvoriti račun, primjerice, ili platiti račune, ili ispraviti neku pogriješku. Pritom bi ponekad naišao na neljubazna djelatnika na kakve svi mi tu i tamo naiđemo na takvim mjestima. Taj bi djelatnik odbio njegov identifikacijski dokument ili bi zahtijevao neku nepotrebnu informaciju koju je njemu bilo teško pribaviti. Ponekad je, pretpostavljam, birokratska zavrzlama bila doista neizbježna - a ponekad je bila nepotrebno zakomplicirana sitničavim zloporabama birokratske moći. Moj je klijent bio vrlo osjetljiv na takve stvari. Bio je opsjednut čašću. Bila mu je važnija od sigurnosti, slobode ili pripadnosti. Slijedom te logike (jer je logika paranoičnih ljudi upravo besprijeekorna), nikada nije mogao dopustiti da ga itko i najmanje omalovažava, vrijeđa ili ponižava. Za njega nije postojao lanjski snijeg. Zbog toga kruta i nefleksibilna stava već mu je nekoliko puta bila izrečena sudska zabrana približavanja. No te zabrane pravi učinak postižu upravo kod onih ljudi kojima je nije ni potrebno izreći.

„Bit ću tvoja najgora noćna mora“, eto tako je on odgovarao u sličnim situacijama. I ja bih, kada bih naišao na nepotrebne birokratske prepreke, osjetio snažnu želju da takvo što kažem, ali takve je stvari obično najbolje pustiti. Međutim, moj bi klijent doista mislio ono što je rekao i ponekad bi doista postao nečija noćna mora. Bio je pravi negativac iz filma *Nema zemlje za starce*. Bio je osoba koju sretnete na krivom mjestu u krivo vrijeme. Ako biste se zakačili s njim, makar slučajno, on bi vas uhodio, podsjećao što ste učinili i nasmrtno vas plašio. Nije bio netko kome želite lagati. Ja sam mu govorio istinu i to ga je smirivalo.

Moj stanodavac

Otprilike u to vrijeme imao sam stanodavca, Denisa, koji je nekoć bio na čelu lokalne motorističke bande. Moja žena Tammy i ja živjeli smo vrata do njega u maloj stambenoj zgradi njegovih roditelja. Djevojka mu je bila puna ožiljaka od samoozljeđivanja tipičnih za granični poremećaj osobnosti. Počinila je samoubojstvo dok smo živjeli tamo.

Denis je bio visoki snažni frankofoni Kanadanin sa sijedom bradom. Bio je nadareni električar-amater, a imao je i umjetničkoga dara. Zarađivao je za život izrađujući lamelirane drvene plakate s ugrađenim neonskim svjetlima. Nakon što je izišao iz zatvora, pokušavao je ostati trijezan. Ipak, otprilike svakih mjesec dana šmugnuo bi nekamo na višednevnu pijanku. Bio je jedan od onih ljudi koji imaju nevjerojatan kapacitet za alkohol: mogao je popiti pedeset ili šezdeset piva u dva dana bančenja i cijelo to vrijeme ostati na nogama. Možda vam je to teško povjerovati, ali istina je. U to sam vrijeme radio istraživanje o obiteljskome alkoholizmu i od svojih bih ispitanika nerijetko čuo da su im očevi redovito ispijali više od litre votke dnevno. Ti bi patrijarsi od ponedjeljka do petka svakoga popodneva kupili jednu bocu, a subotom dvije - jer je trebalo preživjeti nedjelju kada trgovine s alkoholom ne rade.

Denis je imao maloga psa. Ponekad bismo u četiri sata ujutro Tammy i ja čuli Denisa, koji je upravo odrađivao jedan od svojih pijanih maratona, i njegova psa kako u stražnjemu dvorištu zavijaju na Mjesec kao ludi. U takvim prilikama Denis bi znao zapiti i posljednji cent svoje uštedevine. Onda bi doteturio do našega stana i kucao nam na vrata usred noći. Strahovito bi se njihao, ali za divno čudo bio bi posve uspravan i pri svijesti.

Stajao bi tako, držeći u ruci toster, mikrovalnu ili plakat koje mi je htio prodati pa da može nastaviti piti. Kupio sam neke od tih stvari, pretvarajući se da sam milosrdan. Ipak, s vremenom me Tammy uvjerila da to više ne mogu raditi.

To ju je činilo nervoznom, a bilo je i loše za Denisa koji joj je bio drag. No koliko god njezin zahtjev bio razuman, pa čak i neophodan, ipak me stavio u nezgodnu situaciju.

Što reći vrlo pijanu i vrlo agresivnu bivšemu predvodniku motorističke bande koji natuca engleski kada ti u dva ujutro dođe na vrata i nudi ti na prodaju svoju mikrovalnu pećnicu? Ovo je pitanje bilo teže čak i od onih u vezi s hospitaliziranom pacijenticom ili paranoičnim klijentom. Ali odgovor je bio isti: istinu. Samo što vam je u ovome slučaju bolje da znate što je istina.

Nedugo nakon što smo žena i ja o ovome razgovarali, Denis nam je ponovno pokucao na vrata. Zaškiljio je uputivši mi onaj izravni, skeptični pogled tipičan za naporne pijance kojima nevolje nisu strane. Taj pogled znači: „dokaži svoju nevinost.“ Blago se ljuljajući naprijed-nazad pristojno me pitao jesam li zainteresiran za kupovinu njegova tostera. Iz dubine duše iščupao sam svaku primatsku pobudu za dominacijom i moralnom nadmoći. Rekao sam mu, što sam izravnije i pažljivije mogao, da nisam zainteresiran. Nisam igrao igrice. U tome trenutku nisam bio obrazovani, anglofoni, mladi srećković u usponu. On nije bio prethodno osuđivani quebeški motorist s 2,4 promila alkohola u krvi. Ne, u tome trenutku mi smo bili dvojica muškaraca dobre volje koji pokušavaju pomoći jedan drugome da učine pravu stvar. Podsjetio sam ga da mi je rekao kako pokušava prestati piti. Rekao sam mu da ne bi bilo dobro za njega da mu dam još novca. Rekao sam mu da Tammy, koju je on silno poštovao, postane vrlo nervozna svaki put kada dođe tako pijan i tako kasno u noći pokušavajući mi prodati svoje stvari.

Zagledao se u mene ozbiljna izraza lica, petnaestak sekunda nije rekao ni riječi. To je zbilja bilo jako dugo. Znao sam da pozorno traži ne će li na momu licu pronaći bilo kakav, i najmanji, izraz koji bi odao sarkazam, obmanu, prijezir ili samozadovoljstvo. No ja sam o svemu tome pažljivo promislio i rekao samo ono što sam doista mislio. Pažljivo sam birao riječi, prešao sam opasnu močvaru napipavajući i prolazeći preko napola potopljene kamene staze. Denis se okrenuo i otišao. I ne samo to, već je i zapamtio taj razgovor, iako je doista bio jako pijan. Nije mi više ništa pokušao prodati. Naš odnos, koji je već bio prilično dobar uzevši u obzir kulturalne razlike, postao je još bolji.

Izabrati lakši put ili reći istinu - to nisu samo dva različita izbora. To su različiti životni putovi. To su potpuno različiti načini postojanja.

Manipulirati svijetom

Možete riječima nastojati izmanipulirati svijet tako da dobijete od njega ono

što želite. To nazivamo „političkim djelovanjem“. To je spin. To je specijalnost beskrupuloznih marketinških stručnjaka, trgovaca, oglašivača, opsjenara, utopista opsjednutih sloganima i psihopata. Kada pokušavaju utjecati na druge i manipulirati njima, ljudi se koriste govorom. To rade studenti kada pišu esej kojim žele udovoljiti profesoru, umjesto da artikuliraju i iznađu vlastite ideje. To je ono što svi rade kada nešto žele i odluče se pretvarati i lagati da bi udovoljili i laskali. To je spletkarenje, izmišljanje parola i propaganda.

Živjeti na taj način znači biti opsjednut nekom lošom željom i zatim oblikovati svoj govor i djela tako da dostizanje željenoga rezultata bude izgledno i razumno. Evo nekih tipičnih ciljeva: „nametanje svojih ideoloških uvjerenja“, „dokazivanje da sam (ili sam bio) u pravu“, „pokazivanje sposobnim“, „uspinjanje na hijerarhijskoj ljestvici“, „izbjegavanje odgovornosti“ (ili, brat blizanac toga cilja, „preuzimanje zasluga za tuđa djela“), „napredovanje“, „privlačenje pozornosti“, „pobrinuti se da me svi vole“, „ubiranje plodova mučeništva“, „opravdavanje vlastitoga cinizma“, „racionaliziranje svojega antisocijalnog držanja“, „umanjivanje značenja sukoba koji se upravo odvija“, „podržavanje svoje naivnosti“, „prenaglašavanje svoje ranjivosti“, „prikazivati se svecem“ ili (a ovaj je osobito podmukao) „pobrinuti se da za sve uvijek bude krivo moje nevoljeno dijete“. Sve su ovo primjeri onoga što je sunarodnjak Sigmunda Freuda, manje poznati austrijski psiholog Alfred Adler, nazvao „životnim lažima“.

Osoba koja živi s nekom životnom laži pokušava manipulirati stvarnošću pomoću percepcije, misli i djelovanja tako što samo usko zadanu i unaprijed određenu rezultatu dopušta postojanje. Kada tako živimo, onda svjesno ili nesvjesno temeljimo svoj život na dvije premise. Prva glasi da je naše trenutno znanje nesumnjivo dovoljno da odredimo što je dobro sve do u daleku budućnost. Druga glasi da bi stvarnost, kada bi bila prepuštena sama sebi, bila nepodnošljiva. Prva je pretpostavka filozofski neopravdana. Naime, ono čemu trenutno težite možda nije vrijedno postizanja, baš kao što ono što sada radite može biti pogrešno. Druga je premisa još gora. Vrijedi samo ako je stvarnost u sebi nepodnošljiva i istodobno nešto čime možete uspješno manipulirati i izvrtati. Takav govor i razmišljanje zahtijeva aroganciju i uvjerenost koju je engleski pjesnik John Milton genijalno poistovjetio s arogancijom i samouvjerenošću Sotone, najvišega Božjeg anđela koji je tako spektakularno zastranio. Razumska sposobnost opasno nagineje oholosti: *ono što ja znam jest sve što treba znati*. Oholost se zaljubljuje u vlastite tvorevine i nastoji ih apsolutizirati.

Vidio sam kako ljudi stvaraju vlastitu utopiju i onda izobličuju svoj život u čvorove pokušavajući je pretvoriti u stvarnost. Student koji pristaje uz političku ljevicu usvoji moderni stav koji se protivi autoritetu i zatim sljedećih dvadeset godina ustrajno i ogorčeno pokušava srušiti vjetrenjače svoje mašte. Osamnaestogodišnjakinja proizvoljno odluči da želi otići u mirovinu kada napuni pedeset dvije godine. Zatim radi tri desetljeća da to ostvari, ne uviđajući da je tu odluku donijela kada je bila tek nešto više od djeteta. Što je ona kao tinejdžerica mogla znati o tome kako će izgledati njezin život s pedeset dvije godine? Čak i sada, mnogo godina poslije, ima samo mutnu, vrlo nejasnu ideju o svojem umirovljeničkom Edenu. Odbija to uvidjeti. Jer ako je taj prvotni cilj pravi promašaj, kakav je onda smisao njezina života? Boji se otvoriti Pandorinu kutiju u kojoj se skrivaju sve nevolje svijeta. Ali unutra je i nada. No ona umjesto toga izobličuje svoj život tako da odgovara maštanjima naivne tinejdžerice.

Tako naivno oblikovan cilj s vremenom mutira i postaje zlokoban oblik životne laži. Jedan mi je četrdesetogodišnji klijent ispričao svoju viziju koju je oblikovao dok je bio mlad: „Vidim sebe u mirovini kako sjedim na suncu na plaži u tropima i ispijam margarite.“ To nije plan. To je turistički plakat. Nakon osam margarita jedino što vas čeka jest mamurluk. Nakon tri tjedna ispijanja margarita, ako imate imalo pameti, postat će vam smrtno dosadno i gadit ćete se sami sebi. Nakon godinu dana, ili čak manje, postat ćete patetični. To jednostavno nije održiv plan za život. Ovakvo pretjerano pojednostavljivanje i izvrtnje posebno je tipično za ideologe. Oni usvajaju jedan jedini aksiom: vlada je loša, imigracija je loša, kapitalizam je loš, patrijarhat je loš. Zatim filtriraju i pretražuju svoja iskustva i sve više ustraju na tome da se upravo tim aksiomom sve može objasniti. A u pozadini cijele te loše teorije stoji njihovo narcisoidno uvjerenje da bi se svijet mogao uredi ti kako treba samo kada bi se njima prepustila kontrola.

No postoji još jedan temeljni problem sa životnim lažima, osobito ako se zasnivaju na izbjegavanju. Kada griješimo djelom, to znači da smo napravili nešto što znamo da je pogrešno. Grijeh propusta znači da ste dopustili da se dogodi nešto loše, a mogli ste to spriječiti. Pritom se prvi, grijeh djelom, obično smatra težim od potonjega koji je u svojoj biti izbjegavanje. No ja nisam tako siguran u to.

Zamislite osobu koja inzistira na tome da sve u njezinu životu bude ispravno. Izbjegava sukobe, smiješi se i radi ono što joj se kaže. Pronađe svoj kutak i tu se sakrije. Ne propituje autoritet, ne iznosi svoje ideje i ne žali se kada se prema

njoj loše odnose. Želi biti nevidljiva, kao riba u jatru. No nemir joj potajice izgriza srce. Ona svejedno pati jer život je patnja. Usamljena je, izolirana i neispunjena. No njezina poslušnost i zaborav same sebe oduzimaju sav smisao njezinu životu. Postala je rob, alat koji drugi mogu iskorištavati. Ne dobiva ono što želi ili treba jer bi za to morala reći što misli. Zato u njezinu životu nema ničega vrijednog što bi moglo biti protuteža životnim nevoljama. I od toga joj je mučno.

Istina, možda će upravo glasni pojedinci koji izazivaju probleme prvi nestati kada institucija kojoj služite upadne u nevolje. Ali oni nevidljivi odmah su sljedeći na toj listi. Netko tko se skriva nije nezamjenjiv. Nezamjenjivost zahtijeva originalan doprinos. Skrivanje ne će spasiti konvencionalne konformiste ni od bolesti, ni od psihičke bolesti, ni od smrti, ni od poreza. A skrivati se od drugih znači potiskivati i skrivati vlastite neostvarene potencijale. I u tome je problem.

Ako se ne otkrijete pred drugima, ne ćete se uspjeti otkriti ni sebi. To ne znači (samo) da potiskujete ono što jeste. To znači i da toliko toga što biste mogli biti nikada ne će biti primorano izići na vidjelo. To je biološka i ujedno konceptualna istina. Kada se hrabro upustite u istraživanje i svojevolumno se suočite s nepoznatim, skupljate informacije i od njih gradite novoga, obnovljenog sebe. To je konceptualni element. No znanstvenici su nedavno otkrili da se u središnjemu živčanom sustavu organizma koji se nađe (ili sam sebe dovede) u novoj situaciji aktiviraju novi geni. Ti geni kodiraju nove proteine, a ti su proteini građevni materijal za nove strukture u mozgu. To znači da se velik dio vas još uvijek rađa, u najfizičijemu mogućem smislu, i da vašom nepokretnošću i statičnošću taj dio vas nikada ne će postati stvarnost. Morate reći nešto, otići nekamo i napraviti nešto da se taj proces aktivira. Ako to ne učinite... ostat ćete nepotpuni, a život je pretežak za nepotpune.

Kada svojemu šefu, supružniku, majci kažete „ne“ onda kada je to potrebno, tada se pretvarate u osobu koja *može* reći „ne“ kada to treba. Međutim, ako kažete „da“ onda kada trebate reći „ne“, pretvarate se u osobu koja ne može reći ništa drugo nego „da“, čak i onda kada je vrlo jasno da treba reći „ne“. Ako ste se ikada pitali kako to da su savršeno obični, pristojni ljudi mogli raditi užasne stvari koje su radili primjerice čuvari u gulazima, sada imate odgovor na to. Kada je došao trenutak u kojemu je zbilja trebalo reći „ne“, više nitko nije bio sposoban to izgovoriti.

Kada iznevjerite sami sebe, kada govorite neistine i živite laž, slabite svoj

karakter. Ako imate slab karakter, nevolje će vas pomesti kada se pojave, a neizbježno je da se pojave. Skrivat ćete se, ali ne ćete se više imati kamo skriti. A onda ćete se zateći kako radite užasne stvari.

Samo najciničnija, najbeznadnija filozofija inzistira na tome da se stvarnost može poboljšati falsifikacijom. Takva filozofija jednako osuđuje bivstvovanje i nastajanje i smatra ih manjkavima. Otpisuje istinu kao nedovoljnu, a iskrena čovjeka kao onoga koji živi u iluziji. To je filozofija koja proizvodi i zatim opravdava pokvarenost svijeta.

Sama vizija ili plan za ostvarenje te vizije nisu pogrešni sami po sebi. Nužno je imati viziju budućnosti, poželjne budućnosti. Takva vizija povezuje sadašnje djelovanje s važnim, dugotrajnim, temeljnim vrijednostima i našem sadašnjem djelovanju daje značenje i važnost. Pruža okvir koji ograničuje nesigurnost i tjeskobu.

Nije problem u viziji nego u svjesnu sljepilu. To je najgora moguća laž. Suptilna je. Koristi se lakim racionalizacijama. Svjesno sljepilo znači odbiti saznati ono što možeš znati. To znači čuti kucanje i odbiti priznati da je netko na vratima. To znači odbiti zapaziti da je u sobi gorila od 360 kg, da je slon ispod tepiha, kostur u ormaru. To znači odbiti priznati pogrešku u provedbi plana. Svaka igra ima pravila. Neka, najvažnija pravila podrazumijevaju se i prihvaćate ih samim time što odlučujete igrati igru. Prvo takvo pravilo glasi da je igra važna. Kada ne bi bila važna, ne biste je ni igrali. Samo sudjelovanje određuje ju kao važnu. Drugo pravilo glasi da su u igri dopušteni svi potezi koji će vam pomoći da pobijedite. Ako napravite potez koji vam u tome ne će pomoći, onda je to po definiciji loš potez i morate pokušati nešto drugo. Sjetite se stare dosjetke: ludost je svaki put iznova činiti isto i očekivati drukčije rezultate.

Ako nakon početne sreće doživite neuspjeh i pokušate s nečim novim, to znači da idete naprijed. Ako vam to ne uspije, pokušat ćete opet, s nečim drukčijim. U povoljnim okolnostima bit će dovoljna mala izmjena. Zato je razborito početi s malim promjenama i vidjeti pomažu li. Ponekad je, međutim, pogrešna cijela hijerarhija vrijednosti i cijelo se zdanje mora napustiti. Treba promijeniti cijelu igru. To je revolucija, sa svim kaosom i terorom koje sa sobom nosi. To nije nešto u što se treba olako upustiti, ali ponekad je ipak nužno. Za ispravak pogreške potrebna je žrtva, a velika pogreška zahtijeva veliku žrtvu. Prihvatiti istinu znači žrtvovati - a ako ste dugo odbijali istinu, onda ste nagomilali jako velik žrtveni dug. Šumski požari gutaju suho granje i vraćaju te elemente tlu. Ponekad ljudi suzbiju te požare, ali to ne sprječava gomilanje

suhoga granja. Prije ili kasnije početak će požar. A kada počne, gorjeti će takvom snagom da će sve biti uništeno - pa tako i samo tlo na kojemu šuma raste.

Ohol racionalni um, siguran u svojoj izvjesnosti i zaljubljen u vlastitu genijalnost, lako dolazi u napast da zanemari pogrešku i svu prljavštinu gurne pod tepih. Filozofi i književnici egzistencijalizma, počevši od Sorena Kierkegaarda, ovaj su način bivstvovanja smatrali „neautentičnim“. Neautentična osoba nastavlja zapažati i djelovati na načine koje joj je vlastito iskustvo pokazalo kao pogrešne. Takva osoba ne govori svojim glasom.

„Je li se dogodilo ono što sam želio? Ne. Onda su moj cilj ili metoda bili pogrešni. Imam još toga naučiti.“ To je glas autentičnosti.

„Je li se dogodilo ono što sam želio? Ne. Svijet nije pošten. Ljudi su zavidni i preglupi da shvate. Za ovo je kriv netko drugi ili nešto drugo.“ To je glas neautentičnosti. Od te točke nije tako dalek put do: „Treba ih zaustaviti“, ili: „Moraju patiti“, ili: „Treba ih uništiti.“ Svaki put kada čujete da se dogodilo nešto nevjerojatno okrutno, to su se na djelu pokazale upravo takve ideje.

Ni za što od ovoga ne možemo okriviti svoje „nesvjesno“ ili potiskivanje, kao što to radi Freud. Čovjek zna kada laže. Može zatvarati oči pred posljedicama svojih djela. Može ne analizirati i odbiti artikulirati svoju prošlost, tako da ne razumije. Može čak i zaboraviti da je lagao. Ali bio je svjestan u tome trenutku, bio je svjestan onda kada je griješio i svaki put kada je propustio preuzeti odgovornost. U tome je trenutku znao što smjera. A nagomilani grijesi neautentična života pojedinca gomilaju se još više i kvare državu.

Netko gladan moći izmisli novo pravilo na vašem radnom mjestu. To je pravilo nepotrebno. Kontraproduktivno. Iritirajuće. Oduzima vašem poslu nešto užitka i smisla, ali vi sebi govorite da je to u redu. Nije vrijedno pritužbe. No onda se to ponovi. Ali nakon što prvi put niste reagirali, već ste se privikli dopuštati takve stvari. Malo ste manje hrabri. Vaš protivnik, kojemu se niste suprotstavili, malo je jači. Institucija je malo iskvarenija. Započeo je proces birokratske stagnacije i opresije, a vi ste tome doprinijeli praveći se da je sve u redu. Zašto se ne biste žalili? Zašto ne biste zauzeli stav? Ako to učinite, možda će i neki drugi, koji se također boje govoriti, stati u vašu obranu. A ako ne će - možda je došlo vrijeme za revoluciju. Možda trebate pronaći posao na drugome mjestu gdje će vam duša biti u malo manjoj opasnosti od korupcije.

„Ta što će koristiti čovjeku ako sav svijet stekne, a životu svojem ugađa?“ (Mtl6,26).

Jedan od glavnih doprinosa Aleksandra Solženjicina s djelom *Arhipelag*

Gulag bila je njegova analiza izravne uzročno-posljedične veze između patologije sovjetske države čija je ekonomija ovisila o radnim logorima (u kojima su milijuni ljudi patili i umirali) i gotovo univerzalne sklonosti sovjetskoga građanina da falsificira svoj svakodnevni život, da zaniječe vlastitu patnju koju mu je nanijela država i tako podupre diktate toga racionalnog, ideološkog komunističkog sustava. Po Solženjicinovu mišljenju, upravo je to samoobmanjivanje, to poricanje pomoglo i potaknulo Josifa Staljina, to veliko, paranoično, ubojito čudovište da počini one strašne zločine. Solženjicin je pisao istinu, svoju istinu do koje je došao teškom mukom, vlastitim iskustvom u logorima, i razotkrio laži sovjetske države. Nakon što je objavio *Arhipelag Gulag*, nijedna obrazovana osoba nije se više usudila braniti tu ideologiju. Nitko nikada više nije mogao reći: „To što je Staljin radio nije bio pravi komunizam.“

Ranije spomenuti Viktor Frankl (psihijatar koji je preživio nacistički koncentracijski logor, autor djela *Čovjekovo traganje za smislom*) došao je do slična sociološko-psihološkoga zaključka: *društvenomu totalitarizmu prethodi pojedinac koji živi neautentičnim životom punim obmana*. Slično tome, Sigmund Freud je vjerovao da „potiskivanje“ u nemaloj mjeri doprinosi razvoju mentalne bolesti (a potiskivanje istine od laži razlikuje se samo u stupnju, a ne u vrsti). Alfred Adler znao je da laž rađa bolest. C. G. Jung je znao da su moralni problemi koji muče njegove pacijente uzrokovani neistinom. Svi su ovi mislioci, koji su se prvenstveno bavili patologijom pojedinca i kulture, došli do istoga zaključka: laži iskrivljuju strukturu Bića. Neistina kvari i dušu i državu, a jedan oblik iskvarenosti hrani drugi.

Više sam puta vidio kako se egzistencijalna bijeda zbog izdaje i prijevare pretvara u pravi pakao. Primjerice, jedva podnošljiva kriza zbog roditeljeve teške bolesti prometne se u nešto neopisivo odvratno kada djeca, već odrasla, započnu s neprikladnim i sitničavim prepirkama. Opsjednuti nerazriješenom prošlošću okupljaju se oko samrtne postelje kao zlodusi i tu ljudsku tragediju guraju u grješan savez s kukavičlukom i ogorčenjem.

Majka koja usrdno štiti sina od svih razočaranja, od svake boli, iskorištava njegovu nemoć da se samostalno razvija i napreduje. On nikada ne odlazi, a ona nikada nije usamljena. To je zla urota koja se kuje polako, dok se patologija razvija preko tisuća naučenih suptilnih znakova odobravanja. Ona izigrava žrtvu osuđenu na to da uzdržava sina i kao kakav vampir skuplja izraze sažaljenja od svojih prijatelja. On se, smatrajući se potlačenim, u svojemu podrumu prepušta mračnim mislima. S užitkom zamišlja kakvo bi razaranje njegov gnjev mogao nanijeti svijetu koji ga je odbacio zbog njegova kukavičluka, neprilagođenosti i

nemoći. A ponekad taj gnjev doista potakne sanjano razaranje. I svi se pitaju: „Zašto?“ Mogli su znati, ali odbili su to.

Naravno, čak i ako dobro živimo život, on se može iskriviti, raniti i izokrenuti bolešću, slabošću i katastrofom koju nije moguće kontrolirati. Depresija, bipolarni poremećaj, shizofrenija i rak redom uključuju biološke čimbenike koji izmiču neposrednoj kontroli pojedinca. Teškoće koje nužno prate život dovoljne su da oslabe i nadvladaju svakoga od nas, da nas gurnu preko naših granica i slome nas u našim najslabijim točkama. Čak ni kada živimo život na najbolji način nismo potpuno zaštićeni od posljedica svoje ranjivosti. Ipak, obitelj koja se svađa stojeći na ruševinama svojega doma nakon potresa ima puno manje šanse da će ga ponovno sagraditi od obitelji koja iz istoga potresa iziđe osnažena uzajamnim povjerenjem i privrženošću. Svaka prirodna slabost ili egzistencijalni izazov, ma koliko bili maleni, mogu prerasti u ozbiljnu krizu samo ako ima dovoljno zavaravanja u pojedincu, obitelji ili kulturi.

Iskren ljudski duh može neprekidno podbacivati u svojim pokušajima da stvori raj na zemlji. Ipak može uspjeti smanjiti egzistencijalnu patnju na podnošljivu razinu. Tragedija bivovanja posljedica je naše ranjivosti i naših ograničenja koja određuju naše ljudsko iskustvo.

Možda je to cijena koju plaćamo za samo bivovanje - jer, da bi uopće postojala, egzistencija mora biti ograničena.

Vidio sam supruga koji se iskreno i hrabro prilagođavao dok mu je žena tonula u terminalnu demenciju. Malo-pomalo napravio je nužne prilagodbe. Prihvaćao je pomoć kada mu je trebala. Odbio je zaniijekati činjenicu da joj se stanje pogoršava i tako se dostojanstveno prilagodio situaciji. Vidio sam kako se njihova obitelj našla na okupu i dok je umirala, podržavali su se međusobno stvarajući novu povezanost jedni s drugima - brat, sestre, unuci i otac - kao djelomičan, ali istinski nadomjestak toga gubitka. Gledao sam svoju kćer tinejdžericu dok joj je propadao prvo kuk, a potom i gležanj, vidio sam način na koji proživljava dvije godine neprestane intenzivne boli i kako iz te situacije izlazi neokrnjena duha. Vidio sam kako njezin mlađi brat dobrovoljno i bez gundanja odbacuje mnoge prilike za druženja s prijateljima kako bi ostao uz nju dok je patila. Kada je potpomognut ljubavlju, ohrabrenjem i postojanošću karaktera, čovjek može biti otporan i izdržljiv do te mjere da se to ne može ni zamisliti. Ali ono što čovjek ne može podnijeti jest potpuno rasulo uzrokovano tragedijom i obmanjivanjem.

Sposobnost racionalnoga uma da obmanjuje, manipulira, spletekari, vara,

krivotvori, umanjuje, preuveličava, zbunjuje, izdaje, zaobilazi, niječe, propušta, racionalizira, da bude pristran, pretjeruje i zamagljuje istinu, toliko je beskrajna i toliko zapanjujuća da su u višestoljetnomu razdoblju predznanstvene misli, koja je bila usmjerena na tumačenje naravi moralnoga nastojanja, tu sposobnost smatrali demonskom. To nije bilo tako zbog racionalnosti kao takve, kao procesa -jer taj proces može polučiti i jasnoću i napredak. Smatrali su je demonskom zato što je racionalnost podložna najgoroj napasti - napasti da ono što trenutno poznaje uzdiže do razine apsolutnoga.

Da bismo pojasnili što to znači, možemo se ponovno vratiti Johnu Miltonu. Zapad je tijekom tisuća godina svoje povijesti samo središte svoje religiozne jezgre omatao nekom vrstom snolike fantazije o prirodi zla. Ta je fantazija imala protagonista, suparničku ličnost u potpunosti posvećenu kvarenju Bića. Milton je na sebe preuzeo zadaću i organizirao, dramaturgizirao i artikulirao samu suštinu toga kolektivnog sna prikazavši ga u liku Sotone - Lucifera, „Svjetlonoše“. On piše o Luciferovoj iskonskoj napasti i o njezinim neposrednim posljedicama:

On povjerava da bi jednak bio Svevišnjemu, kad bi se odupro i s preuzetnom nakanom, usuprot Božjem prijestolju i kraljevstvu, bezočan rat i holu bitku poveo na Nebu, u taštu pokušaju. Njega sila Svemoćna naglavce zavitala žestoko s prozračnoga svoda, u strahotnu izgaranju i uništenju, dolje u propast bezdanu, da ondje boravi u neraskidljivim lancima i groznu ognju...

U Miltonovim očima Lucifer je najčudesniji duh kojega je Bog stvorio. To možemo shvatiti psihološki. Razum je nešto živo što boravi u svima nama. Stariji je od svih nas. Najbolje ga možda možemo shvatiti kao osobnost, a ne sposobnost. Ima svoje ciljeve, svoje kušnje i svoje slabosti. Leti više i vidi dalje od bilo kojega duha. Ali razum se zaljubljuje u sama sebe. Što je još gore, zaljubljuje se u ono što je sam stvorio i to uzdiže i časti kao apsolutno. Lucifer je, dakle, duh totalitarizma. Bačen je iz raja u pakao zato što takvo uzdizanje, takva pobuna protiv Svevišnjega i Nespoznatljivoga, neizbježno stvara pakao.

Da ponovimo: najveća napast razuma jest glorificiranje vlastitih sposobnosti i postignuća i uporno dokazivanje da pored njegovih teorija ne treba postojati ništa transcendentno ili izvan njegove domene. To bi značilo da su već otkrivene sve važne činjenice i da ništa važno nije ostalo nepoznato. Ali, najvažnije od svega, to znači nijekati potrebu da se pojedinac hrabro suoči s Bićem. Što će vas spasiti? Totalitarist u biti kaže ovo: „Moraš se osloniti i vjerovati u ono što već znaš.“ Ali to ne spašava. Spašava volja da naučimo ono što ne znamo. To je vjera u mogućnost ljudske preobrazbe. To je vjera u žrtvovanje sadašnjega sebe

za sebe kakav bismo mogli biti. Totalitarist niječe da je potrebno da pojedinac preuzme konačnu odgovornost za Biće.

To je nijekanje smisao pobune protiv „Svevišnjega“. To je ono što riječ *totalitarno* znači: sve što treba biti otkriveno već je otkriveno. Sve će se odviti upravo onako kako je planirano. Jednom kada se usvoji savršeni sustav, svi će problemi zauvijek nestati. Miltonova slavna poema bila je proročanstvo. Kako se racionalnost uzdizala iz pepela kršćanstva, tako ju je pratila velika prijetnja totalitarnih sustava. Komunizam na poseban način nije bio toliko privlačan potlačenim radnicima, onima koji su u teoriji trebali imati koristi od njega, nego intelektualcima - onima koje je njihova vlastita intelektualna oholost uvjerala da su uvijek u pravu. No nikada nije nastupila obećana utopija. Umjesto toga, čovječanstvo je iskusilo pakao Staljinove Rusije, Maove Kine i Pol Potove Kambodže, a građani tih država bili su prisiljeni izdati sve ono što su znali da je ispravno, prisiljeni okrenuti se protiv svojih sugrađana i umrijeti u desetcima milijuna.

Jedan stari sovjetski vic ide ovako: Amerikanac umre i ode u pakao. Sam ga Sotona vodi u razgledavanje. Prolaze pokraj velikoga kotla. Amerikanac proviri unutra i vidi da je pun trpećih duša koje izgaraju u vreloj smoli. Teškom mukom pokušavaju izići iz lonca pa ih niži zlodusi, koji sjede na rubu kotla, vilama guraju natrag. Amerikanac je potpuno šokiran. Sotona mu kaže: „Ovdje stavljamo Engleze.“ Obilazak se nastavlja. Uskoro dvojac dolazi do drugoga kotla. Malo je veći i malo vreliji. Amerikanac proviri unutra. I taj je pun trpećih duša, sve nose beretke. I ovdje đavli vilama vraćaju u kotao one koji žele pobjeći. „Ovdje stavljamo grješne Francuze“, kaže Sotona. U daljini ugleda treći kotao. Puno je veći i sjaji se, sav se usijao od vrućine. Amerikanac mu jedva uspijeva prići. No Sotona inzistira pa ipak dođe do njega i proviri unutra. Prepun je duša koje se jedva naziru ispod površine kipteće tekućine. Tu i tamo poneka duša ipak proviri iz smole i očajnički pokuša dohvatiti rub. Začudo, ovdje nema vragova koji sjede na rubu divovskoga lonca, ali penjač svejedno ponovno potone i nestane ispod površine. Amerikanac pita: „Zašto ovdje nema demona koji ih sprječavaju da pobjegnu?“ Sotona odgovori: „Ovdje držimo Ruse. Ako jedan pokuša pobjeći, drugi ga povuku nazad.“

Milton je vjerovao da kada se netko tvrdoglavo odbija promijeniti nakon što se suoči s pogrješkom, to ne znači samo izgon iz raja i upadanje u sve dublji pakao, nego i odbacivanje otkupljenja. Sotona savršeno dobro zna da čak i kada bi bio voljan tražiti pomirenje i kada bi mu ga Bog bio voljan dati, da bi se samo opet pobunio jer se on ne će promijeniti. Možda je upravo ta ohola tvrdoglavost

ono što čini tajanstveni neoprostivi grijeh protiv Duha Svetoga:

...Ostajte, sretna polja, gdje radost zavijek prebiva! Zdravo, strahote!

Zdravo, prokleti svijete! Ti najdublji Pakle, primi svog novog posjednika - onog koji donosi duh što ga ne će mijenjat mjesto ili vrijeme.

To nije zagrobna fantazija. Nije izopačeno mjesto za postegzistencijalno mučenje političkih neprijatelja. To je apstraktna ideja, a apstrakcije su često stvarnije od onoga što predstavljaju. Ideja da pakao postoji u metafizičkome obliku nije samo pravadna i sveopća; ona je istinita. Pakao je vječan. Uvijek je postojao. Postoji i sada. To je najjaloviji, najbeznadniji i najzlomjarniji predio podzemnoga kaosa u kojemu stanuju razočarani i ogorčeni ljudi.

Duh je sam svoje mjesto, i u samom sebi može od Pakla tvorit Nebo, i od Neba Pakao.

Tu možemo sigurni vladati; a po mom sudu, vrijedna je težnja vladat, makar i u Paklu: bolje je vladati u Paklu nego služiti u Nebu.

Oni koji su dovoljno lagali, riječju i djelom, žive tamo, u paklu - sada. Prošetajte bilo kojom užurbanom gradskom ulicom. Dobro otvorite oči i obratite pažnju. Vidjet ćete ljude koji su u paklu upravo sada. To su ljudi koje instinktivno zaobilazite u široku luku. To su ljudi koji se odmah naljute ako ih izravno pogledate ili umjesto toga ponekad posramljeno okrenu glavu. Vidio sam jednom kako to čini alkoholičar na ulici pred mojom kćerkom. Bio je u vrlo lošem stanju. Ni u kom slučaju nije htio u njezinim očima ugledati odraz svojega poniženog stanja.

Zbog zavaravanja ljudi postaju toliko nesretni da to ne mogu podnijeti. Zavaravanje puni ljudsku dušu ogorčenjem i osvetoljubivošću. Zavaravanje stvara užasne patnje čovječanstva: nacističke logore smrti, komore za mučenje, Staljinove genocide i ono drugo, još strašnije čudovište, Maoa. Upravo je zavaravanje ubilo stotine milijuna ljudi u dvadesetomu stoljeću. Zavaravanje je umalo presudilo čitavu čovječanstvu. Zavaravanje je ono što nam i danas još uvijek najsnažnije prijete.

Umjesto toga, istina

Što se događa ako, umjesto toga, odlučimo prestati lagati? Što to uopće znači? U konačnici, ipak smo ograničeni u svojem znanju. Moramo donositi odluke, ovdje i sada, iako ne možemo sa sigurnošću razlučiti koja su sredstva i ciljevi najbolji. Cilj i ambicija pružaju nam strukturu nužnu za djelovanje. Cilj nam daje odredište, točku koja je u kontrastu sa sadašnjošću, i okvir unutar kojega se sve može vrjednovati. Cilj određuje napredak i čini taj napredak

uzbudljivim. Cilj smanjuje tjeskobu zato što bez cilja sve može značiti bilo što ili ništa, a nijedna od tih mogućnosti ne umiruje duh. Dakle, moramo razmišljati, planirati, ograničavati i određivati, da bismo uopće živjeli. Kako onda zamisliti budućnost i odrediti svoj smjer, bez padanja u zamku napasti totalitarne sigurnosti?

Oslanjanje na tradiciju može nam pomoći u određivanju naših ciljeva. Razumno je činiti ono što su drugi ljudi uvijek činili, osim ako imamo jako dobar razlog da to ne činimo. Razumno je obrazovati se, raditi, zaljubiti se i imati obitelj. Tako se održava kultura. Ali važno je da u svoju metu, koliko god tradicionalna bila, uvijek ciljate širom otvorenih očiju. Imate smjer, ali on može biti pogrešan. Imate plan, ali on može biti krivo osmišljen. Možda ste skrenuli s puta zbog vlastitoga neznanja - i, još gore, zbog svoje nesvjesne pokvarenosti. Morate se, dakle, sprijateljiti s onim što ne znate, a ne s onim što znate. Morate ostati budni kako biste uhvatili sama sebe na djelu. Morate ukloniti brvno iz svojega oka prije nego što se posvetite trunu u oku svojega brata. Na taj način jačate svoj duh da može podnijeti teret postojanja i istodobno obnavljate državu.

Drevni su Egipćani otkrili to prije nekoliko tisuća godina, iako je njihovo znanje još uvijek bilo izraženo u dramaturškoj formi.¹⁶⁴ Oni su štovali Ozirisa, mitološkoga utemeljitelja države i boga tradicije. Međutim, Ozirisa je svrgnuo i u podzemlje protjerao njegov zli, podmukli brat Set. Egipćani su tom pričom prikazali kako društvene organizacije s vremenom okoštavaju i zapadaju u svojevoljno sljepilo. Iako je mogao, Oziris nije zapazio koji je pravi karakter njegova brata. Set je čekao i, u pogodnu trenutku, napao. Rastrgao je Ozirisa na komadiće i rasuo njegove božanske ostatke diljem kraljevstva. Duh svojega brata poslao je u podzemlje. Tako je silno otežao Ozirisu da spoji sve dijelove svojega bića.

Srećom, veliki se kralj nije morao sam suočiti sa Setom. Egipćani su štovali i Horsa, Ozirisova sina. Horus je uzeo dvojno obličje sokola, bića najoštrijega vida, i obličje slavnoga egipatskog oka s hijeroglifa (kao što smo već spomenuli u 7. pravilu). Oziris je tradicija, stara i svojevoljno slijepa. Za razliku od njega, njegov sin Horus može i želi vidjeti. Horus je bog pozornosti (to nije isto što i racionalnost!). Zato što je bio pozoran, Horus je mogao zapaziti i nadvladati zlodjela strica Seta, iako uz visoku cijenu. Horus se suočio sa Setom u strašnoj bitci, porazio ga je i prognao iz kraljevstva, no prije je Set iskopao nećaku jedno oko. Horus je na koncu pridobio natrag to oko i potom učinio nešto potpuno neočekivano: *svojevoljno je sišao u podzemlje i predao oko svojemu ocu.*

Što to znači? Prvo, da je susret sa zlonamjernošću i zlom dovoljno strašan da ošteti vid samoga boga; drugo, da pozorni sin može vratiti vid ocu. Kultura je uvijek u polumrtvu stanju, iako ju je utvrdio duh velikih ljudi iz prošlosti. No sadašnjost nije prošlost. Mudrost prošlosti propada ili postaje zastarjelom u mjeri u kojoj se razlikuju trenutni uvjeti i uvjeti koji su vladali u prošlosti. To je jednostavno posljedica protoka vremena i neizbježne promjene koju taj protok donosi. No vrijedi i to da su kultura i njezina mudrost dodatno podložne kvarenju - dobrovoljnu, svojevolutnu sljepilu i mefistovskoj intrigi. Prema tome, neizbježno funkcionalno propadanje institucija koje su nam predali naši preci ubrzava se našim lošim ponašanjem - našim promašivanjem cilja - u sadašnjosti.

Imamo odgovornost da hrabro gledamo ono što nam je pred očima i učimo iz toga čak i kada se čini užasnim - čak i ako užas koji osjećamo gledajući to ošteti našu svjesnost i napola nas oslijepi. Čin gledanja posebno je važan onda kada dovodi u pitanje ono što znamo i na što se oslanjamo, kada nas uznemiruje i izbacuje iz ravnoteže. Čin gledanja informira pojedinca i obnavlja državu. Zbog toga je Nietzsche rekao da je čovjekova vrijednost određena mjerom istine koju može podnijeti. Vi ni u kom slučaju niste samo ono što već znate. Vi ste i sve ono što biste mogli znati, kada biste to samo htjeli. Zato nikada ne biste trebali žrtvovati ono što biste mogli biti za ono što jeste. Nikada ne biste smjeli odustati od onoga boljeg što je u vama zbog sigurnosti koju već imate - pogotovo ne onda kada ste već neporecivo ugledali, makar letimično, nešto više.

U kršćanskoj tradiciji Krista se poistovjećuje s Logosom. Logos je Riječ Božja. Ta je Riječ na početku vremena kaos preobrazila u red. Krist se u ljudskome obličju dobrovoljno žrtvovao za istinu, za dobro, za Boga. Zato je umro i bio nanovo rođen. Riječ koja stvara red iz kaosa žrtvuje sve, čak i sebe, Bogu. Ta jedna jedina rečenica, upravo nepojmljivo mudra, sažima kršćanstvo. Svako je učenje mala smrt. Svaki djelić nove informacije postavlja izazov prethodnoj spoznaji sileći je da se rastvori u kaos prije nego što se uzmogne nanovo roditi kao nešto bolje. Ponekad nas takve smrti doslovno unište. Kada se to dogodi, možda se nikada ne uspijemo oporaviti ili, ako se oporavimo, silno smo promijenjeni. Jedan moj dobar prijatelj nakon mnogo godina braka otkrio je da mu supruga ima ljubavnika. Nije to očekivao i zapao je u tešku depresiju. Sišao je u podzemlje. U jednome trenutku rekao mi je: „Uvijek sam mislio da depresivne ljude treba samo dobro prodrmati. Nisam imao pojma o čemu govorim." Ipak, na koncu se uspio popeti iz dubine. Sada je u mnogočemu posve nov čovjek - i, možda, mudriji i bolji čovjek. Izgubio je dvadeset kilograma. Otrčao je maraton. Otputovao je u Afriku i popeo se na Kilimanjaro. Nije sišao u

pakao, nego je umjesto toga odabrao ponovno rođenje.

Odredite svoje ambicije čak i ako niste sigurni da znate što bi one trebale biti. Ambicije imaju više veze s razvojem karaktera i sposobnosti nego sa statusom i moći. Status možete izgubiti. Karakter nosite sa sobom kamo god pošli i on vam omogućuje da nadvladate nedaće. S tim na umu vežite užetom veliki kamen. Podignite ga, bacite ispred sebe i pustite da vas povuče. Gledajte i promatrajte dok se krećete prema naprijed. Artikulirajte to svoje iskustvo sebi i drugima, što jasnije i pažljivije možete. Tako ćete naučiti učinkovitije napredovati prema cilju. I za to vrijeme nemojte lagati. Posebno ne sebi.

Ako obraćate pažnju na ono što radite i govorite, možete naučiti osjećati nutarnju podijeljenost i slabost koja nastupa onda kada se ne ponašate i ne govorite kako biste trebali. To je utjelovljeni osjećaj, a ne misao. Kada sam neoprezan u svojim djelima i riječima, iznutra me prožme osjećaj poniranja i podjele umjesto čvrstoće i snage. Taj mi se osjećaj ugnijezdi u solarnomu pleksusu, gdje se nalazi veliki čvor živčanih tkiva. Zapravo, tako sam naučio prepoznati kada lažem - svaki put kada osjetim to poniranje i podjelu. Često mi je svaki put trebalo puno vremena da otkrijem zavaravanje. Ponekad bih nešto rekao samo radi dojma. Ponekad sam pokušavao prikriti svoje neznanje o temi o kojoj se govorilo. Ponekad bih koristio tuđe riječi da izbjegnem odgovornost i da ne moram razmišljati svojom glavom.

Ako tragajući za nečim budno motrite i pazite, napredovat ćete prema cilju. Još je važnije to što ćete tako prikupiti potrebne informacije koje će omogućiti preobrazbu vašega cilja. Totalitarist se nikada ne pita: „Što ako je ova moja ambicija pogrešna?“ Umjesto toga, on je tretira kao apsolut i ona praktički postaje njegov bog, tvori njegovu najvišu vrijednost. Svi ljudi služe svojoj ambiciji. U tome pogledu ne postoje ateisti. Postoje samo ljudi koji znaju i oni koji ne znaju kojemu bogu služe.

Ako slijepo, svojevolarno i potpuno sve izokrenete zato da postignete određeni cilj, i samo taj cilj, nikada ne ćete moći otkriti bi li neki drugi cilj možda bolje služio i vama i svijetu. To je ono što žrtvujete kada ne govorite istinu. Ako umjesto toga kažete istinu, vaše će se vrijednosti preobražavati kako budete napredovali. Ako dopustite da vas u nastojanju oko napretka informira sam tijek stvarnosti, promijenit će se vaše poimanje o onome što je važno. Preusmjerit ćete se: ponekad postupno, a ponekad iznenadno i radikalno.

Zamislite ovo: studirate građevinu zato što je to bila želja vaših roditelja - ali ne i vaša. No zato što radite suprotno svojim željama, bit ćete nemotivirani i

neuspješni. Borit ćete se da se usredotočite i disciplinirate, ali ne ćete uspjeti. Duša će vam odbijati tiraniju vaše volje (kako to drukčije nazvati?). Zašto pristajete na to? Možda ne želite razočarati roditelje (iako ćete, doživjevši neuspjeh, učiniti upravo to). Možda vam nedostaje hrabrosti za sukob koji je nužan da se oslobodite. Možda ne želite žrtvovati svoju djetinjastu vjeru u roditeljsko sveznanje, već želite nastaviti pobožno vjerovati da postoji netko tko vas poznaje bolje nego vi sami i tko jednako tako zna sve o svijetu. Na taj se način želite zaštititi od posvemašnje egzistencijalne usamljenosti pojedinačnoga Bića i odgovornosti koja ide uz to. To je sve vrlo uobičajeno i razumljivo, no vi patite jer niste stvoreni da budete inženjer.

Jednoga dana napokon vam prekipi i vi odustanete i tako razočarate roditelje. Naučite živjeti s tim i sada se savjetujete samo sa sobom, iako to znači da se morate osloniti na vlastite odluke. Završavate filozofiju i preuzimate na sebe teret svojih pogrješaka. Postajete samostalni. Odbacujući viziju svojega oca razvijate vlastitu viziju. I tada, kako vaši roditelji stare, postajete dovoljno zreli da budete uz njih kada vas trebaju. Na dobitku ste i vi i vaši roditelji, ali za taj je dobitak trebalo platiti cijenu - a ta cijena bio je sukob koji je uzrokovala vaša istina. Tako Matej, citirajući Krista, u Mt 10,34 ističe ulogu izgovorene istine: „Ne mislite da sam došao mir donijeti na zemlju. Ne, nisam došao donijeti mir, nego mač.“

Kada nastavite živjeti u skladu s istinom onako kako vam se otkriva, morate početi prihvaćati i nositi se s neizbježnim sukobima. Ako tako budete činili, nastavit ćete sazrijevati i postat ćete odgovorniji, u malome (ne podcjenjujte važnost malenoga) i u velikome. Nakon što otkrijete i ispravite svoje neizbježne pogrješke, bit ćete sve bliži svojim novijim i mudrije oblikovanim ciljevima i sve mudriji u postavljanju tih ciljeva. Vaš koncept onoga što je važno postajat će sve bolji kako u nj budete unosili mudrost svojega iskustva. Ne ćete više onako snažno oscilirati i sve ćete izravnije napredovati prema dobru - dobru koje nikada ne biste mogli shvatiti da ste odmah u početku inzistirali na tome da ste u pravu, apsolutno u pravu, suprotno svim dokazima.

Ako je egzistencija dobra, onda je dobro s njom razviti najjasniji, najčistiji i najispravniji odnos. Nasuprot tome, ako egzistencija nije dobra, izgubljeni ste. Ništa vas ne će spasiti - posve sigurno vas ne će spasiti sitničave pobune, mračne misli i sljepilo zavaravanja. Je li egzistencija dobra? Morate puno riskirati da to saznate. Živite! Živite, ili u istini ili u obmani, a onda se suočite s posljedicama i sami izvucite zaključke.

Upravo je to onaj „čin vjere“ na čijoj je nužnosti inzistirao Kierkegaard. Ne možete ništa znati prije vremena. Čak ni dobar primjer ne može biti dovoljan dokaz ni za što s obzirom na razlike među pojedincima. Uspjeh dobrog primjera uvijek se može pripisati sreći. Dakle, morate riskirati svoj vlastiti, specifični život da to saznate. To je rizik koji su naši stari opisivali kao predanje vlastite volje volji Božjoj. To nije čin podlaganja (barem ne u modernomu značenju te riječi). Ne, to je čin hrabrosti. To je vjera da će vjetar odnijeti vaš brod do nove i bolje luke. To je vjera u to da se egzistencija može popraviti postajanjem. To je, u biti, istraživački duh.

Možda je to bolje zamisliti ovako: svakomu je potreban konkretan, specifičan cilj - ambicija i svrha - da postavi granice kaosu i učini svoj život razumnim i smislenim. Ali sve takve konkretne ciljeve treba podrediti nečemu što bismo mogli nazvati meta-ciljem, a to je način pristupanja cilju i oblikovanju ciljeva. Meta-cilj bi mogao biti „živjeti u istini“. To znači: „Marljivo radite na ostvarenju dobro formulirana, utvrđena i privremena cilja. Svoje kriterije za uspjeh i neuspjeh postavite pravodobno i jasno, barem za same sebe (a još je bolje ako i drugi mogu razumjeti što radite i vrjednovati to s vama). Dok tako djelujete, vođeni istinom i izražavajući istinu, dopustite svijetu i svojem duhu da se slobodno razvijaju.“ To je u isti mah pragmatična ambicija i čin najodvažnije vjere.

Život je patnja. Buddha je to vrlo jasno rekao. Kršćani to prikazuju slikovito, raspećem samoga Boga. Židovska vjera obiluje prisjećanjima na tu istinu. Istovjetnost između života i ograničenja jedna je od primarnih i neizbježnih činjenica postojanja. Ranjivost našega Bića čini nas podložnima bolima društvenoga prosuđivanja, prijezira i neminovna sloma naših tijela. Ali ni svi ti oblici patnje, koliko god bili užasni, nisu dovoljni da iskvare svijet i pretvore ga u pakao onako kako su nacisti, maoisti i staljinisti iskvareli svijet i pretvorili ga u pakao. Za to je, kao što je Hitler jasno rekao, potrebna laž:

U velikoj laži uvijek postoji određena snaga vjerodostojnosti; zato što se široke nacionalne mase uvijek lakše iskvare u dubljim slojevima svoje emotivne prirode negoli svjesno ili dobrovoljno; i tako su u primitivnoj jednostavnosti svojih umova spremniji postati žrtve velikih laži negoli malih, budući da sami sebi često izgovaraju male laži u malim stvarima, ali sramili bi se pribjeći velikim krivotvorinama. Nikada im ne bi palo na pamet izmisliti velike neistine, i ne bi povjerovali da bi drugi mogli imati toliko drskosti da tako sramotno izvrnu istinu.

Pa čak i ako im se jasno iznesu činjenice koje to dokazuju, još uvijek će sumnjati i kolebati se, i sveudilj će misliti da bi moglo postojati i neko drugo objašnjenje.

Za veliku laž najprije trebate malu laž. Mala je laž, metaforički rečeno, udica kojom Otac laži lovi svoje žrtve. Zbog svoje sposobnosti imaginacije mi ljudi u stanju smo misaono stvoriti alternativne svjetove. To je u konačnici izvor naše kreativnosti. No ta jedinstvena sposobnost ima i drugu stranu medalje: možemo zavarati i uvjeriti sebe i druge da mislimo i ponašamo se kao da su stvari drukčije od onoga kakve znamo da jesu.

A zašto ne bismo lagali? Zašto ne bismo izvrnuli i iskrivili stvari da zadobijemo mali dobitak, ili da izgladimo situaciju, da imamo mir u kući, ili zato da ne povrijedimo nekoga? Stvarnost ima i vrlo ružnu stranu: trebamo li se zbilja suočiti s njezinim zmijolikim licem u baš svakome trenutku svoje budnosti i na svakome koraku svojih života? Zašto barem ne bismo odvratili pogled kada je gledanje tako bolno?

Razlog je jednostavan. Sve se može srušiti. Ono što je uspijevalo jučer ne mora nužno uspjeti danas. Od svojih smo predaka naslijedili golemu mašineriju države i kulture, ali oni su mrtvi i ne mogu se baviti današnjim promjenama. Mi živi možemo. Možemo otvoriti oči, izmijeniti ono što je nužno i pobrinuti se da stroj neometano radi. A možemo se i pretvarati da je sve u redu, propustiti učiniti nužne popravke i zatim proklinjati sudbinu kada ništa ne ide onako kako želimo.

Sve se može srušiti: to je jedno od velikih ljudskih otkrića. A mi ubrzavamo prirodno propadanje velikih stvari svojom sljepoćom, nedjelovanjem i zavaravanjem. Bez budne pozornosti kultura se raspada i umire, a zlo pobjeđuje.

Ono što vidite od laži kada je iznesete (većina je laži u činu, a ne u riječi) vrlo je mali dio onoga što ona zapravo jest. Laž je povezana sa svime. Proizvodi isti učinak na svijet kao i kapljica nečistoće čak i u najvećoj boci šampanjca. Najtočnije ju je smatrati živućom i rastućom stvari.

Kada laž postane dovoljno velika, cijeli se svijet pokvari. Ali ako dobro pogledamo, najveća laž sastoji se od manjih laži, a one se sastoje od još manjih laži - upravo je najmanja laž mjesto na kojemu velika laž počinje. Ona nije tek krivo iznesena činjenica. Ona je djelo koje ima značajke najozbiljnije urote koja je ikada ovladala ljudskom vrstom. Njezina prividna neškodljivost, trivijalna zlobnost, slabašna oholost koja je potiče, naizgled trivijalno izbjegavanje odgovornosti koje joj je cilj - sve to učinkovito prikriva njezinu pravu narav, njezinu istinsku opasnost i suobličnost s velikim zlodjelima koja čovjek čini i u

kojima često uživa. Laži kvare svijet. Još gore, tome su namijenjene.

Najprije, mala laž; zatim još nekoliko laži da je podupru. Nakon toga iskrivljeno razmišljanje da se izbjegne sram zbog izrečenih laži, zatim još malo laži da se zataškaju posljedice takva iskrivljena razmišljanja. Zatim, a to je najgori dio, preobrazba tih sada već nužnih laži praksom u automatizirano, specijalizirano, strukturirano, neurološki uvjetovano, „nesvjesno“ uvjerenje i djelovanje. Nakon toga ogavnost samoga iskustva budući da djela utemeljena na laži ne polučuju željene rezultate. Sve i ako ne vjerujete u zid od cigle, svejedno ćete se ozlijediti kada se glavom zabijete u njega. I onda ćete proklinjati samu stvarnost zato što taj zid postoji.

Nakon toga dolaze oholost i osjećaj nadmoći koji neizbježno prate uspješno laganje (*hipotetski* uspješno - upravo je to jedna od najvećih opasnosti: čini se da su svi nasamareni, dakle, svi su glupi osim mene. Ja sam ih sve nasamario i učinio glupima pa se mogu izvući s čime god želim). Konačno, dolazi tvrdnja: „Sam život podložen je mojim manipulacijama i stoga ne zaslužuje nikakvo poštovanje.“

Eto tako se sve raspada na komadiće, baš kao Oziris. Struktura osobe ili države raspada se pod utjecajem pogubne sile. To je kaos koji poput poplave izbija iz podzemlja da prekrije poznato tlo. No to još uvijek nije pakao.

Pakao dolazi kasnije. Pakao slijedi kada laži razore vezu između pojedinca ili države i same stvarnosti. Sve se raspada. Život propada. Sve se pretvara u frustraciju i razočaranje. Nada sustavno podbacuje. Pojedinač sklon obmanjivanju poput Kajina očajnički pokazuje na svoju žrtvu, ali ne uspijeva zadovoljiti Boga. Tada drama ulazi u svoj završni čin.

Mučen neprestanim neuspjesima pojedinac postaje ogorčen. Razočaranje i neuspjeh spajaju se i proizvode maštariju: *cijeli je svijet usmjeren prema mojoj osobnoj patnji, mojoj osobnoj propasti, mojemu uništenju*. Ja trebam, zaslužujem, moram izvršiti - osvetu. To su vrata pakla. Tada podzemlje, strašno i nepoznato mjesto, postaje bijeda sama.

Prema zapadnoj tradiciji, na početku vremena Božja je Riječ činom govora pretvorila kaos u život. Jedno od načela te tradicije jest da su muškarac i žena stvoreni na sliku Božju. I mi govorom pretvaramo kaos u život. Višestruke mogućnosti budućnosti pretvaramo u zbiljnost prošlosti i sadašnjosti.

Govoriti istinu znači dovoditi u postojanje najprikladniju moguću stvarnost. Istina gradi zdanja koja mogu izdržati tisuće godina. Istina hrani i odijeva siromašne, a narode čini bogatima i sigurnima. Istina svodi strahovitu čovjekovu

kompleksnost na jednostavnost njegove riječi tako da nam umjesto neprijatelja može postati partner. Istina čini da prošlost ostane u prošlosti i da se mogućnosti budućnosti iskoriste na najbolji način. Istina je krajnji, nepresušni prirodni izvor. Ona je svjetlo u tami.

Uvidite istinu. Govorite istinu.

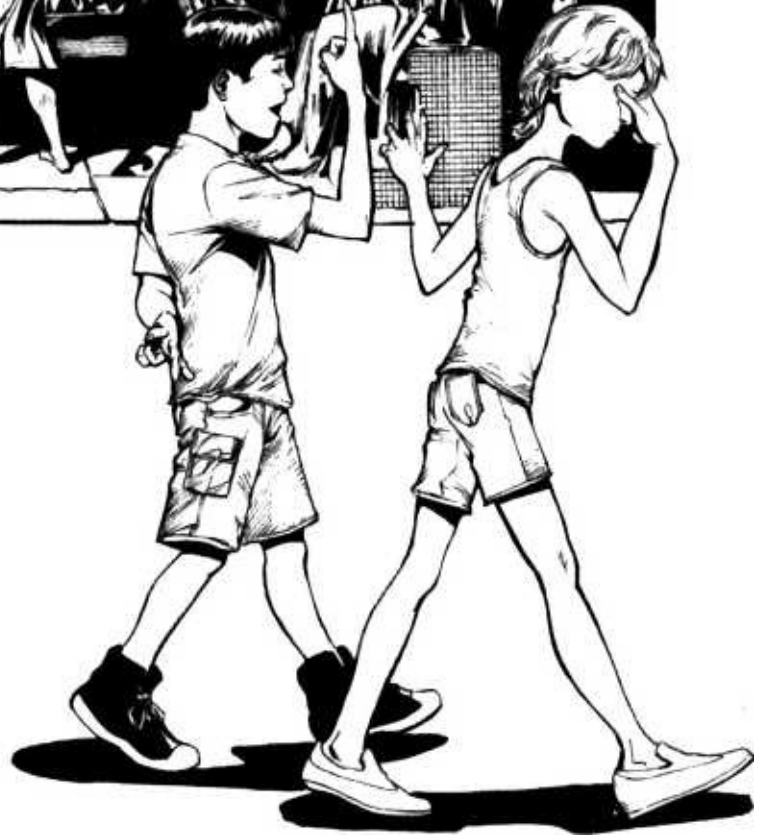
Istina ne će doći u obliku mišljenja koje dijeli više ljudi zato što istina nije skup parola niti je ideologija. Umjesto toga, ona će biti osobna. Vaša je istina nešto što samo vi možete reći, temelji se na jedinstvenim okolnostima vašega života. Shvatite svoju osobnu istinu. Komunicirajte je pažljivo i jasno, sebi i drugima. Tako će vaš život i vaša sigurnost biti izobilniji već sada, dok živite sa svojim trenutnim uvjerenjima. To će osigurati povoljnu budućnost, koliko god bila različita od izvjesnosti prošlosti.

Istina uvijek iznova izvire iz najdubljih izvora Bića. Ona će čuvati vašu dušu da ne vene i ne umire u suočavanju s neizbježnom tragedijom života. Pomoći će vam da izbjegnute strašnu želju za osvetom zbog te tragedije koja je dio strašnog grijeha Bića i koju svi i sve moraju dostojanstveno podnositi samo kako bi mogli postojati.

Ako vaš život nije ono što bi mogao biti, pokušajte govoriti istinu. Ako se očajnički držite neke ideologije ili se koprcate u nihilizmu, pokušajte govoriti istinu. Ako se osjećate slabo, odbačeno, očajno i zbunjeno, pokušajte govoriti istinu. U raj u svu govore istinu. Upravo je to ono što ga čini rajem.

Govorite istinu. Ili barem nemojte lagati.

9. PRAVILO

PRETPOSTAVITE DA OSOBA KOJU SLUŠATE MOŽDA ZNA NEŠTO ŠTO VI NE ZNATE

TO NIJE SAVJET

Psihoterapija nije savjet. Savjet je ono što dobijete kada osoba s kojom razgovarate o nečemu strašnom i kompliciranom samo želi da zašutite i otidete. Savjet je ono što dobijete kada osoba s kojom razgovarate želi uživati u superiornosti svoje inteligencije. Na kraju krajeva, da niste glupi, ne biste imali te glupe probleme.

Psihoterapija je istinski razgovor. Istinski razgovarati znači istraživati, artikulirati i oblikovati strategiju. Kada sudjelujete u istinskome razgovoru, onda slušate i govorite - ali uglavnom slušate. Slušati znači obraćati pozornost. Nevjerojatno je što će vam sve ljudi reći ako ih slušate. Ponekad će vam reći čak i što ih muči. Ponekad će vam reći čak i kako to planiraju popraviti. Ponekad će to pomoći vama da popravite nešto što vas muči. Jednom sam doživio nešto vrlo neobično (a bila je to samo jedna od mnogih sličnih prigoda). Vrlo sam pažljivo slušao jednu osobu i ona mi je u roku od nekoliko minuta rekla: a) da je vještica i b) da njezina vještičja družba puno vremena provodi zajednički vizualizirajući mir u svijetu. Mnogo je godina radila kao niža službenica na nekom birokratskom radnom mjestu. Nikada ne bih pomislio da je vještica. Također nisam znao da vještičje družbe provode vrijeme vizualizirajući mir u svijetu. Nisam znao ni što da radim s tim informacijama, ali barem mi nije bilo dosadno, a i to je nešto.

U svojoj kliničkoj praksi govorim i slušam. S nekim ljudima više govorim ja, a s drugima više slušam. Većina ljudi koje slušam nemaju nikoga drugog s kime bi razgovarali. Neki su uistinu sami na svijetu i takvih je ljudi mnogo više nego što biste pomislili. Ne susrećete ih jednostavno zato što su usamljeni. Drugi su okruženi tiranima, ili narcisoidnim osobama, ili pijancima, ili istraumatiziranim osobama, ili profesionalnim žrtvama. Neki se ne znaju izražavati. Naglo skreću s teme, ponavljaju se. Riječi su im nejasne i proturječne. Zahtjevno je slušati takve ljude. Trećima je pak život prepun strašnih okolnosti. Roditelji im boluju od Alzheimerera ili su im djeca bolesna. Ne preostaje im puno vremena za osobne brige.

Jednom mi je klijentica s kojom sam radio nekoliko mjeseci došla u uredno

zakazani termin i, nakon kratka uvoda, izjavila: „Mislim da sam silovana.“⁸ Nije lako znati reagirati na takvu izjavu, a takvi su događaji uostalom često okruženi tajnovitošću. Nerijetko, zapravo u većini slučajeva seksualnoga zlostavljanja, uključenje i alkohol, zbog kojega ljudi više ne razmišljaju trezveno. Upravo je to jedan od razloga zašto ljudi piju. Alkohol privremeno podiže s nas teško breme samosvijesti. Pijanci znaju da budućnost postoji, ali ih nije briga. To je uzbudljivo, to ih veseli i mogu se provoditi kao da sutra ne postoji. Ali zato što sutra najčešće ipak postoji, pijanci upadaju u nevolje. Izgube svijest. Odlaze na opasna mjesta s bezobzirnim ljudima. Zabave se, ali dogodi se i da ih siluju. Dakle, odmah sam pomislio da se možda dogodilo takvo što. Kako drukčije shvatiti ono njezino: „Mislim?“ No to nije bio kraj priče. Ubrzo je dodala: „Pet puta.“ Prva je rečenica bila dovoljno užasna, ali druga me potpuno smela. Pet puta? Što bi to moglo značiti?

Klijentica mi je rekla da bi znala otići u bar popiti nekoliko pića. Neki bi muškarac počeo razgovarati s njom, a potom bi ona završila u njegovu stanu, ili on u njezinu, i večer bi neizbježno završila seksom. Ujutro bi se probudila, ne posve svjesna onoga što se dogodilo - nesigurna u svoje motive, nesigurna u njegove motive, nesigurna u svijet kao takav. Gospođica S., nazovimo je tako, bila je izgubljena osoba upravo do točke nepostojanja. Bila je duh od osobe. Međutim, odijevala se kao profesionalka. Znala je kako se predstaviti i kako ostaviti dobar prvi dojam. Tako se uspjela ugurati u vladin savjetodavni odbor odgovoran za izgradnju glavnoga dijela prometne infrastrukture (iako nije znala ništa ni o vladi, ni o savjetovanju ni o gradnji). Vodila je i lokalni radijski program posvećen „poticanju poduzetničkoga duha“, iako nikada nije imala pravi posao niti je išta znala o poduzetništvu. Otkako je odrasla, cijelo je vrijeme primala socijalnu pomoć.

Njezini joj roditelji nikada nisu posvetili ni trenutak pažnje. Imala je četvero braće koji nisu bili nimalo dobri prema njoj. Nikada nije imala prijatelje. Nikada nije bila u vezi. Nije imala s kime razgovarati i nije znala samostalno razmišljati (to, doduše, nije rijetkost). Nije imala svoje ja. Umjesto toga, bila je hodajuća kakofonija nepovezanih iskustava. Već sam joj bio pokušao pronaći zaposlenje. Pitao sam je ima li životopis. Rekla je da ima pa sam tražio da mi ga donese. Donijela ga je na naš idući susret. Imao je pedeset stranica. Bio je to fascikl za dokumente, podijeljen po odjeljcima, s malenim šarenim oznakama sa strane. Odjeljci su uključivali teme poput „Moji snovi“ i „Knjige koje sam pročitala“. U odjeljku „Moji snovi“ zapisala je na desetke svojih snova i sastavila kratke

prikaze i recenzije svojih materijala za čitanje. To je planirala poslati potencijalnim poslodavcima (ili možda već jest: tko bi znao?). Upravo je nemoguće razumjeti koliko netko mora biti *nitko* da živi u svijetu u kojemu fascikl s pedeset označenih stranica s popisom snova i romana čini životopis. Gospođica S. nije znala ništa o sebi. Nije znala ništa o drugim ljudima. Nije znala ništa o svijetu. Bila je poput filma koji se odvija izvan fokusa. I očajnički je čekala priču o samoj sebi koja je sve to trebala učiniti smislenim.

Ako uspete šećer u hladnu vodu i promiješate ga, šećer će se otopiti. Ako zagrijete tu vodu, možete otopiti veću količinu šećera. A ako prokujete vodu, možete dodati puno šećera i on će se otopiti. Zatim, ako tu kipuću zašećerenu vodu polako hladite, ne lupkate je niti tresete, prevarit ćete je (ne znam kako bih to drukčije rekao) da zadrži puno više otopljenoga šećera nego što bi ga imala da je cijelo vrijeme ostala hladna. Tada ste dobili prezasićenu otopinu. Ako u tu prezasićenu otopinu ubacite samo jedan kristal šećera, sav će se višak šećera najedanput i dramatično kristalizirati. Kao da čezne za redom. Eto, to je bila moja klijentica. Zbog ljudi kao što je ta moja klijentica postoje i dobro posluju različite metode psihoterapije. Neki su ljudi toliko izgubljeni da bi im bilo koji razumno uređen sustav interpretacije pomogao urediti psihu i poboljšati život. Različiti elementi njihova života povezali bi se na discipliniran i uredan način - bilo kakav discipliniran način. Dakle, ako ste popucali po šavovima (ili čak ako nikada niste ni bili sastavljeni), možete preoblikovati svoj život prema freudovskim, jungovskim, adlerianovskim, rogerianskim ili bihevioralnim načelima. Barem ćete imati smisao. Barem ćete biti suvisli. Barem ćete možda biti dobri za nešto, ako i ne budete dobri za sve. Sjekirom ne možete popraviti automobil, ali možete posjeći drvo. I to je nešto.

Otrpili u isto vrijeme kada sam radio s tom klijenticom mediji su bili preplavljeni pričama o oporavljenim sjećanjima - posebice vezanim za seksualna zlostavljanja. Rasprava se vrlo brzo razbukovala: jesu li to istiniti izvještaji proživljenih trauma? Ili je riječ o *post hoc* konstruktima, nastalim zbog pritiska (svjesna ili nesvjesna) koji su terapeuti vršili na svoje klijente koji se očajnički drže njihovih uputa, odlučni pronaći jednostavne uzroke svih svojih problema? Ponekad je možda riječ o prvome, a ponekad o drugome. No kada mi je ta klijentica otkrila svoju zbunjenost u vezi sa seksualnim iskustvima, postalo mi je puno jasnije kako se lako lažno sjećanje može usaditi u mentalni krajolik. Prošlost se čini fiksnom, ali nije - ne u važnu psihološkomu smislu. Naposljetku, u prošlosti se skriva puno toga, a način na koji sve to organiziramo može biti podložan drastičnoj reviziji.

Zamislite, na primjer, film u kojemu se događaju samo strašne stvari. No na kraju sve završi dobro. Sve se razriješi. Dovoljno sretan završetak može promijeniti značenje svih prethodnih događaja. Pored takva kraja sve te događaje možemo smatrati vrijednima. Sada zamislite drugi film koji je prepun uzbudljivih i zanimljivih događaja. Mnogo ih je. Nakon devedeset minuta počinjete se brinuti. „Ovo je sjajan film,“ mislite, „ali toliko se toga događa. Nadam se da redatelj može sve to povezati.“ Ipak, nije uspio. Umjesto toga, priča naglo završi i ostane nerazriješena ili se zaključi plitkim klišejem. Odlazite s projekcije silno isfrustrirani i nezadovoljni - uopće ne uzimajući u obzir da ste gotovo cijelo vrijeme svojega boravka u kinu bili posve uvučeni u priču i da ste uživali. Sadašnjost može promijeniti prošlost, a budućnost može promijeniti sadašnjost.

Kada se prisjećate prošlosti, sjećate se samo nekih dijelova, a druge zaboravljate. Jasno se sjećate nekih detalja prošlih događaja, ali nekih drugih detalja, potencijalno jednako važnih, ne možete se sjetiti - baš kao što ste u sadašnjosti svjesni nekih aspekata svoje sredine, a drugih niste. Kategorizirate svoje iskustvo, neke elemente grupirate zajedno i razdvajate ih od ostalih. U svemu tome je na djelu tajnovita proizvoljnost. Ne stvarate sveobuhvatan, objektivan izvještaj zato što jednostavno ne možete. Ne znate dovoljno. Ne opažate dovoljno. Ni vi sami niste objektivni. Živi ste. Subjektivni ste. Imate određene interese - barem u pogledu sama sebe, barem većinu vremena. Što bi trebalo uključiti u priču? Gdje je točno granica između događaja?

Seksualno zlostavljanje djece uznemirujuće je česta pojava. Ipak, nije toliko česta kao što vjeruju neki loše obrazovani psihoterapeuti i ne stvara uvijek strahovito oštećene odrasle ljude. Nisu svi ljudi jednako otporni. Događaj koji će shrvati jednu osobu drugoj može biti od mala značenja. No terapeuti koji površno poznaju Freuda često pretpostavljaju da je nesretna osoba kao dijete zacijelo bila žrtva seksualnoga zlostavljanja. Zašto bi inače bila nesretna? Onda počnu kopati po njihovim sjećanjima, zaključuju, intimiziraju, predlažu, pretjeruju u reakcijama, budu skloni predrasudama i pristrani. Preuveličavaju važnost nekih događaja, a umanjuju važnost drugih. Oblikuju činjenice tako da odgovaraju njihovoj teoriji i uvjeravaju svoje klijente da su bili seksualno zlostavljani, jedino što se toga ne mogu sjetiti. Zatim se klijenti počinju sjećati. Zatim počnu optuživati. Ponekad se ono čega se „sjećaju“ nikada nije dogodilo, a ljudi koje okrivljuju su nevini. Dobre vijesti? Barem je terapeutova teorija neokrnjena. To je dobro - za terapeute. Ali puno je kolateralne štete. Međutim, ljudi su često voljni napraviti puno kolateralne štete samo ako će time uspjeti

održati svoju teoriju.

Ja sam sve to već znao kada mi je Gospođica S. došla govoriti o svojim seksualnim iskustvima. Kada mi je ispričala o svojim izletima u barove za samce i česte posljedice tih izleta, u glavi mi se počelo rojiti mnogo misli odjednom. Pomislio sam: „Toliko si izgubljena, gotovo i ne postojiš. Ti si stanovnik kaosa i podzemlja. Trčiš na deset različitih mjesta istodobno. Bilo tko te može uzeti za ruku i odvesti kojim god putem želi.“ Na kraju krajeva, ako ne igrate glavnu ulogu u vlastitoj životnoj drami, onda ste sporedni glumac u nečijoj tuđoj drami, a taj vam netko može dodijeliti tužnu, usamljениčku i tragičnu ulogu. Nakon što je Gospođica S. ispričala svoju priču, nastavili smo sjediti. Pomislio sam: „Imaš normalnu seksualnu želju. Iznimno si usamljena. Seksualno si neispunjena. Bojiš se muškaraca, ništa ne znaš o svijetu ni o sebi samoj. Lutaš uokolo poput nesreće koja samo čeka da se dogodi, a ta se nesreća doista i događa - to je tvoj život.“

Pomislio sam: „Dio tebe želi biti uzet. Dio tebe želi biti dijete. Braća su te zlostavljala, a otac zanemarivao i zato se dio tebe želi osvetiti muškarcima. Dio tebe je kriv. Drugi dio se srami. Treći dio je oduševljen i uzbuđen. Tko si ti? Što si učinila? Što se dogodilo?“ Što je bila objektivna istina? Nije bilo načina da to doznam. I nikada ga ne će ni biti. Nije bilo objektivnoga promatrača i nikada ga ne će biti. Nije bilo potpune i točne priče, takve priče ne postoje i ne mogu postojati. Postojali su, i postoje, samo djelomični izvještaji i fragmentirana stajališta. No neka su svejedno bolja od drugih. Sjećanje nije opis objektivne prošlosti. *Sjećanje je oruđe*. Sjećanje je vodič prošlosti za našu budućnost. Ako se sjećate nečega lošeg što vam se dogodilo, i ako možete shvatiti zašto je do toga došlo, možete pokušati izbjeći da do toga opet dođe. To je svrha sjećanja. Svrha nije „prisjećati se prošlosti“, nego spriječiti da se nešto loše ponavlja uvijek iznova.

Pomislio sam: „Mogao bih Gospođici S. pojednostaviti život. Mogao bih joj reći da su njezine sumnje da su je silovali potpuno opravdane i da njezina nesigurnost oko tih događaja samo dodatno dokazuje da je već dugo potpuno viktimizirana. Mogao bih ustrajati na tome da su njezini seksualni partneri bili i zakonski obvezni uvjeriti se da nije previše pijana da bi mogla dati pristanak. Mogao bih joj reći da su je nesumnjivo podvrgnuli nasilnim i nezakonitim činima, osim ako nije izričito i jasno pristala na svaki seksualni potez. Mogao bih joj reći da je ona nevina žrtva.“ Sve sam joj to mogao reći. I sve bi to bilo istinito. Ona bi to prihvatila kao istinito i sjećala bi se toga do kraja života. Bila bi nova osoba, s novom poviješću i novom sudbinom.

Ali pomislio sam i: „Mogao bih reći Gospođici S. da je ona prava hodajuća katastrofa. Mogao bih joj reći da dolazi u bar kao ukomirana prostitutka, da je opasna za sebe i za druge i da se treba trgnuti. A ako odlazi u barove za samce i pije previše, a potom ode s neznancem u stan i upušta se s njim u grubi seks (ili čak nježni seks), što je uopće mogla očekivati?" Mogao sam joj i na više filozofski način reći da je ona Nietzscheov „blijedi zločinac" - osoba koja se u jednom trenutku usuđuje prekršiti sveti zakon, a u drugomu izbjegava za to platiti cijenu. I to bi bilo istinito, i ona bi to prihvatila kao takvo, i zapamtila bi to.

Da sam bio pristaša ljevičarske ideologije o društvenoj pravednosti, ispričao bih joj prvu priču. Da sam bio pristaša konzervativne ideologije, ispričao bih joj drugu. A kada bih joj ispričao jednu od tih priča, bilo koju, ona bi na moje i svoje zadovoljstvo potvrdila da je priča koju sam joj ispričao točna - potpuno, neupitno točna. I to bi bio savjet.

Otkrijte sami

Umjesto toga, odlučio sam slušati. Naučio sam ne krasti klijentima njihove probleme. Ne želim biti izbavitelj ili *deus ex machina* - ne u tuđoj priči. Ne želim njihove živote. Pitao sam je da mi kaže što ona misli o tome, i slušao sam. Puno je govorila, a kada smo završili, još uvijek nije znala je li bila silovana, a nisam ni ja. Život je vrlo kompliciran.

Ponekad morate promijeniti način na koji sve shvaćate kako biste ispravno razumjeli jednu jedinu stvar. Jesam li bila silovana?" može biti vrlo komplicirano pitanje. Sama činjenica da se pitanje postavlja u tome obliku ukazuje na to da postoji bezbroj složenih slojeva - a da i ne spominjem ono „pet puta“. Mnoštvo se pitanja skriva iza: „Jesam li bila silovana?": Što je silovanje? Što je pristanak? U čemu se sastoji ispravan seksualni oprez? Kako bi se osoba trebala braniti? U čemu je pogrješka? „Jesam li bila silovana?" je hidra. Ako hidri odrežete glavu, izraste sedam novih. To je život. Gospođica S. morala bi govoriti dvadeset godina da na kraju shvati je li bila silovana, a netko bi je morao slušati. Ja sam započeo proces, ali okolnosti mi nisu omogućile da ga završim. Odustala je od terapije samo malo manje loše formirana i zbunjena nego što je bila kada smo se prvi put susreli. Ali barem nije otišla kao živuće utjelovljenje moje ideologije.

Klijenti koji mi dolaze trebaju govoriti zato što tako ljudi razmišljaju. Ljudi moraju razmišljati, inače naslijepo lutaju i padaju u ponore. Kada razmišljaju, ljudi simuliraju svijet i planiraju kako djelovati u njemu. Ako im je simulacija dobra, mogu shvatiti koje gluposti ne bi trebali činiti, a onda ih mogu ne činiti.

Tako ne će morati trpjeti posljedice. Upravo je to svrha razmišljanja. Ali ne možemo to učiniti sami. Mi simuliramo svijet i planiramo kako ćemo u njemu djelovati. To čine samo ljudska bića. Toliko smo briljantni. Stvaramo male avatare samih sebe, a zatim stavljamo te avatare u izmišljene svjetove i promatramo što se događa. Ako naš avatar napreduje, onda se i u stvarnome svijetu ponašamo poput njega. Onda i mi napredujemo (barem se tome nadamo). Ako naš avatar ne uspije, onda ni mi ne idemo u tome smjeru, ako imamo imalo zdrava razuma. Pustimo avatara da umre u tome izmišljenom svijetu tako da mi ne moramo umrijeti u ovome.

Zamislite dvoje djece kako razgovaraju. Mlađe dijete kaže: „Ne bi li bilo zabavno popeti se na krov?“ Upravo je smjestio svojega malenog avatara u izmišljeni svijet. No starija mu se sestra usprotivi i upada mu u riječ. „To je glupo“, kaže. „Što ako padneš s krova? Što ako te tata vidi?“ S tim argumentima mlađe će dijete prilagoditi prvotnu simulaciju, izvući ispravne zaključke i pustiti da cijeli izmišljeni svijet padne u zaborav. Ili ne će. Možda se rizik isplati. Ali sada ga barem može uračunati. Izmišljeni je svijet malo potpuniji, a avatar je malo mudriji.

Ljudi misle da razmišljaju, ali to nije istina. Uglavnom razmišljanje brkaju sa samokritikom. Pravo je razmišljanje rijetkost - baš kao i pravo slušanje. Razmišljati znači slušati sama sebe. Teško je. Za razmišljanje morate istodobno biti barem dvoje ljudi koje trebate pustiti da raspravljaju. Razmišljanje je unutarnji dijalog između dva ili više različitih pogleda na svijet. Prvi pogled na svijet je vaš avatar u simuliranomu svijetu. Ima vlastitu sliku prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i vlastite ideje o tome kako treba djelovati. To imaju i drugi pogledi na svijet koji sudjeluju u tome dijalogu. Razmišljanje je proces u kojemu ti nutarnji avatari zamišljaju i predstavljaju svoje svjetove jedan drugome. Ne možete samo izvrtati argumente u svoju korist zato što onda ne razmišljate, nego samo racionalizirate *post-hoc*. Ono što želite suprotstavljate slabu suparniku kako ne biste morali promijeniti mišljenje. To je propaganda. Obmanjujete. Svojim zaključcima pokušavate opravdati vlastite dokaze. Skrivate se od istine.

Pravo je razmišljanje složeno i zahtjevno. Zahtijeva od vas da istodobno budete elokventan govornik i oprezan, pronicljiv slušatelj. Može zahtijevati sukob. Dakle, morate tolerirati sukob. Podrazumijeva pregovaranje i kompromis. Morate naučiti davati i primati, prilagođavati svoje premise i prilagoditi svoje misli, čak i svoje poimanje svijeta. Ponekad će to završiti porazom i eliminacijom jednoga ili više unutarnjih avatara. Oni ne vole poraz, ne vole biti

eliminirani. Teško ih je izgraditi. Vrijedni su. Živi su. Vole ostati na životu i borit će se kako bi ostali na životu. Slušajte ih, to je bolje za vas. Ako to ne učinite, otići će u podzemlje gdje će se prometnuti u đavle koji će vas mučiti. Sve ovo znači da je razmišljanje emocionalno bolno i ujedno psihološki zahtjevno; zahtjevnije od bilo čega drugog - osim da uopće ne razmišljate. No da bi se sve ovo pojavilo u vašoj glavi, morate biti sofisticirani i vrlo se jasno izražavati. Što vam je, dakle, činiti ako niste jako dobri u razmišljanju, ako ne možete biti dvije osobe istodobno? Vrlo jednostavno: govorite. Ali trebat će vam netko tko će vas slušati. Osoba koja vas sluša vaš je suradnik i protivnik.

Slušatelj testira vaše riječi (i vaše razmišljanje) čak i bez ijedne izgovorene riječi. Slušatelj predstavlja čovječanstvo. On je publika. Publika nipošto nije uvijek u pravu, ali *obično* jest. *Uglavnom* jest. Zato, ako kažete nešto što sve zaprepasti, trebate ponovno razmisliti o tome što ste rekli. Kažem to iako sam potpuno svjestan da su kontroverzni stavovi ponekad točni - ponekad su toliko točni da će publika nestati ako ih ne želi slušati. Upravo je zato, između ostaloga, pojedinac moralno obvezan izložiti se i reći istinu iz vlastitoga iskustva. Ali ono što je novo i radikalno ipak je gotovo uvijek pogrešno. Trebaju vam dobri, čak sjajni razlozi da zanemarite ili prkosite općemu, javnom mišljenju. Ono je vaša kultura. Ono je snažan hrast. Sjedite na jednoj od njegovih grana. Ako se grana slomi, dugačak je put do dolje - možda dulji nego što mislite. Ako čitate ovu knjigu, vrlo je velika vjerojatnost da ste privilegirana osoba. Znae čitati. Imate vremena čitati. U sedmom ste nebu. Bile su potrebne bezbrojne generacije da biste bili tu gdje ste sada. Malo zahvalnosti ne bi škodilo. Ako budete ustrajali na tome da preoblikujete svijet na svoj način, bolje vam je da imate dobre razloge. Bolje vam je da jako dobro razmislite o njima, inače vas možda čeka bolno otrježnjenje. Trebate činiti ono što drugi ljudi čine, osim ako nemate vrlo dobre razloge da to ne činite. Hodate utabanom stražom, ali barem znate da su drugi ljudi prošli tim putem. Skretanje sa staze prečesto znači skretanje s puta u pustinju kojom tumaraju razbojnici i čudovišta.

Tako mudrost kaže.

Slušatelj

Vaš slušatelj može odražavati svijet i može to činiti bez riječi. Može to učiniti jednostavno puštajući da govornik sluša sama sebe. To je i Freud preporučivao. Rekao bi svojim pacijentima da legnu na kauč, zagledaju se u strop, puste misli da lutaju i da govore što god im padne na pamet. To je metoda *slobodnih asocijacija*. Tako freudovski psihoanalitičari izbjegavaju da vlastite predrasude i mišljenja prenesu na nutarnji svijet pacijenta. Zbog tih razloga

Freud nije bio okrenut licem prema svojim pacijentima. Nije želio da se njihove spontane meditacije izmijene zbog njegovih izraza, ma koliko oni neznatni bili. S pravom se brinuo da bi se njegova vlastita mišljenja - i, još gore, njegovi nerazriješeni problemi - mogli nekontrolirano odraziti u njegovim svjesnim i nesvjesnim reakcijama. Bojao se da će tako naškoditi napretku svojih pacijenata. Zbog toga je Freud inzistirao i da sami psihoanalitičari budu analizirani. Želio je da oni koji prakticiraju njegovu metodu otkriju i otklone neke od svojih najgorih slijepih točaka i predrasuda tako da mogu valjano raditi. Freud je bio u pravu. Na kraju krajeva, bio je genij. Vidimo to već i po tome što ga ljudi i danas mrze. Ali taj distancirani, odvojeni pristup koji je preporučivao Freud ima svoje nedostatke. Velik broj onih koji traže terapiju žele i trebaju bliži i osobniji odnos (iako i to ima svojih opasnosti). To je jedan od razloga zašto sam se ja u svojoj praksi odlučio za razgovor umjesto za freudovsku metodu koju je odabrala većina kliničkih psihologa.

Mojim klijentima može biti korisno da vide moje reakcije. No da ih zaštitim od mogućega lošeg utjecaja mojih reakcija, pokušavam ispravno postaviti svoj cilj tako da moji odgovori proiziđu iz ispravne motivacije. Dajem sve od sebe kako bih im želio samo najbolje (što god to bilo). Jednako tako dajem sve od sebe da im uvijek i u svemu želim ono što je najbolje (zato što i to znači željeti najbolje svojim klijentima). Pokušavam isprazniti svoj um i staviti sa strane osobne brige. Tako se mogu usredotočiti na ono što je najbolje za moje klijente i istodobno paziti na bilo koju naznaku da možda pogrešno shvaćam što je to najbolje za klijenta. To je nešto o čemu se treba pregovarati, a ne pretpostaviti s moje strane. Tome treba vrlo oprezno pristupiti da se smanji rizik prebliske, osobne interakcije. Moj klijent govori. Ja ga slušam i ponekad odgovaram. Često je moj odgovor suptilan ili čak nije ni izgovoren. Klijent i ja sjedimo i gledamo jedan drugoga u lice, u oči. Možemo vidjeti izraz lica. Moji klijenti mogu vidjeti koji učinak njihove riječi imaju na mene, a ja mogu vidjeti učinak svojih riječi na njih. Mogu reagirati na moje reakcije.

Moj klijent može reći: „Mrzim svoju ženu.“ Jednom kada je to izgovorio, nema natrag. Visi u zraku. Probilo se iz podzemlja, materijaliziralo iz kaosa i očitovalo u stvarnomu svijetu. Opažajno je i konkretno i više se ne može zanemariti. Postalo je stvarno. Govornik je čak zapanjio sama sebe i u mojim očima vidi da je i mene šokirao. Primjećuje to i nastavlja putem koji vodi duševnomu zdravlju. „Samo malo“, kaže. „Povlačim to. To je pregrubo. *Ponekad* mrzim svoju ženu. Mrzim je kada mi ne želi reći što želi. I moja je mama to stalno radila i to je izluđivalo tatu. Da vam pravo kažem, sve nas je izluđivalo.

Izluđivalo je čak i mamu! Bila je dobra osoba, ali vrlo ogorčena. Pa, moja žena nije tako loša kao moja mama. Nije uopće. Samo malo! Mislim da moja žena zapravo jako dobro zna reći što želi, ali silno mi smeta kada to ne učini zato što nas je mama upravo zlostavljala svojim mučenštvom. To me zbilja pogađalo. Možda sada samo pretjerano reagiram kada to vidim i u najblažemu obliku. Hej! Pa ja se ponašam kao tata kada bi ga mama uzrujala. To nisam ja. To nema nikakve veze s mojom ženom! Trebao bih joj to reći.“ Iz svega toga zaključujem da moj klijent do sada nije ispravno razlikovao svoju ženu od svoje mame i zapažam da je potpuno nesvjesno bio opsjednut duhom svojega oca. Sada i on sve to vidi. Sada može bolje razlučivati, malo manje nalikuje neobrađenu kamenu, malo se manje skriva u magli. Zašio je mali prorez u tkanini svoje kulture. Kaže: „Bila je ovo dobra sesija, dr. Petersone“. Kimam glavom. Možete biti jako pametni ako uspijete držati usta zatvorena.

Čak i kada ništa ne govorim, ja sam svojim klijentima suradnik i protivnik. Ne mogu to izbjeći. Izrazi mojega lica odaju moj odgovor, čak i kada su neznatni. Dakle, kao što je Freud ispravno istaknuo, komuniciram čak i kada šutim. Naravno da i govorim u svojim kliničkim sesijama. Kako znam kada nešto trebam reći? Pa, kao što sam već rekao, prvo se stavim u ispravno stanje uma. Moram ispravno ciljati. Želim da mojemu pacijentu sve u životu bude bolje. Usmjeravam um prema tome cilju i unutar terapijskoga dijaloga pokušavam doći do odgovora koji će pomoći u ostvarenju toga cilja. Promatram što se događa u meni i otkrivam svoje odgovore. To je prvo pravilo. Ponekad, primjerice, kada klijent nešto kaže, u meni se pojavi neka misao ili maštarija. Često to ima veze s nečim što mi je isti klijent rekao ranije toga dana ili u nekoj prijašnjoj sesiji. Zatim iznesem klijentu tu misao ili maštariju držeći se neutralno. Kažem: „Rekli ste to i to, a ja sam potom uvidio da mi je to posvijestilo ovo i ovo što ste već rekli.“ Zatim raspravljamo o tome, pokušavamo odrediti važnost značenja te moje reakcije. Ponekad to možda ima veze sa mnom. To je bio Freudov stav. No ponekad je to samo reakcija nepristrana, ali pozitivno nastrojena čovjeka na neku osobnu tvrdnju drugoga čovjeka. To ima smisla - ponekad čak pomaže ljudima da nešto isprave. A ponekad i meni pomogne da ispravim nešto kod sebe.

Morate se dobro slagati s drugima. U „druge“ spada i vaš terapeut. Dobar terapeut iskreno će vam reći što misli (to nije isto što i tvrditi da je ono što on misli istina!). Tada imate iskreno mišljenje barem jedne osobe. To nije tako lako dobiti. To nije ništa. To je ključ terapijskoga procesa: dvojica ljudi govore istinu jedan drugome - i obojica slušaju.

Kako treba slušati?

Carl Rogers, jedan od najvećih psihoterapeuta dvadesetoga stoljeća, znao je ponešto o slušanju. Zapisao je: „Velika većina ljudi ne može slušati i stoga smo prisiljeni prosuđivati, zato što je slušanje preopasno. Prvo što je potrebno za slušanje jest hrabrost, a mi je nemamo uvijek.” Znao je da slušanje može preobraziti ljude. U tomu je smislu komentirao: „Neki od vas možda vjeruju da dobro slušaju ljude i da ne znaju o čemu govorim. No velika je vjerojatnost da to vaše slušanje nije bilo poput onoga o kojemu sam govorio.” Predložio je čitateljima da sljedeći put kada se nađu u raspravi s nekim provedu kratak eksperiment: „Prekinite raspravu na trenutak i uvedite sljedeće pravilo: ‘Svaka osoba može reći svoje tek nakon što ispravno prepriča ideje i osjeća je prethodnoga govornika, i to tako da ih taj govornik mora potvrditi kao ispravne.’” Ta se tehnika pokazala vrlo korisnom i u mojemu privatnom životu i u mojoj praksi. Klijenti ponekad prihvate moj sažetak. Ponekad unesu male ispravke. Tu i tamo dogodi se da sve potpuno krivo shvatim. Sve je to dobro znati.

Ovaj proces stvaranja sažetaka ima nekoliko glavnih prednosti. Prva je prednost ta da doista razumijem što druga osoba govori. U vezi s tim Rogers primjećuje: „Zvuči jednostavno, zar ne? Ali ako pokušate, uvidjet ćete da je to jedna od najtežih stvari koju ste ikada pokušali učiniti. Ako uistinu razumijete osobu na ovaj način, ako ste spremni ući u njezin osobni svijet i vidjeti ga onako kako ga ta osoba vidi, onda riskirate i vlastitu promjenu. Možda ćete početi gledati stvari na njezin način, možda će to utjecati na vaše ponašanje ili osobnost. Rizik od osobne promjene jedna je od najstrašnijih mogućnosti s kojom se većina ljudi uopće može suočiti.”

Druga je prednost u tome što pomaže osobi da poveže svoja sjećanja i učini ih korisnima. Zamislite ovu situaciju: klijent mi emotivno iznosi dugačak i zamršen izvještaj o teškome razdoblju svojega života. Potom sažimamo taj izvještaj od početka do kraja. Izvještaj postaje kraći. Sada je sažet u klijentovu sjećanju (i mojemu) u obliku koji smo utvrdili. Sada je to uvelike drukčije - i, uz malo sreće, *bolje* sjećanje. Sada je manje teško. Izvukli smo ono najvažnije i sveli ga na bitno. Izvukli smo pouku priče. Sada je to opis uzroka i posljedica svega onoga što se dogodilo, oblikovan tako da bude što manja vjerojatnost da se ista tragedija i bol ponovi u budućnosti. „Ovo se dogodilo. Dogodilo se iz *ovoga* razloga. Ovo moram činiti kako se ništa slično više ne bi dogodilo”: to je uspješno prisjećanje. To je zapravo svrha sjećanja. Ponovimo, ne prisjećamo se prošlosti zato da bismo je „točno zabilježili”, nego zato da se pripravimo za

budućnost.

Treća prednost rogerovske metode jest ta što znatno otežava da iz nepažnje izvrćemo tuđe argumente u svoju korist. Kada vam se netko suprotstavlja, vrlo je primamljivo pojednostaviti, parodirati ili izobličiti njegovo ili njezino stajalište. To je kontraproduktivna igra, osmišljena zato da naštetiti osobi s kojom se ne slažete i da nepravedno uzdigne vaš osobni status. Suprotno tome, ako trebate sažeti tuđi stav tako da osoba s kojom razgovarate mora potvrditi taj sažetak kao istinit, možda ćete taj argument morati iznijeti jasnije i jezgrovitije nego što je to učinio sam govornik. Ako prvo pokušate pošteno sagledati argumente svojega suparnika iz njegove perspektive, možete: a) uvidjeti da su vrijedni i pritom nešto i naučiti, b) ako još uvijek vjerujete da su pogrešni, učvrstit ćete svoj stav i bolje uobličiti svoje argumente tako da možete izdržati i jak izazov. To će vas uvelike osnažiti. Poslije više ne ćete morati pogrešno predstavljati stavove svojega protivnika (i možda ćete premostiti barem dio ponora koji vas dijeli). Također ćete puno bolje zauzdavati vlastite sumnje.

Ponekad nam treba puno vremena da shvatimo što netko doista misli kada govori. To je najčešće zato što ti ljudi prvi put pokušavaju izraziti svoje ideje. Ne mogu to učiniti, a da ne zalutaju u slijepe ulice ili da ne koriste proturječne i čak besmislene tvrdnje. To je dijelom zato što se razgovor (i razmišljanje) više odnosi na zaboravljanje negoli na prisjećanje nekoga događaja. Raspravljati o događaju, posebice vrlo emotivnu kao što su smrt ili teška bolest, znači polako donositi odluku o tome što treba odbaciti od sebe. Međutim, da bismo s time započeli, prvo trebamo pretočiti u riječi mnoštvo nepotrebnih detalja. Govornik se, iako obuzet emocijama, mora detaljno prisjetiti cijeloga iskustva zato što tek tada ono što je ključno, uzrok i posljedica, može doći u središte, uobličiti se. Tek tada možemo izvući pouku priče.

Zamislite da netko drži snop novčanica od stotinu dolara. Neke od tih novčanica su krivotvorene. Sve ih treba položiti na stol tako da se svaka jasno vidi i tako da se može zamijetiti svaka razlika - ako to ne napravimo, ne ćemo moći razlikovati prave novčanice od krivotvorenih. Sličan metodološki pristup trebamo koristiti i onda kada želimo uistinu saslušati nekoga tko nastoji riješiti neki problem ili reći nešto važno. Ako nakon što saznate da su neke novčanice krivotvorene olako odbacite cijeli snop (primjerice, žuri vam se ili niste voljni potruditi se iz kojega god razloga), osoba nikada ne će naučiti razlikovati žito od kukolja.

A ako ih slušate ne donoseći ishitrene sudove, ljudi će vam u pravilu reći sve

o čemu razmišljaju - i čak vas ne će previše obmanjivati. Reći će vam najnevjerojatnije, najapsurdnije, najzanimljivije stvari. Vrlo malo vaših razgovora bit će dosadno. (Zapravo, upravo po tome možete znati slušate li ili ne. Ako je razgovor dosadan, vjerojatno ne slušate.)

Strategije dominacijske hijerarhije primata - i dosjetljivost

Nije svaki govor razmišljanje niti svako slušanje potiče preobrazbu. I jedno i drugo mogu imati druge motive koji mogu dovesti do manje vrijednih, kontraproduktivnih, pa čak i opasnih ishoda. Netko može sudjelovati u razgovoru samo zato da uspostavi ili potvrdi svoje mjesto u dominacijskoj hijerarhiji. Primjerice, jedna osoba počne opisivati nešto iz bliže ili dalje prošlosti, neki događaj s dovoljno dobrih, loših ili iznenadnih elemenata da ga vrijedi saslušati. Zatim se ubaci druga osoba, zabrinuta da će joj se uniziti društveni status zanimljive osobe, pa odmah smišlja nešto bolje, gore ili šokantnije. To nije situacija u kojoj se dva sudionika zabavljaju nadmudrujući jedan drugoga i smišljajući varijacije na temu za svoj užitak (i užitak svih ostalih). To je jednostavno borba za položaj. Moći ćete prepoznati takve razgovore. Prati ih osjećaj posramljenosti među sudionicima i svima prisutnima koji su svjesni da je ono što je upravo rečeno preuveličano i neistinito.

Vrlo je slična vrsta razgovora i kada nitko nikoga ne sluša. Umjesto toga, dok jedan govori, drugi koristi to vrijeme da smisli što će sljedeće reći, a to uglavnom ne će imati nikakve veze s temom zato što ne možete slušati što drugi govori ako nestrpljivo čekate kada ćete vi progovoriti. Tako će se cijeli tijek vašega razgovora potresti iz temelja i naglo zastati, kao vlak kada naglo zakoči u tračnicama. Nakon toga putnici toga vašeg vlaka obično će ostati u tišini i povremeno se posramljeno pogledavati sve dok netko ne ode ili dok netko ne ubaci neku dosjetku i tako opet spoji Humptyja Dumptyja.

Ima zatim razgovora u kojima jedan sudionik pokušava ostvariti pobjedu svojega gledišta. To je još jedna varijanta razgovora povezana s dominacijskom hijerarhijom. U takvu razgovoru, koji često naginje ideologizaciji, govornik nastoji: a) ocrniti ili ismijati stajalište svakoga tko ima suprotno mišljenje, b) pritom koristiti selektivne dokaze i, naposljetku, c) zapanjiti slušatelje (od kojih se većina s njime ionako već slaže) valjanošću svojih tvrdnja. Cilj je zadobiti podršku za svoj sveobuhvatan, jedinstven, pretjerano pojednostavljen pogled na svijet. Dakle, svrha je razgovora objasniti da je *nerazmišljanje* ispravna taktika. Osoba koja ovako govori vjeruje da ako pobijedi u argumentaciji ima pravo i da je onda struktura dominacijske hijerarhije s kojom se ona najviše poistovjećuje nužno ispravna. To je često - a to nije neobično - hijerarhija unutar koje je ta

osoba postigla najveći uspjeh ili ona koja joj po temperamentu najviše odgovara. Ovako se razvijaju gotovo sve rasprave koje uključuju politiku ili ekonomiju; u njima svaki sudionik pokušava opravdati fiksne pozicije zauzete *a priori*, umjesto da pokuša naučiti nešto ili prihvatiti drukčiji okvir (ako ni zbog čega, onda barem zbog novosti). Zbog toga i konzervativci i liberali vjeruju da su njihovi stavovi očiti sami po sebi, posebice ako dođu do ekstrema. Ako polazimo od određenih pretpostavki utemeljenih na temperamentu, doći ćemo do predvidiva zaključka - ali samo ako zanemarimo činjenicu da su same pretpostavke promjenjive.

Ovakvi su razgovori vrlo različiti od razgovora u kojima se sugovornika istinski sluša. U pravomu razgovoru nikome se ne upada u riječ i svi slušaju jedni druge. Osoba koja govori ima mogućnost ozbiljno raspraviti o određenomu događaju, obično nesretnu ili čak tragičnu. Ostali reagiraju suosjećajno. Ti su razgovori važni zato što govoreći čovjek organizira i uređuje taj uznemirujući događaj u svojoj glavi. Ovo je dovoljno važno da ponovimo: pomoću razgovora ljudi organiziraju svoj um. Ako nemaju kome ispričati svoju priču, skrenu s uma. Ne mogu izići iz nereda, kao ljudi koji pate od poremećaja skupljanja stvari. Doprinos zajednice nužan je za integritet pojedinčeve psihe. Drukčije rečeno: za organizaciju uma potrebno je selo.

Dobar dio onoga što smatramo zdravim psihičkim funkcioniranjem plod je naše sposobnosti da iskoristimo tuđe reakcije kako bi naša kompleksnost bila funkcionalna. *Za održanje duševnoga zdravlja svi koristimo outsourcing.* Zato je roditeljima temeljna odgovornost da učine svoju djecu društveno prihvatljivom. Ako se čovjek ponaša tako da ga drugi mogu tolerirati, onda se samo treba smjestiti u društveni kontekst. Onda će mu drugi dati do znanja jesu li mu riječi i djela onakvi kakvi bi trebali biti - zanimat će ih ono što govori ili će se dosađivati, smijati će se njegovim šalama ili ne će, zadirkivat će ga ili ismijavati ili podizati obrve. Svi mi neprestano prenosimo drugima svoju želju da susretnemo ideal. Kažnjavamo i nagrađujemo jedni druge točno u onoj mjeri u kojoj se svatko od nas ponaša u skladu s tom željom - osim kada, naravno, tražimo nevolje.

Kada se u istinskome razgovoru kod slušatelja probude suosjećajne reakcije, one ukazuju na to da je onaj koji govori cijenjen i da je ono što govori važno, ozbiljno, razumljivo i vrijedno promišljanja. Muškarci i žene često se ne mogu međusobno razumjeti kada se razgovor usmjeri na određeni problem. Muškarcima se često prigovara da žele „popraviti situaciju“ prerano u razgovoru. To frustrira muškarce koji vole rješavati probleme i u tome biti

učinkoviti, a žene upravo zato najčešće i žele razgovarati s njima. Mojim će muškim čitateljima biti lakše uvidjeti zašto to ne pali ako shvate i upamte da problem prvo treba precizno formulirati prije nego što se može riješiti. Kada žene o nečemu raspravljaju, često su usmjerene na formuliranje problema i treba ih saslušati - čak i ispitivati - da se dođe do jasne formulacije. Zatim, ako je nešto od problema preostalo, može se riješiti. (Trebalo primijetiti i da prerano nastojanje oko rješavanja problema može ukazati na to da ne želite uložiti trud u razgovor u kojemu treba formulirati problem.)

Još jedna vrsta razgovora jest predavanje. To je pomalo neočekivano, ali predavanje je razgovor. Samo predavač govori, no publika s njime ipak neverbalno komunicira. Doista je nevjerojatno koliko se mnogo ljudske interakcije - primjerice, većina prenošenja emocija - vodi na ovaj način, držanjem tijela i izrazima lica (kao što smo primijetili kada smo spomenuli Freuda). Dobar predavač ne iznosi samo činjenice (to je možda najnevažniji dio predavanja), nego pripovijeda priču o tim činjenicama postavljajući ih točno onako kako publika može razumjeti i procjenjujući to prema zanimanju koje slušatelji pokazuju. Pripovijedajući priču predavač prenosi svojoj publici ne samo činjenice, nego i *zašto* su one važne - zašto je važno da doznaju nešto o čemu još uvijek nemaju pojma. Pokazati važnost nekoga niza činjenica znači reći publici na koji bi način to znanje moglo promijeniti njihovo ponašanje ili utjecati na način na koji tumače svijet tako da mogu biti u stanju izbjeći neke prepreke i brže napredovati prema boljim ciljevima.

Dobar predavač, dakle, govori *zajedno* sa svojim slušateljima, a ne obraća im se samo kao *pasivnim slušateljima*. Kako bi to uspio, predavač mora pažljivo promatrati svaki pokret publike, svaku gestu i zvuk. Da dodatno zakompliciramo, *to se ne može postići tek gledanjem publike*. Dobar predavač govori izravno i gleda reakciju jedne, određene osobe⁹, a ne utječe se klišejima, nikada ne „iznosi govor“ publici. U toj je frazi sve pogrešno. Vi ne iznosite. Vi govorite. Nitko nikada ne „iznosi govor“ - to ne postoji, osim ako govor nije uštogljen i stereotipski, a takav ne bi trebao biti. Ne postoji „publika“. Postoje *pojedinci* koje treba uključiti u razgovor. Dobro uvježban i kompetentan javni govornik obraća se jednoj raspoznatljivoj osobi, gleda kako taj pojedinac kima ili odmahuje glavom, kako se mršti ili djeluje izgubljeno, ili primjereno i izravno reagira na njegove geste i izraze. Zatim, nakon nekoliko fraza, zaokružujući određenu ideju, prebacuje se na drugoga člana publike i čini to isto. Na taj način zaključuje koji je stav čitave grupe i reagira na njega, ponaša se u skladu s tim.

Ima zatim razgovora kojima je svrha nadmudrivanje. I u takvim je razgovorima prisutan dominacijski element, ali cilj je biti najzanimljiviji sugovornik (a u tome onda uživaju i svi drugi sudionici). Svrha je ovih razgovora reći „bilo što istinito ili duhovito“, kao što je primijetio jedan moj dosjetljivi prijatelj. Budući da su istina i humor često bliski saveznici, ta kombinacija dobro funkcionira. Mislim da bismo ovo mogli opisati kao inteligentan razgovor između dvojice pripadnika radničke klase. Sudjelovao sam u mnogim lijepim natjecanjima u sarkazmu, satiri, uvredama i općenito neumjereno komičnim razgovorima među ljudima s kojima sam odrastao u Sjevernoj Alberti i kasnije među nekim pripadnicima specijalne ratne mornarice koje sam upoznao u Kaliforniji, prijateljima mojega znanca, spisatelja pomalo zastrašujuće popularne fantastike. Ti su njegovi prijatelji bili savršeno spremni reći bilo što, ma koliko to bilo užasno, samo da je smiješno.

Ne tako davno došao sam k tome zancu u Los Angeles na proslavu njegova četrdesetoga rođendana. Pozvao je jednoga pripadnika specijalne postrojbe ratne mornarice (*Navy SEALs*). No nekoliko mjeseci prije toga supruzi mu je bilo utvrđeno vrlo teško zdravstveno stanje i trebala je otići na operaciju mozga. Nazvao je prijatelja iz mornarice, rekao mu što se dogodilo i spomenuo da će možda otkazati proslavu. „Misliš da vi imate problem?“ odgovorio je njegov prijatelj. „Upravo sam kupio avionsku kartu za tvoju proslavu i ne mogu dobiti povrat novca!“ Teško je reći koliki bi postotak ljudi na planetu takav odgovor smatrao duhovitim. Nedavno sam to ispričao skupini novijih poznanika i oni su bili više šokirani i užasnuti nego što im je bilo smiješno. Pokušao sam ga opravdati pa sam rekao da je zacijelo htio izraziti poštovanje izdržljivosti svojega prijatelja i njegove supruge da izdrže tu tragediju i nadiđu je, ali nije mi baš uspjelo. Ipak, doista mislim da je htio iskazati to poštovanje i mislim da je u tome bio nevjerojatno dosjetljiv. Šala mu je bila smjela, anarhična do granice bezobzirnosti, a upravo je ta granica mjesto na kojemu nastaje sve što je zbilja smiješno. Moj prijatelj i njegova žena prepoznali su taj kompliment. Shvatili su da je njihov prijatelj znao da su oni dovoljno snažni da izdrže tu razinu - pa, nazovimo ga natjecateljskim humorom. Bio je to test karaktera i prošli su ga s vrlo dobrom ocjenom.

Seleći se s jednoga sveučilišta na drugo i uspinjući se na obrazovnoj i društvenoj ljestvici uvidio sam da su takvi razgovori sve rjeđi i rjeđi. Možda nije riječ o klasnom pitanju, iako sam posumnjao da jest. Možda je samo štos u tome što sam stariji ili što prijateljima koje čovjek stječe kasnije u životu, nakon adolescencije, nedostaje luđačka natjecateljska prisnost i uvrnuta razigranost

onih ranih plemenskih veza. Međutim, kada sam se povodom proslave pedesetoga rođendana vratio na sjever u svoje rodno mjesto, stari su me prijatelji toliko nasmijali da sam nekoliko puta morao otići u drugu prostoriju samo da uhvatim zraka. Ti su razgovori najzabavniji i doista mi nedostaju. Morate ići ukorak, inače riskirate teško poniženje, ali nema bolje nagrade nego kada se uspješno nadovežete na posljednjega komedijaša, na njegovu priču, šalu, uvredu ili kletvu. Vrijedi samo jedno pravilo: ne budi dosadan (iako je jako loše *stvarno* spustiti nekome kada se samo *pretvarate* da mu spuštate).

Razgovor na putu

Posljednja vrsta razgovora, slična istinskome slušanju, jest oblik zajedničkoga istraživanja. Zahtijeva istinsku uzajamnost kod onih koji slušaju i onih koji govore. Svim je sudionicima omogućeno da izraze i organiziraju svoje misli. Ovakav razgovor, ovakvo zajedničko istraživanje ima temu, obično složenu, koja je od istinskoga interesa svim sudionicima. Svi uključeni u razgovor pokušavaju riješiti problem, a ne inzistiraju *a priori* na istinitosti vlastitih stajališta. Svi sudjeluju s pretpostavkom da mogu nešto naučiti. Ova vrsta razgovora zapravo je aktivna filozofija, najviši oblik misli, i ujedno najbolja priprava za ispravno življenje.

Sudionici u takvim razgovorima raspravljaju o idejama kojima se i inače služe da oblikuju svoju percepciju i kojima se vode u svojim riječima i djelima. Moraju biti egzistencijalno uključeni u svoju filozofiju: to jest moraju je živjeti, a ne je samo razumjeti ili vjerovati u nju. Također moraju, barem privremeno, preokrenuti uobičajenu ljudsku sklonost redu nasuprot kaosu (pritom ne mislim na kaos bezumnih pobuna protiv društva). Drugi oblici razgovora - osim kod pravoga razgovora, u kojemu je bit slušati - pokušavaju poduprijeti postojeći red. Suprotno tome, za razgovor zajedničkoga istraživanja potrebni su sugovornici koji su odlučili da je nepoznato puno bolje od poznatoga.

Naposljetku, ono što znate ionako već znate - a to nije dovoljno, osim ako vam život nije savršen. I dalje ste podložni bolestima, samozavaravanju, nezadovoljstvu, zlonamjernosti, izdaji, pokvarenosti, boli, raznim ograničenjima. Svemu ste tome podložni u krajnjoj liniji zato što premalo znate da biste se mogli zaštititi. Da znate dovoljno, mogli biste biti zdraviji i iskreniji. Manje biste patili. Mogli biste prepoznati, oduprijeti se, pa čak i pobijediti zlonamjernost i zlo. Ne biste izdali prijatelja niti lagali i varali u poslu, politici i ljubavi. Sa svojim trenutnim znanjem niste postali ni savršeni ni sigurni. Dakle, to je vaše znanje nedovoljno po definiciji - potpuno, radikalno nedovoljno.

Morate to prihvatiti prije nego što uspijete skrenuti razgovor s uvjeravanja, opresije, dominiranja ili čak nadmudrivanja i uspijete voditi razgovor na filozofski način. Morate to prihvatiti prije nego što uspijete podnijeti razgovor u kojemu, filozofski govoreći, riječ neprestano posreduje između reda i kaosa. Za takav je razgovor nužno poštivati osobno iskustvo vaših sugovornika. Morate pretpostaviti da su došli do pažljivih, promišljenih, istinskih zaključaka (i da su tu vašu pretpostavku opravdali svojim trudom). Morate vjerovati da biste, kada bi oni podijelili svoje zaključke s vama, uspjeli izbjeći barem dio boli koju je potrebno osjetiti na vlastitoj koži da se te stvari nauče (jer učenje iz tuđega iskustva može biti brže i puno bezopasnije). Također morate biti promišljati, a ne samo osmišljavati strategije za svoju pobjedu. Ako ne uspijete, ili odbijete to učiniti, tada samo automatski ponavljate ono u što već vjerujete, ustrajući u tome da je to istinito i tražeći da vam to netko potvrdi. Ali ako promišljate dok razgovarate, onda uistinu slušate tu osobu i govorite nove, originalne riječi koje mogu same od sebe niknuti iz vaše dubine.

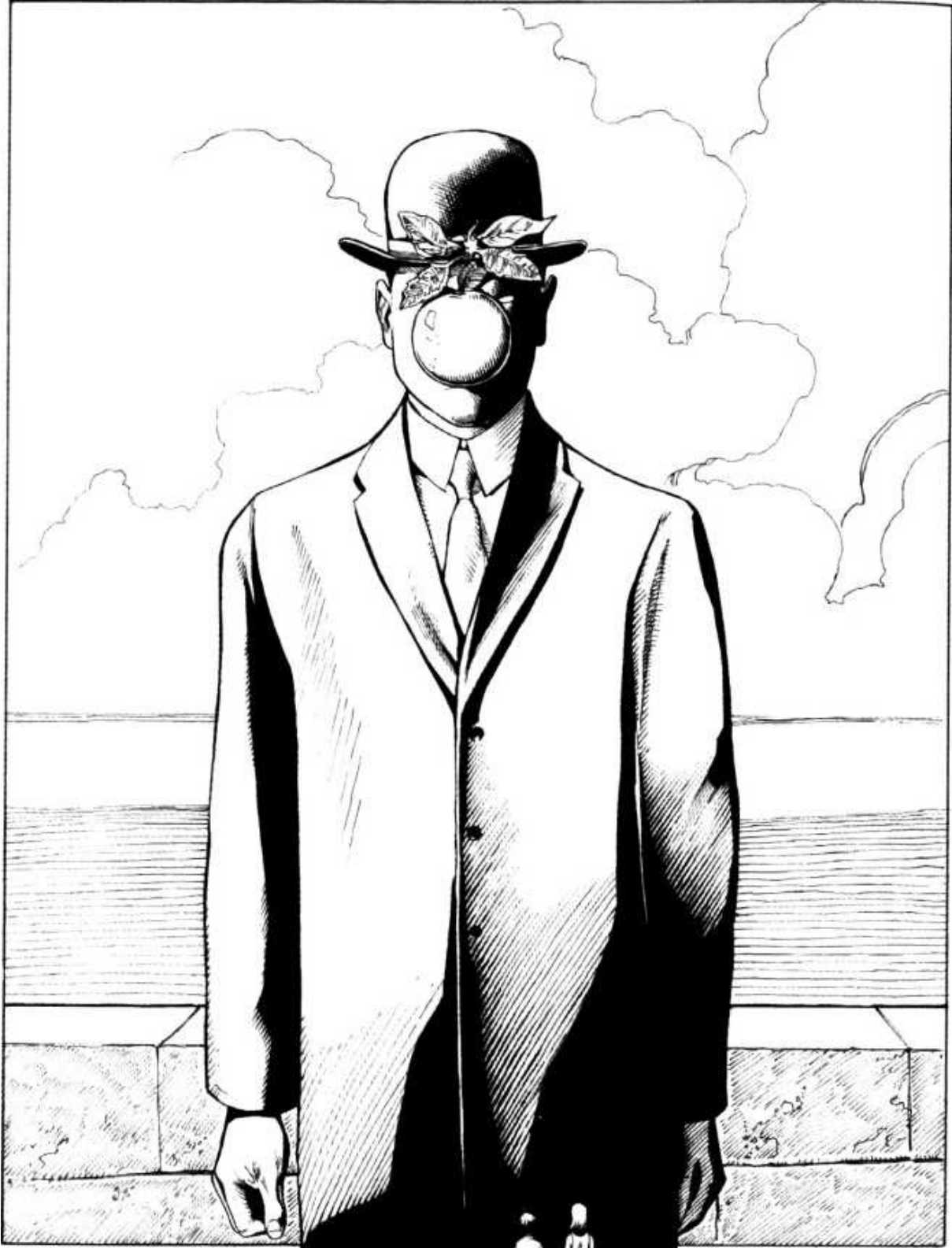
U takvu razgovoru slušate i sebe, jednako kao što slušate drugu osobu. Opisujete samome sebi koji je vaš odgovor na novu informaciju koju vam sugovornik da je. Bilježite kako ta informacija utječe na vas - koje je nove misli i osjećaje pobudila u vama, kako je promijenila vaše predrasude, kako vam je posvijestila nova pitanja. Zatim to izravno iznosite sugovorniku i onda to ima isti učinak i na njega. Tako se oboje pomičete prema novomu, širem i boljem mjestu. Oboje se mijenjate dok puštate da umru vaše stare predrasude - svlačite staru kožu i obnavljate se.

U ovakvu razgovoru sama želja za istinom (kod oba sugovornika) subjekt je koji uistinu osluškuje i govori. Zato su ti razgovori privlačni, vitalni, zanimljivi i smisleni. Taj osjećaj smisla signal je iz dubokih, drevnih dijelova vašega Bića. Tamo ste gdje trebate biti, jednom nogom u redu, a drugom ste privremeno široko zakoračili u kaos nepoznatoga. Uronili ste u Tao, recimo to tako, slijedeći veliki Put svojega života. Tu ste dovoljno stabilni da budete sigurni, ali i dovoljno fleksibilni da se možete mijenjati. Tu dopuštate da vas novi podatci uistinu *informiraju* - da prožmu vašu stabilnost, poprave i poboljšaju njezinu strukturu i prošire joj područje. Tu sastavni elementi vašega Bića mogu pronaći svoj skladniji oblik. Takav vas razgovor vodi na mjesto kamo odlazite kada slušate glazbu, i to uglavnom iz istih razloga. Takav vas razgovor smješta u područje u kojemu se duše povezuju, a to je stvarno mjesto. Ostavlja vas u razmišljanju: „To je doista bilo vrijedno. Uistinu smo se upoznali.“ Maske su pale, istraživači su se otkrili.

Dakle, slušajte sami sebe i one s kojima razgovarate. Vaša mudrost nije u znanju koje već imate, nego u neprestanoj potrazi za znanjem, a to je najviši oblik mudrosti. Upravo je zato delfska proročica postavila Sokrata, koji je uvijek tražio istinu, kao uzor. Opisala ga je kao najmudrijega čovjeka na zemlji zato što je znao da ništa ne zna.

Pretpostavite da osoba koju slušate možda zna nešto što vi ne znate.

10. PRAVILO

GOVORITE PRECIZNO I JASNO

ZAŠTO MI JE LAPTOP ZASTARIO?

Što vidite kada pogledate svoje računalo - odnosno svoj laptop? Vidite ravnu, tanku, sivo-crnu kutiju. Zatim vidite ono što je manje očito, vidite nešto na čemu možete tipkati i u što možete gledati. Ipak, čak i kada uzmete u obzir taj drugi val zapažanja, ono što vidite teško može biti računalo. Ta sivo-crna kutija jest računalo u ovom trenutku, upravo ovdje i upravo sada, možda čak i skupocjeno računalo. Ipak, uskoro će postati nešto toliko različito od računala da ćete ga teško moći čak i darovati.

Tijekom sljedećih pet godina svi ćemo baciti laptope koje trenutno posjedujemo, iako će možda još uvijek sasvim dobro raditi - ekrani, tipkovnice, miševi i internetske veze još uvijek će besprijekorno obavljati svoje zadaće. Za pedeset godina ljudi će se iščuđavati laptopima iz prve polovice 21. stoljeća, baš kao što se danas iščuđavaju mjedenim znanstvenim aparatima iz kasnoga devetnaestog stoljeća. Ti aparati nama danas više izgledaju poput čudnovate alkemičarske opreme za mjerenje pojava u koje više ne vjerujemo. Kako to da visokotehnološke sprave koje posjeduju više računalne snage nego čitav svemirski program *Apollo* mogu postati bezvrijedne u tako kratku razdoblju? Kako od uzbudljivih, korisnih sprava koje nam podižu društveni status mogu tako brzo postati tek složeni komadi smeća? To je zbog same naravi naše percepcije, zbog često nevidljiva međudjelovanja tih percepcija i temeljne kompleksnosti svijeta.

Vaš je laptop nota u simfoniji koju u ovom trenutku izvodi nemjerljivo velik orkestar. Vaš je laptop tek mali dio puno veće cjeline. Veći dio njegova kapaciteta zapravo se nalazi izvan njegova kućišta. Funkcionira samo zato što golem broj drugih tehnologija skladno svira. Primjerice, napaja se elektroenergetskom mrežom koju ne možemo vidjeti i koja ovisi o stabilnosti bezbrojnih složenih fizičkih, bioloških, ekonomskih i međuljudskih sustava. Tvornice koje proizvode dijelove laptopa još uvijek rade. Operacijski sustav koji omogućuje da vaš laptop radi temelji se na tim dijelovima, a ne na drugima koji tek trebaju biti osmišljeni. Video-oprema vašega računala pokreće tehnološke proizvode koji se očekuju od kreativnih ljudi koji stavljaju svoje sadržaje na internet. Vaš laptop komunicira s određenim ekosustavom drugih uređaja i mrežnih servera.

Naposljetku, sve je to moguće zbog jednoga još nevidljivijeg elementa: društvenoga ugovora o povjerenju. Riječ je o međusobnoj povezanosti i temeljnoj iskrenosti političkih i ekonomskih sustava koji čine da elektroenergetska mreža bude pouzdana. Ovu međuovisnost dijelova o cjelini ne vidimo u sustavu koji funkcionira, ali postaje posve očita u sustavima koji ne funkcioniraju. Komplementarni sustavi, sustavi višega reda koji omogućuju korištenje osobnih računala gotovo da i ne postoje u korumpiranim zemljama trećega svijeta tako da električni vodovi, električni prekidači, utičnice i svi ostali predmeti koji toliko jasno i konkretno ukazuju na takvu mrežu ne postoje ili su jako loši i zapravo ne čine značajnu praktičnu razliku u opskrbljivanju domova i tvornica električnom energijom. Zbog toga je poimanje elektronskih i drugih uređaja (koje struja teoretski omogućuje) kao odvojenih, funkcionalnih jedinica u takvim zemljama u najmanju ruku otežano, a u najgoremu slučaju upravo nemoguće. To je djelomično i zbog tehničke nedostatnosti: sustavi jednostavno ne rade. Ali to je velikim dijelom i zbog nedostatka povjerenja koje je tipično za sustavno korumpirana društva.

Drukčije rečeno: ono što vi doživljavate kao svoje računalo nalik je listu na drvetu, u šumi - ili je, još točnije, poput vaših prstiju koji nakratko prelaze preko toga lista. Pojedinačni se list može otrgnuti s grane i potom se još neko kratko vrijeme može smatrati pojedinačnim, samostalnim entitetom - ali takvo shvaćanje više zavarava nego što razjašnjava. Nakon nekoliko tjedana list će se smrviti i razgraditi. Da nije bilo drveta, ne bi ni bio tu. Bez drveta ne može nastaviti postojati. Tako je i s našim laptopom u odnosu prema svijetu. Veći dio onoga što laptop čini laptopom nalazi se izvan njegove oplata tako da taj zaslonski uređaj koji držimo na koljenima može zadržati svoju računalnu fasadu samo nekoliko kratkih godina.

Isto je i s većinom onoga što vidimo i držimo, iako često nije tako očito.

Oruđa, prepreke i širenje u svijet

Mi pretpostavljamo da, kada gledamo svijet oko sebe, vidimo predmete, ali zapravo nije tako. Naši razvijeni opažajni sustavi pretvaraju međupovezani, složeni svijet u kojemu živimo ne toliko u *stvari* kao takve, koliko u *korisne* stvari (ili, suprotno, u stvari koje su nam beskorisne). To je nužna, praktična redukcija svijeta i ujedno preobrazba gotovo beskrajne kompleksnosti svijeta koju vrši uska specifikacija naše svrhe. Tako preciznost pomaže da nam se očituje osjetilni svijet. To nije isto kao opažanje *predmeta*.

Mi ne vidimo bezvrijedne, tj. neutralne entitete kojima zatim pripisujemo

značenje: mi izravno opažamo značenje. Vidimo podove po kojima možemo hodati, vrata kroz koja možemo proći i stolice na kojima možemo sjediti. Zbog toga su vreća za sjedenje i panj u istoj kategoriji, iako objektivno imaju malo toga zajedničkoga. Vidimo kamenje zato što ga možemo bacati, vidimo oblake zato što iz njih po nama može početi padati kiša, jabuke zato što ih jedemo, automobile drugih ljudi zato što nam stoje na putu i smetaju nam. Mi vidimo oruđa i prepreke, a ne predmete ili objekte. Štoviše, mi gledamo ta oruđa i prepreke na „praktičnoj“ razini analize koja ih kategorizira kao najučinkovitija (ili najopasnija) ovisno o našim potrebama, sposobnostima i perceptivnim ograničenjima. Promatramo svijet kao nešto što nam koristi i kroz što trebamo prolaziti - a ne samo kao nešto što postoji.

Vidimo lica ljudi s kojima razgovaramo zato što s tim ljudima trebamo komunicirati i surađivati. Ne vidimo njihove mikrokozmičke strukture, njihove stanice ili substancične organele, molekule i atome koji tvore te stanice. Također ne vidimo makrokozmos koji ih okružuje: njihove članove obitelji i prijatelje koji sačinjavaju njihov neposredni društveni krug, ekonomiju u kojoj djeluju ili okoliš koji sve to zajedno obuhvaća. Naposljetku, i jednako važno, mi ih ne vidimo u vremenu. Vidimo ih u uskomu, neposrednom, nadmoćnom sada, ne možemo ih vidjeti okružene prošlim i budućim danima koji su za njih možda puno važniji od svega onoga što se sada odvija. I ovo je zapravo jedini način na koji možemo gledati, inače bismo bili shrvani svime.

Kada gledamo, zapažamo samo onoliko koliko je dovoljno da provedemo svoje planove i djelovanja i da uspješno kroz sve to prođemo. Mi djelujemo i boravimo unutar toga što je „dovoljno“. To je radikalno, funkcionalno, nesvjesno pojednostavljivanje svijeta - i nama je gotovo nemoguće ne zamijeniti to za sami svijet. Ali predmeti koje opažamo nisu tek tamo, u svijetu, zato da bismo ih mi mogli jednostavno i izravno opažati.¹⁰ Oni egzistiraju u složenu, multidimenzionalnu međuodnosu, a ne kao jasno odvojeni, omeđeni i neovisni predmeti. Mi ne zapažamo objekte, nego njihovu uporabljivost i tako ih pojednostavljujemo da bismo ih mogli dovoljno razumjeti. *Zbog toga moramo biti precizni u svojim težnjama.* Ako ne budemo, utopit ćemo se u kompleksnosti svijeta.

Ovo vrijedi čak i za naše poimanje samih sebe, naših pojedinačnih osobnosti. Mi pretpostavljamo da je koža granica gdje završava naša osoba, mi sami, zato što na taj način opažamo. Ali uz malo razmišljanja možemo uvidjeti koliko je ta granica provizorna. Kako se mijenja kontekst našega djelovanja, tako se mijenja

i ono što je ispod naše kože, da tako kažem. Čak i kada činimo nešto naizgled jednostavno, primjerice kada uzmemo odvijač, naš se mozak automatski prilagođava i uključuje taj alat u ono što smatra tijelom.¹⁷² Upravo zato krajem odvijača doslovce možemo osjetiti predmete. Kada ispružimo ruku s odvijačem, mi automatski uzimamo u obzir i uračunavamo dužinu odvijača. Njegovim vrškom možemo istraživati uglove i pukotine i shvatiti što je to što istražujemo. Štoviše, odvijač koji držimo odmah počnemo posesivno smatrati „svojim“ odvijačem. Isto činimo i s puno složenijim oruđem koje koristimo, u puno složenijim situacijama. Automobil kojim upravljamo odmah i automatski postaje dio nas. Upravo zato nas osobno pogodi kada pješak kojega razljutimo vožnjom na pješačkome prijelazu udari šakom po haubi našega automobila. To nije uvijek razumno. Ipak, bez toga, toga „proširenja samoga sebe“ na stroj, ne bi bilo moguće voziti.

Te pomične, rastezljive granice naše osobe šire se i da uključe druge ljude - članove obitelji, ljubavnike i prijatelje. Majka će se žrtvovati za svoju djecu. Je li moj otac, ili sin, ili supruga više ili manje dio mene od, recimo, moje ruke ili noge? Na to dijelom možemo odgovoriti pitajući se sljedeće: Što bismo radije izgubili? Za što smo se od toga spremniji žrtvovati? Za takva se trajna proširenja - takve trajne predanosti - vježbamo poistovjećujući se s fiktivnim likovima iz knjiga i filmova. Njihove nevolje i uspjesi brzo i uvjerljivo postaju naši. Dok mirno sjedimo u naslonjaču, u našoj se mašti odigrava mnoštvo alternativnih stvarnosti i tako se eksperimentalno proširujemo i ispitujemo mnoštvo potencijalnih putova prije nego što odlučimo kojim ćemo od njih krenuti. U tomu svijetu mašte možemo biti i ono što „zapravo“ ne postoji. U čarolijom ispunjenoj kino-dvorani možemo u trenu postati fantastična bića. Sjedimo u mraku dok se pred nama brzo izmjenjuju slike i postajemo vještice, superjunaci, izvanzemaljci, vampiri, lavovi, vilenjaci ili drvene lutke. Osjećamo ono što oni osjećaju i s neobičnim zadovoljstvom dajemo novac za tu povlasticu, čak i kada iskusimo tugu, strah ili jezu.

Nešto se slično, samo puno drastičnije, događa kada se poistovjetimo, ne više s izmišljenim likom u priči, nego s čitavom grupom ljudi u natjecanju. Sjetite se što se dogodi kada omiljena momčad pobjeđuje ili gubi u važnoj utakmici protiv glavnoga rivala. Pobjednički će gol spontano i skladno podići na noge čitavu mrežu navijača prije nego što stignu uopće razmisliti o tome. Baš kao da su živčani sustavi svih tih ljudi izravno povezani s igrom koja se odvija na terenu. Navijači vrlo osobno doživljavaju pobjede i poraze svojih timova, čak nose dresove svojih omiljenih igrača i obilježavaju njihove pobjede i poraze više nego

bilo koji stvarni događaj u svojem privatnom, svakodnevnom životu. To nas poistovjećivanje duboko obilježava - čak i biokemijski i neurološki. Uživljavanje u pobjeđivanje i gubljenje, primjerice, podiže i spušta razinu testosterona kod navijača koji „sudjeluju“ u natjecanju. Ta sposobnost za poistovjećivanje očituje se na svakoj razini našega Bića.

Na sličan način, ovisno o razini našega domoljublja, naša nam zemlja nije samo važna. Mi *jesmo* naša domovina. Možemo čak u bitci do kraja žrtvovati svoje male pojedinačne živote zato da očuvamo integritet svoje zemlje. Tijekom većega dijela ljudske povijesti takva spremnost na umiranje smatrala se vrijednom divljenja, izrazom hrabrosti, jednom od ljudskih dužnosti. To je shvaćanje izravna posljedica ne naše agresivnosti, nego upravo paradoksalno, naše ekstremne društvenosti i spremnosti za suradnju. Ako možemo postati ne samo mi sami, nego i naše obitelji, momčadi i zemlje, onda možemo lako prihvatiti suradnju oslanjajući se na iste duboko usađene mehanizme koji nas potiču (jednako kao i sva druga bića) da štitimo svoje tijelo.

Svijet je jednostavan samo kada sve ide u skladu s našim očekivanjima

Vrlo je teško samo promatrajući shvatiti međupovezani kaos stvarnosti. To je vrlo zahtjevan čin za koji je potrebna možda i polovica našega mozga. U stvarnosti sve se pomiče i mijenja. Svaki hipotetski odvojeni, pojedinačni predmet načinjen je od manjih hipotetski pojedinačnih predmeta i ujedno u isto vrijeme čini dio većih hipotetski odvojenih, pojedinačnih stvari. Granice između tih razina - i granice između predmeta koji se nalaze na istoj razini - nisu ni objektivno jasne niti očite same po sebi. Treba ih praktično, pragmatično uspostaviti i one vrijede samo unutar vrlo uskih i specifičnih okolnosti. Primjerice, svjesna iluzija da je naša percepcija sasvim dovoljna i potpuna traje sve dok su zadovoljene naše potrebe, dok sve ide po planu. U takvim okolnostima ono što vidimo dovoljno je precizno i točno i nemamo razloga gledati dalje od toga. Da bismo učinkovito vozili, ne moramo razumjeti, pa ni opažati, složeni mehanizam našega automobila. Nevidljiva kompleksnost mogega automobila dopire mi u svijest samo ako dođe do kvara ili ako se nenadano sudarim s nekim ili nečim. Takav prodor u svijest uvijek izazove tjeskobu, barem u početku, čak i onda kada je riječ o običnu mehaničkomu kvaru (a o teškoj nesreći da i ne govorimo). Razlog tome je iznenadna pojava nesigurnosti.

U ljudskoj percepciji automobil nije stvar, nije predmet. Umjesto toga, riječ je o nečemu što nas vodi do mjesta na koje želimo doći. Zapravo, gotovo ga uopće ne zapažamo sve do trenutka kada nam prestane služiti. Tek kada

automobil najedanput prestane raditi - ili kada ga zbog sudara treba maknuti s ceste - prisiljeni smo razumjeti i analizirati bezbrojne dijelove o kojima ovisi automobil kao „predmet koji se kreće“. Kada nam se pokvari automobil, odmah izlaze na vidjelo naša nestručnost i nepoznavanje njegove kompleksnosti. To ima praktične posljedice (ne možemo stići tamo kamo smo se zaputili), ali i psihološke: naša smirenost nestaje u trenutku kada vozilo prestane biti funkcionalno. Obično se moramo obratiti stručnjacima u automehaničarskim radionicama da nam vozilo opet postane funkcionalno, a naša percepcija jednostavna. Automehaničar tu ima ulogu psihologa.

Upravo tada možemo razumjeti, iako rijetko o tome dublje promišljamo, koliko zapanjujuće loše i malo vidimo i, sukladno tome, koliko je nedostatno naše razumijevanje. Kada se nađemo u krizi, kada nam nešto ne ide od ruke, obratit ćemo se onima koji su puno stručniji od nas da bi ponovno zavladao sklad između naših očekivanja i onoga što se uistinu događa. To znači da nas kvar na automobilu može prisiliti da se suočimo sa širim društvenim kontekstom koji nam je obično nevidljiv i u kojemu su vozilo (i mehaničar) samo dijelovi priče. Kada nas iznevjeri naš automobil, nailazimo na brojne nepoznanice. Je li vrijeme za kupnju novoga automobila? Jesam li pogriješio što sam ga uopće kupio? Je li mehaničar kojemu sam došao stručan, iskren i pouzdan? Mogu li vjerovati autoservisu za koji radi? A ponekad se nametne još gore pitanje, šire i dublje: jesu li ceste postale preopasne? Jesam li ja postao (ili jesam li oduvijek bio) nesposoban? Previše rastrojen i nepažljiv? Prestar? Ograničenja naše percepcije predmeta i nas samih dođu do izražaja onda kada se pokvari nešto na što se u našem pojednostavljenom svijetu obično možemo osloniti. Tada u prvi plan izbije složeniji svijet koji je oduvijek bio prisutan, samo nevidljiv, svijet koji smo zanemarivali iz praktičnih razloga. Tada u ograđenom arhetipskom vrtu u kojemu boravimo najednom izmisle zmije koje su cijelo vrijeme bile tu, samo skrivene.

Vi i ja smo jednostavni samo onda kada se svijet ponaša sukladno našim očekivanjima

Kada se sve počne raspadati, na vidjelo iziđe ono što smo dotada zanemarivali. Kada više ništa nije precizno određeno, ruše se zidovi i nastupa kaos. Ako smo bili nepažljivi i dopustili da se sve pomakne i otkliže, onda pomoli glavu ono čime smo se odbijali baviti, poprima oblik zmije i napada - često u najgoremu mogućem trenutku. Tek tada uviđamo od čega nas štite usredotočena namjera, precizno utvrđen cilj i budna pozornost.

Zamislite odanu i iskrenu ženu koja najednom počne sumnjati da je suprug vara. Godinama je živjela uz njega. Vidjela ga je onakvim kakvim ga je smatrala:

odanim, marljivim, punim ljubavi, pouzdanim. Vjerovala je da njezin brak stoji na stijeni. Ali muž najednom postaje rastresen, poklanja joj sve manje pažnje. Počinje dulje ostajati na poslu, pravi klišej. Nepotrebno ga ljute male stvari, nešto što ona kaže ili čini. Jednoga dana vidi ga u kafiću u centru grada gdje sjedi za stolom s drugom ženom i prema njoj se odnosi tako da je to teško racionalizirati i zanemariti. Najednom postaju bolno očita sva ograničenja i netočnost njezinih ranijih poimanja.

Tako se ruši njezina prijašnja teorija o suprugu. I što se zatim događa? Prvo, umjesto njega sada je tu netko drugi - stranac koji je plaši i koji je kompleksan. To je dovoljno loše, ali je ujedno samo polovica problema. Nakon što je otkrila izdaju, srušila se i njezina teorija o samoj sebi tako da sada problem nije samo jedan stranac, nego dva. Njezin suprug nije osoba kakva je ona mislila da jest - ali nije ni ona, prevarena žena. Ona više nije „voljena, šticeana supruga i dragocjena partnerica“. Začudo, usprkos našem čvrstom uvjerenju da je prošlost nepromjenjiva, možda to nikada nije bila.

Prošli događaji ne moraju nužno biti onakvi kakvima smo ih smatrali, iako su se već dogodili. Sadašnjost je kaotična i nije ju moguće odrediti. Tlo se neprestano pomiče pod nogama te supruge, ali i pod našima. Jednako tako i budućnost, koja još nije tu, mijenja se i postaje nešto što nije trebala biti. Je li ta žena, koja je prije bila razložno zadovoljna, sada „prevareno nevinašce“ - ili „lakovjerna luda“? Bi li sebe trebala doživljavati kao žrtvu ili kao sudionika u zajedničkoj zabludi? Njezin suprug je - što? Nezadovoljeni ljubavnik? Meta zavodnice? Psihopatski lažljivac? Sam vrug? *Kako je mogao biti tako okrutan? Kako itko to može biti? Što je ova kuća u kojoj ona godinama živi? Kako je mogla biti tako naivna? Kako itko može? Gleda se u zrcalo. Tko je ona? Što se događa? Je li ijedan njezin odnos stvaran? Je li ikada bio? Što se dogodilo s budućnošću? Jednom kada na vidjelo neočekivano iziđu dublje stvarnosti svijeta, nastupa potpuni kaos.*

Najednom je sve toliko zamršeno da se to ne može ni zamisliti. Sve utječe na sve ostalo. Mi opažamo samo vrlo uzak okvir uzročno povezane matrice, iako svim snagama nastojimo izbjeći suočiti se sa spoznajom koliko je uzak taj okvir. No kada nešto temeljno pođe po zlu, onda puca tanki led naše percepcije koju smo prije smatrali dostatnom i postaje jasno koliko su nam osjetila silno neadekvatna. Sve što nam je bilo drago sada postaje prašina i pepeo. Sledeni smo. Skamenjeni. Što tada vidimo? U što da gledamo kada se upravo ono što vidimo pokazalo nedovoljnim?

Što vidimo kada ne znamo u što gledamo?

Što je svijet nakon pada njujorških Blizanaca? Je li poslije toga išta ostalo stajati i ako jest, što? Koja se strašna zvijer uzdiže iz ruševina nakon što se potresu i sruše nevidljivi stupovi koji podržavaju svjetski financijski sustav? Što vidimo kada se nađemo u drami i pometnji nacional-socijalističkoga skupa ili kada drhtimo sleđeni od straha usred masakra u Ruandi? Što je to što vidimo kada ne možemo razumjeti što se događa, kada ne možemo odrediti gdje smo, kada ne znamo tko smo i više ne razumijemo što nas okružuje? Evo što *ne vidimo*: ne vidimo dobro poznati i udobni svijet oruđa, svijet korisnih predmeta i osoba. Ne vidimo čak ni poznate prepreke - koje su dovoljno problematične i u normalno vrijeme i koje smo već svladali - koje možemo jednostavno zaobići.

Kada se sve oko nas raspada, više ne opažamo pozornicu i okolnosti nastanjivoga reda. To je, biblijskim riječima rečeno, vječni *toku va bohu*, neoblikovana praznina, i *tekom*, ponor - kaos koji vječno vreba ispod tanke površine naše sigurnosti. Prema najdrevnijim vjerovanjima čovječanstva, upravo je iz toga kaosa na početku vremena sveta Božja Riječ izvela red (i, prema istim vjerovanjima, na sliku iste te Riječi stvoren je i čovjek, kao muško i žensko). Iz toga je kaosa - na ograničeno vrijeme - izvorno potekla sva stabilnost koju smo imali sreću iskusiti kada smo prvi put naučili opažati. Ono što vidimo kada se sve raspada jest kaos (čak i ako ne možemo to zapravo vidjeti). Što sve ovo znači?

Izvanredno stanje - pojavljivanje.¹¹ To je kada se iz nečega nepoznatog naglo pojavi neki do sada nepoznati fenomen (od grčke riječi *phainesthai*, „zasjati“). To se ponovno pojavio vječni zmaj, izmigoljio je iz svoje vječne špilje, trgnut iz svojega drijemeža. To je podzemni svijet s čudovištima koja izranjaju iz dubina. Kako se pripremiti za izvanrednu pojavu kada ne znamo što se pojavilo ili odakle? Kako se pripremiti za katastrofu kada ne znamo što očekivati ili kako trebamo djelovati? Odvraćamo se od naših presporih, pretromih umova, recimo to tako, i okrećemo našim tijelima. Tijelo nam reagira puno brže od uma.

Kada se sve oko nas sruši, nestaje naša dosadašnja percepcija i mi počnemo djelovati. U tim strašnim trenutcima, kada nas iznevjeri razmišljanje, ali i sama percepcija, štite nas drevni refleksi, nagonске reakcije koje su se razvile, automatske i učinkovite, tijekom stotina milijuna godina. U takvim se okolnostima naše tijelo priprema za sve mogućnosti. Prvo se sledimo. Tjelesni refleksi zatim prelaze u emociju, sljedeću fazu percepcije. Je li ovo nešto zastrašujuće? Nešto korisno? Nešto protiv čega se treba boriti? Nešto što možemo zanemariti? Kako ćemo to odrediti, i kada? Ne znamo. Sada se

nalazimo u stanju pripravnosti koje nas puno stoji i vrlo je zahtjevno. Organizam nam je preplavljen kortizolom i adrenalinom. Srce nam brže kuca. Dah nam postaje brži i plići. Postajemo bolno svjesni da nemamo više osjećaj da smo potpuni, kompetentni; bio je to samo san. Crpimo iz fizičkih i psiholoških snaga koje smo pažljivo spremali upravo za taj trenutak (ako smo dovoljno sretni da ih uopće imamo). Pripremamo se za najgori ishod - ili najbolji. Mahnito stišćemo papučicu za gas do kraja i istodobno gazimo na kočnicu. Vrištimo ili se smijemo. Zgroženi smo ili prestravljeni. Plačemo. I onda počinjemo raščlanjivati kaos.

I tako je ona žena koju muž vara sve više izbezumljena i osjeća poticaj da sve otkrije - samoj sebi, svojoj sestri, najboljoj prijateljici, strancu u autobusu - ili se povlači u šutnju i opsesivno razmišlja o istome. *Što je krenulo po zlu? Što je tako neoprostivo učinila? Tko je taj čovjek s kojim živi? Kakav je to svijet u kojemu se događaju takve stvari? Kakav to Bog stvara takvo mjesto? Kakav bi uopće razgovor mogla zapodjenuiti s tom novom osobom koja je dovodi do ludila, a koja nastanjuje ljusku njezina prijašnjega supruga? Kakva bi osveta mogla ublažiti njezin bijes? Koga bi mogla zavesti da se osveti za ovu uvredu? Naizmjenice je bijesna, užasnuta, shrvana boli i uzbuđena mogućnostima novootkrivene slobode.*

Stijena njezine sigurnosti zapravo nije bila stabilna, nije bila sigurna - uopće nije bila stijena. Njezina je kuća bila sagrađena na pijesku. Led po kojemu je klizala jednostavno je bio pretanak. Propala je kroz njega u vodu i sada se utapa. Taj je udarac bio tako snažan da su je progutali ljutnja, užas i tuga. Osjećaj iznevjerenosti produbljuje se i širi, sve dok ne obuhvati čitav svijet. Gdje je ona? *U podzemlju, sa svim njegovim strahotama.* Kako je tu dospjela? To je percepcija u nastanku: to putovanje u samo dno stvarnosti; to pripremanje, to razmatranje što je moglo biti i što bi još uvijek moglo biti, te emocije i maštanja. Sve to čini duboku percepciju koja joj je potrebna prije nego što se poznati predmeti koji je nekoć poznavala ponovno pojave (ako do toga uopće dođe) u pojednostavljenu obliku. Ta percepcija pred kaosom mogućnosti pomnim se razmatranjem preobražava u funkcionalne stvarnosti reda.

„Je li to uistinu bilo tako neočekivano?“ pita samu sebe i druge, pokušavajući se prisjetiti. Bi li se trebala osjećati krivom zato što je zanemarivala neke naznake, ma koliko možda bile suptilne, ma koliko možda bila potaknuta da ih zanemari? Sjeća se kako su nakon vjenčanja ona i muž svake večeri vodili ljubav. U redu, to je možda previše očekivati - ili čak previše podnijeti - ali samo jednom u posljednjih šest mjeseci? A godinama prije toga jednom u dva ili tri mjeseca? Bi li itko koga ona uistinu poštuje - pa i ona sama - mogao podnijeti

takvu situaciju?

Ima jedna priča za djecu koja mi se jako sviđa, zove se *There's No Such Thing as a Dragon (Zmajevi ne postoje)*, autora Jacka Kenta. To je vrlo jednostavna priča, barem površno gledano. Jednom sam pročitao nekoliko odlomaka te priče skupini umirovljenih alumna Sveučilišta u Torontu i objasnio im njezino simboličko značenje.¹² Govori o dječaku, Billyju Bixbeeju, koji se jedno jutro probudio i na krevetu ugledao zmaja. Bio je velik kao mačka i vrlo druželjativ. Billy je rekao majci za njega, ali ona mu je samo odvrtila da zmajevi ne postoje. Malo-pomalo zmaj je počeo rasti. Pojeo je sve Billyjeve palačinke. Uskoro je ispunio čitavu kuću. Mama pokušava usisati, ali mora neprestano izlaziti i ulaziti u kuću kroz prozor zato što je zmaj posvuda pa joj treba cijela vječnost. Zmaj zatim pobjegne zajedno s kućom. Billyjev otac vraća se kući i na mjestu na kojemu je nekoć živio pronalazi samo prazan prostor. Poštar mu kaže kamo je kuća otišla pa on potrči za njom, uspne se z maju na glavu i vrat (koji sada strše vani na ulicu) i dolazi do žene i sina. Mama još uvijek ustrajno ponavlja da zmaj ne postoji, ali Billy, kojemu je već dozlogrdilo, odlučno kaže: „Mama, zmaj postoji.“ U istome se trenutku zmaj počinje smanjivati i uskoro opet postaje velik kao mačka. Tada se svi slože oko toga da zmajevi te veličine: a) postoje i b) da su puno bolji od svojih gigantskih verzija. Billyjeva mama, koja je sada već nevoljko otvorila oči, žalosno pita zašto je morao postati tako velik. Billy potihom sugerira da je „možda želio da ga primijete“.

Možda! To je pouka brojnih, brojnih priča. Kaos u obitelji izbija malo-pomalo. Gomilaju se uzajamno nezadovoljstvo i ogorčenost. Sav se nered gura pod tepih, gdje se zmaj njime gosti. Ali nitko ništa ne govori sve dok se zajedništvo i ispregovarani kućni red ne pokažu kao nedostatni ili se raspadnu pred nečim nepredviđenim i zastrašujućim. Svi glume da je sve u redu. Komunikacija bi zahtijevala priznanje zastrašujućih emocija: ogorčenosti, straha, usamljenosti, očajanja, ljubomore, frustracije, mržnje, dosade. Lakše je održavati mir iz trenutka u trenutak. Ali za to vrijeme, u pozadini, u kući Billyja Bixbeeja, kao i u svakoj kući koja joj je nalik, zmaj raste. Jednoga dana izlazi na vidjelo u obliku koji nitko ne može zanemariti. Čupa cijelu obitelj iz njezinih temelja. Zatim nastaje skandal ili se pokreću parnice za skrbništvo koje traju desetljećima i imaju razorne ekonomske i psihološke posljedice. Tada je to koncentrirana verzija žuči koja se mogla razlijevati u podnošljivoj količini, problem po problem, tijekom godina pseudorajskoga braka. Svaki od tristo tisuća

nerazriješenih problema o kojima se lagalo, koje se izbjegavalo, racionaliziralo, skrivalo poput vojske kostura u velikomu zastrašujućem ormaru najednom izbijaju poput poplave u Noino vrijeme i sve preplavljaju. Nema arke, jer je nitko nije izgradio, iako su svi osjećali da se sprema oluja.

Nikada ne podcjenjujte razornu moć grijeha propusta.

Možda je razoreni par mogao zapodjenuti razgovor, ili dva, ili dvjesto razgovora o svojem seksualnom životu. Možda je tjelesnu intimnost - koju su nesumnjivo imali - trebala popratiti i *odgovarajuća psihološka intimnost* (a to često nije slučaj). Možda su to mogli nadvladati po svojim ulogama. Posljednjih je desetljeća u mnogim domaćinstvima uništena tradicionalna podjela kućanskih poslova, dobrim dijelom u ime slobode i oslobođenja. Međutim, to razaranje nije toliko dovelo do pomicanja ograničenja, koliko do kaosa, sukoba i neodređenosti. Nakon bijega iz tiranije često slijedi ne raj, nego boravak u pustinji: besciljan, zbunjujuć i pust. Štoviše, u nedostatku dogovorene tradicije (i granica koje ona nameće, često neudobnih, pa čak i nerazumnih) postoje samo tri teška izbora: ropstvo, tiranija ili pregovaranje. Rob čini samo ono što mu se naredi - možda sretan što može umaći odgovornosti - i tako rješava problem kompleksnosti. No to je privremeno rješenje. Duh toga roba ipak se buni. Tiranin samo govori robu što mu je činiti i tako rješava problem kompleksnosti. No to je privremeno rješenje. Tiranin se umori od toga roba. Ne nalazi ništa osim predvidive i mrzovoljne poslušnosti. Tko može vječno tako živjeti? Ali pregovaranje - ono zahtijeva da oba igrača otvoreno priznaju da zmaj postoji. To je realnost s kojom se teško suočiti, čak i kada je još premala da proguta viteza koji joj se usprotivi.

Možda je uništeni par mogao preciznije odrediti način na koji žele živjeti. Možda su tako zajedničkim snagama mogli spriječiti da nekontrolirano izbije i preplavi ih ocean kaosa. Možda su mogli učiniti upravo to, a ne onako popustljivo, lijeno i kukavički reći: „Sve je to u redu. Nije vrijedno svađe.“ Malo je toga u braku što bi se moglo opravdano smatrati sitnicom koja ne vrijedi rasprave. U braku ste poput dvije mačke zaglavljene u bačvi, povezani prisegom koja, u teoriji, traje dok jedan od vas, ili oboje, ne umrete. Prisega je tu zato da situaciju shvatite ozbiljno. Želite li uistinu da vas ista glupa sitnica muči svakoga dana vašega braka, i tako desetljećima?

„Pa mogu se nositi s time“, pomislite. Možda biste i trebali. Niste uzor istinske tolerancije. I možda će vam, ako kažete partneru da njegov histerični smijeh počinje zvučati kao struganje noktiju po ploči, on ili ona posve

opravdano reći da odete kvragu. I možda ste doista vi krivi, možda stvarno trebate odrasti, pribitati se i šutjeti. No možda se taj smijeh ili, bolje rečeno, magareće njakanje usred društvenoga događaja ne odražava dobro na vašega partnera i možda trebate biti odlučni u svojem stavu. U takvim okolnostima ne preostaje vam ništa drugo osim sukoba - sukoba kojemu je cilj mir - i koji će iznijeti na vidjelo istinu. Ali vi ništa ne govorite i uvjeravate sami sebe da ste to odlučili zato što ste dobra, miroljubiva, strpljiva osoba (a ništa ne može biti dalje od istine). I tako čudovište ispod tepiha dobiva još nekoliko kilograma.

Možda bi izravan i pravodoban razgovor o nezadovoljstvu vašim seksualnim životom spriječio mnoge probleme - no to naravno ne znači da bi taj razgovor bio jednostavan i lak. Možda je *gospođa* željela prekid intimnosti zato što je potajice nezainteresirana za seks. Sam Bog zna da ima svoje razloge. Možda je *gospodin* bio grozan, sebičan ljubavnik. Možda su oboje bili takvi. Vrijedi se boriti za rješenje toga problema, zar ne? To je važan dio života, zar ne? Možda trud oko rješavanja toga problema (tko zna, možda i uspješan) vrijedi da dva tjedna (ili dva mjeseca) patite govoreći jedno drugome istinu (ne s namjerom da se drugoga uništi ili da se pobijedi u raspravi, zato što to nije istina: to bi bio samo sveopći rat).

Možda nije problem u seksualnom životu. Možda se svaki razgovor između supružnika svodi na dosadnu rutinu zato što se par odavno nije povezao nekom zajedničkom uzbuđljivom zgodom. Možda je bilo lakše dopustiti to srozavanje odnosa iz trenutka u trenutak i iz dana u dan, nego nositi se s odgovornošću održavanja odnosa. Na kraju krajeva, bez odgovarajuće pozornosti sve što je živo propada i umire. Život ne možemo razdvojiti od potrebe za ulaganjem velikoga truda oko održavanja. Nitko ne može pronaći osobu koja mu toliko savršeno odgovara da se oko nje ne treba truditi niti joj pridavati pažnju (osim toga, sve i kada biste pronašli savršenu osobu, on ili ona s opravdanim bi užasom pobjegli od vas, koji ste vječno nesavršeni). Zapravo, ono što trebate - i naposljetku, ono što zaslužujete - jest osoba koja je nesavršena u jednakoj mjeri koliko i vi.

Možda je onaj muškarac koji je prevario svoju suprugu iznimno nezreo i sebičan. Možda je ta sebičnost na kraju pobijedila. Možda se njegova supruga nije dovoljno snažno i odvažno suprotstavila toj njegovoj sklonosti. Možda se nije mogla složiti s njime oko toga kako treba disciplinirati djecu pa ga je na taj način isključila iz njihovih života. Možda mu je to poslužilo kao prilika da zaobiđe ono što je smatrao neugodnom odgovornošću. Možda se u srcima djece koju je majka kažnjavala svojim ogorčenjem te su se malo-pomalo udaljavala od

tate razvijala mržnja dok su gledali tu groznu bitku. Možda su objedi koje bi žena pripremila mužu - ili muž ženi - pretjecali u hladnoći i ogorčenju. Možda su zbog toga prešućenog problema oboje bili ogorčeni, a da nisu rekli nijednu riječ. Možda su sve te neizgovorene poteškoće počele potkopavati nevidljive niti mreže koja bi trebala podupirati brak. Možda je poštovanje polako prešlo u prijehzir, a nitko se nije usudio to naglas primijetiti. Možda se ljubav polako i prešutno prometnula u mržnju.

Ono što se raščisti i pojasni razgovorom postane vidljivo; možda ni muž ni žena nisu željeli vidjeti ili razumjeti. Možda su hotimično ostavili probleme u magli. Možda su oni i stvorili tu maglu, da sakriju ono što nisu htjeli vidjeti. Što je ona dobila kada je umjesto ljubavnice postala spremačica, majka? Je li osjetila olakšanje kada je zamro bračni seksualni život? Je li mogla više uživati žaleći se susjedama i majci zato što joj je suprug okrenuo leđa? Možda joj je to potajice pružalo više zadovoljstva od bilo čega što bi mogla dobiti iz bilo kojega braka, ma koliko dobar bio. Što se uopće može usporediti s užiticima sofisticirana i dobro uvježbana mučeništva? „Ona je takva svetica, a udana je za tako strašna muškarca. Ona zaslužuje puno bolje.“ Taj mit pruža zadovoljstvo, čak i ako ga odaberemo nesvjesno (jer koga briga što je istina). Možda joj se njezin suprug nikada zapravo nije sviđao. Možda joj se nikada nisu sviđali muškarci, i još uvijek joj se ne sviđaju. Možda je njezina majka kriva za to - ili njezina baka. Možda ona njih samo oponaša, na svoj život prenosi i glumi njihovu nevolju koja se već generacijama nesvjesno i implicitno prenosi. Možda se osvećivala svojem u ocu, bratu ili društvu.

Što je njezin suprug, sa svoje strane, dobio kada je zamro njihov seksualni život? Je li spremno to prihvatio, kao mučenik, gorko se žaleći prijateljima? Je li to iskoristio kao opravdanje da nađe ljubavnicu, koju je ionako htio? Je li to iskoristio da opravda ogorčenje koje još otprije braka osjeća prema svim ženama zato što su ga neprestano odbijale? Je li iskoristio tu priliku da se bez grižnje savjesti udeblja i ulijeni, zato što ionako nije poželjan?

Možda su oboje, i suprug i supruga, iskoristili priliku da upropaste svoj brak zato da se osvete Bogu (vjerojatno jedinome Biću koje je moglo razriješiti taj nered).

Evo strašne istine u tim stvarima: svaki pojedini razlog za propast braka koji ona svjesno nije pokušala razriješiti ni shvatiti i koji je zanemarila ujedinit će se s drugim problemima, urotit će se protiv te prevarene i samoprevarene žene i mučiti je do kraja života. Isto vrijedi i za njezina supruga. Sve što ona - ili on - ili

oni - ili mi - moramo učiniti da osiguramo takav ishod jest *ništa: nemojmo primjećivati, nemojmo reagirati, ne budimo pozorni, nemojmo raspravljati, ne uzimajmo u obzir, nemojmo raditi na izgradnji mira, ne preuzimajmo odgovornost*. Samo se nemojmo suočavati s kaosom da ga pretvorimo u red - samo čekajmo, nipošto naivni i nipošto ne nevini, čekajmo da izbije kaos i da nas uguši.

Zašto izbjegavati kada izbjegavanje nužno i neizbježno truje budućnost? Zato što ispod svih tih neslaganja i pogrješaka možda vreba čudovište. Možda svađa koju vodite (ili ne vodite) sa supružnikom označava početak kraja vašega odnosa. Možda vaš odnos završava *zato što ste loša osoba*. To je doista moguće, barem dijelom. Zar ne? Stoga, upuštanje u raspravu koja je nužna za rješenje stvarnoga problema zahtijeva od nas spremnost da se suočimo s dvije vrlo opasne i ujedno loše mogućnosti: kaos (potencijalna krhkost toga odnosa - ili svih odnosa - samoga života!) i pakao (činjenica da vi - i vaš partner - možete biti dovoljno loši ljudi da sve možete uništiti svojom lijenošću i prkosom). Brojni su razlozi da izbjegnute to suočavanje, ali to vam ne će pomoći.

Zašto biste ostali zbunjeni i smušeni kada život zbog toga postaje ustajao i mračan? Zato, ako ne znate tko ste uistinu, možete se sakriti u sumnju. Možda i *niste* loša, bezobzirna, bezvrijedna osoba. Tko zna? Vi ne. Posebno ako odbijate razmišljati o tome - a imate svaki razlog za to. Ali to što odbijate razmišljati o nečemu što ne želite znati ne znači da to nije istina. Samo trgujete pa konkretno, određeno i precizno poznavanje vjerojatno ograničena popisa svojih realnih propusta i mana mijenjate za puno dulji popis svojih nedefiniranih, mogućih mana i nedostataka.

Zašto odbiti istraživati kada vam poznavanje stvarnosti omogućuje da njome vješto ovladate (a ako već ne vješto, onda barem kao iskren amater)? No što ako je nešto doista trulo u državi Danskoj? Što onda? Nije li u takvim uvjetima bolje živjeti u svjesnoj sljepoći i uživati u blaženu neznanju? Pa ako je čudovište stvarno, onda ne! Zar doista mislite da je povlačenje dobra ideja, da je dobra ideja odbaciti mogućnost da se naoružate protiv sve veće plime nevolja i da tako padnete u vlastitim očima? Zar doista mislite da je mudro pustiti da tragedija sve više raste u sjeni dok se vi skupljate u sebe i smanjujete, iz trenutka u trenutak sve preplašeniji? Nije li se bolje pripremiti, naoštriti mač, motriti u tamu i zatim se hrabro suočiti s lavom u njegovoj jazbini? Možda će vas ozlijediti. *Vjerojatno* će vas ozlijediti. Na kraju krajeva, život je patnja. Ali možda ozljeda ne će biti smrtonosna.

Ako čekate sve dok vam ne pokuca na vrata ono što uporno odbijate istražiti, zacijelo ne ćete proći dobro. Neizbježno će se dogoditi ono što najmanje želite, i to u trenutku kada budete najmanje spremni. Ono s čime se najmanje želite suočiti pojavit će se u trenutku kada vi budete najslabiji, a ono najsnažnije. I doživjet ćete poraz.

U kružnicama kružeći sve širim ne čuje više soko poziv sokolara; stvari se raspadaju; središte ne drži; anarhija se razuzdala svijetom, diže se plima zamućena krvlju i obred nevinosti posvuda se gasi; najboljima manjka svako uvjerenje, najgori su puni intenzivne strasti.

(William Butler Yeats: *Drugi dolazak*)

Zašto odbijati točno definirati problem kada nam to omogućuje da ga riješimo? Zato što definirati problem znači priznati da postoji. Zato što definirati problem znači dopustiti sebi da saznate što zapravo želite od, primjerice, prijatelja ili partnera - a onda kada to ne dobijete, bit ćete toga bolno svjesni i boljet će vas, vrlo jasno i određeno. Ali iz toga ćete nešto naučiti i ubuduće ćete moći iskoristiti to što naučite. Alternativa toj jednokratnoj oštroj boli jest tupa neprekidna bol beznađa, neodređena osjećaja neuspjeha i osjećaja da vrijeme, dragocjeno vrijeme, nepovratno prolazi.

Zašto odbijati točno definirati? Zato što, dok odbijate definirati uspjeh (a samim time sebi onemogućujete da uspijete), istodobno odbijate definirati neuspjeh tako da ga ne ćete primijetiti kada ga iskusite i ne će vas boljeti. Ali to ne ide tako! Ne možete se tako lako dati prevariti - osim ako već niste prešli dalek put na toj stazi! Umjesto toga, stalno ćete biti razočarani u vlastitomu Biću, a s time dolaze i samoprijezir i sve veća mržnja prema svijetu koji sve to omogućuje i stvara (ili rastvara).

Jamačno, otkrivenje nam se bliži; jamačno, Drugi Dolazak se bliži.

Drugi Dolazak! Tek izrekoh riječi, kad golema mi slika iz *Spiritus Mundi* zablješti zjene: u pustinjskom pijesku lavovsko tijelo ljudske glave pilji pogledom praznim, okrutnim ko sunce, i valja spora bedra, dok se oko njega razlijeću s grozom sjene ptica pustinjskih.

Opet se spušta mrak: al' sada znadem - dvadeset stoljeća se kamenoga sna budi u zipci, što ih je odnjihala da vide moru. I kakva surova zvijer, kad konačno joj kucnuo je čas, sad puže prema Betlehemu da se rodi?

Što ako ona žena koju je muž prevario, vođena očajem, odluči suočiti se sa svojom nepovezanom prošlošću, sadašnjošću i budućnošću? Što ako odluči razriješiti nered, iako je sve dosada to odbijala učiniti i zbog toga bila još slabija

i zbunjenija? Možda će je taj napor gotovo ubiti (no sada je na putu koji je gori od smrti). Da bi uspjela ponovno pomoliti glavu, izvući se i nanovo se roditi, mora dobro promisliti i izraziti stvarnost koju je olako i opasno ostavljala skrivenom iza vela neznanja i lažnoga mira. Mora razdvojiti određene detalje svoje specifične tragedije od neizdrživa općega stanja bivovanja u svijetu u kojemu se sve raspada. Sve - to je uistinu previše. Određene su se stvari raspale, ali ne sve; *određena uvjerenja* doživjela su neuspjeh; *određena su djelovanja* bila pogrješna i neautentična. Što su ona bila? Kako ih sada može popraviti? Kako može biti bolja u budućnosti? Ako ne može ili odbija sve to otkriti, nikada ne će pronaći kopno. Uz malo jasnoće u razmišljanju i govorenju, uz oslanjanje na svoju riječ i na Riječ, moći će ponovno spojiti krhotine svijeta. No možda je bolje ostaviti stvari u magli. Možda ta žena jednostavno osjeća da nije ostao dovoljno velik dio nje - ili je prevelik dio nje ostao neotkriven, nerazvijen. Možda jednostavno više nema snage...

Da se ranije brinula, bila hrabra i iskreno razgovarala, možda je mogla izbjeći svu tu nevolju. Što bi bilo da je izrazila nezadovoljstvo zbog zamiranja romantičnoga života u trenutku kada je to zamiranje tek počelo? Točno u trenutku kada ju je to prvi put počelo mučiti? Ili, ako je to nije mučilo - što bi bilo da je umjesto toga jasno izrazila da je to ne muči onoliko koliko bi trebalo? Što bi bilo da se jasno i oprezno suočila s prijezirom koji njezin suprug iskazuje prema njezinu trudu u kućanstvu? Bi li tada otkrila u sebi ogorčenost prema ocu i društvu (i posljedično zatrovanost svih svojih odnosa)? Što bi bilo da je sve to popravila? Koliko bi snažnija bila? I koliko bi onda bila manja vjerojatnost da se i dalje odbija suočiti s problemima? Kako bi onda mogla služiti samoj sebi, svojoj obitelji i svijetu?

Što bi bilo da je trajno i iskreno riskirala trenutne konflikte zato da dugoročno ostvari istinu i mir? Što bi bilo da je male padove svojega braka promatrala kao sigurne naznake da u pozadini leži nestabilnost na koju treba obratiti pažnju - umjesto da je te padove ignorirala, kao što jest, nosila se s njima, trpjela ih sa smiješkom, sve onako ljubazno i popustljivo? Možda bi bila drukčija, baš kao i njezin suprug. Možda bi još uvijek bili u braku, u formalnomu i duhovnom smislu. Možda bi bili puno mlađi, i duhom i tijelom, nego što su sada. Možda bi temelji njezine kuće bili više sazđani na stijeni, a manje na pijesku.

Kada se sve oko nas raspadne i izbije kaos, mi mu možemo razgovorom dati strukturu i ponovno uspostaviti mir. Ako govorimo pažljivo i precizno, možemo razvrstati stvari, staviti ih na pravo mjesto, postaviti novi cilj i prema njemu se

usmjeriti - često zajednički, ako pregovaramo, tj. ako postignemo dogovor. Međutim, ako govorimo nemarno i neprecizno, sve ostaje nejasno. Odredište će ostati nepoznato. Magla nesigurnosti ostat će i ne ćemo si pregovorima uspjeti probiti put kroz svijet.

Izgradnja duše i svijeta

Psiha (duša) i svijet organiziraju se jezikom, komunikacijom, na najvišim razinama ljudskoga postojanja. Kada ishod nije bio namjeravan ni željen, stvari nisu onakve kakvima se čine. Kada život nije prilagođen našim očekivanjima, znači da ga nismo smjestili u prave kategorije. Kada nešto pođe po zlu, trebamo dovesti u pitanje samu našu percepciju, naše procjenjivanje, razmišljanje i djelovanje. Nakon što dođe do pogriješke, nerazriješeni kaos dođe nam vrlo blizu. On nas paralizira i zbunjuje. Ali zmajevi, koji doista postoje (možda su stvarniji od svega drugog), čuvaju i zlato. U tomu kolapsu i zapadanju u strašni nered nedokučiva bivovanja skriva se mogućnost novoga i boljega poretka. No za postizanje toga napretka potrebna je jasnoća u razmišljanju - odvažna jasnoća.

Problem treba priznati što brže nakon što se pojavi. „Nesretan sam“, dobar je početak (ali ne i: „Imam pravo biti nesretan“, zato što je to još uvijek upitno na početku procesa rješavanja problema). Možda je vaše nezadovoljstvo opravdano u trenutnim okolnostima. Možda bi svaka razumna osoba bila nezadovoljna i očajna na vašemu mjestu. No možda ste samo preosjetljivi i nezreli? Razmislite o objema mogućnostima kao da su u najmanju ruku jednako vjerojatne, ma koliko vam se to činilo groznim. Koliko zapravo možete biti nezreli? Potencijalno je riječ o bezdanu ponoru. Ali ako priznate da ponor postoji, barem ga možete popraviti.

Mi raščlanjujemo složeni, zapetljani kaos i određujemo narav svih stvari, pa tako i vlastitu narav. To naše kreativno, komunikativno istraživanje neprestano stvara i obnavlja svijet. Oblikuje nas i informira ono s čime se dobrovoljno suočavamo i u tomu susretu oblikujemo svoj svijet. To je zahtjevno, no nema veze, zato što je alternativa gora.

Možda onaj naš nevjerni suprug nije razgovarao sa suprugom uz večeru zato što je mrzio svoj posao i bio umoran i ogorčen. Možda je mrzio svoj posao zato što mu je karijeru nametnuo njegov otac, a on je bio preslab ili „prelojalan“ da mu se usprotivi. Možda je supruga podnosila to uskraćivanje pažnje zato što je vjerovala da je samo prigovaranje grubo i nemoralno. Možda je mrzila srditost vlastitoga oca i možda je, dok je još bila jako mlada, zaključila da su svaka agresija i asertivnost pogrešni. Možda je mislila da je suprug ne će voljeti ako

bude imala vlastita mišljenja. Vrlo je teško dovesti takve stvari u red - no oštećeni će mehanizam nastaviti loše raditi ako mu problemi nisu ni utvrđeni ni popravljani.

Odvojiti žito od kukolja

Preciznost točno određuje. Kada se dogodi nešto strašno, preciznošću odvajamo tu jednu strašnu stvar koja se doista dogodila od svih ostalih, jednako strašnih stvari koje su se mogle dogoditi - ali nisu. Ako se probudite i sve vas boli, možda umirete. Možda umirete polagano i užasno od posljedica jedne od brojnih bolnih i užasnih bolesti. Ako ne želite reći liječniku za svoju bol, onda je to što imate neodređeno: mogla bi biti *bilo koja* od tih bolesti - a budući da ste izbjegli dijagnostički razgovor - artikulacijski čin - posve je sigurno riječ o nečemu neizrecivom. No ako dođete k svom liječniku i razgovarate s njim, sve će te potencijalno užasne bolesti, uz malo sreće, spasti na jednu strašnu (ili ne tako strašnu) bolest, ili čak na ništa. Onda se možete smijati svojim prijašnjim strahovima, a ako nešto doista nije u redu, pa, barem ste se pripremili. Preciznost možda ne će ništa promijeniti u pitanju problema, no u svakom slučaju rastjeruje utvare i demone.

Ono što u šumi čujete, a ne možete vidjeti, možda je tigar. Možda je čak mnogo tigrova, i ne možete odrediti koji je gladniji i smrtonosniji od kojega, a eno predvodi ih ni više ni manje nego krokodil. Ali možda nije ništa od toga. Ako se osvrnete i pogledate, možda ćete shvatiti da je to samo šušnula vjeverica (usput budi rečeno, doista poznajem osobu koju je naganjala vjeverica). Nešto je u šumi, u to ste sigurni. No često je samo vjeverica. Međutim, ako uporno odbijate pogledati da utvrdite što je, onda je to zmaj, a vi niste nikakav vitez, nego prije miš koji se suočava s lavom; zec što se sledio pod pogledom vuka. Ne kažem da uvijek mora biti vjeverica. Često je nešto doista zastrašujuće. Ali čak i ono što je zastrašujuće u stvarnosti najčešće gubi na težini u usporedbi s onim što je zastrašujuće u mašti. A s nečim s čime nam se i u mašti prestrašno suočiti u stvarnosti se često lakše suočavamo (pa makar još uvijek bilo strašno).

Ako izbjegavate odgovornost da se suočite s neočekivanim i onda kada je to neočekivano moguće podnijeti, sama će vam stvarnost postati neodrživo neorganizirana i kaotična. Zatim će narasti i progutati sav red, sav smisao i svu predvidivost. Stvarnost koju zanemarimo transformira se (ili se vraća unatrag) u veliku božicu kaosa, veliko reptilsko čudovište nespoznatoga - u veliku grabežljivu zvijer s kojom se čovječanstvo bori od početka vremena. Ako se ne obazrete na ponor između pretvaranja i stvarnosti, on će se proširiti i upast ćete u njega i iz toga ne će izići ništa dobro. Stvarnost koju zanemarimo pokazuje se u

bezdanu ponoru zbunjenosti i patnje.

Budite oprezni kada sebi i drugima govorite što ste učinili, što činite i kamo idete. Tražite točne riječi. Uklopite te riječi u točne rečenice, a te rečenice u točne odlomke. Prošlost može biti otkupljena kada je preciznošću jezika svedemo na ono što je bitno. Ako jasno izražavamo ono što se doista događa, možemo živjeti sadašnjost tako da nam ne upropasti budućnost. Uvijek je veća vjerojatnost da ničim izazvana, sama od sebe, iskrnsne neka verzija tmurne, neugodne budućnosti. Ipak, uz pomno promišljanje i govorenje iz mnoštva takvih budućnosti ipak se može izvući iznimna, blistava budućnost koja opravdava egzistenciju. Tako Oko i Riječ zajedno čine red.

Ne skrivajte mala čudovišta pod tepih. Razvijat će se i rasti u mraku. A onda, kada se najmanje budete nadali, iskočit će i proždrijeti vas, a vi ćete pasti u neodređeni, zbunjujući pakao, umjesto da se uspnete do rajske krjeposti i jasnoće. Hrabre i istinite riječi učinit će vašu životnu stvarnost jednostavnom, netaknutom, dobro definiranom i prikladnom za život.

Ako uz budno i pomno razmišljanje sve jasno definirate i izražavate, onda sve to činite živim, poslušnim predmetima i ujedno ih odvajate od temeljne i gotovo sveopće međupovezanosti. Pojednostavljujete sve to, činite ih određenima i korisnima i smanjujete im kompleksnost. Samom sebi omogućujete da živite s njima i da ih koristite ne dopuštajući da vas dotuče njihova kompleksnost i prateća neizvjesnost i tjeskoba. Suprotno tome, ako sve ostavite nejasnim, nikada ne ćete moći razlikovati jednu stvar od druge, već će se sve prelijevati i stapati u jedno. A na taj način svijet postaje previše složen da bismo se mogli s njime nositi.

Morate svjesno utvrditi koja je tema razgovora, posebice ako je riječ o nečemu zahtjevnom - ili ako tema razgovora najednom postane sve jer „sve“ je ipak previše za razgovor. Upravo je to često razlog zašto parovi prestanu razgovarati. Svaki se argument na kraju svede na svaki problem koji je ikada iskrsnuo u prošlosti, na svaki problem koji postoji sada i na svaki zastrašujući problem koji se može pojaviti u budućnosti. Nitko ne može razgovarati o „svemu“. Umjesto toga možete reći: „Evo, točno to i to - to me čini nesretnim. Umjesto toga želim točno to i to (iako sam otvoren i za druge prijedloge, pod uvjetom da su konkretni). Točno to i to - eto, to mi možeš pružiti tako da mogu prestat i zagorčavati život i tebi i sebi.“ Ali da to učinite, morate *promisliti* o sljedećem: što je *točno* pogriješno? Što *točno* želim? Morate otvoreno govoriti i riječima izvlačiti iz kaosa svijet u kojemu možete živjeti. Morate govoriti

iskreno i precizno da uspijete u tome. Ako se umjesto toga sklonite i sakrijete, ono od čega ste se sakrili prometnut će se u golema zmaja ispod vašega kreveta i u mračnim predjelima vašega uma koji će vrebati na vas i proždrijeti vas.

Da biste znali gdje se sada nalazite u životu, morate točno utvrditi gdje ste sve bili. Ako ne znate gdje se nalazite u ovom trenutku života, možete biti bilo gdje. No „bilo gdje“ je previše mjesta da se bude, a neka od tih mjesta zbilja su loša. Morate odrediti gdje ste sve bili u životu zato što inače ne ćete moći stići tamo kamo idete. Ne možete doći od točke A do točke B osim ako već niste u točki A, a ako ste „bilo gdje“, onda su šanse da ste u točki A doista vrlo male.

Morate odrediti kamo idete u životu zato što nikamo ne možete stići ako se ne krećete u pravomu smjeru. Nasumično lutanje ne će vas voditi naprijed, nego ćete samo biti razočarani i frustrirani, tjeskobni, nesretni i naporni ljudima oko sebe (a zatim i ogorčeni, zatim osvetoljubivi, a onda! - sve gore i gore).

Recite ono što mislite kako biste mogli shvatiti što mislite. Djelom potvrdite ono što govorite kako biste vidjeli što će se dogoditi. Zatim obratite pozornost. Zabilježite svoje pogreške. Izrazite ih. Nastojte ih popraviti. Tako ćete otkriti smisao svojega života. To će vas zaštititi od tragedije vašega života. Kako bi uopće moglo biti drukčije?

Suočite se s kaosom bivstvovanja. Usprotivite se moru nevolja. Odredite koje vam je odredište i ucrtajte kurs. Priznajte si što želite. Recite tko ste onima oko vas. Prvo sve suzite, zatim pažljivo promatrajte i krenite ravno naprijed.

Govorite precizno i jasno!

11. PRAVILO

NE OMETAJTE DJECU DOK SE SKEJTAJU

OPASNOST I VJEŠTINA

Nekoć su se djeca skejtala na zapadnoj strani kompleksa Sidney Smith Hall pri Sveučilištu u Torontu gdje radim. Ponekad bih zastao i gledao ih. Od ulice do prednjega ulaza u zgradu vodilo je stubište s grubim, širokim, plitkim betonskim stepenicama, obrubljeno okruglim željeznim rukohvatima dugim šest metara, promjera oko šest centimetara. Nesmotrena djeca, mahom dječaci, uzela bi zalet od oko deset metara s vrha stepenica. Zatim bi skočili na svoje daske i počeli luđački skejtati da uhvate brzinu. Točno prije nego što će se sudariti s rukohvatom, sagnuli bi se, jednom rukom uhvatili dasku i skočili na vrh rukohvata, otklizali na skejtbordu šest metara do dna, odskočili i dočekali se na tlo. Ponekad bi se dočekali graciozno, i dalje stojeći na dasci, a ponekad bi pali i natukli se. No kako god se dočekali, uskoro bi opet krenuli ispočetka.

Neki će možda reći da je to glupo. Možda je doista bilo glupo. Ali bilo je i hrabro. Smatrao sam tu djecu nevjerojatnom. Držao sam da zaslužuju tapšanje po leđima i iskreno divljenje. Naravno da je bilo opasno - upravo je u tome i bio čar. Htjeli su pobijediti opasnost. Bili bi sigurniji u zaštitnoj opremi, no to bi sve pokvarilo. Nisu htjeli biti sigurni. Htjeli su biti sposobni - a upravo sposobnost čini ljude onoliko sigurnima koliko to uopće mogu biti.

Ja se nikada ne bih usudio raditi to što su ta djeca radila. Ne samo da se ne bih usudio, nego to ne bih ni mogao. Posve se sigurno ne mogu popeti na dizalicu kao oni suvremeni avanturisti koje možete vidjeti na YouTubeu (i, naravno, ljudi koji rade na dizalicama). Ne volim visine, iako mi osam tisuća metara nadmorske visine dok putujem zrakoplovom ne smeta - to je toliko visoko da mi prestane smetati. Nekoliko sam puta letio u zrakoplovu od karbonskih vlakana i izvodili smo akrobacije - čak i *čekić* - i to mi je bilo u redu, iako fizički i psihički zahtjevno. (Za figuru *čekića* trebate upraviti zrakoplov okomito prema gore, sve dok ga sila gravitacije ne zaustavi. Zatim se avion počne obrušavati u spirali sve dok mu se nos ne okrene prema dolje - onda ga ispravljate. Ili izvodite još jedan čekić.) Ali ja ne znam skejtati - posebno ne niz rukohvate - i ne znam se penjati po dizalicama.

Sidney Smith Hall s istočne strane gleda na jednu drugu ulicu. Duž te ulice koja, ironično, nosi naziv St. George¹³, Sveučilište je postavilo niz velikih

betonskih blokova - posuda za biljke oštih rubova i nanizalo ih sve do kolnika. Djeca su i tu došla skejtbordom klizati po rubovima, kao što su skejtali i po betonskoj ogradi oko skulpture ispred zgrade. To nije dugo potrajalo. Uskoro su duž tih rubova niknuli mali čelični stupići poznati kao skejstoperi, razmješteni svakih pola metra do metar. Kada sam ih vidio, sjetio sam se nečega što se dogodilo u Torontu nekoliko godina prije. Dva tjedna prije nego što je počela osnovnoškolska nastava, najednom su uklonili svu opremu sa svih igrališta u gradu. Zakon koji regulira sigurnost na tim mjestima promijenio se i nastala je panika. Žurno su uklonili sva igrališta, iako su bila dovoljno sigurna i osigurana, a roditelji su ih uglavnom već platili (i to prilično nedavno). To je ujedno značilo da više od godinu dana ne će biti igrališta. Za to sam vrijeme često viđao djecu kako iz dosade trče po krovu mjesne škole. Mogli su činiti ili to ili se valjati u prljavštini s mačkama i ne tako avanturističkom djecom.

Zašto sam rekao da su uklonjena igrališta bila „dovoljno sigurna”? Naime, kada su igrališta previše sigurna, djeca se ili prestanu igrati na njima ili se počnu njima služiti na način za koji nisu namijenjena. Djeci su potrebna igrališta koja su dovoljno opasna da im predstavljaju izazov. Ljudi, bili oni odrasli ili djeca, ne traže minimizaciju rizika. Oni traže njegovu optimizaciju. Šeću, voze se, vole i igraju se kako bi postigli ono što žele, ali istodobno pomalo pomiču svoje granice tako da se nastave razvijati. Zato, ako im se sve učini previše sigurnim, ljudi (pa tako i djeca) počinju smišljati kako da ih opet učine opasnima.

Kada nas nitko ne priječi - i kada nas ohrabruju - radije živimo na rubu. Tu u isto vrijeme možemo imati pouzdanja u svoje iskustvo i istodobno se suočavati s kaosom koji nam pomaže da se razvijamo. Upravo zato spontano uživamo u riziku (neki više od drugih). Osjećamo uzbuđenje i polet kada u sadašnjemu trenutku radimo na tome da u budućnosti budemo bolji u nečemu. U suprotnom lunjamo uokolo, lijeni, nesvjesni, bezoblični i ravnodušni. Ako smo previše zaštićeni, podbacit ćemo kada iskrсне nešto opasno, nenadano i puno najrazličitijih mogućnosti, a to će se neizbježno dogoditi.

Skejstoperi su zbilja ružni. Marljivi skejteri morali bi doista gadno oštetiti betonsku ogradu oko skulpture da bi izgledala ružno kao sada s tim napravama, okovana metalom poput pitbulova ovratnika. Velike kamene posude za biljke imaju metalne štitnike na rubovima smještene u nepravilnim razmacima i to, uz oštećenja od skejtborda, sve zajedno djeluje odbojno, ostavlja dojam vrlo lošega dizajna i nestručno obavljenih naknadnih rješenja. To područje, koje su skulptura i biljke trebale uljepšati, sada djeluje poput nekakve mješavine industrijskoga postrojenja, zatvora, institucije za psihičke bolesnike i radnoga

logora, kakva nastaje onda kada graditelji i javne vlasti ne vole ljude kojima služe ili im ne vjeruju.

Očita i posvemašnja ružnoća toga rješenja jasno pokazuje da su lagali o razlozima da ih realiziraju.

Uspjeh i ogorčenje

Kada čitate dubinske psihologe - Freuda i Junga, na primjer, baš kao i njihova prethodnika Friedricha Nietzschea - naučite da sve ima svoju mračnu stranu. Freud je prodro duboko u latentno, implicitno značenje snova koji po njegovu mišljenju često žele izraziti neku našu potisnutu, nepriličnu želju. Jung je vjerovao da svaki društveno prihvatljiv čin prati njegov zli dvojnik, neka nesvjesna sjenka. Nietzsche je istraživao ulogu onoga što je nazvao osjećajem tzv. *ressentimenta* u motivaciji prividno nesebičnih čina koji se često previše javno ističu.

Čovjek [se] mora riješiti osvete: to je za me most k najvišoj nadi i duga nakon duga nevremena. Ali tarantule bi, dakako, htjele drugačije. „Upravo to znači za nas pravednost, da svijet bude pun nevremena naših osveta" - tako one govore između sebe. „Želimo se svetiti svima i psovati sve koji nisu poput nas" - tako se kunu oni koji imaju srca tarantula. „A ‘volja za jednakošću’ -samo to treba da postane ubuduće ime za krepost; i protiv svega što posjeduje moć podići ćemo naš glas!" Vi propovjednici jednakosti, iz vas više za „jednakošću" tiransko ludilo nemoći: vaša potajna požuda za tiranijom prurušila se tako u kreposne riječi!

Neusporedivi engleski esejist George Orwell također je to znao. Godine 1937. napisao je *Road to Wigan Pier (Put u Wigan Pier)*, kojim se dijelom oštro obrušio na višu klasu britanskih socijalista (iako je i sam naginjao socijalizmu). U prvoj polovici te knjige Orwell prikazuje strašne životne uvjete britanskih rudara 1930-ih godina.

U industrijskim četvrtima, potvrdilo mi je to nekoliko zubara, došlo je do toga da je gotovo abnormalna pojava vidjeti osobu stariju od trideset koja još uvijek ima svoje zube. U Wiganu mi je mnogo ljudi reklo da je najbolje povaditi sve zube što je prije moguće. Jedna mi je žena rekla: „Zubi samo stvaraju probleme."

Rudar iz Wigan Piera morao je hodati - točnije, puzati, s obzirom na visinu rudarskih okana - i do pet kilometara pod zemljom, u mraku, udarajući glavom i grebući leđa, samo kako bi došao do mjesta na kojemu bi započeo svojih sedam i

pol sati mukotrpana rada. Nakon toga otpuzao bi natrag. „Mogli bismo usporediti i reći da je to otprilike kao uspon na manju planinu prije i poslije posla svakoga dana“, izjavio je Orwell. Vrijeme koje su provodili u puzanju nije im bilo plaćeno.

Orwell je napisao *Put u Wigan Pier* za *Left Book Club* (Ljevičarski književni klub), socijalističku izdavačku grupaciju koja je svakoga mjeseca objavljivala odabrana djela. Nakon što čovjek pročita polovicu te knjige koja otvoreno iznosi osobne životne okolnosti rudara, ne može, a da ne suosjeća s radničkom sirotinjom. Samo bi monstrumu srce ostalo hladno na Orwellove opise tih životnih uvjeta:

Ne tako davno uvjeti u rudnicima bili su gori nego što su sada. Još uvijek je na životu nekoliko starica koje su u mladosti radile pod zemljom, puzale na sve četiri vukući vjedra ugljena. Činile su to čak i u trudnoći.

Međutim, u drugoj polovici knjige Orwell se posvetio razmatranju drugoga problema: relativnoj nepopularnosti socijalizma u Ujedinjenomu Kraljevstvu, unatoč jasnoj i bolnoj nejednakosti koja je u to vrijeme posvuda vladala. Zaključio je da oni reformisti koji su šetali uokolo u tvidu, voljeli filozofirati, poistovjećivati se sa žrtvama i izražavati suosjećanje i ogorčenje, često nisu voljeli siromašne kao što su tvrdili. *Oni su zapravo samo mrzili bogate.* Prikrivali su svoje ogorčenje i ljubomoru samilošću, licemjerstvom i isticanjem svoje pravednosti. U našem nesvjesnom - kao i kod ljevičarske fronte što pretendira na dijeljenje društvene pravde - ni dan-danas nije puno drukčije. Zahvaljujući Freudu, Jungu, Nietzscheu i Orwellu svaki put kada čujem kako netko na sav glas govori: „Zalažem se za to i to!“, uvijek pitam: „A protiv čega se borite?“ To pitanje posebno dobiva na težini ako se ta ista osoba žali, kritizira ili pokušava promijeniti druge ljude.

Mislim da je Jung iznio najprecizniju psihoanalitičku maksimu: *Ako ne možete shvatiti zašto je netko nešto učinio, pogledajte posljedice - i zaključite o motivaciji.* To je psihološki skalpel koji nije uvijek prikladan instrument. Može zarezati preduboko ili na pogrješnim mjestima. Možda je riječ i o posljednjoj opciji. Ipak, ima slučajeva kada upravo tim skalpelom možemo potpuno rasvijetliti situaciju.

Primjerice, ako je jedino što postizemo postavljajući skejtstopere na kamene posude za biljke i na temelje kipova to da unesrećujemo mladiće i silno nagrđujemo estetiku prostora, onda nam je možda upravo to i bio cilj. Ako netko tvrdi da se u svojim djelima vodi najvišim načelima i da sve čini zbog dobra

drugih, mi nemamo razloga vjerovati da je to istina. Ljudi koji iz osobnih pobuda rade na poboljšanju svijeta obično se ne brinu oko toga da mijenjaju druge ljude - ili, ako im je to važno, preuzimaju odgovornost i prvo mijenjaju sebe. U pozadini ovih pravila koja onemogućuju djeci da na svojim skejtbordima izvode vrlo vješte, hrabre i opasne majstorije vidim djelovanje podmukloga i duboko antiljudskog duha.

Još nešto o Chrisu

Moj prijatelj Chris, o kome sam već pisao, imao je upravo taj problem i to je uvelike utjecalo na njegovo psihičko zdravlje. Silno ga je mučila krivnja. Prije nego što je došao u Fairview, pohađao je osnovnu i nižu srednju školu u više gradova diljem ledenih prostranstava na krajnjemu sjeveru prerije u provinciji Alberta. Tijekom tih selidba često je svjedočio tučnjavama s indijanskom djecom. Ne ću pretjerati ako kažem da su ta djeca u prosjeku bila jača i osjetljivija na provokaciju (i imala su svoje razloge). To sam dobro znao iz vlastitoga iskustva.

Kada sam bio u osnovnoj školi, imao sam prijatelja mestika (bilo je to doduše turbulentno prijateljstvo), Renea Hecka¹⁴. Kažem turbu-lentno zato što je situacija bila složena: između nas dvojice postojala je velika kulturološka razlika. Njegova je odjeća bila prljavija, grublje se ponašao i grublje je govorio nego ja. Ja sam preskočio jedan razred i uz to sam još bio malen za svoju dob. Rene je bio veliko, pametno i zgodno dijete, i bio je jak. U šestomu razredu zajedno smo pohađali nastavu koju je držao moj otac. Jednom je moj otac uhvatio Renea da žvače žvakaću gumu. „Rene,“ rekao je, „izbaci tu žvakaću. Izgledaš kao krava.“ „Ha, ha“, potiho sam se nasmijao. „Rene krava.“ Možda je Rene i bio krava, ali sa sluhom zato nije imao problema. „Peterson,“ rekao je, „nakon škole si mrtav.“

Ranije toga jutra Rene i ja smo se dogovorili da ćemo uvečer otići u kino *Gem* gledati film. Činilo se kao da je to otpalo. U svakom slučaju, ostatak dana prošao mi je vrlo brzo i neugodno, kao što to već biva kada vrebaju prijetnja i bol. Rene me je mogao itekako dobro izmlatiti. Nakon škole krenuo sam prema privezištima za bicikle što sam brže mogao, no Rene je već bio tamo. Kružili smo oko bicikala, on sjedne, ja s druge strane. Baš kao likovi u kratkim filmovima *Keystone Cops*. Nije me mogao uhvatiti dok god sam kružio, ali moja strategija nije mogla trajati zauvijek. Vikao sam da mi je žao, no to ga nije smekšalo. Ponos mu je bio povrijeđen i htio je da platim.

Sagnuo sam se i sakrio iza nekih bicikala, držeći Renea na oku. „Rene,“ povikao sam, „žao mi je što sam rekao da si krava. Nemojmo se više svađati.“¹⁴ Opet mi je počeo prilaziti. Rekoh: „Rene, žao mi je što sam to rekao. Zbilja. I još uvijek želim ići gledati film s tobom.“ To nije bila samo taktika. Mislio sam to. Da nisam, ono što je uslijedilo ne bi se nikada dogodilo. Rene je stao kao ukopan i zapiljio se u mene. Onda je počeo plakati, a zatim je pobjegao. To su, u kratkim crtama, bili odnosi između domorodaca i bijelaca u našem surovom malom mjestu. Nikada nismo otišli gledati taj film.

Kada bi se moj prijatelj Chris uvalio u svađu s indijanskom djecom, nikada nije uzvraćao udarce. Trpio je batine zato što je vjerovao da njegova samoobrana ne bi bila moralno opravdana. „Mi smo im oteli zemlju“, zapisao je kasnije. „To je bilo pogrešno. Nikakvo čudo što su ljuti.“ Tijekom vremena Chris se malo-pomalo potpuno povukao iz svijeta. Dijelom je sam bio kriv za to. Gajio je duboku mržnju prema muškosti kao takvoj i svim muškim aktivnostima. Smatrao je da su pohađanje škole, pronalaženje posla ili djevojke dio istoga onog procesa koji je doveo do kolonizacije Sjeverne Amerike, do užasne nuklearne pat pozicije hladnoga rata i eksploatacije našega planeta. Pročitao je neke knjige o budizmu i počeo smatrati da s obzirom na trenutnu situaciju u svijetu ima etičku obvezu zanijekati vlastito Biće. Smatrao je da isto vrijedi i za druge.

Za vrijeme preddiplomskoga studija neko sam vrijeme dijelio sobu s Chrisom. Jednom smo kasno uvečer otišli u lokalni bar i poslije se pješice vraćali kući. Chris je počeo redom razbijati retrovizore parkiranih automobila. Rekoh mu: „Prestani s time, Chris. Kakva je korist od toga što ćeš razljutiti vlasnike tih automobila?“ Odgovorio je da svi oni čine dio frenetične ljudske aktivnosti koja sve razara i da zaslužuju sve što ih snađe. Rekao sam mu da osvećivanjem ljudima koji samo žive normalnim životima ne će ništa popraviti.

Godinama nakon toga, kada sam bio na diplomskome studiju u Montrealu, Chris je banuo u posjet. Bio je potpuno izgubljen, bez cilja. Pitao sam ga mogu li mu pomoći i to je završilo tako da se uselio k nama. Tada sam već bio oženjen s Tammy i imali smo Mikhailu koja je imala godinu dana. Chris je prijateljevao s Tammy u Fairviewu (nadajući se da će to prerasti u nešto više). To je dodatno kompliciralo situaciju - ali ne baš na način na koji biste pomislili. Naime, Chris je počeo mrzeći muškarce, no završio je mrzeći žene. Želio ih je, ali odbacio je obrazovanje, karijeru i želju za napretkom. Bio je strastveni pušač i nezaposlen. Nikakvo čudo, onda, što žene nisu bile silno zainteresirane za Chrisa i on je zbog toga bio ogorčen. Pokušao sam ga uvjeriti da će ga put kojim

je krenuo odvesti samo u još veću propast. Trebalo mu je malo poniznosti. Trebao si je osmisliti život.

Jedne večeri došao je red na Chrisa da pripremi večeru. Kada je moja supruga došla kući, stan je bio sav zadimljen. Hamburgeri su zagorjeli i cvrčali u tavi, a Chris je klečao na sve četiri pokušavajući popraviti nešto što se olabavilo na nogama štednjaka. Moja je supruga znala njegove trikove. Znala je da je namjerno upropastio večeru. Bio je ljut što mora kuhati. Vrijedalo ga je to što mora igrati žensku ulogu (iako su kućanske obveze bile razumno podijeljene i on je to vrlo dobro znao). Popravljao je štednjak vjerujući da je to prihvatljivo, čak pohvalno, opravdanje za zagorenu večeru. Kada mu je ona rekla da točno zna što čini, on je počeo izigravati žrtvu, no bio je silno bijesan, opasno bijesan. Dio njega, a to nije bio dobar dio, čvrsto je vjerovao da je on pametniji od svih ostalih. Tammy je prozrela njegove trikove i tako zadala udarac njegovu ponosu. Bila je to ružna situacija.

Sljedećega dana Tammy i ja smo prošetali do obližnjega parka. Morali smo se malo maknuti iz stana, iako je bilo trideset pet stupnjeva ispod nule - bilo je upravo nevjerojatno hladno, vlažno i maglovito i puhao je vjetar. Doista neljudski uvjeti. Tammy je rekla kako joj je Chrisa preko glave. Ušli smo u park. Gole grane drveća pružale su se u vlažan sivi zrak. Zapazili smo crnu vjevericu gologa repa, zacijelo zbog bolesti, kako se grčevito drži za ogoljenu granu i divljački trese, boreći se da izdrži udare vjetra. Što radi na toj hladnoći? Vjeverice dijelom spavaju zimskim snom. Zimi izlaze samo kada je toplo. A onda smo ugledali još jednu vjevericu, i još jednu, i još jednu, i još jednu, i još jednu. Po cijelome parku mnoštvo vjeverica, sve djelomično bez krzna na repu i tijelu, držale su se za grane tresući se na smrtonosnoj hladnoći i vjetru. Nikoga osim nas nije bilo tamo. Bilo je to nevjerojatno. Neobjašnjivo. Savršeno je odgovaralo situaciji. Bila je to pozornica teatra apsurdna koju je režirao sam Bog. Tammy je uskoro otputovala na nekoliko dana s našom kćerkom.

Te iste godine oko Božića iz zapadne su nam Kanade došli u posjet moj tek oženjeni brat i njegova supruga. I moj je brat poznao Chrisa pa je sa suprugom pošao s njim u šetnju po središtu Montreala. Svi su se dobro obukli, a Chris je odjenuo i dugački tamni zimski kaput. Crnu toku, bezobodnu pletenu kapu, navukao je gotovo preko očiju. Kaput mu je bio crn, baš kao i hlače i čizme. Bio je vrlo visok, mršav i pomalo pognut. „Chris“, našalio sam se. „Izgledaš poput serijskoga ubojice.“ Ha, ha. Jako smiješno. Trojac se vratio iz šetnje. Chris je bio mrzovoljan. Na njegovu su teritoriju sada bili stranci. Još jedan sretni par. Bila je to šaka soli na njegovu ranu.

Večerali smo, bilo je prilično lijepo, razgovarali smo i u neka doba završili druženje. Ali ja nisam mogao spavati. Nešto nije bilo u redu. Nešto je bilo u zraku. U četiri ujutro zaključio sam da je dosta. Ispuzao sam iz kreveta i tiho pokucao na Chrisova vrata. Ne čekajući odgovor ušao sam u njegovu sobu. Kao što sam i pretpostavio, ležao je budan na krevetu i zurio u strop. Sjeo sam pokraj njega. Dobro sam ga poznavao. Odgovorio sam ga od ubojita bijesa koji ga je obuzeo, a onda sam se vratio u krevet i zaspao. Sljedećega jutra brat me odveo sa strane. Želio je razgovarati sa mnom. Sjeli smo. Rekao je: „Što se događalo sinoć? Uopće nisam mogao spavati. Je li bilo kakvih problema?“ Rekao sam mu da Chrisu nije bilo dobro. Nisam dodao da može biti sretan što je živ - svi mi, zapravo. Kajinov duh pohodio je našu kuću, no prošli smo neozlijeđeni.

Možda sam osjetio neku promjenu u mirisu te noći kada je smrt visjela u zraku. Chris je imao vrlo oštar tjelesni miris. Često se tuširao, ali ručnici i plahte upili su taj vonj i nije ga bilo moguće isprati. Taj je specifičan miris bio posljedica nesklada između njegove psihe i tijela. Socijalna radnica koju poznajem, koja je također poznavala Chrisa, rekla mi je da dobro poznaje taj miris. Zapravo, poznaju ga svi njezini kolege, iako o njemu govore samo ispod glasa. Zvali su ga miris nezapošljivih.

Ubrzo nakon toga završio sam svoj postdoktorski studij. Tammy i ja preselili smo se iz Montreala u Boston. Dobili smo drugo dijete. Tu i tamo čuo bih se s Chrisom preko telefona. Jednom nam je došao u posjet i sve je dobro prošlo. Pronašao je posao u trgovini automobilskim dijelovima. Pokušao je popraviti život. U tome je trenutku bio dobro, no to nije potrajalo. Nisam ga više vidio u Bostonu. Gotovo deset godina poslije - bila je to večer prije Chrisova četrdesetoga rođendana - opet me nazvao. U to sam vrijeme živio s obitelji u Torontu. Imao je novosti. Mala, ali ugledna izdavačka kuća objavit će njegovu priču u jednoj zbirci. Nazvao me da mi to kaže. Pisao je dobre kratke priče. Sve sam ih pročitao i dugo bismo razgovarali o njima. Bio je i dobar fotograf. Imao je dobro oko i bio je kreativan. Sljedećega dana Chris se odvezao svojim starim kamionetom - onom izudaranom zvijeri iz Fairviewa - i parkirao ga u grm. Provukao je cijev ispušnoga plina u prednju kabinu. Mogu ga zamisliti kako sjedi i gleda kroz napuknuti vjetetrobran, kako puši i čeka. Pronašli su mu tijelo nakon više tjedana. Nazvao sam njegova oca. „Moj prekrasni dečko“, jecao je.

Nedavno su me pozvali da na obližnjemu sveučilištu održim TED govor.

Prije mene govorio je jedan drugi profesor. Pozvali su ga da održi govor o svojem uistinu fascinantnom tehničkom radu s računalno inteligentnim podlogama (nešto poput zaslona na dodir, ali koji se mogu staviti bilo gdje). No on je umjesto toga govorio o prijetnji koju ljudska bića predstavljaju za opstanak našega planeta. Baš kao i Chris - kao i previše drugih ljudi - postao je antičovječan do srži. Nije doduše toliko uznapredovao na tom putu kao moj prijatelj, no i jednoga i drugoga pokretao je isti užasni duh.

Na video-zaslonu pred kojim je stajao beskrajno spora snimka prikazivala je unutrašnjost kineske tvornice za visoku tehnologiju: bila je toliko velika da se doimala kao mnoštvo gradskih blokova. Stotine i stotine radnika u bijelome stajali su poput sterilnih, neljudskih robota iza svojih montažnih linija, nečujno sklapajući dio A s dijelom B. Taj je profesor rekao publici - punoj mladih bistrih ljudi - kako su on i njegova supruga odlučili imati samo jedno dijete. Rekao je da bi o tome trebali promisliti svi koji se smatraju imalo etičnim osobama. Držim da je to vrlo dobra odluka - ali samo u njegovu slučaju (zapravo, u njegovu slučaju možda bi bilo dobro i manje od jednoga). Brojni studenti iz Kine mirno su sjedili u publici dok je on tako moralizirao. Možda su mislili na bijeg svojih roditelja iz terora Maove kulturne revolucije i njegove politike jednoga djeteta. Možda su mislili na golemo poboljšanje životnoga standarda i slobodu koju su omogućile upravo te tvornice. Nekolicina je to i spomenula kada je došlo vrijeme za postavljanje pitanja.

Bi li taj profesor ponovno razmotrio svoje stavove kada bi znao kamo takve ideje mogu odvesti? Volio bih reći da bi, no ne vjerujem u to. Mislim da je mogao znati, ali je odbio. Ili još gore: možda je znao, no nije ga bilo briga - ili je znao i svejedno dobrovoljno nastavio tim putem.

Samoprolašeni suci ljudskoga roda

Ne tako davno Zemlja se činila beskrajno većom od ljudi koji je nastanjuju. U kasnom devetnaestom stoljeću briljantni biolog Thomas Huxley (1825.-1895.) - vjerni Darwinov branitelj i djed Aldousa Huxleyja - pred Britanskim je parlamentom rekao da je doslovno nemoguće da čovječanstvo iscrpi oceane. Njihova sposobnost generiranja jednostavno je prevelika, barem koliko on može utvrditi, čak i za najrevnije ljudske eksploatacije. Samo pedeset godina poslije knjiga Rachel Carson pod nazivom *Tiho proljeće* zapalila je iskru iz koje je nastao pokret za zaštitu okoliša. Pedeset godina! To je ništa! To nije niti jučer.

Tek smo uspjeli razviti konceptualne alate i tehnologije koje nam omogućuju

da, makar nesavršeno, shvatimo mrežu života. Zbog toga zaslužujemo možda malo suosjećanja za hipotetsku agresiju našega destruktivnog ponašanja. Ponekad jednostavno ne znamo bolje. Ponekad znamo bolje, ali još nismo došli ni do jedne praktično provedive alternative. Na kraju krajeva, ljudima život ni sada nije jednostavan - a samo prije nekoliko desetljeća većina je ljudi na svijetu bila gladna, bolesna i nepismena. Još uvijek možemo na prste nabrojiti desetljeća ovoga bogatstva u kojemu živimo (i koje se svugdje povećava). Čak su i danas rijetke one sretne obitelji koje nemaju barem jednoga teško bolesna člana - a s tim ćemo se problemom svi suočiti prije ili kasnije. Činimo što možemo da učinimo ono što je najbolje, ovako ranjivi i krhki, a ovaj je planet grublji prema nama negoli mi prema njemu. Možemo biti malo blaži prema sebi.

Na kraju krajeva, ljudska su bića iznimna stvorenja. Doista smo bića bez premca, a čak nije sigurno da imamo ikakva stvarna ograničenja. Danas se događa ono što se ljudima činilo nemogućim u ne tako davnoj prošlosti kada smo tek počeli uviđati gotovo planetaran opseg svoje odgovornosti. Nekoliko tjedana prije nego što sam počeo ovo pisati naišao sam na YouTubeu na dva supostavljena videa. Jedan je prikazivao dobitnicu olimpijske zlatne medalje za preskok 1956., drugi dobitnicu olimpijske srebrne medalje za preskok 2012. Činilo se kao da nije riječ o istome športu - ili istome živom biću. Ono što je McKayla Maroney izvela 2012. pedesetih bi se godina smatralo nadljudskim. Parkur, šport nastao iz francuske vojne obuke s preskakanjem prepreka, doista je fascinantno, baš kao i slobodno trčanje. Gledam snimke tih izvedaba s otvorenim divljenjem. Ima djece koja skaču s trokatnih zgrada i pritom se ne ozlijede. To je opasno, ali i fascinantno. Penjači po dizalicama toliko su hrabri da čovjeku jednostavno stane pamet. Isto vrijedi i za ekstremne brdske bicikliste, *freestyle snowboardere*, surfere na velikim valovima (i do 15 metara) i skejtere.

Momci koje sam već spomenuo, koji su pucali u srednjoj školi u Columbineu, sami su sebe proglasili sucima ljudskoga roda – poput onoga profesora koji je držao TED govor - iako na puno ekstremniji način; poput Chrisa. Za Erica Harrisa, obrazovanijega od dvojice ubojica, ljudi su neuspjela i pokvarena vrsta. Jednom kada čovjek prihvati takvu tvrdnju, neizbježno će se početi očitovati njezina unutarnja logika. Ako je nešto pošast, kao što kaže David Attenborough,¹⁸¹ ili tumor, kao što je istaknuo Rimski klub,¹⁸² onaj koji to uništi je junak - ili, u ovome slučaju, istinski spasitelj planeta. Pravi „mesija“ bio bi u stanju dosljedno provesti svoju rigoroznu moralnu logiku i eliminirati i sebe. To je ono što masovni ubojice, u svojem gotovo bezgraničnu ogorčenju, obično i čine. Ni njihovo vlastito bivovanje ne opravdava postojanje

čovječanstva. Zapravo, oni ubiju sami sebe upravo zato da pokažu da je njihovo predanje uništenju potpuno i čisto. U suvremenome svijetu nitko ne bi mogao ustvrditi da bi život bio bolji bez Zidova, crnaca, muslimana ili Engleza i da se svi slože s time. A zašto je onda u redu reći da bi planet bio bolji kada bi manje ljudi bilo na njemu? Ne baš daleko iza tih izjava skriva se bijela nacerena lubanja što likuje nad mogućnošću apokalipse. I zašto se tako često čini da isti ljudi koji tako odvažno i jasno ustaju protiv predrasuda tako često osjećaju potrebu da osude samo čovječanstvo?

Susreo sam studente, posebice humanističkih znanosti, kojima se psihičko zdravlje doista pogoršalo nakon što bi ih filozofski izgrdili takvi branitelji planeta, i to samo zato što su ljudska bića. Mislim da to još snažnije utječe na mladiće. Njihova se postignuća smatraju nezasluženima jer se oni tobože okorišćuju privilegijama patrijarhata. Sumnjivci su jer su mogući pristaše kulture silovanja. Zbog svojih su ambicija porobljivači planeta. Nisu dobrodošli. Zaostaju u obrazovanju u nižoj srednjoj školi, srednjoj školi i na sveučilištu. Jednom kada je moj sin imao četrnaest godina, raspravljali smo o njegovim ocjenama. Ustvrdio je da je on, zapravo, jako dobar za dječaka. Nastavio sam se raspitivati. Svi znaju, rekao je on, da u školi djevojčice postižu bolje rezultate od dječaka. Ton njegova glasa odavao je da je iznenađen što ne znam nešto tako općepoznato i očito. Dok sam ovo pisao, stiglo mi je posljednje izdanje lista *The Economist*. Priča s naslovnice? *Slabiji spol* - članak se odnosio na muškarce. Na sveučilištima žene sada čine više od pedeset posto studenata na više od dvije trećine svih smjerova.

Dječaci pate u suvremenome svijetu. Neposlušniji su - u negativnu smislu - ili neovisniji - u pozitivnu smislu - od djevojčica, i zbog toga pate tijekom predsvučilišnoga obrazovanja. Manje su popustljivi (ako pod time razumijemo osobinu povezanu sa suosjećanjem, empatijom i izbjegavanjem sukoba) i manje podložni anksioznosti i depresiji, barem nakon ulaska u pubertet. Interesi dječaka naginju prema stvarima, a interesi djevojčica prema ljudima. Posebno upada u oči to što su ove razlike, koje su snažno uvjetovane biološkim čimbenicima, najizraženije upravo u skandinavskim društvima gdje se najviše promovira rodna ravnopravnost. To je protivno očekivanjima onih koji sve glasnije inzistiraju da je rod društveni konstrukt. Nije. To nije rasprava. Podatci su dostupni.

Dječaci se vole natjecati i ne vole slušati, posebice u vrijeme adolescencije. U tome razdoblju osjećaju poriv da odu od svojih obitelji i počnu samostalno živjeti, a to je u biti više-manje isto što i prkošenje autoritetu. Škole, koje su

pokrenute u kasnome 19. stoljeću upravo zato da usade poslušnost, ne prihvaćaju najbolje provokacije i izazivanje kod djece, ma koliko to možda predstavljalo smionost i sposobnost pojedinoga dječaka (ili djevojčice). Ima i drugih čimbenika u tome propadanju dječaka. Djevojčice će, primjerice, igrati muške igre, ali dječaci puno više oklijevaju igrati ženske igre. To je dijelom zato što je za djevojčicu pohvalno ako pobijedi dječaka u natjecanju, no isto je tako u redu ako izgubi od dječaka. Međutim, često nije u redu ako dječak pobijedi djevojčicu - a još je gore ako izgubi. Zamislite dječaka i djevojčicu, devetogodišnjake, koji se tuku. Dječak je glavni krivac samim time što je uključen u tuču. Ako pobijedi, patetičan je. Ako izgubi - pa, bilo bi mu bolje da ga nema. Istukla ga djevojčica!

Djevojčice mogu pobijediti unutar svoje hijerarhije - tako da budu dobre u onome što djevojčice cijene. Toj pobjedi mogu pridodati pobjeđivanje u hijerarhiji dječaka. Dječaci, s druge strane, mogu pobijediti samo pobjeđujući u muškoj hijerarhiji. Ako budu dobri u onome što djevojčice cijene, izgubit će status *i* kod djevojčica *i* kod dječaka. Među dječacima će izgubiti ugled, a djevojčicama više ne će biti privlačni i zanimljivi. Djevojčice ne privlače dječaci koji su im prijatelji, iako im se možda sviđaju, što god to značilo. Privlače ih dječaci koji postižu status u natjecanju s drugim dječacima. Međutim, ako ste muško, ne možete jednostavno poraziti curicu kao što biste dječaka. Dječaci se ne mogu (ne žele) doista natjecati s djevojčicama. Nije posve jasno kako bi mogli pobijediti. Stoga, kada se igra pretvara u igru za djevojčice, dječaci odlaze. Postaju li sveučilišta - posebice fakulteti humanističkih znanosti - igre za djevojčice? Je li to ono što želimo?

Situacija na sveučilištima (i obrazovnim institucijama općenito) puno je problematičnija nego što se da naslutiti iz osnovnih statistika. Ako stavite sa strane tzv. STEM (znanost, tehnologija, inženjerstvo i matematika) program (tu nije uključena psihologija), omjer muškaraca i žena još je nepravilniji. Žene čine gotovo 80 posto studenata koji se usavršavaju u područjima zdravstvene skrbi, javne uprave, psihologije i obrazovanja, a to je četvrtina svih diploma. Ta se nejednakost sve brže i sve više uvećava. Ovim tempom za petnaest će godina na većini sveučilišnih područja biti vrlo malen broj muškaraca. To nisu dobre vijesti za muškarce. Mogle bi čak biti i katastrofalne. Ali to nisu dobre vijesti ni za žene.

Karijera i brak

Ženama u visokoobrazovnim institucijama u kojima prevladavaju žene sve je

teže održavati ljubavnu vezu čak i umjerena trajanja. Zato se moraju zadovoljiti kratkoročnim odnosom, ako su tome sklone, ili nizom takvih odnosa. Možda se može reći da je to korak naprijed u pogledu seksualne slobode, no ne bih rekao. Mislim da je to vrlo loše za djevojke. Stabilan odnos pun ljubavi silno žele i muškarci i žene. Štoviše, žene to često žele više od svega. Prema analizama Istraživačkoga centra PEW, od 1997. do 2012. broj žena između 18 i 34 godine koje su rekle da je uspješan brak jedna od najvažnijih stvari u životu popeo se s 28 na 37 posto (to je povećanje od više od 30 posto). Broj muškaraca koji su rekli to isto pao je 15 posto u istome razdoblju (s 35 na 29 posto). Tijekom toga vremena udio vjenčanih osoba starijih od 18 godina nastavio je opadati, od tri četvrtine 1960-ih do polovice danas. Napokon, među odraslim osobama između 30 i 59 godina koje nikada nisu sklopile brak triput je veća vjerojatnost da će muškarci reći da se nikada ne žele vjenčati (27 naprema 8 posto).

Ma tko je uopće odlučio da je karijera važnija od ljubavi i obitelji? Je li osamdesetsatni radni tjedan u uspješnu odvjetničkome uredu doista vrijedan žrtve koja je potrebna za takav uspjeh? A ako je vrijedan, zašto je vrijedan? Manjina ljudi (uglavnom su to muškarci koji, kao što smo već spomenuli, nisu baš verzirani u popustljivosti) je hiperkompetitivna, malo je ljudi koji žele pobijediti pod svaku cijenu. Mali će broj ljudi smatrati svoj posao uistinu fascinantnim. Većina ipak nije takva, i većina to ne želi, a čini se da novac ništa ne čini da ljudima život bude bolji jednom kada imaju dovoljno da izbjegnu utjerivače dugova. Nadalje, većina iznimno sposobnih i vrlo dobro plaćenih žena imaju iznimno sposobne i vrlo dobro plaćene partnere - ženama je to važnije. Podatci centra PEW također pokazuju da je kod gotovo 80 posto žena koje se nikada nisu udale, a to žele, supružnik s poželjnim radnim mjestom vrlo visoko na listi prioriteta (kod muškaraca to je manje od 50 posto).

Kada uđu u tridesete, većina najboljih odvjetnica napušta svoje iznimno zahtjevne i stresne karijere. U dvije stotine najvećih američkih odvjetničkih ureda samo 15 posto partnera su žene.¹⁹⁶ Ta se brojka nije značajno promijenila u proteklih petnaest godina, iako ima i više nego dovoljno odvjetničkih vježbenica i odvjetnica. To nije ni zato što odvjetnički uredi ne žele da žene ostanu raditi i postignu uspjeh. Uvijek vlada kronični manjak izvrsnih ljudi, neovisno o spolu, i odvjetnička društva očajnički žele zadržati takve ljude.

Odvjetnice koje daju otkaz žele posao - i život - koji će im ostaviti nešto vremena. Nakon pravnoga fakulteta, pripravništva i nekoliko godina na poslu počnu razvijati i druge interese. To je općepoznata stvar u velikim odvjetničkim

uredima (iako ni muškarci ni žene to ne ističu u javnosti). Nedavno sam slušao profesoricu sa Sveučilišta McGill kako drži predavanje dvorani prepunoj žena, partnerica u odvjetničkim društvima, ili onih koje su to uskoro trebale postati, o tome kako manjak ustanova za čuvanje djece i „muška definicija uspjeha“ priječe ženama da napreduju u karijeri i da su uzrok što mnoge uspješne žene daju otkaz. Poznao sam većinu žena u toj prostoriji. Vodili smo dugačke razgovore i znao sam da to o čemu profesorica govori uopće nije njihov problem. Imale su dadilje i mogle su ih priuštiti. Razumjele su, također - i to savršeno dobro - da uspjeh definira tržište, a ne muškarci s kojima rade. Ako zarađujete 650 \$ na sat u Torontu kao vrhunski odvjetnik, a vaš vas klijent iz Japana nazove u četiri sata ujutro u nedjelju, morate mu odgovoriti, i to odmah. Morate mu odgovoriti odmah čak iako ste netom legli natrag u krevet nakon što ste nahranili dojenče. Odgovarate zato što će neki superambiciozni pravni suradnik u New Yorku to vrlo rado učiniti umjesto vas - eto zašto tržište određuje rad.

Sve manji broj visokoobrazovanih muškaraca predstavlja sve veći problem ženama koje se žele udati, kao i onima koje žele imati vezu. Kao prvo, žene imaju snažnu želju udati se za nekoga na istoj ili višoj razini ekonomske dominacijske hijerarhije. Preferiraju partnere jednaka ili višega statusa, i to vrijedi u svim kulturama. Spomenimo i to da to ne vrijedi za muškarce - oni su savršeno spremni vjenčati se za ženu na istomu ili nižem položaju (kao što pokazuju podatci centra PEW), iako više vole nešto mlađe partnerice. Nedavna pojava nestajanja srednje klase također se povećavala kako su bogatije žene bile sve sklonije bogatijim muškarcima. Zbog toga, kao i zbog opadanja visoko plaćenih radnih mjesta za muškarce u industriji (u ovom trenutku u SAD-u jedan od šest radno sposobnih muškaraca nema posao), brak sve više postaje rezerviran za bogate. Ne mogu si pomoći, ali to mi je zbilja smiješno, malo crnoga humora. Represivna patrijarhalna institucija braka sada je postala luksuz. A zašto bi bogati sami sebe podvrgavali tiraniji?

Zašto žene žele partnera koji ima posao i, po mogućnosti, viši status? Dio razloga (i to ne mali) je taj što su žene ranjive kada dobiju djecu. Treba im netko sposoban da uzdržava majku i dijete onda kada je to potrebno. To je savršeno racionalan kompenzacijski čin, iako bi mogao imati i biološki temelj. Zašto bi žena koja odlučuje preuzeti odgovornost zajedno ili više novorođenčadi željela uz sebe odraslu osobu za koju se također treba brinuti? Dakle, nezaposleni je muškarac nepoželjna stavka - jednako kao što je samohrano majčinstvo nepoželjna alternativa. Četiri je puta vjerojatnije da će djeca koja odrastaju bez

oca biti siromašnija. To znači da su i njihove majke siromašne. Djeca bez oca puno su izložena riziku zloporabe droge i alkohola.

Djeca koja žive s vjenčanim biološkim roditeljima manje su anksiozna, depresivna i delinkventna od djece koja žive s jednim ili više nebioloških roditelja. Također, dvaput je vjerojatnije da će djeca s jednim roditeljem počiniti samoubojstvo.

Izraženo nastojanje oko političke korektnosti na sveučilištima pogoršalo je problem. Glasovi koji viču protiv opresije postali su, čini se, glasniji točno u onoj mjeri u kojoj su škole postale spolno ravnopravne - zapravo, čak sve više okrenute protiv muškaraca. Na sveučilištima postoje čitavi smjerovi koji su izravno neprijateljski „raspoloženi” prema muškarcima. To su studijska područja u kojima dominiraju postmoderne/neomarksističke tvrdnje da je zapadna kultura na poseban način opresivna struktura koju su stvorili muškarci bijele rase kako bi dominirali nad ženama (i ostalim odabranim skupinama) i isključili ih, a uspješni su samo i upravo zbog te dominacije i isključivanja.

Patrijarhat: pomoć ili prepreka?

Naravno, kultura doista jest opresivna struktura. *Oduvijek je bilo tako.* To je temeljna, univerzalna egzistencijalna stvarnost. Kralj-tiranin simbolička je istina, arhetipska konstanta. Ono što smo naslijedili iz prošlosti slijepo je i zastarjelo. To je duh, stroj i čudovište. Moramo to spasiti, obnoviti i držati na distanci s pažnjom i naporima onih koji sada žive. To nas drobi i mrvi dok nas oblikuje u društveno prihvatljiv oblik i pritom uništava golem potencijal. Ali nudi i velik dobitak. Svaka riječ koju izgovaramo dar je naših predaka. Svaku misao koju imamo već je pomislio netko pametniji od nas. Visoko funkcionalna infrastruktura koja nas okružuje, posebice na Zapadu, dar je naših predaka: relativno nekorumpirani politički i ekonomski sustavi, tehnologija, bogatstvo, očekivana životna dob, sloboda, luksuz i prilike. Kultura jednom rukom uzima, ali na nekim sretnijim mjestima drugom rukom daje još više. Smatrati kulturu samo opresivnom plod je velika neznanja i nezahvalnosti, i usto je i opasno. To ne znači (i nadam se da je ova knjiga to do sada izrekla i više nego dovoljno puta) da kulturu ne treba podvrgnuti kritici.

Kada već govorimo o opresiji, razmislite i o ovome: *svaka hijerarhija stvara pobjednike i gubitnike.* Naravno, veća je vjerojatnost da će pobjednici opravdavati hijerarhiju, a gubitnici je kritizirati. Ali: a) kolektivno nastojanje oko bilo kojega vrijednog cilja neizbježno proizvodi hijerarhiju (zato što će neki biti uspješniji u tome nastojanju, a neki lošiji, bez obzira o čemu je riječ) i b) upravo

nastojanje oko cilja velikim dijelom daje našem životu održivi smisao. Gotovo sve emocije koje život čine dubokim i zanimljivim doživljavamo kao posljedicu napredovanja prema nečemu što duboko cijenimo i želimo. Cijena koju plaćamo za taj angažman neizbježno je stvaranje hijerarhije uspjeha, a neizbježna posljedica je različit ishod. Apsolutna bi jednakost, dakle, zahtijevala da žrtvujemo vrijednost kao takvu, a onda ne bi bilo ničega za što bi se isplatilo živjeti. Umjesto toga možemo sa zahvalnošću primijetiti da ova složena, sofisticirana kultura omogućuje mnogo igara i mnogo uspješnih igrača i da dobro oformljena kultura pojedincima daje mogućnost da igraju i pobijede na puno različitih načina.

Također je *izopačeno* smatrati da su kulturu stvorili muškarci. Kultura je u simboličkome, arhetipskom, mitskom smislu doista muška - to je jedan od razloga zašto se ideja „patrijarhata“ tako lako prihvaća. Ali kultura je posve sigurno plod čovječanstva u cjelini, a ne muškaraca (kamoli bijelih muškaraca, iako su i oni dali svoj doprinos). Europska kultura dominira, u mjeri u kojoj je uopće istina da dominira, otprilike četiri stotine godina. Na vremenskoj ljestvici kulturne evolucije - koju u najmanju ruku treba mjeriti tisućama godina - taj je vremenski period jedva zamjetan. Štoviše, čak i da žene nisu dale nikakav značajan doprinos u umjetnosti, književnosti i znanosti prije 60-ih godina i feminističke revolucije (u što ne vjerujem), uloga koju su odigrale odgajajući djecu i radeći u poljima još je uvijek bila korisna za odgoj dječaka i oslobađanje muškaraca - vrlo malena broja muškaraca - kako bi se čovječanstvo moglo razmnožavati i napredovati.

Evo još jedne teorije: tijekom povijesti i muškarci i žene žestoko su se borili da se oslobode strahote oskudice i neimaštine. U toj su borbi žene često bile u nepovoljnijemu položaju zato što su pored ljudskih slabosti koje dijele s muškarcima nosile dodatno breme reprodukcije i manje fizičke snage. Uz prljavštinu, bijedu, bolesti, glad, okrutnost i neznanje koje je obilježavalo živote obaju spolova prije dvadesetoga stoljeća (kada su čak i ljudi na Zapadu obično živjeli s manje od jednoga dolara po danu, ako preračunamo u današnji novac), žene su se još morale nositi s ozbiljnim praktičnim poteškoćama menstruacije, velike vjerojatnosti neželjene trudnoće, mogućnosti da će pri porodu umrijeti ili zadobiti teške ozljede, kao i s bremenom prevelikoga broja djece. Možda je već to dovoljan razlog za različit pravni i praktični odnos prema muškarcima i ženama koji je bio uobičajen za većinu društava prije nedavne pojave tehnoloških izuma, uključujući i kontracepcijsku pilulu. Sve bi ovo u najmanju ruku trebalo uzeti u obzir prije nego što se pretpostavka da su muškarci

tiranizirali žene prihvati kao nepobitna činjenica.

Meni se čini da je takozvana patrijarhatska opresija, umjesto toga, bila nesavršen kolektivni pokušaj muškaraca i žena, koji je trajao tisućljećima, da oslobode jedni druge oskudice, bolesti i mukotrpna rada. Nedavni slučaj Arunachalama Murugananthama sjajan je primjer. Ovaj čovjek, indijski „kralj tampona“, bio je nesretan zato što je njegova supruga koristila prljave krpe za vrijeme menstruacije. Higijenski su ulošci bili preskupi i morala je birati između njih, rekla je, i mlijeka za obitelj. Sljedećih četrnaest godina živio je kao luđak, ustvrdili su njegovi susjedi, pokušavajući riješiti taj problem. Čak su ga i njegova supruga i majka nakratko napustile zato što su bile upravo užasnute tom njegovom opsesijom. Kada mu je ponestalo volonterki koje su htjele testirati njegove proizvode, koristio je mjehur pun svinjske krvi. Doista ne vidim kako mu je takvo ponašanje moglo podići status ili popularnost. A evo, sada se njegovi jeftini ulošci distribuiraju duž Indije, a izrađuju ih mjesne ženske grupe za samopomoć. Njegove korisnice sada imaju slobodu koju nikada prije nisu iskusile. Godine 2014. ovoga čovjeka koji je napustio srednju školu časopis Time proglasio je jednim od 100 najutjecajnijih ljudi na svijetu. Posve sam siguran da novac nije bio Arunchalamova prvotna motivacija. Je li on dio onako shvaćena patrijarhata?

Godine 1847. James Young Simpson upotrijebio je eter da pomogne pri porodu ženama koje imaju deformiranu zdjelicu. Nakon toga prešao je na kloroform koji je imao bolji učinak. Prvo dijete rođeno pomoću kloroforma nazvano je *Anaesthesia*. Do 1853. kloroform je bio toliko cijenjen da ga je koristila i kraljica Viktorija pri sedmome porodu. Nakon zapanjujuće malo vremena mogućnost bezbolna poroda postala je svuda dostupna. Nekolicina je upozoravala da je to protivljenje riječima koje je Bog uputio ženi u Knjizi Postanka 3,16: „Trudnoći tvojoj muke ću umnožit“, u mukama djecu ćeš rađati...“ Neki su se protivili da se kloroform daje muškarcima jer mladi, zdravi, hrabri muškarci jednostavno ne trebaju anesteziju. No sva su ta protivljenja ostala bez učinka. Anestezija se iznimno brzo proširila (puno brže nego što bi to danas bilo moguće). Čak su i istaknuti crkveni službenici podržavali njezinu uporabu.

Prvi praktični tampon, *Tampax*, pojavio se tek 1930-ih. Izumio ga je dr. Earle Cleveland Plaas. Napravio ga je od komprimirana pamuka, a aplikator dizajnirao od papirnatih tuba. Tako je smanjio otpor i utišao prigovore onih koji su tvrdili da bi žene tako mogle biti primorane neprilično se dodirivati. Do ranih 1940-ih tampon je koristilo 25 posto žena. Trideset godina poslije brojka se popela na 70

postoj. Sada ih koristi četiri od pet žena dok ostale koriste higijenske uloške koji sada iznimno dobro upijaju i čvrsto stoje zahvaljujući učinkovitim ljepljivim trakama (za razliku od onih neudobnih, glomaznih, golemih higijenskih uložaka nalik pelenama kakvi su bili u opticaju 1970-ih). Jesu li Arunachalam, Simpson i Haas ugnjetavali žene ili su ih oslobađali? Što je s Gregoryjem Goodwinom Pincusom koji je izumio kontracepcijsku pilulu? Na koji su način ovi praktični, prosvijetljeni, uporni muškarci dio restriktivnoga patrijarhata?

Zašto podučavamo mlade ljude da je naša fascinantna kultura plod muškoga ugnjetavanja? Zaslijepljena tom središnjom pretpostavkom, vrlo različita područja poput obrazovanja, socijalnoga rada, povijesti umjetnosti, rodne studija, književnosti, sociologije i sve više i prava aktivno tretiraju muškarce kao tlačitelje, a muške aktivnosti kao inherentno destruktivne. Također, često otvoreno i izravno promoviraju radikalno politički angažman - radikalno po svim normama društava unutar kojih se odvijaju - koji ne razlikuju od obrazovanja. Institut za ženske i rodne studije Pauline Jewett na Sveučilištu Carleton u Ottawi, primjerice, u sklopu svojih ovlasti potiče aktivizam. Odjel za rodne studije na sveučilištu Queen's University u Kingstonu u Ontariju „podučava feminističke, antirasističke i *queer* teorije i metode koje stavljaju u središte aktivizam za društvene promjene" - i time podržava predrasudu da bi sveučilišno obrazovanje iznad svega trebalo poticati vrlo specifičan politički angažman.

Postmodernizam i dugačka Marxova ruka

Ove discipline crpe svoju filozofiju iz više izvora. Sve su pod snažnim utjecajem marksističkih humanista. Tu bismo mogli istaknuti Maxa Horkheimera koji je 30-ih godina razvio kritičku teoriju. Bilo kakvo sažimanje njegovih ideja bilo bi preveliko pojednostavljivanje, ali sve u svemu Horkheimer se smatrao marksistom. Držao je da su načela Zapada o pojedinačnoj slobodi ili slobodnome tržištu samo maske kojima se prikrivaju stvarne okolnosti. Smatrao je da intelektualna aktivnost treba biti posvećena društvenoj promjeni, a ne samo razumijevanju, i nadao se da će svojim djelovanjem osloboditi društvene znanosti iz njihova ropstva. Horkheimer i njegova Frankfurtska škola pridruženih mislilaca - prvo u Njemačkoj, a kasnije u SAD-u - bili su usmjereni prema posvemašnjoj kritici i preobrazbi zapadne civilizacije.

Posljednjih je godina još važniji bio rad francuskoga filozofa Jacquesa Derrida, vođe postmodernista, koji je ušao u modu kasnih 70-ih. Derrida je za svoje ideje rekao da predstavljaju radikaliziran oblik marksizma. Marx je pokušao reducirati povijest i društvo na ekonomiju držeći da je kultura sredstvo

kojim bogati ugnjetavaju siromašne. Kada je marksizam uveden u Sovjetski Savez, Kinu, Vijetnam, Kambodžu i drugdje, ekonomska su bogatstva bila radikalno preraspodijeljena. Privatno je vlasništvo bilo ukinuto, a seljaci nasilno podvrgnuti kolektivizaciji. Rezultat? Smrt desetaka milijuna ljudi. Stotine milijuna drugih pali su pod opresiju nalik onoj koja je još uvijek na snazi u Sjevernoj Koreji, posljednjemu bastionu klasičnoga komunizma. Ekonomski sustavi koji su iz toga proizašli bili su korumpirani i neodrživi i nastupio je dugačak i iznimno opasan hladni rat. Stanovnici tih društava živjeli su u laži, izdavali su svoje obitelji, prokazivali su svoje susjede - bila je to bijedna egzistencija koju su podnosili bez prigovora (inače...!).

Marksističke su ideje bile vrlo atraktivne intelektualnim utopistima. Jedan od glavnih arhitekata strahota Crvenih Kmera, Khieu Samphan, doktorirao je na Sorboni prije nego što je nominalno postao šef Kambodže sredinom 1970-ih. U svojoj disertaciji napisanoj 1959. tvrdio je da u kambodžanskim gradovima svi koji nisu poljoprivrednici nisu produktivni: bankari, birokrati i biznismeni ničime ne doprinose društvu. Umjesto toga, oni parazitiraju na istinskoj vrijednosti koju donose agrikultura, mala industrija i obrtništvo. Članovi francuske intelektualne elite koji su mu dodijelili doktorat blagonaklono su gledali na Samphanove ideje. Po povratku u Kambodžu dobio je priliku da svoje teorije provede u praksi. Crveni Kmeri ispraznili su kambodžanske gradove, protjerali sve stanovništvo na selo, zatvorili banke, zabranili upotrebu valuta i uništili svu trgovinu. Četvrtina kambodžanske populacije bila je prisiljena na rad do smrti na selu, na tzv. poljima smrti.

Da se ne zaboravi: ideje imaju posljedice

Kada su nakon Prvoga svjetskog rata komunisti uspostavili Sovjetski Savez, moglo se oprostiti ljudima što su se nadali da su mogući utopijski kolektivistički snovi o kojima su pripovijedali njihovi novi vođe. Posljedice razorena društvenoga poretka u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća bili su rovovi i masovni pokolji Prvoga svjetskog rata. Golem je jaz bio između bogatih i siromašnih, a većina je ljudi iskusila ropstvo gore i od onoga kakvo je kasnije opisao Orwell. Na Zapad su došle vijesti o strahotama koje je Lenjin počinio nakon Ruske revolucije, ali izdaleka je bilo teško procijeniti što on zapravo radi. Rusija je bila u postmonarhijskome kaosu, a vijesti o industrijskome razvoju i preraspodjeli vlasništva onima koji su donedavno bili kmetovi pružile su razlog za nadu. Da se stvari dodatno zakompliciraju, SSSR (i Meksiko) je podržao demokratske republikance kada je 1936. izbio Španjolski građanski rat. Borili su

se protiv nacionalista koji su zapravo bili fašisti koji su zbacili krhku demokraciju, uspostavljenu prije samo pet godina, i koji su imali potporu nacista i talijanskih fašista.

Intelektualci u Americi, Velikoj Britaniji i drugdje bili su silno ogorčeni zbog neutralnosti svojih zemalja. Tisuće stranaca slile su se u Španjolsku da se bore za republikance, služeći u međunarodnim brigadama. George Orwell bio je jedan od njih. Ernest Hemingway služio je tamo kao novinar i također je podupirao republikance. Politički osviješteni i zabrinuti mladi Amerikanci, Kanađani i Britanci osjećali su moralnu obvezu da prestanu govoriti i da se počnu boriti.

Sva ta događanja odvucla su pozornost s aktualnih zbivanja u Sovjetskome Savezu. 1930-ih, tijekom Velike depresije, staljinistički Sovjeti poslali su dva milijuna kulaka, svojih najbogatijih seljaka, u Sibir (bili su to zapravo seljaci koji su imali nešto krava, nekolicinu radnika ili nekoliko hektara zemlje više nego što je bilo uobičajeno). Komunisti su smatrali da su ti kulaci zgrnuli bogatstvo otimajući od drugih oko sebe i da zaslužuju svoju sudbinu. Bogatstvo je bilo znak ugnjetavanja, a privatno vlasništvo je bilo krađa. Došlo je vrijeme za malo jednakosti. Više od trideset tisuća kulaka strijeljali su na licu mjesta, a puno je više njih dopalo šaka svojim najljubomornijim, najogorčenijim i neproaktivnim susjedima koji su svoje smrtonosne namjere zaodjenuli visokim idealima komunističke kolektivizacije.

Kulaci su bili „neprijatelji naroda“, majmuni, šljama, štetočine, prljavština i svinje. „Napravit ćemo sapun od kulaka“, tvrdilo se u posebno okrutnim krugovima gradskoga stanovništva - te su ljude mobilizirali Partija i sovjetski izvršni odbori i poslali ih na selo. Kulake su gole bacali na ulice, mlatili ih i tjerali da sami sebi iskopaju grobove. Žene su im silovali. Imovina im je bila „ekspropirana“, što je zapravo značilo da su im kuće ogolili do krovnih greda, a iznutra sve pokrali. Na mnogim mjestima seljaci koji nisu bili kulaci pružili su otpor, posebice žene, koje bi okružile progonjene obitelji svojim tijelima. Ali taj je otpor bio uzaludan. Kulaci koji nisu ubijeni bili su protjerani u Sibir, često usred noći. Vlakovi su počeli voziti onamo u veljači, po oštroj ruskoj hladnoći. Kada bi napokon stigli u pustu tajgu, dočeka bi ih najoskudniji smještaj. Mnogi su umrli, posebice djeca, od tifusa, ospica i grimizne groznice.

Kulaci, „paraziti naroda“, općenito govoreći, bili su najvještiji i najvrjedniji poljoprivrednici. Uvijek je mali broj ljudi zaslužan za većinu proizvodnje, neovisno o kojemu se području proizvodnje radi, i tako je i s poljoprivredom. Ruska poljoprivredna proizvodnja doživjela je krah. Ono malo što je ostalo

silom je odvezeno sa sela u gradove. Ljudi sa sela koji bi nakon žetve otišli u polja da prikupe koji klas žita za svoje gladne obitelji riskirali su smrt. U Ukrajini, žitnici Sovjetskoga Saveza, 1930-ih godina šest milijuna ljudi umrlo je od gladi. „Barbarski je jesti vlastitu djecu“, proglašavali su plakati sovjetskoga režima.

Iako su vijesti o takvim zločinima odavno prestale biti puke glasine, mnogi intelektualci na Zapadu postojano su zadržavali pozitivan stav prema komunizmu. Bilo je i drugih stvari o kojima se trebalo brinuti, a u Drugome svjetskom ratu Sovjetski se Savez zajedno sa zapadnim zemljama borio protiv Hitlera, Mussolinija i Hirohita. Ipak, neki su budni pojedinci svejedno držali oči otvorenima. Malcolm Muggeridge je još 1933. za *Manchester Guardian* počeo objavljivati niz članaka u kojima je opisivao sovjetsko sustavno uništenje seljaštva. George Orwell je također shvatio što se događa pod Staljinom, i iznio to u širu javnost. Godine 1945. objavio je *Životinjsku farmu*, novelu kojom satirički prikazuje Sovjetski Savez, i susreo se s nemalim otporom pri objavljivanju te knjige. Neki pojedinci, koji si to nisu smjeli dopustiti, ostali su slijepi i dugo poslije toga - to je najviše vrijedilo za Francusku, i to u prvome redu za francuske intelektualce.

Najpoznatiji francuski filozof sredine dvadesetoga stoljeća, Jean-Paul Sartre, bio je poznati komunist (iako nije bio formalni član) sve dok nije osudio sovjetsku invaziju Mađarske 1956. Usprkos tome nastavio je zagovarati marksizam i nije konačno raskinuo veze sa Sovjetskim Savezom sve do Praškoga proljeća 1968. kada su Sovjeti nasilno ugušili Cehoslovačke.

Nedugo nakon toga bio je objavljen Solženjicinov Arhipelag *Gulag*, o kojemu sam već dosta govorio u prethodnim poglavljima. Kao što sam već rekao (a vrijedi ponoviti), ta je knjiga u potpunosti uništila moralni kredibilitet komunizma - prvo na Zapadu, a zatim i u samomu sovjetskom sustavu. Kružila je tajno kao samizdat¹⁵. Svaki je Rus imao dvadeset i četiri sata da pročita svoj rijedak primjerak prije nego što ga preda sljedećemu nestrpljivom umu. Radio *Sloboda* emitirao je čitanje te knjige na ruskome jeziku za SSSR.

Solženjicin je tvrdio da sovjetski sustav nikada ne bi preživio bez tiranije i robovskoga rada; da je sjeme njegovih najgorih i najneumjerenijih aktivnosti posve sigurno posijano u Lenjinovo vrijeme (kome su komunisti na Zapadu još uvijek držali apologiju) i da se temelji na beskrajnim lažima, osobnim i javnim. Grijesi komunizma ne mogu se jednostavno svaliti na kult личности, kao što su pristaše komunizma i dalje tvrdile. Solženjicin je zabilježio zastrašujuće

zlostavljanje političkih zatvorenika u SSSR-u, korumpirani sovjetski pravni sustav i masovna ubojstva te minucioznim podacima i detaljima dokazao da to nisu bila odstupanja nego izravni proizvodi komunističke filozofije koja stoji u pozadini. Nakon *Arhipelaga Gulag* nitko više nije mogao braniti komunizam - čak ni sami komunisti.

To nije značilo da je nestala opčinjenost marksizom kod intelektualaca, posebno u Francuskoj. Samo se promijenila. Neki su izravno odbili te dokaze. Sartre je, primjerice, ustvrdio da je Solženjicin „opasan element“. Derrida je, nešto manje napadno, ideju novca zamijenio idejom moći i nastavio dalje po svome. Takva je lingvistička akrobacija svim skoro raskajanim marksistima na najvišim intelektualnim položajima na Zapadu pružila mogućnost da zadrže svoj svjetonazor. Društvo se više nije smatralo sredstvom kojim bogati ugnjetavaju siromašne. Sada je postalo sredstvo kojim moćni ugnjetavaju sve ostale.

Prema Derridi, hijerarhijske strukture nastaju samo zato da uključe (one koji imaju koristi od te strukture) i isključe (sve ostale, koji su stoga ugnjetavani). No čak ni ta tvrdnja nije bila dovoljno radikalna. Derrida je tvrdio da su podjele i ugnjetavanje ugrađeni izravno u jezik - u sve kategorije kojima pragmatično pojednostavljujemo i pregovaramo sa svijetom. Postoje „žene“ samo zato što su muškarci stekli dobit isključujući ih. Postoji „muško i žensko“ samo zato što članovi te heterogenije grupe imaju koristi od isključivanja sićušne manjine osoba čija je biološka spolnost amorfná. Znanost koristi samo znanstvenicima. Politika koristi samo političarima. Po Derridinu mišljenju, hijerarhije postoje samo zato što nešto stječu ugnjetavanjem onih koji su izostavljeni. Taj nečasno stečeni dobitak omogućuje im procvat.

Slavna Derridina izreka (iako je on to kasnije zanijekao) glasi: „*Il n’y a pas de hors-texte*“ - što se često prevodi kao „nema ničega izvan teksta“. Njegovi pristaše kažu da je to pogriješan prijevod, da bi točnije bilo reći „ne postoji izvanjski tekst“. Kako bilo da bilo, tu je izjavu teško protumačiti ikako osim u značenju „sve je interpretacija“ i Derridino je djelo, općenito govoreći, tako i bilo interpretirano.

Gotovo je nemoguće pretjerati ističući koliko je narav te filozofije nihilistička i destruktivna. Ona dovodi u sumnju sam čin kategorizacije. Kaže da je moć jedini mogući razlog zašto se određuje razlika između stvari. Biološke razlike između muškaraca i žena? Unatoč opsežnoj, multidisciplinarnoj znanstvenoj literaturi koja ukazuje na to da su razlike među spolovima snažno uvjetovane biološkim čimbenicima za Derridu i njegove postmoderne

marksističke akolite znanost je samo još jedna igra moći koja iznosi tvrdnje kojima se okorišćuju oni na vrhu svijeta znanosti. Činjenice ne postoje. Hijerarhijski položaj i ugled da su posljedica vještine i sposobnosti? Sve definicije vještine i sposobnosti puke su izmišljotine onih kojima to odgovara i koji isključuju druge zato da bi stekli osobnu sebičnu korist.

U Derridinim tvrdnjama ima dovoljno istine koja dijelom može objasniti njihovu podmuklu prirodu. Moć je temeljna motivacijska sila (ipak nije neka univerzalna moć). Ljudi se natječu da dođu do vrha i stalo im je do toga gdje se nalaze u dominacijskoj hijerarhiji. Ali (i ovdje se, filozofski govoreći, razlikuju metaforički dječaci od muškaraca) *činjenica da moć igra ulogu u ljudskoj motivaciji ne znači da igra jedinu, ili čak glavnu ulogu*. Slično tomu, zbog činjenice da nikada ne možemo sve znati, mi u svojim zapažanjima i izjavama uvijek ovisimo o tome da neke stvari uzmemo u obzir, a druge izostavimo (o tome smo opširno raspravljali u 10. pravilu). To ipak ne opravdava tvrdnju da je sve interpretacija ili da kategorizirati znači isključivati. Čuvajte se interpretacija koje sve svode na jedan uzrok - i čuvajte se ljudi koji ih šire.

Iako činjenice ne mogu govoriti same za sebe (kao što putniku zemlja u koju dođe ne može reći kako da putuje njome) i iako postoji bezbroj načina da uspostavimo interakciju, ili da čak samo percipiramo samo mali broj predmeta, to ne znači da su sve interpretacije jednako valjane. Neke nanose bol - i vama i drugima. Zbog drugih dolazite u sukob s društvom. Neke se pak pokazuju neodrživima tijekom vremena. Neke druge ne će vas odvesti tamo kamo želite. Mnoga od ovih ograničenja ugrađena su u nas tijekom milijarda godina evolucijskih procesa. Neka druga ograničenja nastaju kada počnemo stupati u suradnju i produktivnu kompetitivnost s drugima. Još se više interpretacija javlja dok ućeci odbacujemo kontraproduktivne strategije. Sigurno je da interpretacija ima beskrajno mnogo - to je isto kao da kažemo da je beskrajno mnogo problema. *Zato je broj održivih rješenja iznimno ograničen*. U suprotnome život bi bio lagan. A nije.

E sada, za neka moja uvjerenja može se reći da naginju ulijevo. Primjerice, držim da tendencija vrijednih dobara da budu izrazito nejednako raspodijeljena uzrokuje uvijek prisutnu prijetnju za stabilnost društva. Držim da za to postoje čvrsti dokazi. To ne znači da je rješenje problema jasno samo po sebi. Ne znamo izvršiti preraspodjelu bogatstva, a da ne uvedemo čitav niz drugih problema. Razna zapadna društva probala su različite pristupe. Šveđani, primjerice, guraju jednakost do krajnjih granica. SAD ide suprotnim smjerom pa pretpostavlja da će neto produkcija bogatstva slobodnoga kapitalizma stvoriti plimu koja će

podići sve brodove. Rezultati ovih eksperimenata nisu sveobuhvatni, a zemlje se bitno razlikuju među sobom. Teško je donositi izravne usporedbe zbog razlika u povijesti, geografskome području, broju stanovništva i etničkoj raznolikosti. Ali prisilna preraspodjela u ime utopijske jednakosti predstavljala bi lijek puno gori od same bolesti.

Također držim (a i to se može smatrati ljevičarskim nagnućem) da je postupan preustroj sveučilišnih uprava u nešto nalik privatnim korporacijama pogrješan. Držim da je znanost o menadžmentu pseudodisciplina. Smatram da vlada ponekad može biti i snaga za dobro, baš kao što ponekad bude nužan donositelj manjega niza nužnih pravila. Ipak, nije mi jasno zašto naše društvo daje javna sredstva institucijama i pedagogima koji svjesno, jasno i otvoreno imaju za cilj uništiti kulturu koja ih podupire. Ti ljudi imaju potpuno pravo na svoja mišljenja i djelovanja samo ako ostanu u okvirima zakona. Ali ne vidim zašto bi, razumski gledano, imali pravo na javna sredstva. Kada bi radikalni desničari primali od države sredstva za svoje političke aktivnosti, zakamuflirane u sveučilišne kolegije - kao što ih očito primaju radikalni ljevičari - progresivci diljem Sjeverne Amerike podigli bi neviđenu hajku.

U radikalnim disciplinama vrebaju i drugi ozbiljni problemi, osim što su im teorije i metode lažne i osim što inzistiraju na moralnoj nužnosti kolektivnoga političkog aktivizma. Ne postoji ni najmanji neoboriv dokaz koji bi podupro bilo koju od njihovih središnjih tvrdnja: naime da je zapadno društvo patološki patrijarhalno; da je glavna lekcija koju možemo izvući iz povijesti ta da su muškarci, a ne priroda, glavni uzrok potlačivanja žena (a nipošto da su im partneri i podržavatelji - a to je ipak istina u većini slučajeva); da se sve hijerarhije temelje na moći i smjeraju isključivanju. Hijerarhije postoje zbog brojnih razloga

- neke od tih razloga možemo smatrati valjanima, a neke ne - i, evolucijski gledano, nevjerojatno su drevne. Ugnjetavaju li mužjaci rakova ženke rakova? Treba li ukinuti i njihove hijerarhije?

U društvima koja dobro funkcioniraju - ne u odnosu na hipotetsku utopiju, nego u usporedbi s drugim živućim ili povijesnim kulturama - status prvenstveno određuje *kompetencija*, a ne moć. Kompetencija. Sposobnost. Vještina. Ne *moć*. To je i anegdotalna i činjenična istina. Nitko nije toliko posvećen promicanju jednakosti da bi, ako mu je dijagnosticiran tumor mozga, odbio najobrazovanijega, najuglednijeg i, zašto ne, najmućnijeg kirurga. Štoviše, najvažniji prediktori koji naznačuju koje osobne karakteristike pospješuju

dugoročni životni uspjeh u zapadnim zemljama jesu inteligencija (mjerena prema kognitivnim sposobnostima ili IQ testovima) i savjesnost (osobina koju obilježavaju marljivost i urednost). Postoje iznimke. Primjerice, poduzetnici i umjetnici više su otvoreni novim iskustvima²⁰² (to je još jedna temeljna osobna značajka) nego što su savjesni. Ali ta se otvorenost vezuje s lingvističkom inteligencijom i kreativnošću tako da je iznimka prikladna i razumljiva. Kod ovih značajki moć predviđanja, ili prediktivna moć, matematički i ekonomski govoreći, iznimno je visoka - zapravo među najvećima, u smislu moći, od bilo čega što je uopće ikada bilo izmjereno na tvrdim, egzaktnijim rubovima društvenih znanosti.

Dobri testovi osobnosti i kognitivni testovi mogu povećati vjerojatnost zapošljavanja kompetentnijega kandidata s prosjeka od 50 : 50 na 85 : 15. To su činjenice, dokazane onoliko koliko je to uopće moguće u okviru društvenih znanosti (a to znači više nego što mislite jer društvene su znanosti puno učinkovitije discipline nego što im to njihovi kritičari cinici žele priznati). Tako država ne samo da podupire jednostrani radikalizam, već podupire i indoktrinaciju. Svoju djecu ne učimo da je zemlja ravna. Ne bismo ih trebali učiti ni neosnovane, ideološki utemeljene teorije o naravi muškaraca i žena - ili o naravi hijerarhije.

Nije loše napomenuti (u slučaju da bi Derridini dekonstrukcionisti htjeli sve ostaviti na tome) i upozoriti na to da znanost može postati pristrana zbog interesa moći - ili pak istaknuti da se kao dokaz prečesto uzima ono što moćni ljudi, među njima i znanstvenici, odluče. Na kraju krajeva, i znanstvenici su ljudi, a ljudi vole moć, baš kao što i jastozi vole moć - baš kao što i dekonstrukcionisti vole biti poznati po svojim idejama i pokušavaju zasjesti na vrh akademske hijerarhije. Ali to ne znači da se znanost - ili čak dekonstrukcionizam - odnosi samo na moć. Zašto bismo to mislili? Zašto ustrajati na tome? Možda zbog ovoga: *ako postoji samo moć, onda je uporaba moći potpuno opravdana*. Onda se uporaba moći ne može ograničiti dokazom, metodom, logikom ili čak potrebom za dosljednošću. Ne može se ograničiti ničim što je „izvan teksta“. Tako nam preostaju samo osobno mišljenje i sila - a u tim okolnostima upotreba sile je i odveć zamamna i osim toga je posve sigurno da će biti primijenjena u službi toga mišljenja. Neshvatljivo postmodernističko ustrajanje na tome da su sve rodne razlike društveni konstrukt postat će nam posve razumljivo onda kada shvatimo moralni imperativ koji leži u pozadini - kada jednom zauvijek uvidimo koje je njegovo opravdanje za uporabu sile: *Društvo se mora mijenjati, ili pristranosti uklanjati, sve dok svi ishodi ne postanu jednaki*. No temelj toga

mišljenja društvenih dekonstrukcionista nije uvjerenje u pravednost prvoga, već želja za ostvarenjem ovoga drugog. Budući da treba ukloniti sve nejednakosti u ishodu (ako smatramo da je nejednakost središte svega zla), onda sve rodne razlike treba smatrati društvenim konstruktom. U suprotnom bi poriv za jednakošću bio preradikaln, a doktrina besramno propagandna. Dakle, red logike je obrnut kako bi se mogla zakamuflirati ideologija. Nitko se nije pozabavio činjenicom da takve izjave izravno dovode do unutarnjih nedosljednosti ideologije. Na primjer, rod je konstrukt, ali pojedinca koji se želi podvrgnuti operaciji promjene spola treba bespogovorno smatrati muškarcem zarobljenim u tijelu žene (ili obrnuto). *Ove dvije tvrdnje ne mogu u isto vrijeme biti logički istinite, i to se jednostavno zanemaruje* (ili pokušava racionalizirati još jednom zapanjujućom postmodernističkom tvrdnjom: i sama je logika - zajedno sa znanstvenim tehnikama - dio ugnjetavačkoga patrijarhalnog sustava).

Također vrijedi da ne mogu svi ishodi biti izjednačeni. Prvo i prvo, ishode treba mjeriti. Prilično je jednostavno uspoređivati plaću ljudima koji rade u istoj službi (iako neke stvari to dodatno kompliciraju, primjerice koliko dugo tu rade ili što se sve od njih traži u različitim vremenskim razdobljima). Ali ima i drugih, jednako važnih, metoda za uspoređivanje, poput radnoga ugovora, brzine napredovanja i društvenoga utjecaja. Nametanje argumenta „jednaka plaća za jednak rad“ automatski komplicira postupak uspoređivanja plaća zbog jednoga jednostavnog razloga: tko određuje koji je rad jednak? To nije moguće. Zato postoji tržište. Još je veći problem u uspoređivanju skupina: žene bi trebale zarađivati isto koliko i muškarci. U redu. Crnkinje bi trebale zarađivati isto koliko i bjelkinje. U redu. Bi li plaću onda trebalo prilagoditi svim rasnim parametrima? Po kojim kriterijima? Koje su rasne kategorije „stvarne“?

Uzmimo jedan birokratski primjer. Nacionalni institut za zdravstvo SAD-a razlikuje američke Indijance ili aljaskanske domoroce, Azijate, crnce, Hispanoamerikance, havajske domoroce ili druge stanovnike pacifičkih otoka i bijelce. Ali postoji više od petsto različitih indijanskih plemena. Po kojoj bi to onda logici termin „američki Indijanac“ trebao biti kanonska kategorija? Pripadnici plemena Osage imaju prosječan godišnji prihod od 30 000 \$ dok članovi Tohono O’odhama zarađuju samo 11 000 \$. Jesu li jednako potlačeni? A što je s invaliditetom? Osobe s invaliditetom trebaju imati isti prihod kao i osobe bez invaliditeta. U redu. Površno gledano, to je plemenita, suosjećajna, poštena tvrdnja. Ali tko ima invaliditet? Treba li priznati invaliditet osobi koja živi s roditeljem oboljelim od Alzheimerera? Ako ne, zašto ne? A što je s onima koji imaju niži IQ? S onima koji su manje privlačni? S pretilima? Neki se ljudi

probijaju kroz život vidno opterećeni problemima koji izmiču njihovoj kontroli, ali rijetki su ti ljudi koji u nekom trenutku života ne dožive barem jednu ozbiljnu tragediju - posebice ako u jednadžbu uključite i obitelj. A zašto ne biste? Evo temeljnoga problema: *grupni identitet može se razlomiti sve do razine pojedinca*. Tu bi rečenicu trebalo napisati velikim slovima. Svaka je osoba jedinstvena - i ne mislim to samo trivijalno: svaka je osoba važna, značajna, duboko jedinstvena. Pripadnost skupini ne može obuhvatiti tu varijabilnost. Točka.

Postmoderni/marksistički mislioci ne raspravljaju ni o jednom aspektu ove složenosti. Njihov je ideološki pristup fiksiran na određenu točku istine, nalik Sjevernjači, i prisiljava sve ostalo da se okreće oko nje. Tvrdnju da su sve rodne razlike posljedica socijalizacije u određenom se smislu ne može ni dokazati ni pobiti zato što je moguće izvršiti snažan kulturni pritisak na skupine ili pojedince tako da postane moguć doslovno svaki ishod, samo ako smo spremni snositi posljedice. Primjerice, iz studija o posvojenim jednojajčanim blizancima znamo da kultura može uzrokovati petnaest jedinica (ili jednu standardnu devijaciju) razlike u kvocijentu inteligencije (to je otprilike razlika između prosječnoga srednjoškolca i prosječnoga studenta) ovisno o povećanju imovinskoga stanja od tri standardne devijacije. To otprilike znači da će se dva jednojajčana blizanca, razdvojena nakon rođenja, razlikovati u kvocijentu inteligencije za petnaest jedinica ako jedan blizanac odraste u obitelji koja je siromašnija od 85 posto obitelji, a drugi blizanac odraste u obitelji bogatijoj od 95 posto obitelji. Nedavno su i u pogledu obrazovanja dobiveni slični rezultati. Ne znamo kolika bi razlika u imovinskom stanju ili u obrazovanju bila potrebna za još ekstremniju transformaciju.

Te nam studije pokazuju da vjerojatno možemo minimizirati urođene nejednakosti između dječaka i djevojčica samo ako smo spremni izvršiti dovoljno velik pritisak. Time ne bismo ni dječake ni djevojčice ni u kom smislu oslobodili od donošenja vlastitih odabira. Ali u ideološkoj slici nema mjesta odabiru: ako dobrovoljno djelovanje muškaraca i žena dovodi do rodno nejednakih ishoda, onda su i sami ti odabiri zacijelo uvjetovani kulturološkim predrasudama. Posljedično, tamo gdje postoje rodne razlike, svi su žrtve ispiranja mozga, a rigorozni kritični teoretičar moralno je obvezan ispraviti te razlike. To znači da Skandinavci, koji se posve zalažu za ravnopravnost, ali nisu pretjerano zainteresirani za karijeru medicinske sestre, trebaju još više preodgoja. Kako bi taj preodgoj mogao izgledati? Gdje bi bile granice takva odgoja? U takvim se okolnostima stvari često guraju iznad svih razumnih

granica prije nego što se prekine s njima. Maova smrtonosna kulturna revolucija trebala nas je tome naučiti.

Dječaci u djevojčice

Misao da bi svijet bio puno bolje mjesto kada bi se dječake socijaliziralo poput djevojčica postala je temeljno načelo određene teorije socijalnoga konstrukcionizma. Promicatelji takvih teorija pretpostavljaju, kao prvo, da je agresija naučeno ponašanje i da je zato možemo jednostavno ne podučavati i, kao drugo (sada ćemo uzeti samo određeni primjer), da bi „dječake trebalo socijalizirati onako kako se djevojčice tradicionalno socijaliziralo i trebalo bi ih poticati da razvijaju pozitivne društvene kvalitete kao što su nježnost, osjetljivost na emocije, briga, kooperativnost i estetsko razumijevanje". Takvi mislioci drže da bi se agresija sigurno smanjila samo kada bi adolescenti i mladići „bili obvezni prihvatiti iste standarde ponašanja na koje se tradicionalno poticalo žene".

U ovoj je zamisli toliko toga pogrješno da je teško znati odakle početi. Prvo, nije istina da se agresija jednostavno nauči. Agresija je tu od početka. Postoje drevni biološki krugovi (poput strujnih krugova), da tako kažemo, koji su u pozadini obrambene i grabežljive agresije. Oni su toliko temeljni da još uvijek djeluju u mačkama nakon što im se potpuno odstrane najveći i najkasnije razvijeni dijelovi mozga (koji čine vrlo velik udio sveukupne strukture mozga). To ne ukazuje samo na to da je agresija urođena, nego i da je posljedica aktivnosti u iznimno temeljnim, bazičnim područjima mozga. Ako mozak zamislimo kao drvo, onda je agresija (kao i glad, žeđ i seksualni nagon) u samu njegovu deblu.

U skladu s tim pokazalo se da je mali postotak dječaka od dvije godine (oko pet posto) vrlo agresivan po temperamentu. Otimaju igračke drugoj djeci, udaraju ih i grizu. Usprkos tome, većina tih dječaka do četvrte se godine učinkovito socijalizira. No to nije zato što ih potiču da se ponašaju kao djevojčice. Umjesto toga, podučava ih se, izravno ili na druge načine, kako da integriraju agresivne sklonosti u sofisticiranije bihevioralne rutine. Agresija je u temelju ljudskoga poriva da bude izniman, nezaustavljiv, da se natječe i pobijedi - da bude krjepostan, barem u jednom segmentu. Odlučnost je njezino zadivljujuće prosocijalno lice. Agresivna mala djeca koja ne uspiju izbrusiti svoj temperament do kraja ranoga djetinjstva osuđena su na nepopularnost zato što im njihov prvotni antagonizam u kasnijim godinama više nije ni od kakve socijalne koristi. Njihovi ih vršnjaci odbacuju, ne pružaju im se daljnje prilike za

socijalizaciju i često dobiju status odbačenika. Takve su osobe u adolescenciji i odrasloj dobi znatno sklonije antisocijalnome ponašanju i kriminalnim radnjama. No to nipošto ne znači da agresivni nagon nije koristan ili da nema svoju vrijednost. U najmanju ruku, koristan je za samoobranu.

Suosjećajnost kao porok

Mnoge klijentice (možda čak i većina) koje susrećem u svojoj kliničkoj praksi imaju probleme na svojim radnim mjestima i u obiteljskomu životu ne zato što su preagresivne, nego zato što nisu dovoljno agresivne. Liječenje takvih ljudi, koje općenito karakteriziraju više ženska svojstva poput popustljivosti (pristojnosti i suosjećajnosti) i neuroticizma (anksioznosti i emotivne boli), kognitivno-bihevioralni terapeuti zovu „trening asertivnosti“. Nedovoljno agresivne žene - i muškarci, iako je to kod njih rjeđe - previše se trude oko drugih. Skloni su tretirati ljude oko sebe kao da su nesretna djeca. Skloni su naivnosti. Pretpostavljaju da suradnja treba biti temelj svih društvenih odnosa i izbjegavaju sukob (što praktično znači da izbjegavaju suočavati se s problemima u svojim odnosima i u poslu). Neprestano se žrtvuju za druge. To može zvučati plemenito - i svakako je riječ o stavu koji ima određene društvene prednosti - ali često se izrodi u nešto kontraproduktivno i jednostrano. Budući da odviše popustljivi ljudi čine sve kako bi zadovoljili druge ljude, ne bore se za sebe onako kako bi trebali. Pretpostavljaju da drugi razmišljaju kao i oni pa očekuju - a ništa ne čine da to osiguraju - da će na njihove promišljene čine drugi uzvratiti jednakom mjerom. Ako se to ne dogodi, ne protive se. Ne zahtijevaju priznanje za svoje zasluge ili ga ne mogu izravno zahtijevati. Zbog toga podčinjavanja izbija mračna strana njihovih karaktera i postaju ogorčeni.

Pretjerano popustljive ljude podučavam da zapaze kada se pojavi takvo ogorčenje jer je to vrlo važna i vrlo otrovna emocija. Samo su dva glavna razloga za ogorčenje: kada vas netko iskoristi (ili kada dopustite drugome da vas iskoristi) i kada cvileći odbijate prihvatiti odgovornost i odrasti. Ako ste ogorčeni, ispitajte zašto je to tako. Možda bi bilo dobro da raspravite o tome s nekim kome vjerujete. Mislite li da je vaša povrijeđenost možda posljedica nezrelosti? Ako nakon iskrena razmišljanja utvrdite da nije stvar u tome, možda vas netko iskorištava. To znači da ste sada moralno obvezni izboriti se za sebe. To će možda značiti da se morate suočiti sa šefom, ili svojim suprugom, ili svojom suprugom, ili svojim djetetom, ili svojim roditeljima. Možda će značiti da za razgovor s tom osobom trebate strateški pripremiti nekoliko dokaza - primjera kada se ta osoba u prošlosti loše odnosila prema vama (barem tri) tako

da se ne može tako lako izvući iz vaših optužaba. Možda ćete trebati izraziti neslaganje s njima kada vam iznesu svoje protuargumente. Ljudi ih rijetko imaju više od četiri pri ruci. Ako ostanete pri svome, razljute se, rasplaču ili pobjegnu. U takvim trenucima suze mogu biti vrlo korisne. Mogu se upotrijebiti, teoretski, da potaknemo krivnju kod onoga koji nas napada zato što nas je povrijedio i izazvao bol. Ali suze se često liju u ljutnji. Crveno lice dobra je naznaka. Ako možete gurati svoj argument dalje nakon prva četiri protuargumenta i ostati sabrani unatoč pratećim emocijama, privući ćete pozornost osobe s kojom razgovarate - i, možda, njezino poštovanje. Ipak, to je pravi sukob i nije nimalo ugodan ni lagan.

Također morate znati što točno želite od te situacije i morate biti spremni jasno izraziti tu svoju želju. Dobro je reći toj osobi što točno želite da ona učini, umjesto da joj govorite što je sve činila ili još uvijek čini. Možda ćete pomisliti: „Ako me voli, znat će što treba učiniti.“ To iz vas progovara ogorčenje. Uvijek prvo pretpostavite neznanje nego zlonamjernost. Nitko nema izravan uvid u vaše želje i potrebe - čak ni vi. Ako pokušate utvrditi što točno želite, možda ćete otkriti da je to teže učiniti nego što ste mislili. Osoba koja vas ugnjetava vjerojatno nije pametnija od vas, posebice kada ste vi u pitanju. Otvoreno joj recite što biste voljeli da promijeni, nakon što to sami otkrijete. Potrudite se da vaš zahtjev bude što je moguće manji i razumniji - ali pobrinite se da vas ispunjenje toga zahtjeva zadovolji. Tako ćete ući u raspravu i s rješenjem, a ne samo s problemom.

Popustljivi, suosjećajni, empatični ljudi koji izbjegavaju sukob (sve se te osobine grupiraju zajedno) dopuštaju da ljudi gaze po njima i zato su ogorčeni. Žrtvuju se za druge, ponekad preko svake mjere, i ne mogu razumjeti zašto im se ne uzvraća na isti način. Popustljivi ljudi udovoljavaju drugima i to ih lišava njihove neovisnosti. Ta osobina može biti opasna, pogotovo ako osobnost te osobe karakterizira visoka razina neuroticizma. Popustljivi ljudi složiti će se sa svakim tko iznese neki prijedlog, umjesto da barem ponekad inzistiraju da bude po njihovu. Zato više i ne znaju što je to „njihovo“ pa postaju neodlučni i lako ih je pokolebati. Ako su usto još i plašljivi i preosjetljivi, onda imaju još manje razloga da se usprotive - tako bi se izložili još većoj opasnosti (barem kratkoročno). To je, tehnički govoreći, put do pasivno-ovisnoga poremećaja ličnosti. Možemo ga smatrati dijametralno suprotnim antisocijalnome poremećaju ličnosti koji karakterizira niz osobina tipičnih za delinkvente u djetinjstvu i adolescenciji te za kriminalce u odrasloj dobi. Bilo bi lijepo kada bi suprotnost kriminalcu bio svetac - ali to nije tako. Suprotnost kriminalcu je

edipovska majka, koja je pak kriminalac posebne vrste.

Edipovska majka (i očevi mogu igrati tu ulogu, ali to je relativno rijetka pojava) kaže svojem djetetu: „Ja živim samo za tebe.“ Ona sve čini za svoju djecu. Veže im cipele, reže im hranu i prečesto ih pušta da se uvuku u bračni krevet. To je, također, dobra metoda za izbjegavanje neželjene seksualne pozornosti i posljedičnoga sukoba.

Edipovska majka sklapa pakt sa sobom, svojom djecom i samim vragom. Dogovor glasi ovako: „Iznad svega, nikada me nemoj napustiti. Zauzvrat ću učiniti sve za tebe. Odrastat ćeš i ne ćeš sazreti pa ćeš postati bezvrijedan i ogorčen, ali zato nikada ne ćeš nizašto morati preuzeti odgovornost, i za sve pogrešno što učiniš uvijek će netko drugi biti kriv.“ Djeca to mogu prihvatiti ili odbaciti - i ona imaju izbor u ovoj stvari.

Edipovska je majka vještica iz bajke o Ivici i Marici. Bajka počinje tako da su Ivica i Marica dobili novu maćehu. Ona nagovori njihova oca da ih ostavi u šumi zato što vlada glad, a djeca po njezinu mišljenju previše jedu. On poslušajući svoju suprugu, odvede djecu duboko u šumu i prepusti ih njihovoj sudbini. Oni lutaju šumom, gladni i usamljeni, i nailaze na nešto čudesno. Kuću! I to ne bilo kakvu kuću. Kuću od slatkiša. Kuću od medenjaka. E sada, osoba koja nije odveć brižna, suosjećajna i susretljiva mogla bi skeptično zapitati: „Nije li to predobro da bi bilo istinito?“ Ali djeca su premlada i preočajna.

Ulaze u kuću i unutra susreću ljubaznu punašnu bakicu. Ona se doima kao da je uvijek spremna spasiti nesretnu djecu, potapšati ih i utješiti, obrisati prljave nosiće i u trenu ispuniti svaku njihovu želju. Daje im da jedu što god žele, kad god žele i nikada ne trebaju ništa učiniti. No od tolika tetošenja na kraju i sama postane gladna pa stavi Ivicu u kavez da se što brže udeblja. Svaki put kada dođe da mu opipa nogu i vidi je li se udebljao, on joj pruži staru kost pa zavara vješticu koja misli da je još uvijek mršav. No na kraju starica više ne može čekati pa naloži peć da skuha i pojede Ivicu kojega je toliko tetošila. No Marica koju, čini se, nije uljuljkala u potpunu pokornost čeka trenutak nepažnje i gurne staricu u peć. Djeca pobjegnu i vrata se ocu koji se silno pokajao zbog zla koje im je nanio.

U domaćinstvu koje nalikuje toj vještichoj kući najukusniji, najbolji dio djeteta koji se prvi proždire njegov je duh. Pretjerana zaštita uništava dušu u razvoju.

Vještica iz priče o Ivici i Marici je „strašna majka“, mračna polovica simboličke ženskosti. Duboko u svojoj biti mi ljudi smo društvena bića i stoga

smo skloni promatrati svijet kao priču čiji su likovi majka, otac i dijete. Ženskost, kao cjelina, jest nepoznata priroda izvan granica naše kulture, stvaranje i uništenje: zaštitničke majčinske ruke i destruktivni element vremena, prelijepa majka-djevica i vještica koja živi u močvari. Švicarski antropolog Johann Jakob Bachofen u kasnomu devetnaestom stoljeću pobrkao je taj arhetipski entitet s objektivnom, povijesnom stvarnošću. Bachofen je iznio tezu da je čovječanstvo tijekom povijesti prošlo mnoštvo razvojnih faza.

Prva je faza, grubo govoreći (nakon ponešto anarhična i kaotična početka), bila *Das Mutterrecht* - društvo u kojemu su žene bile na dominantnim položajima moći, poštovanja i časti. U tomu su društvu vladali poliamorija i promiskuitet i očinstvo se nije utvrđivalo. Druga, tzv. *dionizijska*, bila je faza tranzicije u kojoj su odbačeni ovi izvorno matrijarhalni temelji, a moć su preuzeli muškarci. Treća, apolonska, faza traje do danas. Vlada patrijarhat, a svaka žena pripada isključivo jednome muškarcu. Ove su Bachofenove ideje u određenim krugovima postale iznimno utjecajne, iako nije bilo nikakva povijesnoga dokaza za njih. Primjerice, arheologinja Marija Gimbutas 80-ih i 90-ih je godina postala slavna zbog tvrdnja da je u neolitiku Europu karakterizirala miroljubiva kultura kojoj su u središtu bile božice i žene. Tvrdila je nadalje da je tu kulturu potisnula i zamijenila invazivna hijerarhijska ratnička kultura koja je položila temelje modernome društvu. Povjesničar umjetnosti Merlin Stone istu je tvrdnju iznio u svojoj knjizi *When God Was a Woman (Kada je Bog bio žena)*. Cijeli niz ovih bitno arhetipskih/mitskih ideja postale su temeljni kamen teologiji ženskoga pokreta i matrijarhalnim studijima feminizma 1970-ih (Cynthia Eller, koja je napisala knjigu u kojoj je kritizirala takve ideje - *The Myth of Matriarchal Prehistory (Mit matrijarhalne prapovijesti)* - nazvala je ovu teologiju „oplemenjujućom laži“).

Carl Jung se desetljećima prije susreo s Bachofenovim idejama praiskonskoga matrijarhata, ali je vrlo brzo uvidio da razvojni napredak koji je opisao švicarski mislilac predstavlja psihološku, a ne povijesnu stvarnost. U Bachofenovoju je misli vidio isti proces projekcije stvaralačke mašte na vanjski svijet koji je doveo do toga da čovječanstvo popuni kozmos sazviježđima i bogovima. U djelima *The Origins and History of Consciousness (Podrijetlo i povijest svjesnosti)* i u *The Great Mother (Velika majka)* Jungov suradnik Erich Neumann proširio je analize svojega kolege. Neumann je pratio pojavak svjesnosti, simbolički muške, i suprotstavio je njezinu simbolički ženskome, materijalnom [*ma-ter*, matrica) podrijetlu, uključujući i Freudovu teoriju edipovskoga roditeljstva u širi arhetipski model. Za Neumanna i za Junga

svjesnost - uvijek simbolički muška, čak i kod žena - uvijek se bori da uziđe prema svjetlu. Njezin je razvoj bolan i tjeskoban zato što sa sobom nosi svijest o ranjivosti i smrtnosti. Neprestano je u napasti da potone natrag u ovisnost i nesvjesnost i da odbaci svoje egzistencijalno breme. U toj patološkoj želji pomaže joj sve što se protivi prosvjetljenju, artikulaciji, racionalnosti, samoodređenju, snazi i kompetentnosti - sve što previše štiti i, stoga, guši i proždire. Takva je prezaštićenost Freudova edipovska obiteljska noćna mora koju mi ubrzano pretvaramo u socijalnu politiku.

„Strašna majka“ drevni je simbol. Manifestira se, među ostalim, u obliku božice Tiamat u najstarijoj poznatoj pisanoj pripovijesti, mezopotamskome epu *Enuma Eliš*. Tiamat je majka svega, pa tako i bogova i ljudi. Ona je nepoznato, kaos i priroda koja stvara sve oblike. Ali ona je ujedno žensko božanstvo-zmaj koje uništava vlastitu djecu nakon što ona ubiju vlastitoga oca i pokušaju živjeti na njegovu truplu. „Strašna majka“ je duh bezbrižne nesvjesnosti koji vječno mami uvijek aktivni duh budnosti i prosvjetljenja i doziva ga u zaštitnički zagrljaj utrobe podzemlja. To je užas koji mladići osjećaju u odnosu prema privlačnim ženama - one su sama priroda koja je uvijek spremna odbiti ih na intimnoj, najdubljoj mogućoj razini. Ništa drugo ne može ni približno toliko sputati, toliko uzdrmati odvažnost i toliko snažno potaknuti nihilizam i mržnju - ništa osim, možda, prečvrsta zagrljaja prebrižne majke.

Strašna majka javlja se u mnogim bajkama i u mnogim pričama za odrasle. U *Trnoružici* ona je zla kraljica, sama mračna priroda - Zlurada, u Disneyevoj verziji. Kralj i kraljica, roditelji princeze Aurore, nisu pozvali tu mračnu silu na krštenje svoje kćeri. To hoće reći da je pretjerano štite od opasne i razaralačke dimenzije stvarnosti i žele da odraste neopterećena time. Njihova nagrada? Aurora je ušla u pubertet i još uvijek je nesvjesna. Njezin princ, predstavnik muškosti, čovjek je koji je može spasiti odvajajući je od njezinih roditelja i ujedno njezina vlastita svijest, kada leži u tamnici zarobljen spletkama mračne strane ženskosti. No princ uspije pobjeći iz tamnice i izazove na dvoboj Zluradu koja se pretvori u zmaja. Princ, simbolički prikaz muškoga elementa, nadvlada zmaja istinom i vjerom pa pohita do princeze i poljupcem je probudi iz duboka sna.

Netko će možda prigovoriti (kao što se čini novim Disneyjevim crtićem *Snježno kraljevstvo* koji je prava propaganda) da žena ne treba muškarca da je spasi. To može biti tako, ali i ne mora. Možda samo žena koja želi (ili ima) dijete treba muškarca da je spasi - ili barem da je podupire i pomaže joj. U svakom je slučaju sigurno da ženinu svjesnost treba spasiti, a, kao što smo već utvrdili,

svjesnost je simbolički muška i bila je takvom od početka vremena (u liku reda i Logosa, posredničkoga principa). Princ bi mogao biti ljubavnik, ali mogao bi biti i pozorna budnost same žene, bistrina pogleda i smiona neovisnost. To su muške osobine - u stvarnosti, baš kao i simbolički - zato što su muškarci u prosjeku manje suosjećajni i popustljivi od žena i manje skloni anksioznosti i emotivnoj boli. I, da ponovimo: a) ovo najviše vrijedi za skandinavske zemlje u kojima je najviše učinjeno u pitanju rodne ravnopravnosti, i b) te razlike nisu male ni po kojim uobičajenim standardima mjerenja.

Odnos između muškosti i svjesnosti simbolički je prikazan i u Disneyjevu animiranome filmu *Mala sirena*. Sirena Ariel vrlo je ženstvena, ali je i izrazito neovisna. Upravo je zato očeva mezimica, iako mu istodobno zadaje najviše problema. Njezin otac Triton, kralj, predstavlja ono što je poznato, kulturu i red (samo se blago daje naslutiti da je možda opresivan vlastodržac i tiranin). A zato što se kaos uvijek suprotstavlja redu, u toj priči Triton ima neprijatelja, hobotnicu Ursulu - zmiju, gorgonu, hidru. Dakle, Ursula je u istoj arhetipskoj kategoriji kao zla kraljica-zmaj Zlurada u *Trnoružici* (ili ljubomorna kraljica u *Snjeguljici*, maćeha u *Pepeljugi*, Crvena kraljica u *Alisi u zemlji čudesas*, Cruella de Ville u *101 Dalmatincu*, Madame Medusa u *Spasiteljima* i Majka Gothel u *Vrlo zapetljanoj priči*).

Ariel je spasila princa Erica iz brodoloma i zaljubila se u njega i želi da joj on uzvрати. Ursula prevari Ariel i nagovori je da se odrekne svojega glasa kako bi na tri dana bila ljudsko biće. No Ursula jako dobro zna da bez glasa Ariel ne će moći uspostaviti odnos s princom.

Bez sposobnosti govora - bez *logosa*, bez božanske riječi - ostat će pod vodom, zauvijek nesvjesna.

Ariel doista nije uspjela ništa postići s princom Ericom pa joj Ursula ukrade dušu i stavi je u svoju golemu zbirku punu zgrčenih i izobličjenih polu-bića, dobro zaštićenu njezinim ženskim čarolijama. Kada kralj Triton dođe k njoj i zatraži da mu vrati kćer, Ursula iznese strašan prijedlog: on može zauzeti Arielino mjesto. Naravno, uklanjanje mudroga kralja (koji, ponovimo to, predstavlja dobrohotnu stranu patrijarhata) cijelo je vrijeme bio Ursulin zli plan. Ariel je puštena na slobodu, ali Triton sada postaje bijedna sjena sama sebe. I što je još važnije, Ursula sada ima Tritonov čarobni trozubac, izvor njegove božanske moći.

Na sreću svih likova te bajke (osim Ursule), princ Eric opet se vraća i harpunom odvlači pažnju zloj kraljici podzemlja. Tako daje priliku Ariel da

napadne Ursulu koja u tome sukobu naraste do čudovišnih razmjera - baš kao i Zlurada, zla kraljica u *Trnoružici*. Ursula stvara golemi vir i podiže čitavu flotu potonulih brodova s oceanskoga dna. U času kada se Ursula sprema ubiti Ariel, Eric skače na jedan od brodova i ubija Ursulu probivši je pramčanim kljunom. Triton i druge zarobljene duše opet su slobodni, a Triton, kojemu se povratila sva moć, pretvori svoju kćer u ljudsko biće tako da može ostati s Ericom. Takve priče zapravo tvrde da žena, da bi bila potpuna, mora uspostaviti odnos s muškom svjesnošću i suočiti se sa strašnim svijetom (koji se ponekad prvenstveno očituje u obliku prebrižne i sveprisutne majke). Muškarac joj može donekle u tome pomoći, ali za sve kojih se to tiče bolje je da nitko nije previše ovisan.

Jednom, dok sam još bio dijete, igrao sam *softball* s prijateljima. U ekipama su bili i dječaci i djevojčice. Imali smo već dovoljno godina da su se dječaci i djevojčice počeli zanimati jedni za druge na dotada nepoznat način. Društveni status počeo je sve više dobivati na važnosti. Moj prijatelj Jake i ja samo što se nismo potukli, naguravali smo se oko mjesta s kojega se baca loptica i nekako baš u taj čas moja je mama prošla pokraj igrališta. Bila je prilično daleko, tridesetak metara, ali samo po njezinu hodu i pokretima tijela znao sam da zna što se događa. Naravno, i druga su je djeca vidjela. Prošla je odmah kraj nas. Znao sam da ju je pogodilo to što vidi. Dijelom je bila zabrinuta da ću doći kući krvava nosa i sa šljivom ispod oka. Vrlo je lako mogla doviknuti: „Hej, djeco, prestanite s time!“ ili čak doći i umiješati se. Ali nije. Nekoliko godina poslije, kada sam se kao tinejdžer nešto svađao s ocem, rekla mi je: „Da ti je previše dobro kod kuće, nikada ne bi otišao.“

Moja je mama nježna osoba. Suosjećajna je, susretljiva i popustljiva. Ponekad dopušta ljudima da budu grubo prema njoj. Kada se vratila na posao nakon što je neko vrijeme provela u kući s mlađom djecom, bilo joj je teško nositi se s muškarcima. Ponekad je bila ogorčena zbog toga - ponekad joj je tako i u odnosu s mojim ocem koji ima izrazitu sklonost činiti što želi i kada to želi. Unatoč tome, nije edipovska majka. Poticala je nas djecu da budemo neovisni, iako joj je to često bilo teško. Učinila je ono što je ispravno, iako joj je to nanijelo emotivnu bol.

Očvrsni, dečko!

Dok sam bio mladić, jedne sam ljetne praznike proveo na preriji u središnjemu Saskatchewanu radeći na željezničkoj pruzi. Svakoga člana radne grupe, koja je bila sačinjena isključivo od muškaraca, ostatak je grupe zadirkirivao

prva dva tjedna na poslu. Mnogi su radnici bili indijanci Northern Creeja. Bili su to uglavnom mirni i opušteni momci sve dok ne bi popili koju čašicu previše, a onda su postajali iznimno osjetljivi i uvredljivi. Svi su više puta završili u zatvoru, kao i većina njihovih rođaka. Nisu to smatrali posebno sramotnim, za njih je to bio samo neizbježan dio bjelačkoga sustava. Osim toga, u zatvoru je zimi bilo toplo, a obroci redoviti i obilati. Jednom sam posudio jednomu od Cree momaka pedeset dolara. Umjesto da mi vrati novac, on mi je ponudio par podupirača za knjige napravljenih od originalnih prvih tračnica koje su postavili duž zapadne Kanade. Još uvijek ih imam. To je bilo bolje od pedeset dolara.

Kada bi došao novi momak, drugi bi mu radnici obvezno prišili uvredljiv nadimak. Nakon što sam ja došao u grupu, nazvali su me Howdy-Doody¹⁶ (još uvijek se pomalo sramim to priznati). Pitao sam momka koji mi je prišio taj nadimak zašto je odabrao baš taj, a on mi je dao smiješan, apsurdan odgovor: „Zato što uopće ne sličiš na njega.“ Fizički radnici često su vrlo duhoviti ljudi, no njihov je humor zajedljiv, oštar i uvredljiv (o tome smo rekli nešto više u 9. pravilu). Stalno maltretiraju jedni druge, dijelom zbog zabave, dijelom zbog nadmetanja u vječnoj borbi za dominaciju, dijelom i zato da vide što će drugi učiniti kada ih podvrgnu društvenomu pritisku. To je dio procesa procjene karaktera i važan dio složnosti u grupi. Kada dobro funkcionira (tj. kada svatko podjednako prima i daje, i zna kako to činiti), onda je upravo to ono što omogućuje radnicima da prežive, pa čak i da uživaju, u polaganju cijevi, radu na naftnim platformama, sječi drveća, radu u kuhinjama restorana i u svakom drugom prijavu, vrućem, fizički zahtjevnju i opasnu poslu koje i dan-danas gotovo isključivo obavljaju muškarci.

Nedugo nakon što sam počeo raditi, promijenili su mi nadimak u Howdy. Bio je to velik napredak, Howdy ipak ima dobar zapadnjački prizvuk i nije očito povezan s onim glupim lutkom. No sljedeći novi radnik nije bio te sreće. Nosio je vrlo lijepu kutiju za hranu, a to mu je bio velik minus zato što su svi u pravilu nosili obične, nepretenciozne smeđe papirnate vrećice. Njegova je kutija bila previše lijepa i previše nova i izgledala je kao da ju je kupila (i punila) njegova majka. Tako mu je ta kutija postala nadimak. *Lunchbucket*¹⁷ nije bio vedar momak. Uvijek je prigovarao i loše se ponašao. Za sve mu je bio kriv netko drugi. Bio je uvredljiv i sporo je kopčao.

Lunchbucket nije mogao prihvatiti svoj nadimak niti se mogao prilagoditi poslu. Kad god bi mu se tko obratio, bio je živčan i odgovarao svisoka i isti je stav imao i prema poslu. Bio je loše društvo i nije znao prihvatiti šalu. Među

fizičkim radnicima to su zbilja kobne osobine. Tu njegovu mrzovolju i superiorno držanje nekoga tko trpi nepravdu ekipa je podnosila otprilike tri dana, a poslije toga Lunchbuketa su počeli gnjaviti služeći se širim arsenalom od nadimka. Lunchbucket bi mrzovoljno radio na trasi zajedno sa sedamdesetak muškaraca nejednako raspoređenih duž četvrt milje. Najednom bi niotkuda doletio kamenčić ravno u njegovu kacigu. Izravan pogodak proizvodio je specifičan šupalj zvuk koji bi silno razveselio tihe promatrače. No čak mu ni to nije uspjelo popraviti raspoloženje pa su kamenčići postali veći. Svaki put kada bi se Lunchbucket zadubio i zaboravio obraćati pozornost, odjeknuo bi *tup!* - kamen bi ga pogodio u kacigu, a on bi razdraženo i nemoćno bjesnio. Potiho su se smijuljili svi duž trase. Nakon nekoliko dana takva tretmana Lunchbucket je, nimalo pametniji i s nekoliko modrica na tijelu, jednostavno nestao.

Kada nešto rade zajedno, ljudi nameću jedni drugima kodeks ponašanja. Obavi posao. Pošteno odradi svoj dio. Ostani budan i obraćaj pozornost. Ne cvili i ne budi preosjetljiv. Izbori se za svoje prijatelje. Ne ulizuj se i ne budi izdajica. Ne robuj glupim pravilima. Ne budi *girlie man*, kako je to besmrtno rekao Arnold Schwarzenegger, tj. ne budi curica. Nemoj ovisiti ni o kome. Nimalo. Nikada. Točka. Ovo ugnjetavanje kao dio procesa prihvaćanja u grupu radnika predstavlja ispit: jesi li čvrst, zabavan, sposoban i pouzdan? Ako nisi, otiđi. Vrlo jednostavno. Ne moramo te žaliti. Ne pada nam na pamet podnositi samodopadne mangupe i ne želimo obavljati tvoj dio posla.

Prije nekoliko desetljeća *bodybuilder* Charles Atlas izradio je slavnu reklamu u obliku kratka stripa pod nazivom *Uvreda koja je od Maca napravila muškarca*. Ta je reklama izišla gotovo u svim stripovima, koje uglavnom čitaju dječaci. Mac, protagonist, sjedi na ručniku na plaži sa zgodnom djevojkom. U sljedećoj slici pored njih prođe nasilnik i njega i djevojku zaspe pijeskom. Mac se pobuni, no ovaj, koji je puno snažniji muškarac, zgrabi ga za ruku i kaže mu: „Slušaj dobro. Razbio bih ti glavu... Problem je samo što si premršav pa bi se mogao rasuti u prah.“ Nasilnik odlazi, a Mac kaže djevojci: „Kakav nasilnik! Jednoga ću mu dana vratiti za ovo.“ Ona se ustoboči pa kaže: „Oh, nemoj da te to uzrujava, dječake.“ Mac ode kući, malo promatra svoju bijednu tjelesnu građu pa ode i kupi Atlasov program. Uskoro ima novo tijelo. Sljedeći put kada dođe na plažu udari onoga nasilnika šakom u nos, a djevojka, sada zadovoljna, privija se uz njega i kaže: „Oh, Mac! Ipak si pravi muškarac.“

Ta je reklama s razlogom tako popularna. U sedam jasnih crteža sažima ljudsku psihologiju seksualnosti. Preslab mladić posramljen je i bojažljiv, kao što bi i trebao biti. Od kakve je koristi? Ismijavaju ga drugi muškarci i, što je još

gore, privlačne žene. Umjesto da očajava nad sobom i skriva se u podrumu gdje u donjemu rublju igra igrice i žvače čips, on si predočava ono što je Alfred Adler, Freudov najbliži suradnik, nazvao „kompenzatornom maštarijom“. Cilj takve maštarije nije toliko da nam ispuni želju, koliko da uvidimo koji je pravi put naprijed. Mac ozbiljno uviđa da je građen kao strašilo i donosi odluku da mora osnažiti svoje tijelo. Što je još važnije, provodi svoj plan u djelo. Poistovjećuje se s onim dijelom svojega bića koji može nadići trenutno stanje i postaje junak vlastite pustolovine. Vraća se na plažu i udara nasilnika u nos. Mac pobjeđuje. Pobjeđuje i njegova potencijalna djevojka. Baš kao i svi ostali.

Za žene je dakako bolje da muškarci ne žive u bezbrižnoj međusobnoj ovisnosti. Jedan od razloga zašto se toliko mnogo žena iz radničke klase danas ne udaje, kao što smo već rekli, jest taj što se ne žele brinuti za muškarca, boriti se za posao i skrbiti se za djecu. To je posve razumljivo. Žena bi se trebala brinuti za svoju djecu - iako to nije sve što bi trebala raditi. Muškarac bi se trebao brinuti za ženu i djecu - iako to nije sve što bi trebao raditi. Ali žena se ne bi trebala brinuti o muškarcu zato što se ona mora brinuti o djeci, a muškarac ne bi trebao biti dijete. To znači da ne smije biti ovisan. To je jedan od razloga zašto muškarci imaju vrlo nizak prag tolerancije prema ovisnim muškarcima. I ne zaboravimo: uvrnute žene mogu stvoriti ovisne sinove, mogu podupirati ili se čak i udati za ovisne muškarce, ali pozorne i svjesne žene žele pozorna i svjesna partnera.

Upravo je zato Nelson Muntz iz *Simpsonsa* toliko potreban u malenoj društvenoj skupini Homerova sina-antijunaka Barta. Bez Nelsona, Kralja zlostavljača, školom bi ubrzo prevladali ogorčeni i osjetljivi Millhousei, narcistički pametnjakovići poput Martina Princea, mekušasti njemčići koji se prejedaju čokoladom i infantilni Ralph Wiggum. Muntz tu služi kao korektiv, on je čvrsto, samodostatno dijete koje svojom sposobnošću prijezira odlučuje o tome gdje je granica nezrela i patetična ponašanja koju se jednostavno ne smije prijeći. Genijalnost autora ovoga crtića između ostaloga vidi se i u odbijanju da Nelsona jednostavno otpiše kao nepopravljiva nasilnika. Nelsona je napustio otac koji je propalica, majka ga prostitutka na svu sreću zanemaruje i dječaku, sve u svemu, s obzirom na okolnosti zapravo ide prilično dobro. Za njega se zanima čak i posve progresivna Lisa, koju to otkriće posve zaprepasti i zbuni (zbog vrlo sličnih razloga *Pedeset nijansi sive* postao je svjetski fenomen).

Kada jedine svjesno prihvaćene vrline postanu mekušnost i bezazlenost, onda se budi nesvjesna fascinacija čvrstoćom i dominacijom. Za našu budućnost to može dijelom značiti ovo: ako se muškarce počne presnažno gurati prema

feminizaciji, oni će možda razviti sve veće zanimanje za surovu, fašističku političku ideologiju. *Klub boraca*, možda najfašističkiji popularni film koji je Hollywood izbacio posljednjih godina (osim možda filmova o Iron Manu), upravo je savršen primjer takve neizbježne privlačnosti. Populističko bujanje podrške Donaldu Trumpu u SAD-u dio je istoga procesa, baš kao i (u puno kobnijemu obliku) nedavni uspon političkih stranaka krajnje desnice čak i u liberalnim, umjerenim državama poput Nizozemske, Švedske i Norveške.

Muškarci moraju očvrnuti. Oni to zahtijevaju, a žene to žele, iako možda ne će odobravati grub i omalovažavajuć stav koji je ipak neizostavan dio društveno zahtjevna procesa kojim se ta čvrstoća oblikuje i potiče. Neke žene ne žele izgubiti svoje male dječake pa ih odluče zadržati zauvijek. Neke žene ne vole muškarce i radije bi imale podložna partnera, čak i ako je beskoristan. To im ujedno daje puno materijala za samosažalijevanje. Ne treba podcijeniti užitak koji se prima iz takva samosažalijevanja.

Muškarci očvršćuju tjerajući sebe i jedni druge do granica. Kada sam bio tinejdžer, bila je puno veća vjerojatnost da će dečki sudjelovati u prometnim nesrećama negoli djevojke (tako je još uvijek). To je bilo zato što bi noću često izvodili driftove na zaleđenu parkiralištu. Utrkivali su se automobilima vozeći se neasfaltiranim cestama od obližnje rijeke pa uzbrdo sve do područja na više stotina metara nadmorske visine. Bilo je puno vjerojatnije da će se upuštati u sukobe, izostajati s nastave, svađati se s profesorima i napustiti školu - bili su već umorni od toga da podižu ruke kako bi mogli otići u zahod kada su već postali dovoljno veliki i snažni da rade na naftnim platformama. Bilo je vjerojatnije da će zimi jurcati motociklima po zaleđenim jezerima. Poput skejtera, penjača po dizalicama i slobodnih trkača, upuštali su se u opasnosti zato što su pokušavali postati korisni. Kada ovaj proces otiđe predaleko, dječaci (i muškarci) zapadnu u antisocijalno ponašanje koje je kod muškaraca puno učestalije negoli kod žena. To ne znači da svaka demonstracija odvažnosti i hrabrosti ima kriminalan karakter.

Dok su tako ludovali automobilima, momci su ispitivali granice svojih vozila, svoju vozačku sposobnost i sposobnost samokontrole u situaciji koja je izvan kontrole. Kada su se suprotstavljali profesorima, bunili su se protiv autoriteta zato da vide postoji li ikakav stvarni autoritet na koji bi se, u načelu, mogli osloniti u krizi. Kada su napuštali školu, odlazili su raditi na naftnim platformama na temperature od četrdeset stupnjeva ispod nule. Ono što je toliko mnogo tih mladića otjeralo iz učionice u kojoj ih je vjerojatno čekala bolja budućnost nije bila slabost nego snaga.

Ako su zdrave i normalne, žene ne žele dječake. Žele muškarce. Žele nekoga s kime bi se natjecale, nekoga s kime se mogu uhvatiti ukoštac. Ako su snažne, žele nekoga još snažnijeg. Ako su pametne, žele nekoga pametnijeg. Žele nekoga tko im donosi nešto što same ne mogu pružiti. Zbog toga je snažnim, pametnim, privlačnim ženama često teško pronaći partnera: jednostavno nema toliko muškaraca koji su dovoljno bolji od njih da bi ih smatrale poželjnima (koji su, kao što piše u jednoj knjizi, viših „prihoda, obrazovanja, samopouzdanja, inteligencije, dominacije i društvene pozicije“). Stoga, onaj duh koji ometa dječake da postanu muškarci nije nimalo naklonjeniji ženama no što je muškarcima. Bunit će se, jednako glasno i s jednakim pravedničkim gnjevom („ne možeš to raditi, preopasno je“) svaki put kada djevojčica pokuša stati na vlastite noge. On negira svjesnost. Protivi se ljudima, priželjkuje im neuspjeh, ljubomorani je, ogorčen i destruktivan. S tako nečim nikada se ne bi udružio netko tko je na strani čovječanstva. Nitko tko se posveti napretku ne smije si dopustiti da ga obuzme takvo što. A ako mislite da su čvrsti muškarci preopasni, samo pričekajte pa ćete vidjeti što su sve slabi muškarci u stanju učiniti.

Ne ometajte djecu dok skejtaju.

12. PRAVILO POMILUJTE MAČKU KADA JE SRETNETE NA CESTI

I PSI SU OK

Započet ću ovo poglavlje otvoreno priznajući da imam američkoga eskimskog psa - riječ je o jednoj od brojnih varijanti osnovne špic vrste. Bili su poznati kao njemački špicevi sve do Prvoga svjetskog rata kada je postalo zabranjeno priznati da iz Njemačke može doći nešto dobro. Američki eskimski psi, sa svojim šiljatim, klasičnim vučjim licem, uspravnim ušima, dugačkim gustim krznom i kovrčavim repom ubrajaju se među najljepše pse. Također su vrlo inteligentni. Naš pas, koji se zove Sikko (moja kći, koja mu je nadjenula ime, tvrdi da to na inuitskome jeziku znači „led“), vrlo brzo uči trikove, čak i sada kada je jako star. Nedavno, kada je napunio trinaest godina, naučio sam ga jednu novu akrobaciju. Već je znao rukovati se šapom i balansirati poslasticu na njuški. Naučio sam ga da te dvije stvari čini istodobno. Međutim, nismo načisto s tim uživa li on u tome.

Sikka smo kupili kao dar za kćerku Mikhailu kada je imala desetak godina. Bio je neodoljiv sladak štenac. Mali nos i uši, okrugla glava, krupne oči, nespreni pokreti - te osobine automatski potiču ljude - kako muškarce, tako i žene - da se skrbe za nj. To je posve sigurno vrijedilo za Mikhailu koja se je također skrbrila za bradatu agamu, macaklina, kraljevskoga pitona, kameleona, iguanu i deset kilograma teška i pol metra dugačka flamanskoga divovskog zeca kojega je nazvala George i koji je grickao sve čega bi se dočepao i često bježao iz kuće (na veliko zaprepaštenje susjeda koji bi u svojem sićušnom gradskom vrtu najednom ugledali obrise toga golemog zeca). Imala je sve te životinje zato što je bila alergična na uobičajenije ljubimce - osim na Sikka, koji je imao dodatnu prednost što spada u kategoriju hipoalergenskih pasa.

Sikko je dobio pedeset nadimaka (brojali smo) koji su podrazumijevali široku lepezu raznih emocija, odražavali su i privrženost koju smo mu iskazivali kao i povremenu frustraciju njegovim životinjskim navikama. *Prljavac* je vjerojatno bio moj omiljeni nadimak, ali sam jako cijenio i *Zločko*, *Dlakavi* i *Sisalo*. Djeca su ga najčešće zvala *Njuškica* i *Skviki*, ali rado su koristili i *Bubi*, *Miki* i *Snjofavac* (ma koliko to bilo strašno priznati). Trenutno je u igri *Bubalo* - Mikhaila ga sada tako pozdravlja svaki put kada je na dulje vrijeme odsutna. Ali za potpun efekt treba to viknuti piskutavim iznenađenim glasom.

Sikko čak ima svoj Instagram hashtag: #JudgementalSikko.

Opisujem svojega psa umjesto da odmah pišem o mačkama zato što ne želim podleći fenomenu poznatom kao „paradigma minimalne grupe“ koji je otkrio socijalni psiholog Henri Tajfel. Tajfel je doveo svoje ispitanike u laboratorij i posjeo ih ispred ekrana na kojemu je bljesnuo određeni broj točkica. Od ispitanika je tražio da procijene koliko ih je bilo. Zatim je kategorizirao svoje ispitanike u precjenitelje i podcjenitelje, kao i u precizne i neprecizne, i razdvojio ih u grupe prema njihovim rezultatima. Zatim je zatražio od njih da podijele novac među članovima svih grupa.

Tajfel je otkrio da su ispitanici pokazali izrazitu naklonost prema članovima vlastite grupe, odbijajući metodu ravnopravne raspodjele i nesrazmjerno nagrađujući one s kojima su se sada identificirali. Neki su drugi istraživači podijelili ispitanike u različite grupe koristeći još proizvoljnije strategije, poput bacanja novčića. Ništa se nije promijenilo čak ni kada su rekli ispitanicima po kojim su ih kriterijima grupirali. Oni su svejedno još uvijek favorizirali članove svoje grupe.

Tajfelove studije pokazuju dvije stvari: prvo, *ljudi su socijalni*; drugo, *ljudi su antisocijalni*. Ljudi su socijalni zato što vole članove vlastite grupe. Ljudi su antisocijalni zato što ne vole članove drugih grupa. Točan razlog zašto je to tako predmet je trajne i neprekinute rasprave. Mislim da bi to moglo predstavljati rješenje složenoga problema optimizacije: takvi problemi nastaju, primjerice, kada su važna dva ili više čimbenika, no nijedan ne možemo maksimizirati, a da se drugi ne umanje. Do toga dolazi, na primjer, zbog oprečnosti između suradnje i natjecanja, koji su oboje društveno i psihološki dobri i poželjni. Suradnja pridonosi sigurnosti, zaštiti i društvenosti. Natjecanje koristi osobnomu razvitku i statusu. Međutim, ako je skupina premala, nema moći ni ugleda i ne može se obraniti od drugih skupina. Posljedično, nije korisno biti član takve grupe. Ali ako je grupa prevelika, manja je vjerojatnost napredovanja do vrha. Dakle, postaje preteško steći prednost. Možda se ljudi poistovjećuju s grupom okupljenom bacanjem novčića zato što se duboko u sebi žele organizirati, zaštititi i u isto vrijeme imati razumnu mogućnost uspona dominacijskom hijerarhijom. Zatim favoriziraju svoju grupu zato što to pomaže napretku cijele skupine - a uspon u strukturi koja se raspada ne bi bio baš korisna strategija.

U svakom slučaju, ovo poglavlje povezano s mačkama započeo sam opisujući svojega psa upravo zbog Tajfelova otkrića minimalnih uvjeta. Inače bi sam spomen mačke u naslovu dostajao da na mene nasrnu brojni ljubitelji pasa,

sve samo zato što nisam pse uključio u grupu bića koje treba pomilovati. A budući da volim pse, nema razloga da me zadesi takva sudbina. Dakle, ako ste od onih koji vole pomilovati psa kada ga sretnu na ulici, nemojte se osjećati kao da me trebate mrziti. Budite sigurni da i sam odobravam takvu aktivnost. Također bih se htio ispričati svim ljubiteljima mačaka koji se sada osjećaju uvrijeđenima zato što su se nadali priči o mačkama, a morali su čitati sve ovo o psima. Možda će biti zadovoljni ako kažem da mačke bolje ilustriraju ono što želim reći i da ću doista govoriti o njima u ovomu poglavlju. Međutim, prvo ću se pozabaviti nekim drugim temama.

Patnja i ograničenja Bića

Ideja da je život patnja istina je koja je, kao što smo već spomenuli, prisutna u nauku svake veće religije u jednomu obliku ili drugom. Budisti to izravno ističu. Kršćani to prikazuju križem. Zidovi se sjećaju svojih patnja koje su trpjeli tijekom stoljeća. Takvo razmišljanje univerzalno je obilježje svih velikih religijskih sustava zato što su ljudska bića u sebi krhka. Možemo biti oštećeni i čak slomljeni, emotivno i fizički, i svi podliježemo posljedicama starenja i gubitka. To su turobne činjenice i vrlo je razložno čuditi se što u takvim uvjetima uopće možemo napredovati i biti sretni (ponekad čak i htjeti postojati).

Nedavno sam razgovarao s klijenticom kojoj se suprug već pet mučnih godina uspješno bori s tumorom. Oboje su se držali iznimno hrabro tijekom toga razdoblja. Međutim, sada su doznali da je tumor posvuda metastazirao i da ne će još dugo poživjeti. Možda je ovako užasne vijesti najteže čuti kada ste još uvijek u krhku stanju i oporavljate se od prethodne loše vijesti koju ste podnijeli. U tome trenutku ta se tragedija čini posebno nepoštenom. Zbog takvih stvari čovjek može izgubiti vjeru i u samu nadu i to je često dovoljno da izazove pravu traumu. Moja klijentica i ja razgovarali smo o brojnim temama, nekim filozofskim i apstraktnim, nekim više konkretnim. Podijelio sam s njom neka razmišljanja do kojih sam došao o pitanjima „zašto?“ i „čemu?“ kada je u pitanju ljudska ranjivost.

Kada je moj sin Julian imao otprilike tri godine, bio je iznimno slatko dijete. Sada je dvadeset godina stariji i još uvijek je sladak (sigurno će uživati u ovomu komplimentu kada ga pročita). Zbog njega sam puno razmišljao o krhkosti malene djece. Trogodišnjaku je lako naštetiti. Psi ga mogu ugristi. Automobili ga mogu udariti. Zločesta ga djeca mogu gurnuti na pod. Može se razboljeti (i ponekad je bio bolestan). Julian je često imao groznicu i zapadao je u bunilo. Ponekad je znao halucinirati pa bih ga morao tuširati da mu snizim temperaturu, a znao se čak i boriti sa mnom u tome grozničavom stanju. Mislim da se zbog

malo čega tako teško pomiriti s temeljnim ograničenjima ljudske egzistencije kao zbog bolesti djeteta.

Mikhaila, godinu i nekoliko mjeseci starija od Juliana, također je imala problema. Kada je imala dvije godine, podigao bih je na ramena i tako nosio. Djeca uživaju u tome. Međutim, kada bih je nakon toga spustio na tlo, sjela bi i rasplakala se. Zato sam to prestao činiti i mislio sam da je to kraj problema - ali nije bilo tako. Supruga Tammy rekla mi je da nešto nije u redu s Mikhailinim hodom, no ja to nisam mogao opaziti. Tammy je smatrala da bi to moglo imati veze s načinom na koji je reagirala kada bih je nosio na ramenima.

Mikhaila je bila vedro dijete s kojim se bilo vrlo lako nositi. Jednoga dana kada je imala otprilike četrnaest mjeseci poveo sam je zajedno s Tammy i njezinim djedom i bakom u Cape Cod (u to smo vrijeme živjeli u Bostonu). Kada smo došli tamo, Tammy i njezini mama i tata izišli su iz automobila i tako sam ostao sam s Mikhailom. Sjedili smo na prednjemu sjedalu, ona je bila ispružena na suncu i tepala je. Nagnuo sam se da je čujem što govori.

„Sretna, sretna, sretna, sretna, sretna?“

Eto, takva je bila.

Međutim, kada je napunila šest godina, počela je biti potištena. Ujutro ju je bilo teško izvući iz kreveta. Vrlo se sporo oblačila. Kada bismo otišli u šetnju, zaostajala bi za nama. Zalila se da je bole noge i da joj tenisice ne odgovaraju. Kupili smo joj deset različitih pari, ali nije pomoglo. Išla je u školu, držala glavu uspravno i pristojno se ponašala. Ali kada bi došla kući i ugledala mamu, briznula bi u plač.

Budući da smo se malo prije toga preselili iz Bostona u Toronto, pripisali smo te promjene stresu zbog preseljenja. Ali nije postalo ništa bolje. Mikhaila je počela silaziti niz stepenice jednu po jednu. Počela se kretati poput puno starije osobe. Zalila se ako biste je primili za ruku. (Jednom me je, puno kasnije, pitala: „Tata, kada si se sa mnom igrao *This Little Piggy*¹⁸ dok sam bila mala, je li to trebalo boljeti?“ Neke stvari naučite prekasno...)

Liječnik u našoj ambulanti rekao nam je: „Neka djeca imaju bolove dok rastu. To je normalno, ali mogli biste je odvesti fizijatru.“ To smo i učinili. On je pokušao zakrenuti Mikhailinu petu. Nije se pomaknula. To nije bilo dobro. Fizijatar nam je rekao: „Vaša kći ima juvenilni reumatoidni artritis.“ To nismo htjeli čuti, nije nam se svidio taj fizijatar. Vratili smo se u našu ambulantu gdje nam je drugi liječnik savjetovao da Mikhailu odvedemo u dječju bolnicu

Hospital for Sick Children. Rekao je: „Odvedite je na odjel hitne pomoći, tako ćete brzo doći do reumatologa." I nego što, Mikhaila je imala artritis. Fizijatar koji nam je iznio onako loše vijesti bio je u pravu. Trideset i sedam oštećenih zglobova. Teški poliartrikulirani juvenilni idiopatski artritis. Uzrok? Nepoznat. Prognoza? Rana zamjena više zglobova.

Kakav bi to Bog stvorio svijet u kojemu se takvo što uopće moglo dogoditi? - pogotovo tako nevinoj i sretnoj djevojčici? To je pitanje od apsolutno temeljne važnosti, kako vjernicima, tako i nevjernicima. Tim se pitanjem (kao i brojnim drugim teškim pitanjima) bavi remek-djelo *Braća Karamazovi* Fjodora Dostojevskoga, o kojemu smo već nešto rekli u 7. pravilu. Svoje sumnje u ispravnost Bića Dostojevski izražava u liku Ivana, elokventna, zgodna, sofisticirana brata (i najvećega protivnika) manastirskoga novaka Aljoše. „To ne znači da Boga ne priznajem, shvati već jednom," kaže Ivan, „nego ne priznajem niti mogu priznati svijet koji je on stvorio, svijet Božji."

Ivan priča Aljoši priču o djevojčici koju su roditelji kažnjavali tako što bi je zimi po noći zaključali u poljski zahod (istinita priča koju je Dostojevski izrezao iz novina). „I ta je majka mogla spavati dok su se noću razlijegali jauci toga jadnog djeteta zatvorena na onomu odvratnom mjestu!" kaže Ivan. „Shvaćaš li ti kako je bilo tom malom stvorenju koje još ne može pravo pojmiti što se to s njim događa kad se na onom odvratnom mjestu, u mraku i na studeni, udara svojom sitnom šakom u bolna prsa i roni krvave, nevine, krotke suze zazivajući ‘dragog Bogu’ da je zaštiti! [...] Zamisli da sam gradiš građevinu ljudske sudbine, kako bi na kraju usrećio ljude, kako bi im napokon dao mir i spokojstvo, a da je radi toga potrebno i nužno da strada u mukama samo jedno jedino sićušno stvorenje, eto, to isto dijete što se lupalo šakom u prsa, i da se na njegovim neosvećenim suzama podigne ta građevina, bi li pristao biti graditelj pod takvim uvjetima, kaži ali ne laži!" Aljoša razmisli. „Ne, ne bih pristao", odgovara tiho. Ne bi učinio ono što Bog, čini se, slobodno dopušta.

Godinama prije shvatio sam nešto važno vezano za ovo pitanje, a odnosi se na mojega trogodišnjeg Juliana. Pomislio sam: „Volim svojega sina. Ima tri godine, malen je, sladak i smiješan. Ali ujedno se i bojim za njega zato što bi mogao biti povrijeđen. Kada bih imao moć da to promijenim, što bih učinio?" Pomislio sam: „Mogao bi biti visok šest metara umjesto jednoga metra. Onda ga nitko ne bi mogao baciti na pod. Mogao bi biti načinjen od titana umjesto od mesa i kostiju. Tada ga ne bi bilo briga ako bi neko derište bacilo kamion-igračku u njegovu glavu. Mozak bih mu mogao osnažiti umjetnom inteligencijom. A čak i ako bi doživio neko oštećenje, lako bismo mu mogli

odmah zamijeniti dijelove. Problem riješen!" Ali nije, problem nije riješen, i to ne samo zato što su takve stvari nemoguće. Umjetno osnažiti Juliana bilo bi isto kao i uništiti ga. Više ne bi bio trogodišnji dječak već hladni, čelični robot. To ne bi bio Julian. To bi bilo čudovište. Tako razmišljajući shvatio sam da je ono što u osobi istinski možemo voljeti nerazdvojno od njezinih ograničenja. Julian ne bi bio toliko sladak, malen i neodoljiv da istodobno nije bio podložan bolestima, gubitcima, boli i tjeskobi. Budući da ga neizmjerljivo volim, zaključio sam da je dobar onakav kakav jest, unatoč svojoj krhkosti.

S mojom je kćerkom bilo teže. Kako je bolest napredovala, počeo sam je nositi na leđima (ne na ramenima) kada bismo išli u šetnju. Počela je oralno uzimati naproksen i metotreksat - snažan kemoterapijski agens. Primila je više injekcija kortizona (u zapešća, ramena, gležnjeve, laktove, koljena, kukove, prste ruku i nogu i u tetive), sve pod općom anestezijom. To je privremeno pomoglo, ali stanje joj se nastavilo pogoršavati. Jednoga je dana Tammy odvela Mikhailu u zoološki vrt. Vozila ju je u invalidskim kolicima.

To nije bio dobar dan.

Njezin je reumatolog predložio prednizon, kortikosteroid koji se dugo vremena koristio protiv upale. Ali taj je lijek imao mnogo nuspojava, među ostalim i snažno otjecanje lica. Nismo bili posve načisto s tim je li to za djevojčicu išta bolje od artritisa. Srećom, ako je *sreća* prava riječ, reumatolog nam je rekao za jedan novi lijek koji su do sada uzimale samo odrasle osobe. Tako je Mikhaila postala prvo kanadsko dijete koje je primilo etanercept, „biološki lijek“ posebno namijenjen za autoimune bolesti. Tammy joj je u prvih nekoliko injekcija slučajno ubrizgala deset puta više od preporučene doze. Puf! Mikhaila je živnula. Nekoliko tjedana nakon odlaska u zoološki vrt skakala je uokolo, igrala nogomet. Tammy i ja cijelo smo je ljeto samo gledali kako trči.

Željeli smo da Mikhaila ima najveću moguću kontrolu nad svojim životom. Uvijek ju je snažno motivirao novac. Jednoga smo je dana zatekli ispred kuće kako sjedi okružena knjigama iz ranoga djetinjstva i pokušava ih prodati prolaznicima. Jedne sam je večeri posjeo i rekao joj da ću joj dati pedeset dolara ako si sama uspije dati injekciju. Imala je osam godina. Borila se sa sobom trideset pet minuta, držeći iglu kraj bedra. Zatim je to učinila. Sljedeći sam joj put dao dvadeset dolara, ali imala je samo deset minuta. Zatim deset dolara i pet minuta. Neko smo vrijeme držali istu cijenu. Bilo je to pravo cjenkanje.

Nakon nekoliko godina Mikhaili su nestali svi simptomi. Reumatolog je predložio da je počnemo odvikavati od lijekova. Neka djeca prebole taj oblik

artritis nakon što uđu u pubertet. Nitko ne zna zašto. Počela je uzimati metotreksat u tabletama, ne više u injekcijama. Četiri godine sve je bilo dobro, a onda ju je jednoga dana počeo boljeti lakat. Odveli smo je u bolnicu. „Imaš samo jedan artritičan zglob“, rekao je reumatologov pomoćnik. To nije „samo“. Dva nije puno više od jedan, ali jedan je puno više od nula. Taj jedan zglob značio je da nije preboljela artritis, bila je to samo stanka. Bila je shrvana mjesec dana, no još uvijek se bavila plesom i igrala se loptom s prijateljima na ulici pred našom kućom.

Sljedećega rujna, kada je Mikhaila krenula u jedanaesti razred, reumatologinja je imala još neugodnih vijesti. Magnetska rezonanca otkrila je pogoršanje na kuku. Rekla je Mikhaili: „Morat ćemo ti zamijeniti kuk prije nego što navršiš trideset godina.“ Možda je to oštećenje nastalo prije čudesna etanerceptova učinka? Nismo znali. Bile su to zloslutne vijesti. Jednoga dana, nekoliko tjedana poslije toga, Mikhaila je igrala hokej u dvorani svoje srednje škole kada joj se usred igre ukočio kuk. Šepajući je napustila teren. Boljelo ju je sve više i više. Reumatologinja je rekla: „Čini se da ti je dio bedrene kosti odumro. Ne ćemo ti trebati zamijeniti kuk s trideset godina. Trebamo ti ga zamijeniti sada.“

Dok sam sjedio sa svojom klijenticom - koja mi je govorila o galopirajućemu tumoru svojega supruga - raspravljali smo o krhkosti života, o egzistencijalnoj tragediji i nihilizmu koji potiče neposredna prijetnja smrti. Podijelio sam s njom misli o svojem sinu. Ona se, baš kao i svaki čovjek koji se nađe u takvoj situaciji, pitala: „Zašto moj suprug? Zašto ja? Čemu ovo?“ Najbolji odgovor koji sam joj mogao dati bila je moja spoznaja o čvrstoj povezanosti između ranjivosti i Bića. Ispričao sam joj staru židovsku priču, mislim da je dio komentara Tore. Počinje s pitanjem koje je strukturirano poput zen koana. *Zamislite biće koje je sveznajuće, sveprisutno i svemoćno. Što takvu biću nedostaje? Odgovor? Ograničenje.*

Ako ste već sve, posvuda i uvijek, nemate kamo otići i nemate što biti. Sve što može biti već jest, a sve što bi se moglo dogoditi već se dogodilo. Upravo je zato, kaže dalje ta priča, Bog stvorio čovjeka. Bez ograničenja nema priče. Bez priče nema Bića. Ta mi je ideja pomogla da se nosim sa zastrašujućom krhkošću Bića. Pomogla je i mojoj klijentici. Ne želim pretjerati ističući važnost te ideje. Ne želim reći da zbog toga sve najednom postane u redu. Moja se klijentica i dalje morala boriti s tumorom svojega supruga, baš kao što sam se i ja nastavio suočavati sa strašnom bolesti svoje kćeri. Ali ima nečega u tome da prihvatimo da su egzistencija i ograničenje nerazdvojno povezani.

Trideset žbica okreće se oko jedne osovine.

No tek središnja praznina čini kola upotrebljivima.

Od gline je napravljena posuda, no jedino je praznina čini korisnom.

Soba ima prozore i vrata, no ono

što je čini korisnom jest njezina praznina.

Stoga ono što vidiš ima svoje prednosti, a ono što ne vidiš čini stvari korisnima.

Ovakvo se shvaćanje nedavno pojavilo i u svijetu popularne kulture, u vrijeme evolucije kulturne ikone DC Comicsa, Supermana.

Supermana su 1938. stvorili Jerry Siegel i Joe Shuster. U početku je mogao micati automobile, vlakove, pa čak i brodove. Mogao je trčati brže od lokomotive. Mogao je „jednim skokom preskakivati visoke zgrade“. No tijekom naredna četiri desetljeća moći i sposobnosti su mu se proširile. Do kasnih šezdesetih mogao je letjeti brže od svjetlosti. Imao je nadljudski sluh i rendgenski vid. Infracrvene zrake izlazile su mu iz očiju. Mogao je smrznuti predmete i dahom stvarati uragane. Mogao je pomicati čitave planete. Nuklearne eksplozije nisu mu smetale, a ako bi se ozlijedio, na neki bi se način odmah uspio izliječiti. Superman je postao neranjiv.

Zatim se dogodilo nešto neobično. Postao je dosadan. Što su mu sposobnosti bile nevjerojatnije, to je bilo teže smisliti što bi zanimljivo mogao činiti. DC je prvi put nadvladao taj problem 1940-ih. Superman je postao ranjiv na radijaciju uzrokovanu kriptonitom, materijalnim ostatkom njegova razorenoga planeta. Naposljetku je nastalo više od dva tuceta varijanti. Zeleni kriptonit je oslabljivao Supermana. U dovoljnoj količini bi ga mogao i ubiti. Crveni je uzrokovao da se čudno ponaša. Crveno-zeleni je izazivao mutacije (jednom mu je na zatiljku izraslo treće oko).

No bile su potrebne i druge tehnike da Supermanova priča ostane zanimljiva. Godine 1976. zakazali su mu bitku sa Spidermanom. Bio je to prvi transfer superjunaka, Stan Leeovih skorojevićkih Marvel Comicsa s manje idealiziranim likovima, i DC-a koji je bio vlasnik Supermana i Batmana. Ali Marvel je morao Spidermanu povećati moći da bi bitka ostala uvjerljiva i tako je prekršio pravila igre. Spiderman je Spiderman upravo zato što ima moći pauka. Ako mu najednom pridate bilo koje druge moći, više nije Spiderman. Zaplet se raspada.

Do 1980-ih Superman je patio od terminalne faze da igra ulogu *deus ex machina* - to je latinski izraz koji doslovno znači „bog iz stroja“. Tim se izrazom

u antičkim dramama opisivao dio radnje u kojemu bi svemoćno božanstvo naglo i čudesno interveniralo u priču da spasi unesrećenoga junaka. Taj se izraz i danas koristi za loše priče u kojima svaki lik i svaki neuspjeli zaplet može biti spašen uz malo neuvjerljive čarolije ili drugih peripetija koje nisu u skladu s razumnim očekivanjima čitatelja. Marvelovi junaci ponekad spašavaju priču upravo na taj način. Primjerice X-Man uvijek spašava stvar zato što može razviti bilo koju moć koja je potrebna da spasi život. Vrlo je zgodno imati ga pri ruci. Mnoštvo je sličnih primjera u popularnoj kulturi. Na kraju knjige Stephen Kinga *The Stand*, (upozoravam da je ovo *spoiler*), sam Bog uništava zlikovce iz romana. A u sapunici *Dallas* ispostavilo se da je cijela deveta sezona (1985.-1986.) bila samo san. Obožavatelji se žale na takve stvari i u pravu su. Prevareni su. Publika koja prati priču spremna je obuzdati nevjericu sve dok su ograničenja koja priču čine mogućom koherentna i dosljedna. Pisci, sa svoje strane, pristaju pridržavati se svojih početnih odluka. Obožavatelje žalcira kada pisac vara. Žele baciti knjigu u kamin, a televizor pogoditi ciglom.

To je postao i Supermanov problem: postao je toliko moćan da je sama sebe mogao „božanskom intervencijom“ spasiti iz bilo koje situacije, u bilo kojemu trenutku. Zato je 1980-ih franšiza gotovo ugasla. Umjetnik-pisac John Byrne uspješno ju je obnovio i ponovno napisao Supermana. Zadržao je njegovu biografiju, ah ga je lišio mnogih njegovih novih moći. Više nije mogao podizati planete niti otresati hidrogenske bombe. Također je učinio da mu moći ovise o sunčevoj svjetlosti tako da je u nekom smislu bio suprotnost vampiru. Dobio je neka razumna ograničenja. Superjunak koji može učiniti bilo što, čini se, uopće nije superjunak. Nije ni po čemu poseban, prema tome, ništa je. Nema se protiv čega boriti tako da mu se čovjek ne može ni diviti. *Čini se da svako razumno biće zahtijeva ograničenje.* Možda je to zato što Biće zahtijeva *postajanje*, baš kao i samu egzistenciju - a postati znači postati nešto više, ih barem nešto drukčije. To je moguće samo nečemu što je ograničeno.

U redu.

Ali što je s patnjom koju uzrokuju takva ograničenja? Možda su ograničenja koja Biće zahtijeva toliko snažna da bi cijeli projekt trebalo odbaciti. Tu je ideju Dostojevski vrlo jasno iznio riječima protagonista *Zapisa iz podzemlja*. „Sve se može kazati o svjetskoj povijesti, sve što god i najrastrojenijoj uobrazilji može pasti na pamet. Jedno se jedino ne može kazati - da u njoj vlada razumnost. Od prve ćete se riječi zagrcnuti.“ Kao što smo vidjeli, Goetheov Mefisto, protivnik Bića, u *Faustu* vrlo eksplicitno izražava svoje protivljenje svemu što je Bog stvorio. Godinama nakon toga Goethe je napisao drugi dio *Fausta* u kojemu je

vrag ponovio svoj *credo*, ovoga puta u malo drukčijemu obliku, samo da naglasi istu misao:

Prošlo i puko „Ne“, potpuno jedinstvo!

I što će nam to vječno stvaranje!

Stvorenje ni za kakvo haranje!

„Bilo i prošlo“ Što li se tu štije?

Isto kao da nikad bilo nije, a kreće u krugu kao da je bilo.

No vječno prazno, to je meni milo.

Ove riječi može razumjeti svaki čovjek kada mu se uništi san, brak okonča ili kada mu član obitelji teško oboli. Kako stvarnost može biti tako nepodnošljivo osmišljena? Kako je to moguće?

Možda bi, kao što su mladići iz Columbinea ustvrdili (vidi 6. pravilo), bilo bolje uopće ne postojati. Možda bi čak bilo bolje da uopće nema Bića. Ali osobe koje dođu do prvoga od ova dva zaključka koketiraju sa samoubojstvom, a oni koji dođu do drugoga s nečim još gorim, nečim uistinu monstruoznim. Na rubu su ideje sveopćega uništenja. Poigravaju se s mišlju genocida - ili i gore od toga. Čak i najmračnija područja imaju svoje još mračnije zakutke, a ono što zbilja užasava jest da su takvi zaključci razumljivi, možda čak i neizbježni - iako se ne mora neizbježno postupiti u skladu s njima. Primjerice, što razumna osoba treba misliti kada pred sobom ima dijete koje pati? Ne bi li upravo razumnu osobu, suosjećajnu osobu, počele zaokupljati takve misli? Kako je Bog mogao dopustiti da ovakav svijet postoji?

Možda su ti zaključci logični. Možda su razumljivi. Ali u svima njima ima jedna kvaka. Djela (ako ne i same misli) koja proizidu iz takvih zaključaka situaciju neizbježno čine još gorom. Mržnja prema životu, prijezir prema životu - makar ih osjećali zbog istinske boli koju život nanosi - od toga život postaje samo još gori, nepodnošljivo gori. U tome nema istinskoga protesta, nema ničega dobrog, samo želja da se stvori patnja patnje radi. To je sama bit zla. Ljude koji počnu tako razmišljati samo jedan korak dijeli od potpuna pustošenja. Ponekad samo nemaju potrebna sredstva, a ponekad, kao Staljin, drže prst na gumbu za aktivaciju nuklearne bombe.

No s obzirom na tako očite užase egzistencije, zar zbilja ne postoji nikakva smisljena alternativa? Može li samo Biće, sa svojim komarcima malaričarima, djecom vojnicima i degenerativnim neurološkim bolestima uistinu biti opravdano? Nisam siguran bih li i u devetnaestomu stoljeću mogao odgovoriti

na to pitanje prije nego što su milijuni ljudi iskusili monstruozne totalitarne užase dvadesetoga stoljeća. Ne znam je li moguće razumjeti zašto su takve sumnje moralno nedopustive čak i bez holokausta, Staljinovih čistki i Maova katastrofalnoga „Velikog skoka naprijed“. Mislim i da na to pitanje nije moguće odgovoriti *razmišljanjem*. Razmišljanje neizbježno vodi u ponor. Tolstoju nije pomoglo. Možda nije pomoglo ni Nietzscheu za kojega bismo mogli reći da je o tim stvarima razmišljao jasnije od bilo koga u povijesti. Ali ako se u najtežim situacijama ne možemo osloniti na razmišljanje, što onda da radimo? Misao je, na kraju krajeva, najviše ljudsko postignuće, zar ne?

Možda nije.

Ima nešto što nadilazi razmišljanje, unatoč njegovoj uistinu iznimnoj moći. Razmišljanje se samo od sebe uruši u trenutku kada se život pokaže egzistencijalno nepodnošljivim. U takvim situacijama pomaže *zapažanje* na dubljoj razini, a ne razmišljanje. Možda možete započeti zapažajući ovu činjenicu: volite neku osobu *ne unatoč njezinim ograničenjima*, nego upravo *zbog tih ograničenja*. Naravno, nije to tako jednostavno. Ne morate biti zaljubljeni u svaki nedostatak te osobe i samo prihvaćati stvari takve kakve jesu. Ne trebate prestati pokušavati učiniti život boljim, ne trebate se jednostavno pomiriti s patnjom kao da tu priča prestaje. Ali čini se da na putu poboljšanja postoje granice iznad kojih možda ne ćemo htjeti ići da ne bismo morali žrtvovati vlastitu čovječnost. Naravno, jedno je reći: „Biće zahtijeva ograničenje“, i zatim sretno nastaviti svojim putem dok sunce sja, otac nam ne boluje od Alzheimerera, djeca su nam zdrava, a brak baš kakav treba biti. No što kada stvari krenu po zlu?

Raspadanje i bol

Mikhaila je mnoge noći probdjela u bolovima. Jednom kada ju je djed došao posjetiti, dao joj je nekoliko svojih tylenola 3s, koji sadrže kodein. Tako je uspjela zaspati, no to nije dugo potrajalo. Reumatologinja koja je doprinijela Mikhailinu poboljšanju dosegla je granice svoje hrabrosti pokušavajući ublažiti bol našem djetetu. Jednom je jednoj djevojčici zbog bolova prepisala opijate, a ona se zatim na njih navukla. Zaklela se da to nikada više ne će učiniti. Pitala je: Jeste li probali ibuprofen?" Mikhaila je tada naučila da liječnici ne znaju sve. Ibuprofen je za nju bio kao da izgledniju čovjeku nudite mrvicu kruha.

Obratili smo se novome liječniku. Pažljivo nas je saslušao, a onda je pomogao Mikhaili. Prvo joj je prepisao T3s, isti lijek koji joj je djed kratko davao. To je bilo hrabro od njega. Na liječnike se vrši snažan pritisak da

izbjegavaju propisivati opijate - posebice djeci. Ali opijati *djeluju*. No nije dugo prošlo i tylenol više nije bio dovoljan. Počela je uzimati oksikodon, pejorativno poznat kao heroin za siromašne. To je zauzdalo bolove, ali je uzrokovalo niz drugih problema. Tjedan dana nakon što je počela uzimati taj lijek Tammy je odvela Mikhailu na ručak. Izgledala je kao da je pijana, samo je mumljala. Nije mogla držati glavu uspravno. Nije bilo dobro.

Moja je šogorica medicinska sestra koja se bavi palijativnom skrbi. Predložila je da joj uz oksikodon dajemo ritalin, amfetamin koji se često daje hiperaktivnoj djeci. Zahvaljujući ritalinu Mikhaila više nije bila omamljena i taj je lijek pripomogao ublažavanju boli (to je korisno znati ako se ikada suočite s nečijom neizdrživom patnjom). Ali bolovi su postajali sve snažniji. Počela je padati. Onda ju je kuk opet uhvatio, ovoga puta u podzemnoj željeznici na dan kada se pokvarilo dizalo. Njezin ju je dečko nosio stepenicama. Sjela je u taksi da se vrati kući. Podzemna željeznica više nije bila pouzdan način prijevoza za nju. Toga smo ožujka Mikhaili kupili skuter od 50 kubika. Bilo je opasno dati joj da ga vozi, ali je bilo opasno i da bude posve neslobodna. Izabrali smo prvu opasnost. Položila je ispit kojim je dobila dopuštenje da vozi skuter tijekom dana i dali su joj nekoliko mjeseci da napreduje sve dok ne položi za trajnu dozvolu.

U svibnju su joj zamijenili kuk. Operacijom su joj čak uspjeli ispraviti pola centimetra razlike u duljini noge. Ni kost joj nije odumrla kao što su bili rekli, bila je to samo sjena na rendgenskoj snimci. Teta, baka i djed došli su joj u posjet. Neko je vrijeme bilo lakše. Odmah nakon operacije smjestili su Mikhailu u rehabilitacijski centar za odrasle. Bila je šezdesetak godina mlađa od svih korisnika centra. Njezina cimerica, vrlo neurotična starica, nije joj dopuštala da ugasi svjetlo čak ni noću. Starica nije mogla do toaleta pa je koristila noćnu posudu. Nije podnosila da se zatvore vrata sobe, iako su bile smještene odmah pokraj odjeljka s medicinskim sestrama iz kojega su neprestano dopirali zvuci alarma i glasni razgovori. U to vrijeme oporavka, kada joj je san bio najpotrebniji, Mikhaila nije mogla spavati. Posjeti nisu bili dopušteni nakon 19 sati. Fizioterapeut - zbog kojega su je i doveli u taj centar - bio je na godišnjemu odmoru. Jedina osoba koja joj je pomogla bio je domar: kada se Mikhaila požalila dežurnoj sestri da ne može spavati, on se sam ponudio da će je prenijeti u višekrevetni odjel. Sestra se nasmijala kada je čula koju su joj sobu dodijelili.

Trebala je biti tamo šest tjedana. Bila je tri dana. Kada se fizioterapeut vratio s godišnjega odmora, Mikhaila se sama popela uz stube rehabilitacijskoga centra i učas svladala dodatne vježbe. Mi smo za to vrijeme opremili dom potrebnim rukohvatima, a zatim smo je vratili kući. Mikhaila je jako dobro podnijela

operaciju i svu užasnu bol, ali onaj stravični rehabilitacijski centar? Od boravka tamo imala je simptome posttraumatskoga stresnog poremećaja.

Mikhaila je u lipnju upisala motociklistički tečaj za stjecanje punopravne dozvole tako da može nastaviti voziti skuter. Bili smo užasnuti zbog toga. Što ako padne? Što ako doživi nesreću? Prvoga dana Mikhaila je vježbala na pravome motociklu. Bio je težak i pao joj je nekoliko puta. Vidjela je jednoga drugog početnika koji je pao u vožnji i prevrnuo se preko parkirališta na kojemu se tečaj održavao. Ujutro drugoga dana nije se htjela vratiti. Nije htjela ustati. Dugo smo razgovarali i zajednički odlučili da je Tammy barem odveze do mjesta održavanja tečaja. Ako uspije, može ostati u automobilu sve do kraja tečaja. Na putu tamo vratila joj se hrabrost. Kada je primila potvrdu o položenome ispitu, svi polaznici tečaja ustali su i pljeskali.

A onda joj se odvojio desni gležanj. Liječnici su htjeli spojiti velike bolešću pogođene kosti u jedan komad. Ali onda bi joj počele propadati male kosti (koje bi sada morale podnositi dodatni pritisak) u stopalu. To možda nije nepodnošljivo rješenje ako imate osamdeset godina (iako ni tada nije lako), ali to nipošto nije rješenje kada ste tinejdžer. Ustrajali smo da izvedu umjetnu zamjenu, iako je bila riječ o posve novoj tehnologiji. Rekli su da će doći na red za tri godine, a Mikhaila nije mogla toliko čekati. Oštećeni gležanj uzrokovao joj je puno više boli negoli kuk prije operacije. Jedne noći, kada joj je bilo posebno teško, postala je nestabilna i iracionalna. Nisam je mogao smiriti. Znao sam da je došla do točke pucanja. Reći da je to bila stresna situacija ni najmanje ne opisuje stvarno stanje.

Tjedne i mjesece očajnički smo istraživali sve vrste zamjenskih uređaja pokušavajući procijeniti jesu li prikladni. Posvuda smo se raspitivali za mogućnost brže operacije: Indija, Kina, Španjolska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Kostarika, Florida. Kontaktirali smo Ontarijsko ministarstvo zdravlja i oni su nam zbilja pomogli. Pronašli su specijalista u Vancouveru koji je u studenom zamijenio Mikhailin gležanj. Nakon operacije bila je u potpunoj agoniji. Krivo su joj namjestili stopalo. Gips joj je pritiskao kožu prema kosti. Klinika joj nije htjela dati dovoljnu količinu oksikodona da joj ublaži bol. Naime, već ga je koristila i zato je razvila visoku razinu tolerancije.

Kada se vratila kući, s manjim bolovima, Mikhaila se počela skidati s opijata. Mrzila je oksikodon, iako joj je uvelike koristio. Rekla je da joj je život zbog njega bio samo sivilo. Možda je to bilo i dobro, s obzirom na okolnosti. Prestala ga je uzimati čim joj je to bilo moguće. Mjesecima je patila od

apstinencijske krize, noću se silno znojila i patila of formikacije (osjećaj da vam kukci gmižu ispod kože). Nije više bila u stanju uživati ni u čemu - to je još jedan učinak odvikavanja od opijata.

Veći dio toga razdoblja svi smo bili slomljeni. Svakodnevne obveze i zahtjevi ne zastaju samo zato što je vas pogodila tragedija. Sve što ste inače činili trebate nastaviti činiti. Kako se nositi s time? Evo nekoliko stvari koje smo naučili:

Svakoga dana odvojite vrijeme za razgovor i promišljanje o bolesti ili krizi o kojoj je riječ i o tome kako biste se s time trebali nositi. *Izvan toga vremena ne razgovarajte niti razmišljajte o tome.* Ako ne postavite tu granicu, postat ćete iscrpljeni i sve će se strmoglaviti u bezdan. To ne pomaže. Čuvajte snagu. U ratu ste, ne u bitci, a rat se sastoji od mnogo bitaka i kroz sve te bitke morate proći i ostati funkcionalni. Kada vas izvan toga predviđenog vremena obuzmu brige vezane uz tu krizu, podsjetite sami sebe da ćete razmisliti o tome kasnije. To obično djeluje. Dijelove vašega mozga odgovorne za tjeskobu više zanima činjenica da plan postoji negoli detalji toga plana. Neka to vrijeme ne bude uvečer ili u noći jer ne ćete moći spavati. A ako ne možete spavati, sve će ubrzano krenuti nizbrdo.

Pomaknite jedinicu vremena koju koristite kako biste oblikovali život. Kada sunce sja, vrijeme je vedro, a usjevi bogati, možete napraviti plan za sljedeći mjesec, i sljedeću godinu, i sljedećih pet godina. Možete sanjati čak i desetljeće unaprijed. Ali ne možete to učiniti dok vam je noga u krokodilskoj čeljusti. „Dosta je svakom danu zla njegova“, to je rečenica iz Evandjelja po Mateju, 6,34. Taj se redak često tumači otprilike ovako: „Živi u sadašnjemu trenutku i ne brini se za budućnost“, no to nije ono što taj redak želi reći. Treba ga tumačiti u kontekstu Govora na gori, čiji je sastavni dio. Taj govor sažimlje onih deset „ne učini“ iz Deset Božjih zapovijedi u jedinstvenu pozitivnu perspektivu. Krist poziva svoje sljedbenike da polože vjeru u Božje kraljevstvo i istinu. To je svjesna odluka da pretpostavimo primarnu dobrotu Bića. To je čin hrabrosti. Ciljajte visoko, poput Pinokijeva Geppetta. Zaželite nešto veliko i zatim se ponašajte u skladu s tim ciljem. Jednom kada se uskladite s nebom, možete se usredotočiti na pojedini dan. Budite pažljivi. Dovedite u red ono što možete kontrolirati. Popravite ono što je u neredu, a ono što je dobro učinite još boljim. Možda ćete uspjeti ako budete pažljivi. Ljudi su vrlo čvrsti. Mogu preživjeti velike boli i gubitke. Ali, da bi ustrajali, moraju moći vidjeti dobro u Biću. Ako ostanu bez toga, onda su uistinu izgubljeni.

Opet o psima - a napokon i o mačkama

Psi su poput ljudi. Oni su prijatelji i saveznici ljudskih bića. Društveni su, hijerarhijski strukturirani i pripitomljeni. Sretni su na dnu obiteljske piramide. Odanošću, divljenjem i ljubavlju uzvraćaju za pažnju koju dobiju. Psi su sjajni.

Mačke su, međutim, posebna stvorenja. Nisu društvene ni hijerarhijski organizirane (osim ponekad, ali i tada nakratko). Samo su djelomično pripitomljene. Ne rade trikove. Prijateljski su raspoložene samo kada je po njihovu. Psi su pripitomljeni, ali mačke su donijele odluku. Djeluju kao da su spremne za interakciju s ljudima iz vlastitih neobičnih razloga. Za mene su mačke očitovanje prirode, Bića, u njegovu gotovo čistu obliku. Štoviše, one su oblik Bića koji gleda ljudska bića i daje svoje odobrenje.

Kada na ulici sretnete mačku, puno se toga može dogoditi. Primjerice, kada ja ugledam mačku, zločesti dio mene želi da je preplašim glasnim siktanjem - pffft! - ono kada gornje zube stavite preko donje usnice. Mačka će se na taj zvuk nakostriješiti i stati postrance kako bi se doimala većom. Možda se ne bih trebao rugati, ali teško mi je odoljeti. To što se daju preplašiti osobno mi je jedna od najdražih stvari vezanih uz mačke (kao i to što se odmah razljute i posrame zbog svoje pretjerane reakcije). No kada se uspijem iskontrolirati, sagnem se i dozovem je da je mogu pomilovati. Ponekad pobjegne. Ponekad me potpuno ignorira (ipak je to mačka). Ali ponekad dođe do mene, nasloni glavu na moju ruku i uživa. Ponekad se čak okrene na leđa i stane izvijati po prašnjavu betonu (iako u tome položaju mačke često grizu i grebu čak i prijateljsku ruku).

Preko puta moje ulice živi mačka koja se zove Ginger. Ginger je prekrasna sijamska mačka, vrlo mirna i samopouzdana. Ako bismo vrjednovali njezin neuroticizam u petofaktorskom modelu ličnosti (riječ je o indeksu anksioznosti, straha i emotivne boli), Ginger bi bila na samu dnu ljestvice. Psi je ni najmanje ne zabrinjavaju. Naš pas, Sikko, njezin je prijatelj. Ponekad kada je pozovete - a ponekad i ničim izazvana - Ginger prijeđe cestu visoko uzdignuta repa, malko svinuta pri vrhu. Dođe do Sikka pa se prevrne na leđa, a on počne veselo mahati repom. Nakon toga, ako joj se prohtije, možda dođe do vas u posjet na otprilike pola minute. To je za vas lijepa pauzica. Sjajni tračak svjetla, ako je dan bio dobar, ili mali predah, ako je bio loš.

Ako pomno obraćate pozornost, onda čak i na loš dan možete uz malo sreće naići na sitne prigode takve vrste. Možda ćete ugledati djevojčicu u baletnoj haljinici kako pleše na ulici. Možda ćete popiti šalicu vrlo dobre kave u kafiću u kojemu se dobro odnose prema gostima. Možda možete ukrasti deset ili dvadeset minuta i učiniti nešto smiješno da vas rastereti ili podsjeti da se uvijek možete

smijati apsurdnu životu. Ja, recimo, volim pogledati epizodu *Simpsonsa*, ali namjestim da se snimka vrti brže, tako se mogu jednako puno smijati, uz samo dvije trećine utrošena vremena.

Recimo, u glavi vam vlada zbrka pa ste otišli u šetnju i na putu ste ugledali mačku. Ako obratite pozornost na nju, u tih petnaest sekunda dobit ćete podsjetnik da čudo Bića možda može nadoknaditi neiskorjenjivu i neotuđivu patnju.

Pomilujte mačku kada je sretnete na cesti.

P. S.: Nedugo nakon što sam napisao ovo poglavlje, Mikhailin kirurg rekao je da će joj morati odstraniti umjetni gležanj i spojiti ono što je ostalo od njezina. Možda će trebati i amputirati, rekao je. Već osam godina, otkako je imala operaciju zamjene gležnja, neprestano je bila u bolovima i smanjene pokretljivosti, iako je bilo puno bolje nego prije. Četiri dana nakon toga razgovora s kirurgom slučajno je naišla na novoga fizijatra, pažljiva, snažna čovjeka koji se u Londonu specijalizirao za gležnjeve. Stavio je ruke oko njezina gležnja i pritiskao ga četrdesetak sekunda dok je Mikhaila micala nogom naprijed-nazad. Dislocirana kost skliznula je natrag na svoje mjesto. Bolje nestala. Mikhaila inače nikada ne plače pred medicinskim osobljem, ali u tome je trenutku zajecala. Koljeno joj se ispravilo. Sada može prelaziti veće udaljenosti i čak hodati bosa. Zarasta joj mišić na listu oštećene noge. Umjetni gležanj sada je puno fleksibilniji. Ove se godine udala i rodila djevojčicu kojoj su nadjenuli ime Elizabeth, po pokojnoj majci moje supruge.

Sve je dobro.

Zasada.

ZAVRŠETAK

ŠTO MI JE ČINITI S NOVOPRONAĐENOM SVJETLOSNOM OLOVKOM?

Krajem 2016. otputovao sam u sjevernu Kaliforniju na susret s prijateljem s kojim sam i poslovno surađivao. Proveli smo večer u zajedničkome promišljanju i razgovoru. U jednome trenutku izvadio je iz jakne kemijsku da nešto pribilježi. Imala je LED svjetiljku koja je svijetlila iz jednoga kraja kemijske i tako olakšavala pisanje u mraku. U početku mi se učinila kao još jedna zgodna spravica. No kasnije, kada sam bio nešto skloniji razmišljati u metaforama, pomislio sam kako je sama ideja svjetlosne olovke upravo nevjerojatna. Ima u tome nešto simboličko, nešto duboko metafizičke naravi. Na kraju krajeva, svi smo mi većinu vremena u mraku i svima bi nam dobro došlo nešto napisano pod svjetlošću da nas vodi. Dok smo tako sjedili i razgovarali, rekao sam mu da i ja želim nešto napisati tom olovkom, a poslije sam ga zamolio da mi je daruje. Dao mi ju je i bio sam iznimno zadovoljan. Sada mogu u mraku pisati rasvijetljene riječi! Jasno, to treba učiniti kako treba. Zato sam se uozbiljio i zapitao se: *Što mi je činiti s novopronađenom svjetlosnom olovkom?* U Novome zavjetu pronašao sam dva prikladna retka i puno sam razmišljao o njima:

„Ištite i dat će vam se! Tražite i naći ćete! Kucajte i otvorit će vam se! Doista, tko god ište, prima; i tko traži, nalazi; i onomu koji kuca otvorit će se.“
(Mt 7,7-8)

Ako površno pristupimo ovom tekstu, on će se doimati kao tvrdnja da molitva ima čarobnu moć u smislu da njome tražimo od Boga da nas usliši. Ali Bog - što god ili tko god On bio - nije tu samo zato da nam ispunjava želje. Kada ga je đavao iskušavao u pustinji - kao što smo vidjeli u 7. pravilu - ni sam Krist nije htio tražiti Oca da mu čini usluge; nadalje, iz dana u dan vidimo kako molitve očajnih ljudi nisu uslišane. No možda je to zato što pitanje sadržano u njihovoj molitvi nije ispravno formulirano. Možda nije razumno tražiti od Boga da prekrši pravila fizike svaki put kada padnemo ili napravimo ozbiljnu pogrešku. Možda u takvim razdobljima ne možete sve raditi naopako i jednostavno željeti da se problem čarobno riješi sam od sebe. Možda biste se, umjesto toga, mogli zapitati što vi u ovome trenutku možete učiniti da budete odlučniji, da osnažite svoj karakter i pronađete snagu da nastavite dalje. Možda

biste u molitvi mogli tražiti da vidite istinu.

Tijekom gotovo trideset godina braka supruga i ja puno se puta nismo slagali - ponekad je bila riječ o velikim neslaganjima. U tim trenucima činilo se da nam je jedinstvo razrušeno na nekoj nedokučivo dubokoj razini i da taj jaz ne možemo jednostavno prevladati razgovorom. Zaglavili bismo u strastvenoj, ljutitoj i mučnoj raspravi. Dogovorili smo se da se u tim trenucima trebamo nakratko razdvojiti: ona bi otišla u jednu sobu, ja u drugu. To nam je često vrlo teško padalo zato što nije lako prekinuti raspravu kada dođe do vrhunca, kada čovjek bjesni i želi poraziti i pobijediti sugovornika. Ali to je svakako bilo bolje nego riskirati posljedice rasprave koja je izmakla kontroli.

U samoći bismo se pokušali smiriti i postavili bismo si pitanje: *Što je učinila ona, a što ja da pridonesem ovoj situaciji zbog koje se svađamo? Što? Koliko god maleno to bilo, koliko god udaljeno... i ona i ja u nečemu smo pogriješili.* Zatim bismo se opet sastali i podijelili rezultate svojega propitivanja: *Evo u čemu sam bio u krivu...*

Problem kod takva pitanja jest taj što zbilja morate htjeti odgovoriti na nj. A problem s time je što vam se odgovor ne će svidjeti. Kada raspravljate s nekim, želite biti u pravu i želite da druga osoba bude u krivu. Želite to zato što to znači da se oni moraju promijeniti i žrtvovati, a ne vi, a to je u svakom slučaju bolji ishod. Ako ste ipak u krivu vi, ako se vi morate promijeniti, onda se morate dobro preispitati - svoja sjećanja iz prošlosti, način na koji živite svoju sadašnjost i svoje planove za budućnost. Zatim morate odlučiti biti bolji, morate otkriti kako to učiniti i zatim to doista učiniti. To je iscrpljujuće. Potrebno je puno ustrajne vježbe da bi čovjek počeo primjerima potvrđivati ono što uvidi i da bi mu neka nova djela prešla u naviku. Puno je lakše ne primijetiti, ne priznati i ne potruditi se. Puno je lakše skrenuti pažnju s istine i svjesno ostati slijep.

Ali to je trenutak u kojemu morate odlučiti želite li biti u pravu ili želite mir. Morate odlučiti želite li ustrajati na tome da je vaš stav apsolutno točan ili ćete poslušati drugoga i pokušati pregovarati. Dokazujući da ste u pravu ne ćete postići mir. Postići ćete samo to da ste u pravu, a vaš partner onda može biti samo u krivu - poražen i u krivu. Učinite to deset tisuća puta i brak će vam se raspasti (ili ćete barem htjeti da se raspadne). Da biste se opredijelili za drugi ishod - da biste tražili mir - morate odlučiti da više želite istinit odgovor nego što želite dokazati da ste u pravu. To je put izlaska iz tamnice vaših tvrdoglavih predrasuda. To je preduvjet za pregovaranje. To znači istinski obdržavati 2. pravilo („Odnosite se prema sebi kao prema nekome kome ste dužni pomoći.“)

Tammy i ja naučili smo sljedeće: ako si postavimo to pitanje - i ako istinski želimo doći do odgovora na nj (ma koliko taj odgovor možda bio užasan ili sramotan) - onda će iz dubine našega uma izroniti sjećanje na neki krivi potez ili neku glupost koju smo učinili, i to uglavnom ne tako davno. Kada se to dogodi, možete se vratiti partneru, reći mu (joj) zašto ste idiot i iskreno se ispričati, a on (ili ona) može učiniti to isto i također se iskreno ispričati. Tako ćete vas dvoje idiota vjerojatno moći opet razgovarati. Možda je upravo to prava molitva, kada se zapitamo: *što sam krivo učinio i što mogu učiniti da barem malo popravim situaciju?* No morate to pitati otvorena srca, spremni i za strašnu istinu. Morate biti spremni i za ono što ne želite čuti. Jednom kada odlučite učiti iz vlastitih pogrešaka zato da ih možete ispraviti, otvarate kanal za komunikaciju sa svim mislima koje razotkrivaju istinu. Možda je to isto kao kada se posavjetujete s vlastitom savješću. Možda je to na neki način isto kao i kada razgovarate s Bogom.

Eto, u tom duhu i s listom papira pred sobom postavio sam si pitanje: *Što mi je činitis novopronađenom svjetlosnom olovkom?* Pitao sam to kao da doista želim pronaći odgovor. Čekao sam odgovor, a za to vrijeme u meni se vodio razgovor između dva različita elementa mene sama. Istinski sam razmišljao - ili slušao, u duhu 9. pravila („Pretpostavite da osoba koju slušate možda zna nešto što vi ne znate“). To pravilo možete primijeniti i na sebe, jednako kao i na druge. Naravno, ja sam i postavljao pitanje i davao odgovor, no ta dva dijela mene bila su različita. Nisam znao kakav će odgovor biti. Čekao sam da se pojavi na pozornici moje mašte. Čekao sam da riječi iziđu iz praznine. Kako se netko može domisliti nečemu što će ga iznenaditi? Kako može ne znati što misli? Otkuda dolaze nove misli? Tko ili što ih misli?

Budući da sam netom dobio na dar svjetlosnu olovku (od svih mogućih stvari koje sam mogao dobiti!) koja u mraku može ispisivati rasvijetljene riječi, htio sam je upotrijebiti na najbolji mogući način. Postavio sam pravo pitanje i gotovo sam istoga časa dobio ovaj odgovor: *Zapiši riječi koje bi želio nositi urezane u duši.* To sam i učinio i učinilo mi se prilično dobro - iako priznajem da je malo previše naginjalo romantici - ali bilo je u skladu s igrom. Onda sam povećao ulog. Odlučio sam si postaviti najteža pitanja kojih sam se mogao sjetiti i zatim čekati odgovore. Na kraju krajeva, ako već imate Svjetlosnu olovku, onda njome trebate odgovarati na Zahtjevna pitanja. Evo kako je glasilo prvo: *Što bih sutra trebao činiti?* Došao je ovaj odgovor: *Što više dobra u što manje vremena.* I s ovim sam bio zadovoljan - ambiciozan cilj povezo sam sa zahtjevima maksimalne učinkovitosti. To je dostojan izazov. Drugo je pitanje bilo u istome

duhu: *Što bih trebao učiniti sljedeće godine? Pobrini se da dobro koje učiniš u toj godini uspije nadmašiti samo ono dobro koje ćeš učiniti godinu nakon toga.* I ovo mi se činilo solidnim - bilo je to lijepo umnažanje ambicija iz prethodnoga odgovora.

Rekao sam prijatelju da s olovkom koju mi je darovao provodim ozbiljan spisateljski eksperiment. Pitao sam ga želi li da mu pročitam ono što sam napisao. I njemu su se svidjela pitanja i odgovori. Oh, to je bilo dobro, bio je to poticaj da nastavim.

Sljedećim pitanjem zaključio sam prvi niz: *Što da radim sa svojim životom? Ciljaj prema raju i usredotoči se na danas.* Ha! Znao sam što to znači. Isto to je napravio Geppetto u Disneyjevom filmu *Pinokio*. kada je zaželio želju. Stari je drvodjelja podigao oči prema svjetlucavoj zvijezdi gore visoko iznad svjetovnih, svakodnevnih ljudskih briga i izrekao svoju najdublju želju: da s njegova lutka nestanu žice kojima drugi njime upravljaju i da postane pravi dječak. To je ujedno središnja poruka Govora na gori, kao što smo vidjeli u 4. pravilu („Uspoređujte sebe s onim što ste vi bili jučer, a ne s onim što je netko drugi danas“), a vrijedi je i ovdje ponoviti:

„I za odijelo što ste zabrinuti? Promotrite poljske ljiljane, kako rastu! Ne muče se niti predu. A kažem vam: ni Salomon se u svoj svojoj slavi ne zaodjenu kao jedan od njih. Pa ako travu poljsku, koja danas jest a sutra se u peć baca, Bog tako odijeva, neće li još više vas, malovjerni?“

„Nemojte dakle zabrinuto govoriti: ‘Što ćemo jesti?’ ili:

‘Što ćemo piti?’ ili: ‘U što ćemo se obući?’ Ta sve to pagani ištu. Zna Otac vaš nebeski da vam je sve to potrebno. Tražite stoga najprije Kraljevstvo i pravednost njegovu, a sve će vam se ostalo dodati.“ (Mt 6,28-33)

Što sve to skupa znači? Ispravno se usmjerite, a onda - i tek onda - moći ćete se usredotočiti na dan. Usmjerite pogled prema Dobromu, Lijepom i Istinitom, a onda se otvoreno i pažljivo usredotočite na zahtjeve svakoga trenutka. Dok marljivo radite na zemlji, neprestano smjerajte prema nebesima. Na taj se način u potpunosti posvećujete budućnosti dok se u isto vrijeme potpuno posvećujete sadašnjosti.

Zatim sam se odvratio od teme vremena i počeo se baviti svojim odnosima prema ljudima. Uslijedila su ova pitanja koja sam također pročitao prijatelju: *Što mi je činiti sa svojom suprugom? Odnosi se prema njoj kao da je Majka Božja tako da može donijeti na svijet junaka koji čega spasiti. Što mi je činiti sa svojom kćerkom? Uvijek joj budi potpora, slušaj je, štiti je, vježbaj njezin um i poduprije*

ako želi postati majkom. Što mi je činiti sa svojim roditeljima? Neka djela koja činiš za roditelje pruže opravdanje za svu patnju koju su podnijeli. Što mi je činiti sa svojim sinom? Ohrabri ga da bude pravi Božji sin.

Poštivati svoju suprugu kao Majku Božju znači zapažati i podupirati sveti element njezine majčinske uloge (ne samo uloge majke vaše djece, nego uloge majke kao takve). Društvo koje to zaboravlja ne može opstati. Hitlerova majka rodila je Hitlera, a Staljinova majka Staljina. Je li nešto pošlo po zlu u tim ključnim odnosima? To mi se čini vjerojatnim s obzirom na važnost majke u npr. uspostavljanju povjerenja (da istaknemo samo jednu značajku). Možda nije bila dovoljno istaknuta važnost njezine uloge i njezin odnos s djetetom; možda njihovi supruzi, tj. očevi i društvo nisu dovoljno uvažavali ono što su činile. Kakve su osobe te žene mogle odgojiti da su se prema njima odnosili ispravno, oprezno i s poštovanjem? Na kraju krajeva, sudbina svijeta ovisi o svakomu pojedinom novorođenčetu - svaki je mališan krhak i preplašen, ali je, kada mu kucne čas, sposoban za riječi i djela koja održavaju vječno osjetljivu ravnotežu kaosa i reda.

Biti potpora svojoj kćeri? To znači ohrabrivati je u svemu na što se odvaži, a istodobno istinski uvažavati njezinu ženstvenost; to znači uvidjeti koliko je važno da osnuje obitelj i rodi djecu i oduprijeti se iskušenju da to omalovažim zbog njezine karijere ili ostvarenja njezinih ambicija. Djeвица Marija i Dijete Isus s razlogom predstavljaju božansku sliku, kao što smo već iznijeli. Društva koja prestanu častiti tu sliku - društva koja više ne vide taj odnos kao transcendentan i iznimno važan - prestanu postojati.

Činiti za roditelje sve da opravdate patnju koju su podnijeli znači sjećati se svih žrtava koje su svi (posebice vaši roditelji, ali i svi koji su živjeli prije vas) podnijeli za vas tijekom čitave strašne prošlosti; to znači biti zahvalan za sav napredak koji ste zbog njih postigli i zatim djelovati u skladu s tim prisjećanjem i puni zahvalnosti. Ljudi su se neizmjereno žrtvovali da postignu ono što mi sada imamo. Vrlo su često doslovce umirali za to - i zato bismo trebali imati malo poštovanja.

Ohrabriti sina da bude pravi Božji sin? To znači iznad svega željeti da čini ono što je ispravno i pritom mu biti potpora i zaštita.

Nastavio sam postavljati pitanja, a odgovori su mi navirali već nakon nekoliko sekunda. *Što mi je činiti s neznancem? Pozovi ga u svoju kuću i odnosi se prema njemu kao prema bratu tako da to doista može postati.* To znači pružiti ruku drugome s povjerenjem tako da ono najbolje u njemu (ili njoj) može

zakoračiti prema tebi i uzvratiti. To znači ukazati sveti čin gostoprimstva koji omogućuje život među ljudima koji se još ne poznaju. *Što mi je činiti s posrnulom dušom? Iskreno i oprezno ponudi pomoć, ali ne zapadaj u isti glib.* Mislim da ovo dobro sažima ono što smo rekli u 3. pravilu („Sprijatelžite se s ljudima koji vam žele najbolje“). To je nalog da ne bacamo svoje biserje pred svinje i da svoje poroke ne prikazujemo lažno kao vrline. *Što mi je činiti sa svijetom? Ponašaj se kao da je Biće važnije od ne-Bića.* Djelujte tako da ne postanete ogorčeni i da vas ne iskvari tragedija egzistencije. To je bit 1. pravila („Glavu gore i držite se uspravno“): suočite se s nesigurnošću svijeta svjesno i slobodno, hrabro i puni vjere.

Kako bih trebao poučavati druge? Podijeli s njima ono što držiš uistinu važnim. To je 8. pravilo („Govorite istinu - ili barem nemojte lagati“). To znači usmjeriti se prema mudrosti, sažeti tu mudrost u riječi i potom ih izreći tako kao da su važne, s istinskim zanimanjem i brigom. To je sve vrlo važno i s obzirom na sljedeće pitanje (i odgovor): *Što mi je činiti s rastrganom nacijom? Ponovno je poveži pomno govoreći istinu.* Ovaj je nalog posebno dobio na važnosti u svjetlu događaja proteklih nekoliko godina: društvo se polarizira i dijeli i klizimo prema kaosu. Ako želimo izbjeći tragediju, nužno je da u ovim okolnostima svaki pojedinac iznosi istinu onako kako je on vidi: ne smijemo iznositi argumente za opravdavanje ideologija, ne smijemo spletkariti da provodimo svoje ambicije, već trebamo jasno iznositi činjenice svojega života i otkrivati ih drugima tako da ih mogu vidjeti i razmisliti o njima pa da svi zajedno možemo doći do onoga oko čega se slažemo i zajedno nastaviti dalje.

Što bih trebao učiniti za Boga, svojega Oca? Žrtvuj sve što ti je drago zbog veće savršenosti. Pustite da sagore suhe grane tako da se uzmogne razbujati novo raslinje. To je strašna pouka Kajina i Abela, koju smo u detalje iznijeli govoreći o smislu u 7. pravilu. *Što mi je činiti s lažljivcem? Pusti ga da govori pa će se sam razotkriti.* U tome smislu vrlo je važno 9. pravilo („Pretpostavite da osoba koju slušate možda zna nešto što vi ne znate“), ali i ovaj biblijski redak:

„Čuvajte se lažnih proroka koji dolaze k vama u ovčjem odijelu, a iznutra su vuci grabežljivi. Po njihovim ćete ih plodovima prepoznati. Bere li se s trnja grožđe ili s bodljike smokve? Tako svako dobro stablo rađa dobrim plodovima, a nevaljalo stablo rađa plodovima zlim. Ne može dobro stablo donijeti zlih plodova niti nevaljale stablo dobrih plodova. Svako stablo koje ne rađa dobrim plodom siječe se i u oganj baca. Dakle: po plodovima ćete ih njihovim prepoznati.“ (Mt 7,16-20)

Prvo morate otkriti što je pokvareno da biste to zamijenili nečim zdravim - o tome smo već nešto rekli u 7. pravilu („Težite za onim što je smisljeno, a ne za onim što je probitačno“), ali sve je ovo ujedno važno da možemo razumjeti sljedeće pitanje i odgovor: *Kako bih se trebao nositi sprosvjetljenim čovjekom? Zamijeni ga onim koji istinski traga za prosvjetljenjem.* Nitko nije prosvjetljen, ima samo ljudi koji tragaju za prosvjetljenjem. Ispravno Biće je proces, a ne stanje; putovanje, a ne odredište. To je neprestana preobrazba onoga što znamo u susretu s onim što ne znamo, radije negoli očajničko prianjanje uz sigurnost koja je, na ovaj ili onaj način, uvijek nedostatna.

Nekoliko sljedećih pitanja i odgovora sačinjavali su novu zaokruženu cjelinu koja se bavila nezahvalnošću: *Što mi je činiti kada osjećam prijezir prema onome što imam? Sjeti se onih koji ničega nemaju i nastoj biti zahvalan.* Dobro promotrite ono što je pred vama. Promislite o 12. pravilu („Pomilujte mačku kada je sretnete na cesti“). Promislite i o tome kako vaš napredak ne priječi možda toliko nedostatak mogućnosti koliko vaša oholost da u potpunosti iskoristite ono što već imate pred sobom.

Nedavno sam razgovarao o tome s jednim mladićem. Nikada nije napustio državu u kojoj je rođen i jedva se koji put odvojio od obitelji - no došao je u Toronto na moje predavanje i upoznao se sa mnom. Cijeli je dosadašnji život proveo u prevelikoj izolaciji i jako ga je mučila anksioznost. Kada smo se upoznali, jedva je protisnuo koju riječ. Ipak, godinu prije našega susreta odlučio je učiniti nešto u vezi s tim.

Počeo je raditi kao perač posuđa za bijednu plaćicu. Odlučio je biti dobar u tome poslu, a mogao se prema njemu odnositi s prijezirom. Bio je prilično inteligentan i mogao je biti ogorčen zato što svijet nije prepoznao njegove darove, ali on je umjesto toga odlučio prihvatiti bilo koju mogućnost koja mu se ukaže, i to je učinio s istinskom poniznošću (a istinska poniznost uvijek prethodi pravoj mudrosti). Sada živi samostalno. To je bolje nego živjeti s roditeljima. Ima nešto novca. Nije to puno, no bolje je od ništa. I to je novac koji je sam zaradio. Sada se suočava s društvom i od toga sukoba prima korist.

Onaj tko poznaje ljude je mudar.

Onaj tko poznaje sebe je pronicljiv.

Onaj tko pobjeđuje druge je snažan.

Onaj tko ovlada sobom istinski je vladar.

Onaj tko zna što je dovoljno uistinu je bogat.

Onaj tko marljivo radije odlučan.

Onaj koji ne gubi svoje mjesto živjet će dugo.

Onaj tko umre, ali ne „nestane“, uživa istinsku dugovječnost.

Još uvijek pati od anksioznosti, ali ipak je na putu preobrazbe, a ako odlučno nastavi ići tim putem, bit će sposobniji i postići će nešto, i to prilično brzo. Ali to će se dogoditi samo zato što je prihvatio svoje skromno stanje i zato što je bio dovoljno zahvalan i načinio prvi skromni korak da se iz toga stanja izbavi. To je puno bolje od beskonačna čekanja Godota. To je puno bolje nego da arogantno, statično i jednolično životari dok se skupljaju i sve bliže mu prilaze zlodusi bijesa, ogorčenja i protraćena života.

Što mi je činiti kada me obuzme pohlepa? Sjeti se da je doista bolje davati nego primati. Svijet je forum za dijeljenje i trgovanje (opet je riječ o 7. pravilu), a ne riznica koju treba poharati. *Davati* znači učiniti sve što možeš da stvari budu bolje. Kada to učiniš, reagirat će ono dobro u ljudima, podržat će to i oponašati, umnožiti, uzvratiti i poticati kod drugih tako da sve doista postane bolje i napreduje uvijek sve više.

Što mi je činiti kada zagadim svoje rijeke? Traži živu vodu i pusti je da očisti Zemlju. Ovo mi je pitanje (i odgovor) bilo doista neočekivano. Rekao bih da se najviše odnosi na 6. pravilo („Prije nego što počnete kritizirati svijet, prvo vlastitu kuću dovedite u savršen red“). Možda probleme s okolišem ne trebamo shvaćati na tehnički način. Možda ih je najbolje promatrati psihološki. Što budu bolji u razumijevanju samih sebe, ljudi će moći preuzimati sve više odgovornosti za svijet oko sebe i više će problema moći riješiti. Kao što kaže poslovice, bolje je upravljati vlastitim duhom negoli gradom. Lakše je pokoriti neprijatelja izvana negoli neprijatelja u svojim redovima. Možda je ekološki problem u konačnici duhovne naravi. Pa jasno, što bi drugo psiholog mogao misliti?

Sljedeći je niz bio povezan s ispravnim odnosom prema osobnim krizama i iscrpljenosti:

Što mi je činiti kada moj neprijatelj doživi uspjeh? Ciljaj malo više i budi zahvalan za lekciju. Vratimo se Mateju: „Čuli ste da je rečeno: Ljubi svoga bližnjega, a mrzi neprijatelja. A ja vam kažem: Ljubite neprijatelje, molite za one koji vas progone da budete sinovi svoga Oca koji je na nebesima, jer on daje da sunce njegovo izlazi nad zlima i dobrima i da kiša pada pravednicima i nepravednicima“ (Mt 5,43-45). Što to znači? Učite iz uspjeha svojih neprijatelja; slušajte (9. pravilo) njihove kritike tako da iz njihova protivljenja možete izvući svaki komadić mudrosti i primijeniti ga na sebi, za svoj boljitak; neka vaša ambicija bude da svijet postane mjesto u kojemu i oni koji rade protiv vas

gledaju u svjetlo, bude se i uspijevaju tako da poboljšanje oko kojega nastojite može i njih obuhvatiti.

Što mi je činiti kada sam umoran i nestrpljiv? Zahvalno prihvati ruku koja ti je pružena za pomoć. Ovo ima dvojako značenje: ovo je u prvome redu nalog da zapazimo ograničenja pojedinačnoga bića i, drugo, da budemo zahvalni i prihvatimo podršku koju nam drugi pružaju - naša obitelj, prijatelji, poznanici i neznanci. Neizbježno je da ćemo iskusiti nestrpljenje i iscrpljenost. Previše toga treba učiniti, a premalo vremena imamo na raspolaganju. Ali ne moramo se boriti sami i nema ničega osim dobra u tome da podijelimo odgovornosti, surađujemo u naporima i priznajemo zasluge za produktivan i smislen rad.

Što mi je činiti s činjenicom da ću ostarjeti? Zamijeni potencijal svoje mladosti spostignućima svoje zrelosti. Ovo podsjeća na raspravu o prijateljstvu u 3. pravilu, kao i na priču o Sokratovu suđenju i smrti - možemo to sažeti ovako: *život življen u punini opravdava svoja ograničenja.* Mladić koji nema ništa može upotrijebiti sve svoje sposobnosti da ide upravo suprotno od ostvarenja starijih. To ne mora nužno biti loše ni za jedne ni za druge. William Butler Yeats je zapisao: „Star je čovjek ništavna stvar, inače, / Tek na štapu kaput otrcani, / Ako ne zaplješće duša, ne zapjeva, sve jače / Za svaku rupu na smrtnoj haljini...”

Što mi je činiti kada moje novorođenče umre? Brini se za druge voljene osobe i ublaži njihovu bol. Nužno je ostati snažan pred licem smrti jer smrt je neodvojiva od života. Upravo zato kažem svojim studentima: nastojte biti osoba na koju će se na sprovodu vašega oca svi moći osloniti u svojoj boli i nevolji. Snaga pred licem nevolje, to je vrijedna i plemenita ambicija. To je vrlo različito od želje da nam život prođe bez nevolja.

Što mi je činiti kada opet nastupi strašan trenutak? Usredotoči se na sljedeći ispravan potez. Poplava dolazi. Poplava uvijek dolazi. Uvijek nam prijete smak svijeta i upravo je zato priča o Noi arhetipska. Sve oko nas se raspada - o tome smo govorili u 10. pravilu („Govorite precizno i jasno”) - a središte više ne drži. Kada sve postane kaotično i nesigurno, možda otkrijemo da nas još jedino može voditi naš karakter koji smo prethodno izgradili smjerajući uvijek prema gore i usredotočujući se na trenutak koji je pred nama. Ako niste uspjeli u tome, ne ćete uspjeti ni u trenutku krize, a onda... neka vam Bog pomogne.

Mislim da su u ovom posljednjem nizu pitanja bila najteža. Smrt djeteta možda je najgora tragedija i nakon toga raspadnu se mnogi odnosi. Ali ne mora biti tako, ne mora se sve raspasti u tomu užasnom trenutku, iako je razumljivo zašto do toga dođe. Susreo sam mnoge obitelji koje su nakon smrti jednoga člana

silno osnažile međusobne odnose. Vidio sam kako se u takvim situacijama ljudi posvete onima koji su još živi i višestruko umnože napore da obnove komunikaciju s njima i pruže im podršku. Tako svi ponovno zadobiju barem dio onoga što im je smrt okrutno oduzela. Moramo suosjećati s drugima u svojoj tuzi. Moramo se držati zajedno pred tragedijom egzistencije. Naša nam obitelj može biti dnevni boravak s kaminom u kojemu je udobno, vedro i toplo dok vani bjesni zimska oluja.

Nakon smrti obuzme nas spoznaja o ljudskoj krhkosti i smrtnosti i ta nas spoznaja može zastrašiti, ogorčiti i razdvojiti. Ali može nas i prenuti. Može podsjetiti one koji su u žalosti da ne uzimaju zdravo za gotovo ljude koji ih vole. Jednom sam napravio vrlo deprimirajuć proračun vezan uz moje roditelje, koji su sada u osamdesetima. Bila je to omražena računica iz 5. pravila („Ne dopuštajte svojoj djeci da rade bilo što zbog čega vam se ne će sviđati”), a napravio sam je zato da ostanem budan i svjestan tih stvari. Vidim svoje roditelje otprilike dva puta godišnje, kada provedemo nekoliko tjedana zajedno. Između tih posjeta razgovaramo telefonski. Ali osobe u osamdesetima u prosjeku čeka još manje od deset godina života. To znači da ću, ako budem imao sreće, svoje roditelje vjerojatno vidjeti još manje od dvadeset puta. To je zastrašujuća spoznaja, no zahvaljujući toj spoznaji naše susrete više ne uzimam zdravo za gotovo.

Sljedeći niz pitanja - i odgovora - bio je povezan s razvojem karaktera. *Što bih trebao reći bratu koji nema vjere? Kralj prokletih može samo loše suditi o Biću.* Čvrsto vjerujem da je najbolji način da popravimo svijet taj da popravimo sami sebe, kao što smo utvrdili u 6. pravilu. Sve drugo je preuzetno. Sve drugo je povezano s prevelikim rizikom zbog neznanja i nedostatka vještine. Ali to je u redu. Na mjestu na kojemu se nalazite možete učiniti puno toga. Vaše specifične mane i pogriješke štetno djeluju na svijet. Vaši svjesno i dobrovoljno učinjeni grijesi (jer nijedna druga riječ ne može to bolje opisati) čine svijet gorim nego što je mogao biti. Zbog vaše tromosti, inercije i cinizma u svijetu nema onoga dijela vas koji bi mogao naučiti ublažiti patnju i stvarati mir. To nije dobro. Beskrajno je puno razloga da očajavamo nad svijetom, da budemo ogorčeni i osvetoljubivi.

Ako ne činite prave i prikladne žrtve, ako ne otkrijete sami sebe, ako ne govorite i ne živite istinu - bit ćete sve slabiji i slabiji. Tako oslabljeni ne ćete moći napredovati u svijetu i ne ćete biti od koristi ni sebi ni drugima. Doživjet ćete neuspjeh i patit ćete iz gluposti. To će vam pokvariti dušu. Kako bi moglo biti drukčije? Život je dovoljno težak i kada sve ide dobro. Ali kada počne biti

loše? Na vlastitoj sam koži bolno naučio da ništa nije toliko loše da ne bi moglo biti još gore. Upravo je zato pakao ponor bez dna. Upravo je zato pakao u tako uskoj svezi s grijehom. U najužasnijim slučajevima uzrok strahovitoj patnji nesretnih duša, prema njihovom vlastitom priznanju, može se pripisati pogriješkama koje su svjesno počinile u prošlosti: izdaje, obmane, okrutnosti, bezobzirnosti, kukavičluci i, najčešće, svjesna sljepoća. Strahovito trpjeti i znati da ste sami krivi za tu patnju: eto, to je pakao. A jednom kada se nađete u paklu, vrlo je jednostavno prokleti samo Biće. To nije čudno, ali nije ni opravdano. *I zato Kralj prokletih može samo loše suditi Biću.*

Kako izgraditi sebe da postanete netko na koga se možete osloniti, u najboljim trenutcima kao i u onim najgorim - u miru i u ratu? Kako izgraditi karakter koji u razdoblju patnje i nevolje ne će sklopiti savez s onima koji su u paklu? Nastavio se niz pitanja i odgovora, svi vezani uz pravila koja smo istaknuli u ovoj knjizi:

Što trebam činiti da osnažim svoj duh? Ne laži i ne čini ono što prezireš.

Što trebam činiti da oplemenim svoje tijelo? Koristi ga samo u službi svoje duše.

Što mi je činiti s najtežim pitanjima? Vjeruj da su ona vrata do staze života.

Što mi je činiti sa siromahom u nevolji? Nastoj svojim dobrim primjerom uzdići njegovo slomljeno srce.

Što mi je činiti kada me zovu da govorim pred brojnom publikom? Uspravi se i reci svoje slomljene istine.

I to je bilo to. Još uvijek imam svoju svjetlosnu olovku, no poslije ovoga nisam više ništa njome napisao. Možda i hoću, kada dođe pravi trenutak, kada nešto izbije iz dubine. Ali čak i ako taj trenutak nikada ne dođe, pomogla mi je pronaći prave riječi da zaključim ovu knjigu.

Nadam se da vam je koristilo ovo što sam napisao. Nadam se da vam je otkrilo nešto što ste znali, ali niste znali da znate. Nadam se da vam drevna mudrost o kojoj sam govorio ulijeva snagu. Nadam se da se u vama zapalila iskra. Nadam se da se sada možete uspraviti, dovesti u red svoje obiteljske odnose i donijeti mir i blagostanje svojoj zajednici. Nadam se da ćete, u skladu s 11. pravilom („Ne ometajte djecu dok se skejtaju“) osnažiti i ohrabriti one koji su vam povjereni na brigu i da ih ne ćete štiti do te mjere da ih učinite slabima.

Želim vam sve najbolje i nadam se da i vi možete željeti najbolje drugima.

A vi, što ćete vi napisati svojom svjetlosnom olovkom?

Zabilješke

[← 1]

Yin/yang simbol drugi je dio sveobuhvatnijega petodijelnog *tajitua*, dijagrama koji predstavlja izvorno apsolutno jedinstvo i njegovu podjelu na mnogostrukost vidljivoga svijeta. O ovome ćemo detaljnije govoriti u 2. pravilu i na drugim mjestima u knjizi.

[← 2]

Koristim pojam Biće (s velikim „B“) dijelom zbog svoje izloženosti idejama njemačkoga filozofa dvadesetoga stoljeća Martina Heideggera. Heidegger je pokušao razlikovati stvarnost shvaćenu objektivno s jedne strane i cjelokupnost ljudskoga iskustva s druge (kojoj je pridao termin „Biće“). Biće (s velikim „B“) je ono što svatko od nas doživljava, subjektivno, osobno i pojedinačno, i ujedno ono što svatko od nas doživljava povezano s drugima. Kao takvo, ono uključuje emocije, nagone, snove, vizije i otkrića, kao i naše privatne misli i percepcije. Naposljetku, Biće je i nešto što se u postojanje dovodi djelovanjem tako da mu je narav u neodredivoj mjeri posljedica naših odluka i odabira - nešto oblikovano našom hipotetski slobodnom voljom. Protumačeno na ovaj način Biće a) nije nešto što se lako i izravno može svesti na materijalno i objektivno i b) nešto što u svakom slučaju zahtijeva vlastiti pojam, kao što je Heidegger desetljećima nastojao pokazati.

[← 3]

U ovomu je smislu od velikoga značenja što petodijelni *tajitua* (spomenuli smo to u prvome poglavlju, riječ je o izvoru jednostavnijega *yinyang* simbola) izražava podrijetlo kozmosa tako da on prvo proizlazi iz nediferencirana apsoluta koji se zatim dijeli u *yin i yang* (kaos/red, muško/žensko), nakon toga u pet elemenata (drvo, vatru, zemlju, metal, vodu), a nakon toga, jednostavno rečeno, u „deset tisuća stvari“. Davidova zvijezda (kaos/red, muško/žensko) tvori na isti način četiri osnovna elementa: vatru, zrak, vodu i zemlju (od kojih je načinjeno sve drugo). Sličan heksagram koriste i hindusi. Trokut okrenut prema dolje simbolizira Shatki, ženski rod; trokut okrenut prema gore predstavlja Shivu, muški rod. Te dvije komponente poznate su kao *om* i *hirm* u sanskrtu. Riječ je o zapanjujućim primjerima konceptualnoga paralelizma.

[← 4]

Jedno drugo tumačenje kaže da je Bog razdvojio izvornoga androgina pojedinca na dva dijela, muškarca i ženu. Prema ovoj liniji razmišljanja, Krist, „drugi Adam“, također je izvorni Čovjek kakav je bio prije te podjele na spolove. Svima koji su do sada slijedili ovaj argument trebalo bi biti jasno i simbolično značenje.

[← 5]

Ovdje se, kao i na mnogim drugim mjestima u knjizi, referiram na svoje kliničko iskustvo (kao što sam se već referirao na događaje iz osobnoga života). Pokušao sam očuvati pouku priče nedirnutom, istodobno prešućujući neke detalje zbog zaštite privatnosti. Nadam se da sam ispravno pogodio omjer.

[← 6]

Vrijedi primijetiti da je ovo sve točno, bez obzira na to postoji li uistinu tako moćna osoba „na

nebu" ili ne.

[← 7]

Ovdje je prikladno iznijeti podatak da riječ *Set* etimološki prethodi riječi *Sotona*'. vidi Murdock, D. M., *Christ in Egypt: the Horus-Jesus connection*, Stellar House, Seattle, WA, 2009., str. 75.

[← 8]

I ovdje sam prikrio mnoge detalje slučaja da zaštitim privatnost osobe o kojoj je riječ, ali pritom sam nastojao da se ne izgubi ništa od smisla.

[← 9]

Strategija obraćanja pojedincu ne samo da je od ključne važnosti za prenošenje bilo koje poruke, nego je korisna i kao lijek za strah od javnoga nastupa. Nitko ne želi da u njega pilji stotine neprijateljskih, prosuđivačkih pogleda. Međutim, gotovo svatko može razgovarati s jednom osobom koja ga pažljivo sluša. Dakle, ako morate održati govor („održati govor“ - još jedna strašna fraza), pokušajte na taj način. Obraćajte se pojedincima u publici i nemojte se skrivati - ni iza stalka, ni obarajući oči, ni govoreći tiho ili mumljajući, ni ispričavajući se zato što niste genijalci ili zato što se niste dovoljno pripremili, ni iznoseći tuđe ideje ili otrcane fraze.

[← 10]

Zbog ovoga nam je, primjerice, trebalo više vremena nego što smo u početku pretpostavljali da izradimo robote koji mogu samostalno funkcionirati u svijetu. Problem opažanja puno je zahtjevniji nego što nam naš neposredni pristup vlastitim opažanjima daje zaključiti. Zapravo, problem opažanja je toliko zahtjevan da je gotovo kobno zaustavio razvoj umjetne inteligencije (barem iz perspektive onoga vremena), nakon što smo otkrili da bestjelesni apstraktni razum ne može riješiti čak ni najjednostavniji problem iz stvarnoga svijeta. Pioniri poput Rod-neyja Brooksa u kasnim 80-im i ranim 90-ima iznijeli su teoriju da su tijela u pokretu nužni preduvjeti raščlanjivanja svijeta u dijelove koje je umu moguće obraditi i zahvaljujući tome revolucija umjetne inteligencije povratila je svoje samopouzdanje i zamah.

[← 11]

Autoru je u izvorniku važna sličnost ovih riječi u engleskome jeziku: *emergency* - *emergence*, *nap. prev.*

[← 12]

Snimka je dostupna na: Peterson, J. B. *Slaying The Dragon Within Us*, 2002. Predavanje je originalno emitirao TVO na web adresi: https://www.youtube.com/watch?v=REjUkEj10_0.

[← 13]

Sveti Juraj, *nap. prev.*

[← 14]

Promijenio sam imena i druge detalje zbog zaštite privatnosti.

[← 15]

Tajno izdanje knjiga (i drugih pisanih tekstova) koji nisu odgovarali službenoj politici SSSR-a, *nap. prev.*

[← 16]

Howdy Doody - lutak, glavni lik američke televizijske emisije za djecu, *nap. prev.*

[← 17]

Lunchbucket - kutija za hranu, *nap. prev.*

[← 18]

Igra za djecu s prstima, *nap. prev.*